

CB

147838/2005 d1

7930186,21

BIBLIOTEKA SAZU

COBISS

DOMOVINI HOMELANDS

21 • 2005

Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU

Glavni urednik / Editor-in-Chief

Marjan Drnovšek

E-mail: MarjanDr@zrc-sazu.si

Mednarodni uredniški odbor / International Editorial Board

Breda Čebulj Sajko, Dirk Hoerder, Aleksej Kalc, Milan Mesić, Mirjam Milharčič-Hladnik,
Leopoldina Plut Pregelj, Andrej Vovko, Adam Walaszek, Rolf Wörsdörfer, Janja Žitnik

Prevod/Translation: Cveta Puncer

Lektoral/Proofreader: Mija Mravlja

Naslov uredništva / Editorial Office Address

INŠTITUT ZA SLOVENSKO IZSELJENSTVO ZRC SAZU

P.P. 306, SI-1001 Ljubljana, Slovenija

Tel.: (+386 1) 4706 485; Fax: (+386 1) 4257 802; E-mail: spelam@zrc-sazu.si

Spletna stran: <http://www.zrc-sazu.si/isi/dd.htm>

Website: <http://www.zrc-sazu.si/ises/two.htm>

Uredniško korespondenco, rokopise in recenzentske izvode pošiljajte
na naslov uredništva.

Editorial correspondence, manuscripts and books for review should be addressed
to the Editorial Office.

Revija izhaja dvakrat letno. / The journal is published biannually.

Letna naročnina 4.000 SIT. Kompleti in posamezni letniki so na voljo.

Annual subscription 20 € for individuals, 30 € for institutions. Back issues available.

Master Card / Euro Card and VISA preferred. Credit card orders must include card
number and expiration date.

Naročila sprejema / Orders should be sent to:

Založba ZRC, P.P. 306, SI-1001 Ljubljana, Slovenija

Fax: (+386 1) 425 77 94; E-mail: zalozba@zrc-sazu.si

© ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo

Revija izhaja s pomočjo Agencije za raziskovalno dejavnost R. Slovenije, Ministrstva za
kulturo R. Slovenije, Urada Vlade R. Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu.

dve DOMOVINI

RAZPRAVE O IZSELJENSTVU

two HOMELANDS

MIGRATION STUDIES

21 • 2005

Izdaja

Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU

Published by

The Institute for Slovenian Emigration Studies at the ZRC SAZU

Ljubljana 2005

Revija *Dve domovini • Two Homelands* je namenjena objavi razprav, znanstvenih in strokovnih člankov, poročil, razmišljanj in knjižnih ocen s področja mednarodnih migracij. Revija je večdisciplinarna in dvojezična. Članki so recenzirani. Rokopisov, ki jih pošljejo uredništvu revije *Dve domovini • Two Homelands*, avtorji ne smejo hkrati poslati v objavo kaki drugi reviji.

Dve domovini • Two Homelands is a journal devoted to the publication of essays, scholarly and specialist papers, reports, reflections and book reviews from the field of international migration. The journal is multi-disciplinary and bilingual. Articles undergo a review procedure. Manuscripts submitted to *Dve domovini • Two Homelands* should not be submitted simultaneously to another publication.

Povzetki in indeksiranje / Abstracting and indexing services:

FRANCIS (Sociology/Ethnology/Linguistics of Francis), IBZ – International Bibliography of Periodical Literature, IBR – International Bibliography of Book Reviews, Sociological Abstracts IBSS (International Bibliography of the Social Sciences)

D
147 838 / 2005 CB
7930186, 21

Oblikovanje / Design and graphic art
Milojka Žalik Huzjan

Fotografija na naslovnici / Cover photograph

Slovenski izseljenec John Rebolj, trgovec z zlatnino, Glancoe, Ohio (ZDA)
Slovenian emigrant John Rebolj, goldjewelry merchant, Glancoe, Ohio (USA)
(Iz knjige/from the book: Jurij Trunk, *Amerika in Amerikanci*, Celovec, 1912)

Tisk / Printed by
Littera picta d. o. o., Ljubljana, Slovenija

VSEBINA • CONTENTS

Razprave in članki / Essays and Articles

MARJAN DRNOVŠEK

- Izseljevanje Kočevarjev v Združene države Amerike7
(*The emigration of the Gottscheer Germans to the United States of America*)27

SIMON ŠKVOR

- Beneška Slovenija: migracijski procesi z vidika obmejnosti
in narodotvornih determinant.....35
(*Julian Slovenia: Migration Processes in View of Borderiness and Nation Forming Determinants*).....58

MARINA LUKŠIČ-HACIN

- Izobraževanje v kontekstu švedskega multikulturalizma61
(*Education in the Context of Swedish Multiculturalism*).....88

URŠA BRATUN

- Pogledi na imigracijo z vidika delovne terapije: Slovenci na Švedskem91
(*Views on Immigration from the Aspect of Work Therapy: Slovenians in Sweden*)... 104

JANJA ŽITNIK

- Kulturno življenje v izseljenstvu: koncept kompleksne obravnave 105
(*Cultural Life in Emigration: A Concept of Complex Treatment*) 123

IRENA AVSENIK NABERGOJ

- Hrepenenje po domovini v poeziji slovenskih avtoric v zdomstvu 125
(*The Longing for Homeland in the Poetry of Slovene Emigrant Authoresses*) ... 142

BREDA ČEBULJ SAJKO

- Mariza Ličan: sledi življenja izseljenke 143
(*Mariza Ličan: Traces of the Life of an Emigrant*) 162

MARINKA SKRT	
Slovenke v Grčiji	163
<i>(Slovenian Women in Greece)</i>	183

LIDIJA FRANJIĆ	
Politika Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije do zdomstva	185
<i>(The Policy of the Socialist Alliance of the Working People of Slovenia towards Migrant Workers)</i>	206

JOE VALENCIC	
The Slovene National Benefit Society in Cleveland: A Century of Service to the Community	207

Knjižne ocene / Book Reviews

Marie Pislar Fernandez	
Slovinci v železni Loreni (1919–1939) skozi družinske pripovedi / <i>Slovènes en Lorraine du fer (1919–1939) à travers des récits de familles</i> , Založba ZRC, ZRC SAZU (zbirka Migracije), Ljubljana, 2004 (JERNEJ MLEKUŽ)	225

RAZPRAVE IN ČLANKI

ESSAYS AND ARTICLES

RAZPRAVE IN ČLANKI ESSAYS AND ARTICLES

IZSELJEVANJE KOČEVARJEV V ZDRUŽENE DRŽAVE AMERIKE

Marjan Drnovšek¹

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Izseljevanje Kočevarjev v Združene države Amerike

Kočevski Nemci (Kočevarji) so kot jezikovni otok živeli v jugovzhodnem delu današnje Slovenije več kot šeststo let, in sicer do njihove preselitve (1941/42) in nato umika oziroma izгона iz Jugoslavije po letu 1945. Od 15. stoletja so bili znani kot krošnjarji, vključili pa so se tudi v množični val izseljevanja v Združeno državo Amerike po letu 1880. Na podlagi popisov prebivalstva in objavljenih ter arhivskih evidenc izseljencev iz let 1892–1913 je narejena analiza izseljevanja iz okrajnega glavarstva Kočevje, za leti 1892 in 1893 sta vzorčno objavljena seznama izseljencev za občini Draga (Suchen) in Koprivnik (Nessenthal).

KLJUČNE BESEDE: Zgodovina, izseljevanje, Slovenija, Kočevski Nemci (Kočevarji, Gottscheer), Združene države Amerike, izseljenska statistika

ABSTRACT

The Emigration of the Gottscheer Germans to the United States of America

The Gottscheer Germans (Kočevarji) lived as a linguistic isle in the south-eastern part of the present Slovenia for more than six hundred years, that is until their migration (1941/42) and after that their withdrawal and expulsion from Yugoslavia after the year 1945. Since the 15th century, they were known as peddlers; they also included themselves in the mass emigration wave to the United States of America after the year 1880. On the basis of censuses and published and archival records of emigrants from the years 1892–1913, an analysis was made on emigration from the district of Kočevje; for the years 1892 and 1893, sample registers of emigrants from the communities Draga (Suchen) and Koprivnik (Nessenthal) are being published.

KEY WORDS: History, emigration, Slovenia, Gottscheer Germans (Kočevarji), The United States of America, emigration statistics

UVOD

Pri raziskovanju slovenskega izseljenstva je sočasno odhajanje pripadnikov drugih etničnih skupin, ki so daljši ali krajši čas živeli na ozemlju današnje Slovenije, nekako v ozadju. Ne moremo trditi, da o Nemcih na Slovenskem v preteklosti vemo malo, enako velja tudi za Kočevarje, tudi ne moremo zanikati velikega interesa za raziskovanje njihovega prihoda na ozemlje današnje Slovenije, manj pa poznamo njihova kasnejša

¹ Dr. zgodovine in arhivist, znanstveni svetnik, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana; e-pošta: marjandr@zrc-sazu.si

izseljevanja; in še tu bolj njihovo nasilno izseljevanje zaradi političnih razlogov kot pa ekonomsko izseljevanje. Slednje je ostalo nekako v senci slovenskega izseljevanja tudi v zgodoviniopisnih raziskavah.

Marsikdaj imamo pri proučevanju zgodovine slovenskega izseljenstva na razpolago samo drobce arhivskega gradiva, zlasti z ozirom na spremljanje njihovega števila, spolne, poklicne in stanovske sestave, vzrokov izselitve ipd. To velja tudi za čas množičnega izseljevanja v Združene države Amerike.² V prispevku analiziram ohranjeno statistično arhivsko gradivo za leti 1892 in 1893 za območje sodnega okraja Kočevje, z njegovo pomočjo in z uporabo strokovne literature navajam rezultate tudi za območje okrajnega glavarstva Kočevje v celoti.

*

Geografsko ozemlje današnje Slovenije je bilo vedno priseljitveno in v zadnjem stoletju in pol še bolj izseljitveno območje. Pestra prostorska mobilnost ljudi na krajše in daljše razdalje je njegova stalnica, ki skozi preteklost pozna različne oblike, obsege udeleženih, obdobja dogajanj, in zajema posamezne, med seboj (razlikujoče se) regije. Kot ena od regij, je Kočevsko³ v preteklosti tesno povezano s selitvenimi gibanji, v katera so bili vključeni predvsem kočevski Nemci (Kočevarji).⁴ Njihovo priseljevanje na Kočevsko od tridesetih let 14. stoletja – po vsej verjetnosti z vzhodnotirolskih in zahodnokoroških območij – je bila posledica ekonomskega interesa zemljiških gospodov (Ortenburžanov) z namenom, da izkoristijo lastna neobdelana oziroma manj obdelana zemljišča. Če imamo pred očmi samo Kočevar je in njihovo vpetost v selitvena gibanja, lahko z zgodovinskega vidika izpostavimo tri prelomne procese, prvič, čas priseljevanja, to je načrtne, t. i. mlajše (agrarne) kolonizacije v 14. stoletju,⁵ drugič, njihovo množično vključitev v izseljenski val v Združene države Amerike na prelomu v 20. stoletje, in tretjič, njihovo skoraj popolno izselitev pozimi 1941/42, ki se je po vojni končala z umikom in izgonom s strani jugoslovanskih oblasti v Avstrijo in s kasnejšo razpršitvijo po vsem svetu (Avstrija, Nemčija, Švica, ZDA, Kanada, Avstralija ...).⁶

² O tej problematiki glej: Marjan Drnovšek, Okrajna poročila o izseljevanju iz Kranjske v letih 1892–1913. *Gestrinov zbornik* (ur. Darja Mihelič). Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 1999, str. 413–437 in tam uporabljeno literaturo.

³ V našem primeru v obsegu okrajnega glavarstva Kočevje, ki so ga do 1918 sestavljali sodni okraji Kočevje, Ribnica in Velike Lašče.

⁴ V nadaljevanju uporabljam zanj izraz Kočevarji, kot ga za kočevske Nemce uporablja Enciklopedija Slovenije. Glej: Janez Šumrada, Tone Ferenc, Kočevarji. *Enciklopedija Slovenije* 5, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991, str. 179–181. Njihovo skoraj popolno izginotje na Kočevskem se kaže tudi v jeziku, saj slovenski pravopis besedo Kočevar (Kočevarica) pojmjuje dvojno, prvič, kot osebno ime, in drugič, kot prebivalca (prebivalko) na Kočevskem. Glej: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: SAZU in ZRC SAZU, 2001, str. 758.

⁵ Ivan Simonič, Zgodovina kočevskega ozemlja. *Kočevski zbornik. Razprave o Kočevski in njenih ljudeh*. Ljubljana: Vodstvo Družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, 1939, str. 50.

⁶ Mitja Ferenc, *Kočevska: Izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev / 'S Göttischeabalon: Da Göttischeabars ünt isr vërloarns Erptoil / Gottschee: Das verlorene Kulturerbe der Gottscheer Deutschen*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine, 1993, str. 112; Šumrada, Ferenc, Kočevarji ..., str. 179–181.

Ena glavnih in dolgotrajnih selitvenih oblik pri Kočevarjih je bilo krošnjarstvo,⁷ ki mu sledimo od 15. stoletja do konca njihovega bivanja na Kočevskem. Priselitev nemških poljedelskih naseljencev (kolonistov) v 14. stoletju je pomenila bolj ali manj neprostoVOLJNI prihod,⁸ tako kot je imel vsaj pri delu Kočevarjev podoben značaj njihov odhod v času druge svetovne vojne. Pri prvih so morali oditi iz vzhodne Tirolske in zahodne Koroške po odločitvi Ortenburžanov Otona V. in Otona VI., pri drugih na podlagi dogovora vodstva Kočevarjev s Heinrichom Himmlerjem in Adolfom Hitlerjem oziroma pogodbe o preselitvi med Nemčijo in Italijo, ki je bila sklenjena v Rimu.⁹ Ali je 97-odstotna pripravljenost Kočevarjev za odhod res pomenila tudi odločitev po lastni volji, če upoštevamo razne pritiske, svarila in grožnje s strani nacističnega režima, ki je poleg intenzivne propagande nekako pritiskal nanje?¹⁰ Danes Kočevarji navajajo tri vzroke za izselitev: močno nacistično propagando, željo po boljšem življenju v »nemški« državi in v primeru, da bi ostali, strah pred osamelostjo ali izobčenjem s strani sonarodnjakov.¹¹ Skratka, le krošnjarjenje in izseljevanje Kočevarjev v času množičnega odhajanja v ZDA lahko označimo za odločitev po lastni volji, čeprav so bili v ozadju potiskajoči geografski, gospodarski, socialni in zlasti preživetveni razlogi.¹²

O Kočevarjih imamo bogato publicistično in strokovno literaturo. Zlasti po prvi svetovni vojni se je okrepilo zanimanje za proučevanje Nemcev na Slovenskem, ki je

⁷ Avstrijski cesar Friderik III. je leta 1492 podelil prebivalcem na Kočevskem pravico krošnjarjenja, tj. načina potujoče trgovine, ki so jo Kočevarji opravljali daleč v 20. stoletje.

⁸ Bili so podložniki Ortenburžanov. Ena od osebnih strani podložništva je bila omejitev prostega gibanja oziroma zaradi podrejenosti ali podanosti tudi odhod podrejenih tja, kamor je želel zemljiški gospod. O določenem prisilnem prihodu bi lahko govorili v primeru 300 družin upornih frankovsko-turinških kmetov, ki naj bi jih nemški cesar in češki kralj Karel IV. leta 1349 podaril Ortenburžanom, le-ti pa naj bi jih naselili na Kočevskem. Del strokovne literature je to prevzel kot dejstvo, del kritično zavrača to trditev. Glej: Ivan Simonič, *Zgodovina kočevskega ozemlja ...*, str. 57. Po Janezu Šumradi in Tonetu Ferencu gre za zgodovinsko nedokazano notico škofa Tomaža Hrena. Glej: Šumrada, Ferenc, Kočevarji ..., str. 179. Glej tudi: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog. I. zvezek: Agrarno gospodarstvo* (ur. Pavle Blaznik, Bogo Grafenauer, Sergij Vilfan). Ljubljana: SAZU, Institut za zgodovino, Sekcija za občo in narodno zgodovino in Državna založba Slovenije, 1970; Marija Kundegrabner - Lackner, *Etnografske posebnosti v nekdanjem Kočevskem nemškem otoku. Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino* 43/3, Ljubljana 1995, str. 76.

⁹ Dne 31. 8. 1941. Glej: Tone Ferenc, Bojan Godeša, *Slovenci pod nacističnim gospostvom 1941–1945. Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju. Slowenisch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert* (ur. D. Nečak, B. Jesih, B. Repe, K. Škrilec, P. Vodopivec). Historia 8. Znanstvena zbirka. Ljubljana: Oddelek za zgodovino FF Univerze v Ljubljani, 2004, str. 195–197.

¹⁰ Težka ločitev od domače vasi in razočaranost ob prihodu v novo okolje sta bila pogosta občutka mnogih Kočevarjev pri tej selitvi. Glej: Ludwig Kren, »Soseđa, zdaj smo beračik«. Korespondenca iz usodnih dni preselitve, *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino* 43/3, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1995, str. 108–110.

¹¹ Mitja Ferenc, Kočevska – pusta in prazna, *Drevesa. Časopis slovenskega rodoslovnega društva* 8/3, Ljubljana, 2001, str. 75–76.

¹² Opozoriti moram še na 56 kočevskih družin, ki so odšle že v času Francozov (1809 – jeseni 1813), in sicer v Banat. Glej: Mitja Ferenc, Kočevska ..., str. 23.

poleg strokovnih rezultatov proizvedlo številne politične in ideološko obarvane tekste. Tema ima do današnjih dni še vedno značaj občutljivosti.¹³ Z oziroma na njihove selitvene procese je (bila) pozornost strokovne javnosti posvečena zlasti srednjeveškemu priseljevanju na Kočevsko, deloma krošnjarstvu in predvsem njihovi izselitvi iz Kočevske v letih 1941/42. Množično izseljevanje Kočevarjev in na Kočevskem živečih Slovencev v Združene države Amerike pred prvo svetovno vojno je bolj ali manj le omenjeno. Kočevska je bila pomembno izhodišče izseljevanja v tem času, odhajanje Kočevarjev pa nekako skrito v (vse)slovenskem izseljenskem valu. Potrdim lahko misli geografa Antona Melika: »Brez pretiravanja lahko rečemo, da je ni pokrajine na Slovenskem, kjer bi se izseljevanje v tujino, zlasti v Ameriko, tako razmahnilo kakor na Kočevskem«.¹⁴

KOČEVARJI IN SLOVENCİ: JEZIKOVNE OPREDELITVE

Eno od vprašanj pri obravnavi zunanjih selitev v 19. in 20. stoletju, ki nas zanimajo v tej razpravi, je jezikovna sestava izseljencev, ki so odhajali z območja slovenskega etničnega ozemlja. Razen na Kočevskem in v Apaški kotlini so Nemci na Slovenskem v času Avstro-Ogrske v glavnem predstavljali mestno in trško prebivalstvo (npr. v deželnih glavnih mestih Ljubljani, Trstu, Celovcu, Gorici, v večjih mestih, npr. Mariboru, Celju, Ptuj), Slovenci pa podeželsko.

Z ozirom na to je zanimivo Kočevsko z najstarejšim in najdlje obstoječim nemškim agrarnim jezikovnim otokom na Slovenskem (po letu 1918 obravnavanim kot manjšina), ki se je v bolj ali manj kompaktni obliki obdržal do druge svetovne vojne. Tudi mesto Kočevje je v njegovem okviru do propada monarhije obdržalo nemško večino. Vendar to ne pomeni, da sta bila to dva med seboj ločena svetova.¹⁵ Na Kočevskem so Nemci in Slovenci stoletja živeli drug ob drugem ali pomešani med seboj in proces obojestranske asimilacije je bil stalen.¹⁶ Vendar asimilacija večinskega okolja ni bila toliko močna – verjetno zaradi kompaktnosti nemške poselitve –, da bi prišlo do izginotja nemškega jezikovnega otoka v slovenskem jezikovnem in kulturnem morju, kot se je zgodilo drugod na Kranjskem in Goriškem (Selška dolina, Tolminska) do 19. stoletja. Upoštevati je treba tudi mnenje nemškega raziskovalca Huga Grotheja o t. i. dvojezičnih prebivalcih na Kočevskem, ki so se v času narodnostnih in političnih

¹³ Janez Cvirn, Nemško (avstrijsko) in slovensko zgodovino pisa o Nemcih na Slovenskem (1848–1941). »Nemci« na Slovenskem 1941–1955. Izsledki projekta. Vodja projekta in urednik: Dušan Nečak. Razprave Filozofske fakultete. Ljubljana: Znanstveni inštitut FF, 2002, str. 69–98.

¹⁴ Anton Melik, *Posavska Slovenija*, Ljubljana: Slovenska matica, 1959, str. 469.

¹⁵ O tem nas prepričajo jezikovne in etnomuzikološke oziroma kulturne študije starejšega in novejšega datuma. Glej: France Marolt, Slovenske prvine v kočevski ljudski pesmi. *Kočevski zbornik. Razprave o Kočevski in njenih ljudeh*. Ljubljana: Vodstvo Družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, 1939, str. 175–320.

¹⁶ Zanimariti ne smemo tudi priseljevanja in kulturnih vplivov iz hrvaškega prostora.

osveščanj opredeljevali z ozirom na prevladujoče lokalne politične struje, zlasti na obrobju otoka.¹⁷ Zanimariti ne smemo tudi povezovalnih pojavov oziroma izmenjave kulturnih vplivov,¹⁸ saj na njihov medsebojni odnos ne smemo gledati samo s pozicij »mrznje in sovraštva«, ampak skupne življenjske usode na tem območju.

Obravnavanje ali izpostavljanje nemških ali slovenskih prvin življenja in delovanja na Kočevskem v 19. in prvi polovici 20. stoletja je obremenjeno z narodnostnimi, političnimi oziroma ideološkimi nesoglasji, nasprotji in mržnjami. Niso bile posebnost, ampak del dogajanj v vsakokratnem širšem državnem okviru (Avstro-Ogrska, prva Jugoslavija) in na lokalnih ravneh (Kranjska, okraji, občine, posamezna naselja). Kranjska je bila v avstrijskem obdobju najbolj slovenska – če imamo pred očmi obravnavano obdobje –, vendar je imela na jugovzhodnem predelu najbolj številčni nemški otok s skoraj šeststoletno prisotnostjo na tem ozemlju.

Avstrijske statistike so ob popisih prebivalstva v letih 1880, 1890, 1900 in 1910 povpraševale po občevalnem jeziku, kar nedvomno ne pomeni tudi že narodne opredelitve; hišni gospodar je bil odločujoč pri določitvi občevalnega jezika. Ravno na Kočevskem zasledimo pisano mešanico nemško in slovensko pisanih priimkov (podobno pri krajevnih imenih), iz katerih ne smemo sklepati na pripadnost nosilcev teh imen eni ali drugi jezikovni in kulturni skupnosti. Pripadnost določenemu občevalnemu jeziku je bila mnogokrat stvar osebne ali politične odločitve, kot sem že poudaril, ki je nastala pod vplivom, npr. domačega duhovnika, župana, soseda in zaradi drugih razlogov, ne nazadnje zaposlitvenih.¹⁹ Nekoliko odmaknjeno življenje »kočevskega otoka« je to vprašanje še poglobljalo, zato se ne smemo čuditi mnogim slovenskim avtorjem, ki so v letih pred prvo svetovno vojno in v tridesetih letih 20. stoletja poudarjali, da je med Kočevarji »skritih« mnogo Slovencev. V obeh časovnih obdobjih je to razumljivo, saj je bilo v avstrijskem času prisotno favoriziranje nemštva (ponemčevalni pritisk),²⁰ v desetletju pred izbruhom druge vojne pa sledimo okrepljeni dejavnosti nacizma v skrbi za nemštvo v tujini (t. i. nacifikacija). Trditev »Kdor je na Kočevskem rojen, je Kočevar!« je bila pogosto izrečena na nemški strani, zlasti v omenjenih tridesetih

¹⁷ Cvim, *Nemci na Slovenskem ...*, str. 104; Emil Brix, Številčna navzočnost nemštva v južnoslovenskih kronovinah Cislitvani je med leti 1848 do 1918. Problemi narodne statistike. *Zgodovinski časopis* 41/2, 1987, str. 306.

¹⁸ Zanimivo je vprašanje medsebojnega dajanja oziroma prevzemanja kulturnih in drugih značilnosti, tako v celoti kot v obrobni predelih tega otoka. O tem glej npr.: France Marolt, Slovenske prvine v kočevski ljudski pesmi. *Kočevski zbornik. Razprave o Kočevski in njenih ljudeh*. Ljubljana: Vodstvo Družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, 1939, str. 175–320; Koštičič, O Kočevcih in kočevščini. *Kočevski zbornik. Razprave o Kočevski in njenih ljudeh*. Ljubljana: Vodstvo Družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani, 1939, str. 321–334.

¹⁹ Že leta 1848 se je pokazala zapletenost opredeljevanja za cno ali drugo etnično skupnost, toliko bolj v času kasnejših nemško-slovenskih napetosti. Glej: Stanc Granda, Politične razmere na Kočevskem v letu 1848. *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino* 43/3, Ljubljana, 1995, str. 23–37.

²⁰ »Drang nach Süden«. Glej: Peter Vodopivec, Slovenci in Habsburška monarhija. *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju. Slowenisch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert* (ur. D. Nečak, B. Jesih, B. Repe, K. Škrilc, P. Vodopivec). Historia 8. Znanstvena zbirka. Ljubljana: Oddelek za zgodovino FF Univerze v Ljubljani, 2004, str. 33.

letih. Družba sv. Cirila in Metoda²¹ se je v avstrijski dobi borila proti nemštvu tudi na Kočevskem s poudarjanjem zapostavljenosti tam živečih Slovencev glede jezika, osnovnega šolstva, političnih pravic ipd.²² Ko je pisec članka »Tolovajstvi v Kočevju« (1911), ki je izšel v glasilu pomenljivega naslova *Slovenski Branik*, opozoril na »evropski škandal«, češ da Slovenci v cerkvi v Kočevju ne slišijo slovenske besede, je to podkrepil z mislijo: »Saj je pa tudi res nezaslišano, da Slovenci v svoji domovini nimajo niti tega, kar imajo naši izseljenci na Pruskem in v Afriki.«²³

Nas zanima predvsem odstotek deleža Kočevarjev in Slovencev v izseljenkem dogajanju. Na Kočevskem sta živeli dve tretjini Nemcev na Kranjskem. V letih 1880–1910 je delež prebivalstva z nemškim občevalnim jezikom na Kranjskem upadel za 0,70%, kar je bila tudi posledica izseljevanja nemškega prebivalstva iz Kočevske.²⁴ Če se je leta 1880 z ozirom na občevalni jezik na Kranjskem za nemški jezik izreklo 6,15% prebivalstva (za slovenskega 93,67%), se jih je leta 1910 izreklo »samo« 5,66% (za slovenskega 94,24%).²⁵

V Czoernigovi etnografiji avstrijske monarhije, ki je izšla leta 1857, so združeni podatki etnografske statistike (jezik kot temelj opredeljevanja) iz leta 1846 in rezultati štetja leta 1850; takrat so našeli 22.898 Kočevarjev.²⁶ Leta 1869 jih je bilo samo 19.029, kar je bila tudi posledica kolere. Ob upoštevanju odločitev za nemški ali slovenski občevalni jezik ob popisih prebivalstva v letih 1880–1910 je kar v 98 kočevskih vaseh, od skupno 109, živelo samo nemško prebivalstvo.²⁷ Fran Zwitter je analiziral rezultate štetij po letu 1880 in upošteval le občine z nemško večino prebivalstva,²⁸ ne pa Kočevarjev, ki so živeli po vaseh v sosednjih slovenskih občinah, ki jih, po njegovi oceni, pri nobenem štetju ni bilo več kot 1.000, in dobil naslednje rezultate: nemški občevalni jezik je navedlo 18.258 (1880), 18.022 (1890), 17.497 (1900) in 16.430 (1910) oseb, slovenskega pa 2.120 (1880), 1.640 (1890), 1.387 (1900) in 1.448 (1910) oseb.²⁹ Mitja Ferenc je za enako obdobje (vključujoč zasebno štetje leta 1913 in s primerjavo

²¹ Širše in za Kočevsko glej: Andrej Vovko, *Mal položi dar ... Portret Slovenske narodnoobrambne šolske organizacije Družbe sv. Cirila in Metoda 1885–1918*. Ljubljana: Slovenska matica v Ljubljani, 1994.

²² Na nemški strani pa organizaciji Deutscher Schulverein (*1880) in Südmark (*1889), ki sta vodili »protislovenski« boj.

²³ B., Tolovajstva v Kočevju, *Slovenski Branik*. *Vestnik naših pokrajin* III/2, 1. februar 1911, str. 32. Prusija pomeni Nemčijo, bolj natančno Vestfalijo in Porurje, kamor so se izseljevali od osemdesetih let 19. stoletja, z Afriko pa je mišljen Egipt (Aleksandrinke).

²⁴ Cvim, Nemci na Slovenskem (1848–1941) ..., str. 103–104.

²⁵ Cvim, Nemško (avstrijsko) in slovensko zgodovinske ..., str. 83.

²⁶ Fran Zwitter, Nemci na Slovenskem. *O slovenskem narodnem vprašanju*. Ljubljana: Slovenska matica, 1990, str. 31.

²⁷ Ferenc, Kočevska ..., str. 23.

²⁸ Glede na omenjena štetja v letih 1880–1910 nobena občina na Kranjskem ni imela nemške večine, razen v Beli Peči in na Kočevskem. Glej: Peter Vodopivec, *Slovenci in Habsburška monarhija* ..., str. 39.

²⁹ Zwitter, Nemci na Slovenskem ..., str. 31.

rezultatov prvega popisa prebivalstva Kraljevine SHS 31. 1. 1921) izračunal naslednje razmerje med Nemci in Slovenci na Kočevskem.³⁰

TABELA 1: Prikaz gibanja števila prebivalcev na Kočevskem

LETO	N: vasi	S: vasi	N: KOČ	S: KOČ	*	SKUPAJ
1880	17.615	1.913	1.343	99	271	21.241
1890	17.412	1.484	1.210	103	395	20.604
1900	16.434	963	1.783	255	489	19.924
1910	15.157	889	1.859	672	574	19.151
1913		4.081		794		
1921**	11.548	3.244	1.062	2.020		17.874

Vir: Mitja Ferenc: Kočevska..., str. 28.

N ... Nemci

S ... Slovenci

KOČ ... Kočevje (mesto)

** mešani in neugotovljeni.*

*** manjkajo podatki za Rodine.*

Številne ocene kažejo na naglo upadanje prebivalstva na Kočevskem. Tako Fran Uratnik meni, da se je prisotno prebivalstvo na Kranjskem v letih 1817–1910 povečalo le za 28,3% (v Avstro-Ogrski v letih 1800–1900 kar za 104%),³¹ medtem ko se je po oceni Jožeta Rusa v sodnem okraju Kočevje v letih 1817–1890 povečalo samo za 5,4%, nato pa v letih 1890–1900 celo padlo za 2,3% in v letih 1900–1910 za 1,0%.³² Čeprav na upadanje števila prebivalstva kažejo le ocene, je nedvomno dejstvo, da je število prebivalstva na Kočevskem v letih 1880–1921 stalno upadalo in izseljevanje je bil eden glavnih vzrokov za ta pojav.³³

Slovenci na Kočevskem so dvomili o »pravilnosti«³⁴ uradnih podatkov štetja prebivalstva, zlasti o jezikovnem opredeljevanju. Tako so ob uradnem ljudskem štetju 1910 »rodoljubi«³⁵ izvedli tudi »zasebno ljudsko štetje«³⁶ v mestu Kočevje. Policija ga je zaustavila, pobrala števne pole, kasneje pa jih je le vrnila. Uspelo jim je popisati prebivalstvo v 54 hišah (od okrog 250), v katerih se je 448 oseb odločilo za Slovence (v

³⁰ Ferenc, Kočevska ..., str. 28–29.

³¹ Fran Uratnik, Tehnika in gospodarstvo, Ljubljana, 1938, str. 164.

³² Jože Rus, Jedro kočevskega vprašanja. Zgodovina, sedanost in bodočnost kočevskega gospodarstva in njegovih prirodnih in socialnih podlag, *Kočevski zbornik*, Ljubljana: Družba sv. Cirila in Metoda, str. 141.

³³ Po navedbah (zlasti) starejše literature – Hugo Groth (1931), Adolf Lenz (1923) in Hans Hermann Frensing (1970) – novejši nemški avtorji pišejo o številčnem vrhu Kočevarjev (kar 26.000) v drugi polovici 19. stoletja, ki se je začel zniževati zaradi močnega čezoceanskega izseljevanja, zlasti v ZDA. Glej: Sundhaussen, Holm, *Die Deutschen in Jugoslawien. Deutsche im Ausland – Fremde in Deutschland. Migration in Geschichte und Gegenwart* (ur. Bade J. Klaus), München: Verlag C. H. Beck, 1992, str. 59.

rudniku 214 in v mestu 234). Sklep polemika z imenom »B.« je bil, da je v Kočevju najmanj 1.000 Slovencev, med njimi okrog 150 otrok.³⁴ Dve leti kasneje je »A. B.« za Kočevje ocenil, da je bilo leta 1910 v mestu okrog 700 Slovencev, kar se približa uradnemu štetju 1910 po občevalnem jeziku, to je 672 oseb, ki so uporabljale slovenščino kot občevalni jezik.³⁵

Leta 1910 sta imela Dolga vas in Livold 151 hiš, od teh 52 »zavedno slovenskih« (34,4%), vendar se je pri popisu prebivalstva za slovenski občevalni jezik odločilo le 96 Slovencev, kar pomeni samo 1,8 prebivalca na hišo.³⁶ Zanimiv je podatek, da je v kočevskih gozdovih in premogovniku v Kočevju delalo kar okrog 1.000 Hrvatov, ki kot tujci (imeli so pač ogrsko državljanstvo) niso bili popisani, kar je bilo po mnenju J. Rusa narejeno samo zato, da bi bilo število Nemcev večje.³⁷

Leta 1913 so za kočevski sodni okraj izvedli »zasebni popis« nekega »rodoljuba«, ki je prepotoval Kočevsko, zbral podatke in jih primerjal z uradnim popisom 1910.³⁸ Po ugotovitvah so med pripadnike nemškega občevalnega jezika prišteli več kot 3.600 Slovencev.³⁹ Vse to kaže na aktualnost določanja števila Nemcev in Slovencev na tem območju, kar je razumljivo za čas poostrenih nacionalnih nasprotij na Slovenskem, tudi na Kočevskem.

Koliko je bilo kočevskih Nemcev in Slovencev samo v sodnem okraju Kočevje? Že v predhodnih razmišljanjih sem opozoril na problem narodnostnega opredeljevanja pričujočega prebivalstva in tudi izseljencev samo po občevalnem jeziku, vendar so lahko pokazatelj tudi ti podatki. Na podlagi podatkov o številu prisotnega prebivalstva ob štetju leta 1890⁴⁰ sem izračunal odstotek pripadnosti nemškemu občevalnemu jeziku. Zaradi razvidnosti navajam podatke po občinah takratnega sodnega okraja Kočevje.

TABELA 2: Sodni okraj Kočevje: število prebivalcev nemškega občevalnega jezika 1890

OBČINA (1890)	N	N (%)	S	D	SKUPAJ*
Borovec/Morobitz	235	81,59	32	—	288
Briga/Tiefenbach	290	90,62	21	—	320
Črni potok/Schwarzenbach	266	99,25	2	—	268
Draga/Suchen	409	42,20	526	11	969

³⁴ B., Čujte, koliko Slovencev je v Kočevju!, *Slovenski Branik* IV/11, 1. november 1911, str. 260–261.

³⁵ A. B., Izumiranje Kočevjarjev, *Slovenski Branik* VI/7, 1. julij 1913, str. 159–161.

³⁶ Rus, Jedro kočevskega vprašanja ..., str. 144.

³⁷ Rus, Jedro kočevskega vprašanja ..., str. 145.

³⁸ A. B., Izumiranje Kočevjarjev ..., str. 160–161.

³⁹ Rus, Jedro kočevskega vprašanja ..., str. 145. Uradno so leta 1910 na Kočevskem našeli 13.480 Nemcev in 1.325 Slovencev, v zasebnem štetju pa »le« 10.495 Nemcev in kar 4.876 Slovencev.

⁴⁰ Specijalni repertorij krajev za Kranjsko, C. kr. centralna statistična komisija, Dunaj, 1894.

OBČINA (1890)	N	N (%)	S	D	SKUPAJ*
Gotenica/Göttenitz	497	96,69	—	—	514
Knežja Lipa/Graflinden	266	100	—	—	266
Kočc/Kotschen	389	96,28	—	—	404
Kočevje/Gottschee	2.680	94,53	115	—	2.835
Kočevska Reka/Rieg	439	94,40	5	—	465
Koprivnik/Nesselthal	1.738	99,31	2	—	1.750
Kostel	4	0,14	2.692	—	2.799
Livold/Lienfeld	607	95,14	17	—	638
Mala Gora/Malgern	760	99,60	—	—	763
Mozelj/Mösel	1.291	98,17	14	—	1.315
Nemška Loka/ Unterdeutschau	249	96,88	8	—	257
Novi Lazi/Hinterberg	684	89,64	54	—	763
Osilnica/Ossiunitz	1	0,09	840	—	1.058
Polom/Ebenthal	558	94,09	35	—	593
Spodnji Log/Unterlag	228	73,31	68	6	311
Srednja vas/Mitterdorf	1.373	93,33	43	4	1.471
Stari Log/Altlag	1.018	99,12	3	—	1.027
Trava/Obergrass	319	40,48	418	—	788
SKUPAJ	14.301	72,00	4.895	21	19.861

Vir: Specijalni repertorij krajev na Kranjskem, Dunaj: C. Kr. centralna statistična komisija, 1894.

N ... pripadniki nemškega občevalnega jezika

S ... pripadniki slovenskega občevalnega jezika

N (%) ... procent pripadnikov nemškega občevalnega jezika v odnosu do vseh prebivalcev

D ... pripadniki drugim jezikom

**po izračuni ostane 3,4% prebivalstva, ki ga rubrika o občevalnem jeziku ne zajame; to so verjetno otroci.*

Za Kočevsko nam popisi po letu 1880 (do prve svetovne vojne) dokazujejo upadanje prebivalstva tako nemške kot slovenske pripadnosti. Govorimo lahko o depopulaciji prebivalstva na tem območju. Glavni krivec je bilo izseljevanje kot posledica različnih vzrokov, zlasti osebnih, socialnih, ekonomskih in drugih. Za čas po prvi svetovni vojni meni F. Zwitter, da je treba upoštevati močno doseljevanje Slovencev na to območje. Govorimo lahko o močni slovenizaciji s političnimi spremembami ob ustanovitvi Kra-

ljevine SHS. Ni pa bilo sprememb na socialnem področju. Na podeželju (zunaj mesta Kočevje) so bili Slovenci zlasti kmečki delavci, kajžarji in delavci v lesnih podjetjih, Nemci pa lastniki zemljišč in hišnih posesti ter obrtnih in trgovskih obratov. (Podobno kot v avstrijskem času, op. avtorja!) Obenem so bili dobro organizirani in so imeli močno nemško zavest, zato jim je F. Zwitter pripisal (razpravo je objavil leta 1938!), da so jezikovno in idejno asimilirali vse mešance in del slovenskih doseljencev.⁴¹ Z izbruhom druge svetovne vojne se je zgodba Kočevarjev zgodila, kot se je, in kljub večstoletnemu bivanju na tem območju so tako rekoč izginili. Danes je bolj poudarjena njihova simbolna prisotnost, zlasti z vidika ohranjanja in obujanja njihove kulturne dediščine in zavesti, da so do nedavnega živeli med Slovenci.

ZAKAJ SO ODHAJALI V SVET?

Že krošnjarenje prebivalcev Kočevske dokazuje iskanje dodatnih virov za življenje, ki sega že v srednji vek in se nadaljuje daleč v 20. stoletje. Predmet našega zanimanja je čas Avstro-Ogrske, ko je bilo območje Kočevske, Ribniške doline in Velikih Lašč upravno združeno v okrajno glavarstvo Kočevje. Še posebno pozornost posvečam Kočevski, ki jo v času množičnega izseljevanja v Združene države Amerike zaradi lažje razpoznavnosti omejujem na t. i. sodni okraj Kočevje.⁴²

Kakšni so bili mikrogospodarski pogoji na Kočevskem v drugi polovici 19. in na začetku 20. stoletja? Omenili smo revnost dežele. Zaradi kraškega ozemlja, pomanjkanja vode in neugodne klime pogoji za razvoj poljedelstva niso bili ugodni, bolj sta se uveljavila živinoreja in predvsem izkoriščanje gozdov. Ekstenzivno gospodarstvo ni moglo preživljati prebivalstva, zato so se zgodaj zatekli k (domači) obrtni proizvodnji in trgovini, t.j. krošnjarstvu. Prehodna trgovina med morjem in notranjostjo je bila gospodarski temelj že od 15. stoletja dalje. Začetke industrializacije zasledimo v prvi polovici 19. stoletja, saj dobi Kočevje parno žago leta 1844 in v letih 1850–85 deluje tudi steklarna. Prvo vest o izkopu premoga zasledimo 1803, ko je Viljem knez Auersperg dobil pravico do izkoriščanja premoga na terenu (leta 1885 rudnik postane last Trboveljske premogokopne družbe), opekarstvo se razvije pred letom 1823, neznano pa jim ni bilo tudi pivovarstvo. Boljši stik s svetom – kar je za množično izseljevanje zelo pomembno – je omogočila izgradnja železnice leta 1893, ki je povezala Kočevje z Grosupljem in Ljubljano. Železnica je pomenila tudi hitrejšo industrializacijo, ki pa je bila – razen lesne industrije, suknarstva (Svetli Potok) in steklarstva (Glažuta) – omejena bolj ali manj le na mesto Kočevje.

Kratkim vestem o slabih gospodarskih razmerah na Kočevskem sledimo v tisku skozi drugo polovico 19. stoletja. V osemdesetih letih 19. stoletja je Kočevsko zajela

⁴¹ Zwitter, Nemci na Slovenskem ..., str. 31–32.

⁴² Marsikdaj naletimo na težavo, kar avtorji ne opredelijo območja raziskave, kar je izredno važno pri številčnih analizah. Ko omenjam Kočevsko, imam v mislih predvsem sodni okraj Kočevje.

agrarna kriza. Verjetno je vplivala na izseljevanje, saj je bilo okrog leta 1880 že veliko Kočevarjev v Clevelandu, zaposleni pa so bili v industrijskih podjetjih.⁴³ Že samo podatek, da je bilo 1886 še okoli 26.000 glav živine, 1910 pa le 10.000, nam dokazuje krizo v kmetijstvu, ki je imela za posledico številne opustele kmetije in mnoge razseljene vasi. Celo več, številni krošnjarji so se trajno izselili v sosednje pokrajine.⁴⁴ Skromne naravne danosti (razen gozdov, ki so bili v glavnem v rokah knezov Auerpergov) in neugodne gospodarske razmere so povzročile, da mnogi niso dobili dela in tako tudi ne zaslužka. Kar so zaslužili, pa je bilo premalo za vzdrževanje odvisnih družinskih članov, žensk, otrok in ostarelih ljudi. Zlasti mladi so našli izhod v odhodu z domačije »v svet«, ki so ga v času množičnega izseljevanja predstavljale Združene države Amerike.

Glavni očitke kritikov izseljevanja na Kočevskem je bil, da doma zapuščajo kmetije. Kakšne kmetije? Vzorčni prikaz posestnih odnosov izseljencev v letih 1892 in 1893 bom obravnaval v naslednjem poglavju, dovolj zgovorni pa so že splošni podatki. Poglejmo si dva primera. Med izseljenci iz avstrijske polovice monarhije je bilo v letih 1900–1910 23,75% dninarjev, le 19,45% samostojnih kmetov, 15,86% obrtnih delavcev, 10,17% poslov, 28,28% brez poklica in pripadajočih družini (soproge, otroci, sorodniki) in 0,72% iz vrst svobodnih poklicev.⁴⁵ Ameriška statistika je tudi spremljala poklicno sestavo priseljencev. V času 1898–1914 se je priselilo v ZDA 458.580 slovenskih in hrvaških priseljencev, med njimi 44% delavcev, 29,1% kmečkih delavcev, 13,1% žensk in otrok, 7,8% »služabnikov«, le 1,6% samostojnih kmetov in 4,5% drugih.⁴⁶ Skratka, pravih kmetov je bilo med njimi malo, čeprav tovrstni pojavi niso bili redki, ne pa številčni.

Mnogokrat se pretirava tudi z vlogo izseljenskih agentov, ki so delovali po deželi, nagovarjali ljudi, jim ponujali raznovrstno reklamno gradivo (zloženke, brošure, lepake, zemljevide, vabila izseljenskih pisarn za nakup vozovnice s ponudbami o najcenejši poti in najhitrejši plovbi čez Atlantik, reklamne razglednice in še kaj). Država in cerkev sta svarili pred izseljevanjem, časopisi (med njimi tudi katoliški) pa so bili polni reklamnih oglasov za ladijske družbe in izseljenske pisarne. Nedvomno so na

⁴³ Ludwig Kren, *Kočevska 600 let nemški otok. Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino* 43/3, 1995, str. 5.

⁴⁴ Npr. v času vabil za stalno priselitev na Hrvaško in v Srbijo. Iz *Novic* je znana izkušnja stalne izselitve (»iskati nove domovine«) družin s Kostelskega v Moslavino (1867). Mnogi so prodali posestva, nekatera dekleta so odšla s fanti, da so se poročila na tujem. Nezdružna klima, stanovanjska stiska, bolezni in še kaj so zredčile njihove vrste, nekateri so se vrnili in živeli v revščini. In poduk dopisnika? Upa, da bo njihova izkušnja spametovala druge interesente za iselitev, saj naj bi pridnost in varčnost omogočili boljše življenje doma. Glej: L. A., *Od Fare poleg Kostelja na Kočevskem*, 1. decembra 1867. *Novice*, 11. 12. 1867, št. 50, str. 412–413; Ferenc, *Kočevska ...*, str. 27.

⁴⁵ Hans Chmelar, *Höhepunkte der österreichischen Auswanderung. Die Auswanderung aus den im Reichsrat vertretenen Königreichen und Ländern in den Jahren 1905–1914*, Dunaj 1974, str. 114.

⁴⁶ Matjaž Klemenčič, *Slovenci v ameriški statistiki v 19. in 20. stoletju*, *Celovski zvon* 11/4, september 1984, str. 42.

nekateri vplivali, vendar se je večina za odhod le odločila doma, v krogu domače družine, pri čemer je bilo pomembno, kdo od sorodnikov je že bil v Ameriki, kakšni so bili zaposlitveni pogoji (ta čas ZDA že pogosteje zajemajo razne krize), kaj so menili »Amerikanci«⁴⁷ o možnosti prihoda še drugih članov družine ipd.⁴⁸ Vprašanje je tudi, koliko so ljudje poznali razne uradne okrožnice, ki so prihajale z Dunaja na kranjsko deželno vlado oziroma predsedstvo, od tam na okrajno glavarstvo in nato na občine, ki so svarile pred razmerami v tujini (v obravnavanem času zlasti v Braziliji), pred ilegalnim begom zaradi služenja vojaškega roka ipd. V letih pred izbruhom prve svetovne vojne se je v tisku pojavilo več kritičnih odmevov na izseljevanje, veliko tudi povzemajoč splošne (stereotipne) očitke.⁴⁹ Skratka, odločitev za odhod je bila osebna, nato družinska, oboje kot posledica (slabih) gospodarskih in socialnih razmer, lahko pa tudi samo radovednost in zlasti up na boljše življenje, ko je prevladovala želja po delu in (boljšem) zaslužku. Zlasti slednjega pa je primanjkovalo tudi na Kočevskem.

IZSELJEVANJE IZ OKRAJNEGA GLAVARSTVA KOČEVJE⁵⁰ LETA 1892 IN 1893

Leta 1890 so okrajno glavarstvo Kočevje sestavljali trije sodni okraji (Kočevje, Ribnica in Velike Lašče). *Sodni okraj Kočevje* je imel 4.117 hiš, 19.861 prebivalcev (8.030 moških in 11.831 žensk), 19.851 katoličanov, 6 evangeličanov, 3 žide in enega drugoverca; nemškemu občevalnemu jeziku je pripadala 14.301 oseba, slovenskemu 4.895, drugim 21. *Sodni okraj Ribnica* je imel 2.258 hiš, 13.431 prebivalcev (6.261 moških in 7.170 žensk), 13.430 katoličanov in enega evangeličana; nemškemu občevalnemu jeziku je pripadalo 414 oseb, slovenskemu 12.968, drugim 2. *Sodni okraj Velike Lašče* je imel 1.646 hiš, 9.514 prebivalcev (4.596 moških in 4.918 žensk), 9.514 katoličanov; nemškemu občevalnemu jeziku je pripadalo 21 oseb, slovenskemu 9.461, drugim 4 osebe.⁵¹

⁴⁷ V tistem času zelo razširjen izraz; pomenil je nekoga, ki je delal v Ameriki, hkrati pa tudi povratnika na obisku ali za stalno.

⁴⁸ Marjan Drnovšek, *Usodna privlačnost Amerike. Pričevanja izseljencev o prvih stikih z novim svetom*, Ljubljana: Nova revija (zbirka Korenine), 1998; isti: *Pot slovenskih izseljencev na tuje. Od Ljubljane do Ellis Islanda – Otoka solza v New Yorku 1880–1924*, Ljubljana: Založba Mladika, 1991.

⁴⁹ Na primer. Nepodpisani dopisnik v *Slovincu* je leta 1913 označil izseljevanje kot »socialni pojav«, ki se ga »politična javnost« premalo zaveda, zlasti zaradi dejstva, da ni samo posledica gospodarskih razmer, temveč tudi lahkomišelnosti, lahkoživosti in »nercdnega življenja«. Izseljevanje ima (negativne) posledice na moralnem in narodnem področju. Izhod vidi v rešitvi socialnega in narodnega vprašanja, hkrati v gospodarskem vzponu slovenskih dežel, izobraževanju in vključenosti vseh javnih ustanov, zavzame pa se tudi za izseljence na področju njihove »narodne obrambe«.

⁵⁰ Okrajno glavarstvo Kočevje so 1890 (najbližje štetje prebivalstva obravnavanima letnicama izseljevanja) sestavljali trije sodni okraji: Kočevje, Ribnica in Velike Lašče.

⁵¹ Specijalni repertorij krajev za Kranjsko, C. kr. centralna statistična komisija, Dunaj, 1894.

Množično izseljevanje iz Avstrije je spodbudilo državo, da je začela zbirati številčne podatke o izseljevanju. Deželno predsedstvo za Kranjsko je v tej zvezi izdalo dve okrožnici, 1893 in 1908, ki sta določali obseg in postopek zbiranja podatkov. Za to opravilo je deželno predsedstvo zadolžilo posamezna okrajna glavarstva, tako tudi okrajno glavarstvo Kočevje, vsa pa so konkretno zbiranje podatkov prepustila posameznim občinam. Poročila so obsegala obdobje od 1892 do 1913. Okrajna glavarstva so jih morala oddati deželnemu predsedstvu za Kranjsko na pol leta, edino za leto 1892 so izdelala letno poročilo. Skratka, na podlagi občinskega (tudi okrajnega) gradiva so okrajna glavarstva sestavila polletna poročila, ki so služila deželnemu predsedstvu za sestavo zbirnega polletnega poročila o izseljevanju iz Kranjske, ki so ga poslali notranjemu ministrstvu na Dunaj.

Katere podatke so zbirali? Rubrike uradnega obrazca so zahtevale navedbo: 1. sodnega okraja, 2. občine, 3. imena in poklica izseljenca, 4. njegovega stanu (samski ali poročen), 5. oznake in števila spremljevalcev (žena, otroci, drugi sorodniki), 6. smeri izselitve, 7. odnosa do posestva (prodano ali neprodano), 8. resničnega ali domnevnega vzroka izselitve in 9. možnih opomb. Z letom 1908 so žal opustili navedbo imena in poklica izseljenca in poenotili tudi oznako vzrokov izselitve. Popisovalci niso bili vedno dosledni, ohranjeni drobci gradiva na okrajni ravni pa nam kažejo, da so se mnogokrat tudi zmotili v seštevanju, kar nekoliko spodbija natančnost administracije v avstrijski dobi.⁵² Mulaček obžaluje, da poročila ne vsebujejo mnogih podatkov, ki bi dopolnili vedenje o posameznem izseljencu.⁵³

Koliko jih je odšlo?

Po dosedanjih analizah gradiva in objav se je v letih 1892–1913 (ob nepopolnih podatkih za leti 1895 in 1913 in v celoti manjkajočih za leto 1894) izselilo iz Kranjske 76.195 oseb, kar je bila že po mnenju sodobnikov prenizka številka in bi jo morali povečati za 25 do 35%.⁵⁴ Skleпам, naj bi tolikšen del odpadel na osebe, ki so se na najrazličnejše načine izognile evidentiranju.⁵⁵ Izseljevanje iz okrajnega glavarstva Kočevje je v omenjenem obdobju daleč presegalo izseljevanje iz drugih okrajev. Tako je od 76.195 oseb iz vse Kranjske v letih 1892–1913 najmanj 17.566 oseb izhajalo z

⁵² Podrobnosti glej: Marjan Dmrovšek, *Okrajna poročila o izseljevanju iz Kranjske v letih 1892–1913. Gestrinov zbornik* (ur. Darja Mihelič). Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa, 1999.

⁵³ Ločevanje po spolu, ali so bili oženjeni oziroma omoženi, navedbo starosti, poklica (v rokah je imel statistične podatke na deželni ravni!), količine s seboj vzetega denarja, ladijske družbe in smeri potovanja, cilja, tj. navdobe mest, države, osebe, h kateri potuje. V statistiki pogreša mesečno spremljanje izseljenskih tokov, opredelitev »narodnosti«, oznako prve izselitve in naslednjih, število povratnikov itd. Glej: Mulaček, *Naše izseljevanje ...*, str. 258.

⁵⁴ Mulaček, *Naše izseljevanje ...*, str. 258.

⁵⁵ Naj kot primer navedem samo enega od njih. Mnogi so s pomočjo poselske (»Dienstbotenbuch«) ali delavske knjižice (»Arbeitsbuch«) legalno odšli na delo v Nemčijo (Porenje in Vestfalijo), od tod pa, ko so privarčevali dovolj, nadaljevali pot v Ameriko.

območja okrajnega glavarstva Kočevje.⁵⁶ Glede na razmerje s prisotnim prebivalstvom sta na Kranjskem po številu izseljencev najbolj izstopali Suha in Bela krajina.⁵⁷

Skratka, po gornjih podatkih je slaba četrtnina (23,05%) vseh izseljencev iz Kranjske prihajala z ozemlja okrajnega glavarstva Kočevje. Sodobniki so ocenjevali, da je v letih 1896–1911 izseljevanje s Kočevskega, Suhe in Bele krajine predstavljalo kar dve tretjini kranjskega izseljenskega toka,⁵⁸ za čas 1901–1910 pa kar tri četrtine.⁵⁹ Delež izseljencev z ozemlja okrajnega glavarstva Kočevje je bil v primerjavi z ostalimi deli Kranjske torej izredno visok.⁶⁰

Po posameznih letih se je iz okrajnega glavarstva Kočevje izselilo naslednje število oseb: 604 (1892), 766 (1893), 75 (1895), 693 (1896), 449 (1897), 938 (1899), 617 (1900), 1.048 (1901), 1.220 (1902), 1.132 (1903), 703 (1904), 1.326 (1905), 994 (1906), 1.540 (1907), 384 (1908), 951 (1909), 1.239 (1910), 574 (1911), 888 (1912) in 859 (druga polovica 1913). Žal nimamo podatkov za leto 1894. Glede števila v letu 1895 (75 oseb) poznamo opozorilo, da so podatki navedeni samo za polovico leta, in to drugo polovico, ko je bilo izseljevanje na splošno mnogo manjše, kot v spomladanskih mesecih. Leta 1893 je bila v ZDA politična in gospodarska (finančna) kriza, ki je vplivala na priseljevanje, kar velja tudi za leto 1908, ko tudi na Kočevskem drastično upade število izseljencev. Leto pred tem, leta 1907, je bil po gornjih podatkih vrhunec izseljevanja iz okrajnega glavarstva Kočevje, hkrati tudi na Kranjskem (6.520 oseb), in to je bilo leto, ki je pomenilo tudi vrhunec prihodov evropskih izseljencev na priseljski otok Ellis Island v newyorškem pristanišču, saj je skozi vrata tega centra stopilo na ameriška tla kar 1.004.756 oseb.⁶¹

KAKŠNA JE BILA SESTAVA IZSELJENCEV PO SPOLU, DRUŽINSKEM STANU, POKLICU IN POSESTNIH RAZMERAH?

Če si najprej ogledamo sestavo izseljencev za območje okrajnega glavarstva Kočevje v letih 1892 in 1893 *po spolu*, dobimo zanimivo sliko, zlasti v primerjavi z ostalimi okrajnimi glavarstvi, saj je bil kočevski ženski delež močno prisoten v kranjskem izseljenskem valu. Delež izseljenk z območja okrajnega glavarstva Kočevje je bil leta 1892 kar 31,25%, leto dni kasneje 24,65% v odnosu do moških, iz ostalih

⁵⁶ Drnovšek, *Okrajna poročila ...*, str. 417.

⁵⁷ Mulaček, *Naše izseljevanje ...*, str. 259.

⁵⁸ Rus, *Jedro kočevskega vprašanja ...*, str. 141.

⁵⁹ Mulaček, *Naše izseljevanje ...*, str. 259.

⁶⁰ To nam potrjuje tudi izračun glede izgube naravnega prirastka. V letih 1900–1910 je Kranjska izgubila 33.965 ljudi, tj. 2/3 naravnega prirastka oz. 6,68 % deželnega prebivalstva. Na prvem mestu je bilo okrajno glavarstvo Kočevje (–13,8 %). Glej: *Slovenec*, 17. 4. 1913, št. 87.

⁶¹ Marjan Drnovšek, Slovenski izseljenci na pragu Amerike, *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino* 47/1–2, 1999, str. 62.

okrajnih glavarstev na Kranjskem⁶² pa v povprečju le 12,98% leta 1892 in 13,33% leta 1893.⁶³ Skupno se je leta 1892 iz Kočevske izselilo 363 moških in 165 žensk (iz Kranjske v omejenem obsegu 536 moških in 80 žensk), leto dni kasneje pa iz prvega območja 544 moških in 178 žensk in iz drugega (Kranjske) 1.014 moških in 156 žensk. Po ameriških priseljenjskih statistikah se je v letih 1898–1914 priselilo v ZDA 81,6% moških in le 18,4% žensk slovenske in hrvaške narodnosti.⁶⁴ V izračunu za okrajno glavarstvo Kočevje niso upoštevane omožene žene, ki so odšle skupaj z možmi ali kot drugo (žensko) sorodstvo, niti ne otroci ženskega spola. Čeprav gre za majhen vzorec, nas preseneti relativno veliko število oseb ženskega spola, zlasti za to zgodnje obdobje izseljevanja v ZDA. Ocene sodobnikov so, da se je delež žensk povečeval, bolj ko se je bližal vrhunec izseljevanja v letih pred izbruhom prve svetovne vojne, saj so se mnogi izseljenci odločali, da ostanejo v ZDA in so za seboj poklicali dekleta, podobno kot poročeni moški žene in otroke. To dejanje je pomenilo že prvi korak k daljšemu, če ne že stalnemu, bivanju v Ameriki.

Odnos med *samskimi* in *poročenimi*, *soprogi* in *otroki* je bil načeloma bolj v korist samskih, kar potrjuje dejstvo, da so se za odhod odločali predvsem mladi, fantje in dekleta, ki še niso bili vezani na družino. I. Mulaček je za čas od 1896 do 1911 ugotovil, da je izseljenjski val iz Kranjske sestavljalo 38.420 samskih, 17.920 poročenih, 1.218 žena (soprog), 4.445 otrok in 238 »drugih«.⁶⁵ Oglejmo si podatke za okrajno glavarstvo Kočevje. V obdobju 1892–1913⁶⁶ se je izselilo 11.380 samskih obeh spolov, 4.786 oženjenih in omoženih, 235 soprog, ki so potovale z možmi, 1.076 otrok (v spremstvu staršev) in 91 drugih sorodnikov.⁶⁷

Žal niso spremljali posameznih kategorij poročenih in neporočenih izseljencev po spolu. Za obravnavano obdobje lahko izračunamo, da je izseljenjski val iz okrajnega glavarstva Kočevje sestavljalo dobri dve tretjini samskih fantov in deklet (64,77%) in slaba tretjina mož in žena (27,24%). Za obdobje 1896–1911 naveda Mulaček za celotno Kranjsko 38.420 samskih in 9.222 oženjenih oziroma omoženih izseljencev. Čeprav vzorec ni primerljiv v celoti (»manjkajoča« leta izseljevanja pri Mulačku v primerjavi z okrajnim glavarstvom Kočevje), nam izračun pokaže občutno razliko, saj Mulaček ugotavlja kar 80,64% samskih in le 19,35% oženjenih oziroma omoženih v kranjskem izseljenjskem valu. Če postavim tezo, da višje število oženjenih in omoženih pomeni tudi večje število izseljenih družin, nas ne preseneti jo trditve poznavalcev, da so že v tem času mnoge hiše na Kočevskem ostale prazne, opustele in zemlja ni bila obdelana. Vendar moramo biti previdni. Mulaček ugotavlja, da je večina mož in očetov odšla brez

⁶² Ostala Kranjska, vendar brez okrajnih glavarstev Ljubljana mesto, Novo mesto in Krško, za katere ni podatkov.

⁶³ Marjan Dmovšek, *Izseljevanje iz širše ljubljanske okolice 1890–1914*. Disertacija (priloge), 1993 (rokopis).

⁶⁴ Dmovšek, *Okrajna poročila ...*, str. 424.

⁶⁵ Mulaček, *Naše izseljevanje ...*, str. 265.

⁶⁶ Upoštevajoč odsotnost podatkov za leto 1894 in njihovo polovičnost za leti 1895 in 1913.

⁶⁷ Dmovšek, *Izseljevanje iz širše ljubljanske okolice ...* (priloge).

družine in da je vsak petnajsti vzel ženo s seboj ali jo poklical za sabo.⁶⁸ Z možem je s Kočevske v letih 1892–1913 odpotovalo 235 omoženih žensk, iz Kranjske pa v letih 1896–1911 1.218. V kranjskem izseljenskem valu so žene s Kočevskega predstavljale kar 19,29%. S Kočevske je odpotovalo s starši kar 1.076 otrok, iz celotne Kranjske 4.445; kočevska mladež je torej predstavljala kar 24,20-odstoten delež v kranjskem otroškem izseljenskem valu.

Glede *poklicne sestave* izseljencev je nedvomno največje število pripadalo kmečkim (agrarnim) delavcem, ki so na drugi strani Atlantika našli delo predvsem v rudnikih in tovarnah, manj v kmetijstvu, gozdarstvu, komunalnih gradnjah in drugod. Po podatkih ameriške priseljenske komisije se je glede poklica pri prihajajočih »slovensko-hrvaške etnične skupine« v letih 1899–1910 odločilo za poklic delavec (laborer) 53,6% oseb, poljedelski delavec (farm laborer) 32,8%, izučen (skilled) 5%, strokovnjak (professional) 0,1% in za druge poklice 8,5% oseb.⁶⁹ Glede oznake delavec (laborer) naj opozorim na široko rabo tega pojma, ki nedvomno, poleg tovarniškega delavca, vključuje tudi poljedelske in obrtne delavce.

Če si ogledamo poklicno sestavo za leti 1892 in 1893, dobimo za okrajno glavarstvo Kočevje naslednjo sliko.⁷⁰ Na vrhu navedbe poklicev je poklic oziroma stan ali usposobljenost z nazivom dnevničar⁷¹ (214 leta 1892 in 259 naslednje leto), sledijo mu dekla »M«⁷² (101 in 100), zemljiški posestnik (71 in 87), dekla »DM«⁷³ (29 in 50), kajžar (20 in 53), ¼ zemljak (1 in 63), kuharica (15 in 2), ½ zemljak (1 in 14), hlapec (3 in 11), zemljiška posestnica (8 in 3) in rudar (10, leta 1893 nihče). Oglejmo si ostale poklice izseljencev samo za leto 1892. V celoti se je v tem letu izselilo 528 oseb, od tega jih je 473 (89,58%) pripadalo gornjim poklicem, ostalih 55 oseb pa naslednjim: čevljar (1), delavec (1), dnevničarka (4), drvar (4), gostilničar in posestnik (1), kajžar in krojač (1), klepar (1), kolar (1), kovač (1), kovačeva žena (1), krojač (2), mesar (2), mizar (8), pekovka (1), perica (3), posestnik (2), preužitkarica (1), rešetar (1), rezač (1), sodar (1), strugar (4), šivilja (2), tapetnik (1), tesar (3), tovarniški delavec (4), trgovski pomočnik (2) in zidar (1).

Sveda poklic iz »starega kraja« v ZDA ni pomenil nič, saj je moral vsak poprijeti za delo, ki ga je pač dobil. Še najmanj so pomenile izkušnje z delom na zemlji, bolje pa se je godilo rudarjem ali gozdnim delavcem in tudi dekletom z izkušnjami iz gospodinskega dela, npr. kuharicam, ki so se lažje zaposlile pri bogatih družinah v New Yorku in drugod.

⁶⁸ Mulaček, Naše izseljevanje ..., str. 260.

⁶⁹ U. S. Immigration Commission: Emigration Conditions in Europe, Washington, 1911. Glej: B. M. Colakovic, *Yugoslav Migrations to America*, San Francisco, 1973.

⁷⁰ Upoštevam le poklice, ki obsegajo več kot deset oseb za obe leti skupaj.

⁷¹ Kategorijo dnevničar oziroma dninar so sestavljali agrarni delavci, ki so jih najemali v času poljedelskih del, kar velja deloma za kategorijo dekla, ki je deloma delala na polju deloma v hišnem gospodinjstvu.

⁷² Mišljena je dekla, ki jo vir označuje »Magd«.

⁷³ Mišljena je dekla, ki jo vir označuje »Dienstmagd«.

Koliko izseljencev je imelo doma *posest* in kaj so z njo naredili pred odhodom? Leta 1892 je od 528 nosilcev potnega lista iz okrajnega glavarstva Kočevje le sedem navedlo, da so prodali posestvo, 130 pa, da ga niso. Kar 391 oseb (74,06%) ni izpolnilo te rubrike. Naslednje leto (1893) je 10 imetnikov potnega lista prodalo posestvo, 259 pa ne, ostalih 451 (62,64%) ni navedlo ničesar. Glede prodane oziroma neprodane posesti za omenjeni leti tudi Kranjska kot celota ne odstopa od okrajnega glavarstva Kočevje, saj posestva ni navedlo 65,31% (1892) in 65,14% (1893) oseb.⁷⁴ Če je rubrika glede posestva prazna, lahko sklepamo, da ti izseljenci niso imeli posestva. Verjetno je s posestvijo mišljena kmetija, obrat ipd. in ne samo hiša,⁷⁵ koča, bajta. I. Mulaček je bil kritičen do navedbe teh podatkov v seznamih, saj nam omogočajo le grob vpogled v premoženjsko stanje izseljencev in to le na nivoju, ali je posestvo imel ali ne. Meni, da je velika večina izseljencev posest oddala v najem.⁷⁶ Deloma lahko razberemo »težo« premoženja po navedbi, npr. o obsegu zemljiškega posestva, in šele konkretne analize posameznih posestnikov nam bodo dale odgovore na to vprašanje. Če so se za možem odpravili v Ameriko ostali družinski člani, je običajno zapisano, da je posestvo prodano.

KOČEVSKI SODNI OKRAJ IN IZSELJEVANJE

Če se omejimo samo na kočevski sodni okraj, ki je bil najbolj »nemški« (glej tabelo 2), naštejemo v njem 22 občin,⁷⁷ ki so bile v letih 1892 in 1893 vse udeležene v procesu izseljevanja v Združene države Amerike. Množičnost izseljevanja Kočevarjev dokazuje trditev, da je bilo pred drugo svetovno vojno v ZDA več Kočevarjev kot na Kočevskem.⁷⁸ Posledica so bile številne zapuščene kmetije in razseljene vasi. Tako je bila leta 1936 zunaj mesta Kočevje opuščena vsaka tretja do četrta hiša (1.262 od 4.391 hiš, brez upoštevanja 4 vasi, za katere ni podatkov).⁷⁹

TABELA 3: Izseljevanje iz sodnega okraja Kočevje v letih 1892 in 1893

	3		4		5		6		7		8		9		*	11		12	
OBCINA	92	93	92	93	92	93	92	93	92	93	92	93	92	93	92+93	92	93	92	93
Borovec	8	11	3	8	5	3							8	11	19			4	2
Briga	5	7	2	2	3	5		2		3			5	12	17		2	2	3
Črni potok	2	1	2	1									2	1	3				

⁷⁴ Drnovšček, Izseljevanje iz širše ljubljanske okolice ... (priloga).

⁷⁵ Nedvomno posest kmečke hiše na podčelju večinoma vključuje tudi večji ali manjši del zemlje.

⁷⁶ Mulaček, Naše izseljevanje ..., str. 260.

⁷⁷ Borovec (Morobitz), Briga (Tiefenbach), Črni Potok (Schwarzenbach), Draga (Suchen), Gotenica (Göttenitz), Kncžja Lipa (Graflinden), Koče (Kotschen), Kočevje (Gottschee), Kočevska Reka (Rieg), Koprivnik (Nesselthal), Kostel, Livold (Lienfeld), Mala Gora (Malgern), Mozelj (Mösel), Nemška Loka (Unterdeutschau), Novi Lazi (Hinterberg), Osilnica (Ossiuniz), Polom (Ebenthal), Spodnji Log (Untcrlag), Srednja vas (Mitterdorf), Stari Log (Altlag) in Trava (Obergrass).

⁷⁸ Ferenc, Kočevska ..., str. 27.

⁷⁹ Ferenc, Kočevska ..., str. 27.

	3		4		5		6		7		8		9		*	11		12	
Draga	41	35	16	19	25	16				2			41	37	78	1		21	17
Gotenica	5	6	4	6	1		1		3				9	6	15			4	2
Knežja Lipa	1	7	1	3		4							1	7	8				4
Koče	7	2	4	1	3	1							7	2	9			1	1
Kočevje	53	29	44	19	9	10		1	6	5			59	35	94		2	4	5
Kočevska R.	20	7	13	3	7	4	2						22	7	29	1		4	3
Koprivnik	15	35	9	24	6	11	1		8				24	35	59	1		4	9
Kostel	3	4	3	3	3	1		1		4			3	9	12		1		
Livold	11	13	6	9	5	4			2				13	13	26			3	2
Mala Gora	20	14	14	9	6	5	1	1	5	1			26	16	42	1	1	3	3
Mozelj	3	10	1	7	2	3				2			3	12	15				1
Nemška L.	13	6	9	4	4	2			2	3			15	9	24			1	1
Novi Lazi	12	14	9	10	3	4	1		1		1		15	14	29		1	1	1
Osilnica	1	18	1	8		10		2		3			1	23	24		1		7
Polom	4	4		3	4	1	4		14				22	4	26			4	
Spodnji Log		6		6										6	6				
Srednja vas	15	4	12	4	3								15	4	19			4	
Stari Log	17	5	12	5	5		1		5				23	5	28	2		1	
Trava	20	37	3	12	17	5							20	37	57			11	20
SKUPAJ	276	275	168	166	108	109	11	7	46	23	1	334	305	639	639	6	8	68	81

Vir: M. Drnovšek, *Izseljevanje iz širše ljubljanske okolice 1890–1914. Disertacija (priloge), 1993 (rokopis)*

92 ... 1892

93 ... 1893

3 ... število nosilcev potnega lista

4 ... samski

5 ... poročeni (omožene)

6 ... soproge

7 ... otroci

8 ... drugo sorodstvo

9 ... ločeno število izseljencev (1892, 1893)

* skupno (+) število izseljencev

11 ... prodano posestvo

12 ... neprodano posestvo

Če izvezemo občine, ki so se z visokim odstotkom leta 1890 opredelile za slovenski občevalni jezik, to so Kostel (96,17%), Osilnica (79,39%), Draga (54,28%) in Trava (53,04%), je v vseh ostalih občinah živelo največje število prebivalcev z nemškim občevalnim jezikom in le malo s slovenskim. In če naredimo korak dalje in gornje podatke primerjamo s številom izseljenih v letih 1892 in 1893, dobimo naslednje podatke. Število izseljencev v občinah Kostel, Osilnica, Draga in Trava je bilo 171, kar predstavlja 26,76% vseh izseljencev iz sodnega okraja Kočevje, ostalih 468 oziroma 73,23% pa iz ostalih občin, kjer je bila izkazana ogromna večina prebivalcev z nemškim občevalnim jezikom. To nam potrjuje – ob vsem upoštevanju dvoma v verodostojnost

navajanja občevalnega jezika –, da je bil delež Kočevarjev v izseljenskem toku iz sodnega okraja Kočevje izredno velik.

Kot primera navajam izseljevanje iz dveh občin, Drage in Koprivnika. Obe stali najvišje število izseljencev v omenjenih dveh letih, prva s slovensko večino in druga z nemško večino prebivalstva, če mesto Kočevje pustimo ob strani.

Takoj za bolj »slovenskima« občinama Kostel in Osilnica je bila Draga na tretjem mestu glede odločenih za slovenski občevalni jezik (1890), vendar po številu izseljencev v letu 1892 in 1893 na vrhu glede števila izseljenih (78), takoj za njo je Trava (57), sledile pa so jim Osilnica (24), Kostel (12) in Spodnji Log (6). Pred prvo svetovno vojno je bila Draga mnogokrat predmet publicističnih polemik o številu prisotnih Nemcev, šolskem vprašanju in potujčevanju. Že naslovi nekaj člankov v *Slovenskem Braniku* (Boj za Drago,⁸⁰ O posili nemštvu v Dragi,⁸¹ Draga še ni propala⁸²) nam kažejo na razburjanja okrog leta 1910. Tudi izseljevanja so se dotikali v teh debatah, saj so ugotavljali, da slovenski starši radi vpisujejo otroke v nemške razrede zaradi znanja nemščine.⁸³ Zakaj? »Pa še nekaj drugega je. Prebivalci živijo že precej mešano s Kočevarji, gredo za zaslužkom v tujino ter vsled tega žele otrokom tudi znanje nemščine,« je zapisal B.⁸⁴ Drugi so ugotavljali, da so živeli v Dragi in Travi predvsem Slovenci in le nekaj nemških družin, vendar so Auerspergovi logarji in oskrbniki dajali delo le Nemcem, Slovenci pa so morali že leta hoditi na delo v hrvaške gozdove, kjer so gozdarili od oktobra do aprila in celo maja.⁸⁵ Kakorkoli že, občini Draga in Trava sta bili kar močno vpeti v izseljenske procese, ne samo v Združene države Amerike, ampak tudi na Hrvaško. Oglejmo si nekoliko bolj podrobno izseljevanje iz Drage v letih 1892 in 1893. (Priloga 1)

Občina Koprivnik je bila leta 1890 uvrščena med najbolj »nemške« občine po navajanju občevalnega jezika (99,3%). Imela pa je tudi visok odstotek izseljencev, zlasti zaradi izseljevanja leta 1893. Po oceni koprivniškega župnika je po letu 1880 »pokazalo domovini hrbet« 1.310 župljanov, in sicer jih je 1.140 odšlo v ZDA, ostalih 170 »se je razgubilo po Evropi«, a le za desetino njih upa, da se bodo vrnili domov.⁸⁶ (Priloga 2)

⁸⁰ B., Boj za Drago, *Slovenski Branik*. Vestnik naših pokrajin III/1, 1. februar 1910, 32–33.

⁸¹ Potočan, O posilinemštvu v Dragi, *Slovenski Branik* III/5, 1. maj 1910, 119–120.

⁸² L. Zbačnik, Draga še ni propala! III/11, 1. november 1910, 289–291; III/12, 1. december 1910, str. 317–319.

⁸³ Po letu 1900 so bilc osnovne šole na Kranjskem slovenske, razen nemških na Kočevskem, v Beli Peči in Ljubljani. Na Kočevskem je delovala ena od dveh državnih gimnazij na Kranjskem (druga v Ljubljani), ki sta bili povsem nemški.

⁸⁴ B., Boj za Drago ..., str. 32.

⁸⁵ Zbačnik, Draga še ni propala ..., str. 289.

⁸⁶ Rus, Jedro kočevskega vprašanja ..., str. 141.

SKLEP

Pripadnost jeziku (kulturi) v primeru Kočevarjev je imela svoje mesto tudi v izseljenškem dogajanju v 19. in na začetku 20. stoletja. Če težko (do)ločimo pripadnost nemški ali slovenski skupnosti, zlasti v mešanih območjih na Kočevskem, torej na mešanem obrobju nemškega jezikovnega otoka, je pripadnost toliko bolj izražena v novih priseljenških prostorih, kjer so se kočevski Nemci združevali v svoja društva in organizacije, npr. v New Yorku, Clevelandu in drugod.⁸⁷ Po prvi svetovni vojni so Kočevarji na Slovenskem verjeli v podporo pri ureditvi svojega posebnega (avtonomnega) statusa, kar so pričakovali od ZDA.⁸⁸ Načrti niso bili uresničeni in Kočevarji so postali manjšina v novi Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. Zaradi pritoka iz Jugoslavije izgnanih Kočevarjev po letu 1945 so se kočevarske izseljenske skupnosti po svetu obdržale do danes.⁸⁹

Zaradi iskanja »korenin« oziroma nekdanje »domovine« in po zaslugi mormonske cerkve, ki je mikrofilmala rojstne, poročne in mrliške matične knjige, in ne nazadnje ohranjenih originalov v Sloveniji, je možno izvedeti več o Kočevarjih in njihovih potomcih v ZDA. Informacije so dosegljive na spletni strani Gottscheer Heritage and Genealogy Association v Združenih državah Amerike. Zlasti cerkveni arhivi v Sloveniji, npr. ohranjeni družinski statusi (status animarum), nam v opombah ponujajo podatke o prostorski mobilnosti članov posamezne družine. Te informacije so težko »ulovljive« zaradi časovne neopredelitve zapisov, ki so le včasih datirani.⁹⁰ Tudi ostalo gradivo, npr. župnijskih uradov, vsebuje več podatkov o tej problematiki.⁹¹ Mnogo gradiva se je izgubilo ali uničilo, vendar vsaka najdba novih podatkov dopolnjuje poznavanje o ljudeh in njihovih selitvah. Zato mikroprikaz in analiza podatkov za sodni okraj Kočevje v letih 1892 in 1893 pomenita dopolnitev teh prizadevanj. Ravno rodoslovcem gre priznanje, da so in se še vedno odkrivajo nova vedenja o Kočevarjih.⁹² Nedvomno

⁸⁷ Kren, *Kočevsko 600 let ...*, str. 5. V Severni Ameriki živijo potomci Kočevarjev v Chicagu, Illinois (ZDA), Clevelandu, Ohio (ZDA), Kansas Cityju, Kansas/Missouri (ZDA), Milwaukeeju, Wisconsin (ZDA), New York Cityju, New York (ZDA), Torontu, Ontario (Kanada), Kitchenerju, Ontario (Kanada), Vancouvru (Kanada).

⁸⁸ Petra Svoljšak, Neodvisna kočevska republika. *Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino* 43/3, 1995, str. 105.

⁸⁹ Od 10. – 12. septembra 2001 je bila v Ljubljani prva mednarodna rodoslovna konferenca (Gradimo mostove / Bridging our Worlds), na kateri je sodelovalo tudi Kočevarsko zgodovinsko in rodoslovno združenje (Gottscheer Heritage and Genealogy Association) iz ZDA. Prispevki so objavljeni (*Drevesa, Časopis slovenskega rodoslovnega društva*, letnik 8, šte. 3, Ljubljana 2001) in dostopni na medmrežju tudi v angleškem jeziku.

⁹⁰ Vodnik po fondih in zbirkah Nadškofijskega arhiva Ljubljana (ur. Bogdan Kolar). Ljubljana: Nadškofijski arhiv, 1999.

⁹¹ Cerkvno gradivo hrani Nadškofijski arhiv Ljubljana. Za Kočevsko drobce družinskih statusov (status animarum) hranijo v Zgodovinskem arhivu Ljubljana: KOČ 84, šk. 2, a. e. 13. Gre za kraje v okviru občine Mala Gora: Altbacher (Stari Breg), Grintowitz (Grintovec), Kletsch (Kleče), Neubacher (Novi Breg), Riegel (Rigelj) in Tiefenreuther (Trnovec oz. Drinovitz).

⁹² Kate Prucnte, Rodoslovne raziskave na Kočevskem. *Drevesa, časopis slovenskega rodoslovnega*

izselitveni val Kočevarjev in Kočevaric v času množičnega izseljevanja pomeni kar precejšen delež v t. i. slovenskem izseljenskem valu, kar moramo upoštevati pri raziskovanju tega fenomena na Slovenskem.

SUMMARY

THE EMIGRATION OF THE GOTTSCHER GERMANS TO THE UNITED STATES OF AMERICA

Marjan Drnovšek

The Gottscheer Germans (Kočevarji) lived as a linguistic island in the south east part of the present Slovenia for more than six hundred years, that is until their forced migration (1941/42) and afterwards withdrawal and extradition from Yugoslavia after 1945. From the 15th century on, they were known as peddlers; they also included themselves in mass emigration to the United States of America after the year 1880. One of the questions of emigration is in Slovenia appurtenance to the language of intercourse that Austrian censuses from the years 1880, 1890, 1900 and 1920 state. In 1890, 18.622 persons in the Gottschee region declared for German language as language of intercourse (of those, 1.210 in the town of Kočevje), and 1.587 for Slovene language (of those, only 103 persons in the town of Kočevje). Solely in the court circuit of Kočevje, 14.301 persons lived in 1890 who spoke German, and 4.895 persons who spoke Slovene. Therefore: as much as 72% of the population of the court district of Kočevje belonged to German language as language of intercourse. Altogether 639 persons emigrated from that district in the years 1892 and 1893, which does not mean few in regard of early time of emigration. Two cases: in 1890, 526 persons of Slovene language and 409 persons of German language lived in the community Draga (Suchen), and 76 persons emigrated in the years 1892 and 1893; in the community Koprivnik (Nesselthal) where 1.738 persons of German language and only 115 persons of Slovene language lived in the same period, 50 persons left for the United States of America. From the entire district of Kočevje (consisting of court circuits of Kočevje, Ribnica and Velike Lašče), in the years 1892-1913 (by partly missing data), 76.195 persons emigrated from the province of Carniola, of those as many as 17.566 from the region of the Kočevje district, that is, almost a quarter (23,05%). In short, the Kočevje region stood out by number of emigrants among who the Gottschee Germans were strongly present. In the mentioned emigration wave from the district of Kočevje, there were in

društva 8/3, november 2001, str. 73–74; Erik Krisch, Migracije v Sloveniji v luči nemških priimkov. *Drevesa, časopis slovenskega rodoslovnega društva* 8/3, november 2001, str. 74–75; Mitja Ferenc, Kočevska – pusta in prazna. *Drevesa, časopis slovenskega rodoslovnega društva* 8/3, november 2001, str. 75–79.

1892 as many as 31,25% women, a year later 24,65% (according to American data, 81,6% men immigrated to the USA in the years 1898-1914 and only 18,4% women of the so-called "Slovene and Croatian race"). For the period 1892-1913, the Kočevje emigration wave consisted of as many as 64,77% of single young men and women. In the years 1892 and 1893, at the most daily agrarian workers left, following were maids, landowners, cottagers etc. The majority had no property. Shortly, young people and those with no means were the majority of emigrants in that early period of emigrating from the present Slovenia. Undoubtedly, the emigration wave of the Gottschee men and women presents in the time of mass emigration to the USA a significant share in the so-called Slovene emigration wave, which we must pay regard to in researching this phenomena on Slovene territory.

PRILOGA 1: Draga (Suchen)

2: priimek in ime, 3. poklic, 4. samski (samska), 5. poročen (omožena), 6. spremlja ga soproga, 7. otroci, 8. drugo sorodstvo, 9. skupno število, 10. smer izselitve, 11. prodana in 12. neprodana posest.

1892	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
POJE MARIA	dekla (DM)	+						I	S. A.			A	B
KNAUS JOSEF	zemljiški posestnik		+					I	S. A.		+	A	B
MIKLIČ JOHANN	dninar	+						I	S. A.			A	B
JANEŠ FRANZ	kajžar		+					I	S. A.		+	A	B
JEŠELNIK LUDWIG	kajžar		+					I	S. A.		+	A	B
POSPIŠEL AMALIA	dekla (DM)	+						I	S. A.			A	B
POJE MATHIAS	dninar	+						I	S. A.			A	B
MIHELIČ URBAN	dninar		+					I	S. A.			A	B
JANEŽ ANTON	zemljiški posestnik		+					I	S. A.		+	A	B
BARTOL IGNAZ	dninar	+						I	S. A.			A	B
POJE ANTON	dninar	+						I	S. A.			A	B
JEŠELNIK GEORG	kajžar		+					I	S. A.		+	A	B

Izseljevanje Kočevarjev v Združene države Amerike

1892	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
KALČIČ THOMAS	dninar		+					1	S. A.			A	B
BARTOLJ JOSEF	dninar	+						1	S. A.			A	B
LIPOVIC FRANZ	zemljiški posestnik		+					1	S. A.		+	A	B
ERJAUC JOHANN	zemljiški posestnik		+					1	S. A.		+	A	B
LEVSTEK JOSEF	zemljiški posestnik		+					1	S. A.		+	A	B
KNAUS FRANZ	zemljiški posestnik		+					1	S. A.		+	A	B
POJE ANTON	zemljiški posestnik		+					1	S. A.		+	A	B
GLATZ GEORG	kajžar		+					1	S. A.		+	A	B
URBANČIČ JOSEF	dninar	+						1	S. A.			A	B
ZBAČNIK DISMAS	zemljiški posestnik		+					1	S. A.		+	A	B
PAJNIČ AGNES	dekla (M)	+						1	S. A.			A	B
MIHELIČ JAKOB	gostilničar & posest.		+					1	S. A.		+	A	B
PAJNIČ MATHILDA	dekla (DM)	+						1	S. A.			A	B
LIPOVIČ MARIA	dekla (DM)	+						1	S. A.			A	B
PAJNIČ JULIA	dekla (DM)	+						1	S. A.			A	B
KNAUS GEORG	zemljiški posestnik		+					1	S. A.		+	A	B
JANEŽ JOHANN	dninar		+					1	S. A.			A	B
POJE MARIA	dekla (DM)	+						1	S. A.			A	B
MALNER ANTONIA	dekla (DM)	+						1	S. A.			A	B
MIKLIČ GEORG	zemljiški posestnik		+					1	S. A.		+	A	B
POJE JOSEF	dninar		+					1	S. A.			A	B

1892	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
MIKLIČ JOHANN		zemljiški gospod		+				1	S. A.		+	A	B
VESEL FRANZ		zemljiški posestnik		+				1	S. A.		+	A	B
POJE KATHARINA		zemljiška posestnica	+					1	S. A.	+		A	B
GLATZ GEORG		kajžar		+				1	S. A.		+	A	B
JEŠELNIK HELENA		dekla (M)	+					1	S. A.			A	B
SAMSA FRANZ		zemljiški posestnik		+				1	S. A.		+	A	B
BARTOL JOHANN		zemljiški posestnik		+				1	S. A.		+	A	D
VESEL JOHANN		zemljiški posestnik		+				1	S. A.		+	A	D
41			16	25				41		1	21		

1893/I	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
JEŠELNIK ANTON		dninar	+					1	S. A.			A	B
MIKOLIČ JOHANN		zemljiški posestnik		+				1	S. A.		+	A	B
HUDOLIN FRANZ		dninar	+					1	S. A.			A	B
LANG KASPER		¼ zemljak	+					1	S. A.		+	A	B
LIPOVIC AMALIA		dekla (M)	+					1	S. A.			A	B
GLATZ AMALIA		dekla (M)	+					1	S. A.			A	B
MIKLIČ ALOISIA		dekla (M)	+					1	S. A.			A	B
MIKLIČ JOSEF		dninar	+					1	S. A.			A	B
MORE JOHANN		kajžar		+				1	S. A.		+	A	B
KALIČ ANTON		preužitkar		+				1	S. A.			A	B
URBANČIČ JOHANN		¼ zemljak	+					1	S. A.		+	A	B
KNAUS HELENA		dekla (M)	+					1	S. A.			A	B

Izseljevanje Kočevarjev v Združene države Amerike

1893/I	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
PAJNIČ ANTON	¼ zemljak		+					1	S. A.		+	A	B
URBANČIČ LEOPOLD	½ zemljak	+						1	S. A.		+	A	B
KALIČ ANTON	kajžar		+					1	S. A.		+	A	B
VESEL JOSEF	¼ zemljak		+					1	S. A.		+	A	B
GLATZ JOHANN	dninar	+						1	S. A.			A	B
MAVRIN GREGOR	dninar		+					1	S. A.			A	B
GLATZ JOHANN	dninar	+						1	S. A.			A	B
19		12	7					19			8		
1893/II													
LIPOVEC JOSEF	dninar	+						1	S. A.			A	B
KOVAČIČ JOHANN	kajžar	+						1	S. A.		+	A	B
KNAUS MARIA	zemljiška posestnica		+		2			3	S. A.		+	C	B
GLATZ PETER	zemljiški posestnik		+					1	S. A.		+	A	B
WIEDERWOHL JOSEF	dninar	+						1	S. A.			A	B
ŽAGAR MARIA	zemljiška posestnica		+					1	S. A.		+	C	B
KOVAČIČ JACOB	zemljiški posestnik		+					1	S. A.		+	A	B
KOŠMERL JOHANN	dninar	+						1	S. A.			A	B
PANTAR JOHANN	zemljiški posestnik		+					1	S. A.		+	A	B
OSVALD JOSEF	zemljiški posestnik		+					1	S. A.		+	A	B
LEVSTEK KARL	dninar	+						1	S. A.			A	B
TURK FRANZ	zemljiški posestnik		+					1	S. A.		+	A	B
TURK BLASIUS	zemljiški posestnik		+					1	S. A.		+	A	B

1893/I	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
ZBAŠNIK AMALIA		zemljiška posestnica		+				1	S. A.			C	B
KNAUS FERDINAND		dninar	+					1	S. A.			F	B
BARTOL MARIA		dninarica	+					1	S. A.			F	B
16			7	9		2		18			9		

A : odšel oz. odšla zaradi pomanjkanja zaslužka v domovini (Heimat)

B : odpotoval(a) s potnim listom

C : odpotovala k možu v Severno Ameriko

D : potoval(a) brez potnega lista

F : potuje k očetu

S. A. : Severna Amerika

PRILOGA 2: Koprivnik (Nesselthal)

2: priimek in ime, 3. poklic, 4. samski (samska), 5. poročen (omožena), 6. spremlja ga soproga, 7. otroci, 8. drugo sorodstvo, 9. skupno število, 10. smer izselitve, 11. prodana in 12. neprodana posest.

1892	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
MEDITZ GERTRAUD		dekla (DM)	+					1	S. A.			A	B
ROM JOSEF		tovarniški delavec		+	1			2	S. A.			A	B
STIENE MAGDALENA		dekla (M)		+				1	S. A.		+	C	B
STONITSCH MARIA		dekla (M)	+					1	S. A.			A	B
WEISS MARIA		dekla (M)	+					1	S. A.			A	B
KRAKER JOSEF		dninar		+				1	S. A.		+	A	B
KRISCHE MARIA		dekla (DM)	+					1	S. A.			A	B
SCHUSTER FRANZISKA		dekla (DM)	+					1	S. A.			A	B
KUMP MATHIAS		zemljiški posestnik		+				1	S. A.		+	A	B
MILLE JOSEF		dninar	+					1	S. A.			A	B
TSCHINKEL JOSEFA		dekla (M)	+					1	S. A.			A	B
DEUTSCMANN ALOISIA		dekla (M)	+					1	S. A.			A	B
MEDITZ MARIA		dekla (M)		+		5		6	S. A.	+		C	B

Izseljevanje Kočevarjev v Združene države Amerike

1892	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
KUSOLD MARIA		dekla (M)	+					1	S. A.			A	B
DEUTSCHMANN MARIA		zemljiška posestnica		+			3	4	S. A.		+	C	B
15			9	6	1	8		24		1	4		

1893/1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
LUKAN JOHANN		natakar		+				1	AFR			A	B
HIRSCH JOHANN		½ zemljak		+				1	S. A.		+	A	B
KUMP JOHANN		¼ zemljak		+				1	S. A.		+	A	B
SKIBAR GEORG		1/8 zemljak		+				1	S. A.		+	A	B
KUMP JOSEF		kajžar		+				1	S. A.		+	A	B
GÖSTEL JOSEF		zemljiški posestnik		+				1	S. A.		+	A	B
STALZER RUDOLF		½ zemljak	+					1	S. A.		+	E	B
STAMPFL JOSEF		dninar		+				1	S. A.			A	B
LUKAN MARIA		½ zemljakinja	+					1	S. A.		+	A	B
KRAKER GERTRAUD		1/8 zemljakinja		+				1	S. A.		+	C	B
ERKER ALOIS		¼ zemljak		+				1	S. A.		+	A	B
VADNO FRANZISKA		Pensions-Inhaberin		+				1	AFR*			A	B
12			2	10				12			9		
1893/II													
LUKAN MARIA		babica	+					1	A&A			A	B
STIENE FERDINAND		dninar	+					1	S. A.			A	B
KUMP MATHIAS		dninar	+					1	S. A.			A	B
RABUSE JOSEFA		dekla (DM)	+					1	S. A.			A	D
KUMP MARIA		dekla (DM)	+					1	S. A.			A	D
KUMP ALOISIA		dekla (DM)	+					1	S. A.			A	D
RANKEL GERTRAUD		dekla (DM)	+					1	S. A.			A	D
GRAMER MAGDALENA		dekla (DM)	+					1	S. A.			A	D

1893/I	2	3	4	5	6	7	8	9	10	II	12	13	14
SEDLAR MARIA	dekla (DM)	+						1	S. A.			A	D
STONITSCH FRANZISKA	dekla (DM)	+						1	S. A.			A	D
LAKNER ALOISIA	dekla (DM)	+						1	S. A.			A	D
STALZER FRANZISKA	dekla (DM)	+						1	S. A.			A	D
GRAMER MAGDALENA	dekla (DM)	+						1	S. A.			A	D
KÖSTNER MARGARETHA	dekla (DM)	+						1	S. A.			A	D
STALZER MARIA	dekla (DM)	+						1	S. A.			A	D
FLAK MARIA	dekla (DM)	+						1	S. A.			A	D
MAURIN JOHANNA	dekla (DM)	+						1	S. A.			A	D
RABUSE GERTRAUD	dekla (DM)	+						1	S. A.			A	D
MEDITZ ANNA	dekla (DM)	+						1	S. A.			A	D
KINKOPF ALOISIA	dekla (DM)	+						1	S. A.			A	D
KUMP MATHIAS	dninar		+					1	S. A.			A	D
MEDITZ JOHANN	dninar	+						1	S. A.			A	D
MEDITZ MARGARETHA	dekla (DM)	+						1	S. A.			A	D
23		22	1					23					

A : odšel zaradi pomanjkanja zaslužka v domovini (Heimat)

B : odpotoval(a) s potnim listom

C : odpotovala k možu v Severno Ameriko

D: potoval(a) brez potnega lista

E: potuje k svoji materi

F: potuje k očetu

S. A. : Severna Amerika

AFR: Afrika

AFR*: Afrika, v oklepaju (Kairo)

A&A: Severna Amerika in Afrika

BENEŠKA SLOVENIJA: MIGRACIJSKI PROCESI Z VIDIKA OBMEJNOSTI IN NARODOTVORNIH DETERMINANT

Simon Škvor¹

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Beneška Slovenija: migracijski procesi z vidika obmejnosti in narodotvornih determinant

Beneška Slovenija že vrsto let beleži upad prebivalstva. Današnja neugodna demografska struktura je dediščina emigracije in spreminjanja tradicionalnih socio-ekonomskih modelov. Povezana je z izrazito periferno in obmejno lego ter z zelo občutljivim narodnostnim vprašanjem. Zelo ostarelo demografsko jedro Beneške Slovenije danes ponuja malo razvojnih potencialov. Razvoj v prihodnosti pa je moč graditi predvsem na večplastni integraciji s širšim prostorom. V besedilu je opisana in predstavljena demografska struktura Beneške Slovenije. Na podlagi le-te so ovrednotena demografska gibanja kot osnova za nadaljnji razvoj območja.

KLJUČNE BESEDE: Beneška Slovenija, emigracija, demografska struktura, narodnostna meja, narodnostna manjšina

ABSTRACT

Julian Slovenia: Migration Processes in View of Borderiness and Nation Forming Determinants

Julian Slovenia is for a number of years registering a decline of population. The present unfavourable demographic structure is the heritage of emigration and changing of traditional social-economic models. It is linked with the distinctive peripheral and border position and with the very delicate nationality question. The aged demographic core of Julian Slovenia offers few development potentials. Development in the future can be built above all on a multi-layer integration with the wider space. Described and presented in the contribution is the demographic structure of Julian Slovenia on the basis of which demographic movements as a foundation for further development of the region are evaluated.

KEY WORDS: Julian Slovenia, emigration, demographic structure, nationality border, national minority

UVOD

Beneška Slovenija, pokrajina na skrajnem zahodnem robu slovenstva, predstavlja enega pokrajinskih mozaikov, ki nam vedno na novo odkriva jo segmente naše zgodovine. Proučevanje prostorskih vsebin v Beneški Sloveniji ponuja poseben, že skoraj romantičen odnos med človekom in naravo. Povezanost, ki sama po sebi ni neznanka

¹ Prof. geografije in univ. dipl. sociologije kulture, Srednja upravna administrativna šola Ljubljana; e-pošta: simon.skvor@guest.arnes.si

tudi v drugih okoljih, kljub temu postavlja Benečijo na posebno mesto. Sama vsebina in kombinacija tako družbenih kot naravnih dejavnikov je izoblikovala sicer bogato dediščino, po drugi strani pa tudi izrazito negativne trende, kot so migracije in znotraj njih izseljenstvo. Ena najpomembnejših karakteristik Benečije je tako zagotovo njen izseljenski značaj.

Beneška Slovenija predstavlja eno najizrazitejših slovenskih izseljenskih območij, kjer gre iskati vzroke in jih vrednotiti v sistemskosti prostora. Celostno razumevanje prostora in vseh njegovih vsebin, tudi demografske, pa zahteva tako vertikalni kot horizontalni pristop. To pomeni, da je razumevanje celote ali, na drugi strani, detajlnih prostorskih karakteristik potrebno graditi na kronološki zasnovi in organizaciji posameznih segmentov in vsebin.

Razprava poskuša predstaviti osnovne in najpomembnejše determinante v razvoju Beneške Slovenije, ki so se izoblikovale v komplementarnem odnosu človek – prostor in ki so imele ključno vlogo pri vzpostavljanju in preoblikovanju demografske strukture v Beneški Sloveniji vse do danes.

POKRAJINSKI OKVIR

Pokrajinski okvir in prostorski procesi, povezani z njim, v kontekstu obravnavanja in razumevanja celostne obravnave Beneške Slovenije predstavlja enega ključnih, če ne najpomembnejših elementov, ki nam omogoča razlago in razumevanje vzrokov in posledic demografskih procesov. Najbrž je najpomembnejše dejstvo, da lahko s sicer relativizirano deterministično uporabo prostorskih faktorjev poskušamo razumeti tudi družbeni razvoj pokrajine. Ovrednoten je prostora do te mere, da razumemo povezanost med človekom in prostorom kot odnos, ki se dopolnjuje, pa pomeni izluščiti in odkriti tako rekoč vse plasti, ki sestavljajo prostor. Bistvo obstoja posameznikov in njihovo povezovanje, bivanje, vzpostavljanje stikov in odnosov med njimi, torej njihovo sobivanje v vsebinskem pomenu te besede (*coexistence*), je v delovanju prostora. (Simmel, 2000)

Prostorska omejitev Beneške Slovenije je razmeroma jasna. Stik različnih reliefnih enot in na drugi strani gorske pregrade ustvarjajo navidezno zaprto prostorsko celoto, ki je le preko rečnih dolin povezana z ostalimi sosednjimi predeli.

Obravnava Beneške Slovenije v pričujočem diskurzu ne bo zajela Rezije. Razloge za tako odločitev gre utemeljevati deloma z antropološko-kulturnimi in etnološkimi kriteriji, saj lahko nekatere antropološko-kulturne posebnosti in tradicije zasledimo tudi v nekaterih ostalih delih Beneške Slovenije, deloma pa z naravno-geografskimi dejavniki zaprtosti prostora. Pomembno težo tej odločitvi dajejo jezikovne značilnosti Rezije. Izoblikovanje svojstvenega jezika – rezijanščine – namreč postavlja Rezijsko v nekoliko bolj odmaknjen položaj glede homogenosti Beneške Slovenije. Prav tako zelo močan izolacijski faktor je naravno-geografska lega Rezijske – doline, po kateri teče reka Rezijska (Resia). Izoliranost doline predstavlja ključno determinanto pri več

različnih razvojnih segmentih prebivalcev Rezijske. Poleg že omenjenih jezikovnih in kulturnih posebnosti rezijanske skupnosti je pomemben družbeno-ekonomski razvoj Rezijske. Povezan je z visoko izolacijsko stopnjo Rezijske in z dejstvom, da se v širšem območju (zunaj Rezijske) ni razvilo večje gospodarsko središče, ki bi razvilo gravitacijo (dnevne migracije) Rezijske v taka središča. V tem pogledu Rezijska ne prikazuje enake razvojne slike z ostalo Beneško Slovenijo, ki je gravitacijsko izredno pestro območje, torej ne uniformno, in je ravno zaradi tega prihajalo tudi do zelo različnih migracijskih razvojnih stopenj. Prebivalstvo Rezijske izpušča razvojno stopnjo gravitacije (dnevni ali krajši migraciji) in prehaja v trajnejšo (sezonsko) emigracijo (primer je sezonska emigracija Rezijske, ki so se ukvarjali z brusaštvom).

Pokrajinska enota, obravnavana pod imenom Beneška Slovenija, zajema "ozemlje med slovansko-romansko etnično mejo na jugozahodu, beneško-nemško državno mejo med 1508 in 1797 na severozahodu ter reko Idrijo (Judrio) na jugovzhodu". (Stranj, 1999: 111) Stranjeva opredelitev območja Beneške Slovenije seveda zahteva natančnejši zgodovinski oris, saj se omejitev naslanja na oblikovanje politične meje in narodnostni stik, torej, pojmovanje Beneške Slovenije skozi zgodovinski razvojni aspekt. Vsebinske opredelitve pokrajinskega označevanja Beneške Slovenije se razlikujejo pri primerjavi opisov različnih avtorjev. Vzrok za te razlike gre iskati v uporabi različnih kriterijev (najpogostejši so jezikovni, etnični, geomorfološki), s katerimi avtorji opredeljujejo oziroma omejujejo Beneško Slovenijo. Pri nekaterih avtorjih so opazna tudi temu primerno različna poimenovanja območja Beneške Slovenije. Od številnih razlag je na tem mestu izbranih le nekaj najznačilnejših, takih, ki so pogosto navedene v literaturi in so torej strokovno sprejete.

Najsplošnejša Rutarjeva opredelitev iz 1899. leta umesti Beneško Slovenijo v severovzhodni kot italijanske pokrajine Videm (Udine) in se vleče ob avstrijski meji od Goriških brd do Kanina. Približna meja tega jezikovnega predela proti furlanskemu življu so jugozahodni obronki čedadškega predgorja, Tilment, Bela ter razvodno gorovje med Rezijsko in Rekolano.² (Rutar, 1899: 3–4) Tako omejen prostor po Rutarju obsega okoli 415 km².

Grafenauer v ime Beneška Slovenija vgradi tri različne pomene:

- narodnostnega, ki predstavlja ozemlje slovenske poselitve, omejene na hriboviti del beneškega ozemlja v Italiji med 1866 in 1918 (ko je kraljevina Italija tu mejila s habsburško monarhijo),
- drugi, nekoliko ožji pomen, predstavlja Beneška Slovenija brez Rezijske, ki je poleg Beneške Slovenije upoštevana kot posebna enota,
- tretji, zgodovinski pomen, ki sega v 13. in 14. stoletje, ko se je za hribovsko slovansko ozemlje uporabljalo ime "Schiavonia veneta". (Grafenauer, 1977: 97).

Nekateri avtorji pripisujejo imenu Beneška Slovenija – Slavia Veneta – le območje

² Avstrijska meja, ki jo omenja Rutar, je bila meja med habsburško monarhijo in kraljevino Italijo med letoma 1866 in 1918. Meja se je blizu kraja Budigovj stekla po reki Idriji in od tam sovpadala z današnjo mejo med Italijo in Slovenijo.

Nadiških dolin. Taka označitev bi do neke mere lahko veljala za italijansko terminologijo in to predvsem zato, ker so bile Nadiške doline sorazmerno pogoste je omenjane v zgodovinski literaturi (Stranj, 1999: 110). Druga interpretacija je zgodovinsko dejstvo, da so imele Nadiške doline neko stopnjo samouprave (vaške skupnosti), ki so imele pravico odločanja o nekaterih, tudi pravnih zadevah prebivalstva. Obdobje, ko so bile Nadiške doline deležne take samouprave, je bilo obdobje nadvlade Beneške republike. Terske doline take vrste samoodločanja niso poznale.

Poimenovanje, ki se ne naslanja na jezikovni in etnični kriterij, ampak na zemljepisno lokacijo in geomorfologijo, je ime "Prealpi Giulie" (Julijske Predalpe), ki ga na primer uporablja Steinicke. Pokrajinsko to enoto sestavlja predalpsko, povečini flišno hribovje, ki se dviga iz Furlanske nižine proti Alpam. Steinicke Julijske Predalpe (torej Beneško Slovenijo) razdeli na severne in južne Julijske Predalpe, doda pa še vmesno enoto nižjega gričevja med občinama Čenta in Praprotno – "Slavia collina" ali Beneško gričevje.

Morfološko determinanto je uporabil tudi popis prebivalstva leta 1936, ki je območje devetih občin s pretežno slovenskim prebivalstvom (Bardo, Tipana, Podbonesec, Sovodnje, Grmek, Dreka, Srednje, Sv. Lenart in Špeter) poimenoval kot "Alta Slavia" (Visoka Slavia). K območju ni prišteta Rezija. (Stranj, 1999: 111)

Z geomorfološko determinanto opredeljeno območje Beneške Slovenije nam omogoči umeščanje družbenih elementov v pokrajino, pri čemer imamo seveda v mislih samo konstitucijo prostora in človeškega faktorja v njem. Antropološki vidik obravnave pokrajine v Beneški Sloveniji namreč ne more mimo deterministično obarvanih sklepov. V tem smislu v sosednjih pokrajinah (npr. Furlanski nižini) ne naletimo na tako močan vpliv naravno-geografskih elementov.

SINTEZA ZGODOVINSKEGA RAZVOJA BENEŠKE SLOVENIJE ALI ZGODOVINSKE DETERMINANTE

Kronološki prerez razvoja Beneške Slovenije je razdeljen na sedem faz, znotraj katerih se je izoblikovala določena komponenta ali značilnost pokrajine, determinanta torej, ki kot del celote najbolj zaznamuje Benečijo v določenem obdobju. Posebnost v tem oziru pa je stalnost determinant – njihov pojav v določenem obdobju, na drugi strani pa svoj vpliv posledično pustijo na družbenih strukturah vse do danes. Glavne skupine determinant, ki opredeljujejo prostor Beneške Slovenije kot celoto, obsegajo nacionalni oziroma narodnostni vidik, jezikovni, politični, verski, ekonomski vidik in končno, vidik obmejnosti. Skupka zgodovinskih determinant, ki opredeljujejo Benečijo, oziroma jo zaznamujejo, ne gre pojmovati hierarhično, ampak sistemsko, korelativno. Medsebojni vplivi posameznih kategorij so v celostnem obravnavanju tako majhnega prostora, kot je Beneška Slovenija, namreč zelo intenzivni. Intenzivnost medsebojnega vpliva pa se kaže v družbenih procesih v Beneški Sloveniji.

Zgodovinske determinante so torej stalnice v razvoju in konsolidiranju prostora

Beneške Slovenije, medsebojna intenziteta med posameznimi segmenti pa je proces, ki je odražal oziroma še odraža dejansko družbeno (vsebinsko) stanje prostora:

- o narodnostna determinanta,
- o jezikovna determinanta,
- o politična determinanta,
- o verska determinanta,
- o ekonomska determinanta,
- o determinanta obmejnosti.

Narodnostno determinanto tvorijo skupine Rimljani, Langobardi (Furlani), Slovani, Italijani, ki so v takem kronološkem zaporedju tudi zaznamovali to ozemlje. Zaznamovanost je moč razumeti kot vpliv na prostor: tako fiziognomsko kot antropološko. Moč posamezne narodne skupine se namreč odraža tudi v tem, da so kasnejše narodnostne skupine, ki so poseljevale Beneško Slovenijo, prevzemale značilnosti, ki so jim bile konec koncev lahko tudi vsiljene, so se pa obdržale v drugi kulturi (tako so Langobardi prevzemali rimsko dediščino, Slovani langobardsko ...; primere najdemo v onomastiki, šegah, običajih, načinu gradnje in ekonomskih modelih). Narodnostni vidik je v Beneški Sloveniji pravzaprav posebnost. Približno v 7. in 8. stoletju se tukaj vzpostavi narodnostni stik med romanskim in slovanskim narodnostnim prostorom, ki se ohrani tako rekoč vse do danes. V evropskem prostoru je to eden izmed redkih stikov, ki je kronološko tako dolgo in trdno konsolidiran in se je "mikroprostorsko" minimalno spreminjal.

Vzporedno z narodnostno se izoblikuje tudi *jezikovna determinanta* Beneške Slovenije. Jezikovno osnovo predstavlja romanska in slovanska podlaga z vmesno furlansko jezikovno enklavo. Jezikovna institucionaliziranost Beneške Slovenije se na eni strani kaže v onomastiki – poimenovanju krajev –, katerih imena nosijo imenoslovno dediščino kultur, na drugi strani pa je raba jezika zreducirana na določene segmente: uradno, neuradno, legitimno, institucionalno. Uporaba jezika z vidika sistemskega vrednotenja družbe v prostoru z izoblikovanimi pravnimi in vrednostnimi normami se odraža kot delovanje različnih faktorjev – zgodovinskih, političnih, narodnostnih in verskih, če omenimo le najvplivnejše, ki so vplivali na uporabo določenega jezika ali več jezikov hkrati. V sliki zgodovinskega spomina jezik v zadnji instanci opredeljuje jedro istovetnosti nekega naroda, skupnosti ali posameznikov (Ruttar, 2000: 5–7). Po Ruttarju je ravno to osrednje vprašanje Benečije.

Prekrivanje med narodnostno in jezikovno determinanto določa *politična determinanta* – prekrivanje v smislu (ne)ujemanja narodnostne in jezikovne komponente. V kronološkem zaporedju političnih institucij so Beneško Slovenijo zaznamovali: rimska Akvileja, langobardski limes, vmesna stopnja slovanske poselitve, prisotnost Frankov, nemški vpliv upravne fevdalne ureditve in prisotnost majhnih grofij, pomembno obdobje oglejskih patriarhov, Beneška republika, avstro-ogrska monarhija, Italija, Jugoslavija in Slovenija. Neujemanje jezikovne in narodnostne slike v Beneški Sloveniji sta od 8. stoletja dalje določala formula stalno prisotne slovanske podlage (narodnostne in jezikovne) in menjavanje neslovanskih političnih tvorb. Postopoma

se je izoblikovala jezikovna dvojnost ne samo med mesti in podeželjem, ampak bolj pomembna dvojnost znotraj same demografske strukture Beneške Slovenije – ki je bila izrazito kmečka – v uradni in neuradni rabi jezika. Neuradna raba je mišljena kot pogovorna raba jezika, torej uporaba in prisotnost narečij v Beneški Sloveniji. Pomembno je poudariti tudi dvojnost v smislu dvojezičnosti, ki jo je narekovala raba jezika na institucionalni ravni, v šolstvu, uradništvu, političnem javnem življenju (primer italijanskega jezika kot najagresivnejšega med uradnimi jeziki v Benečiji).

Politična determinanta začne dobivati jasnejšo sliko po drugi svetovni vojni. Čeprav je povojno obdobje v smislu narodnostnega in jezikovnega vprašanja zelo turbulentno, pa je na nek način vendarle ravno to obdobje zelo jasno začrtalo politični tok ne samo Benečije, ampak celotnega romansko-slovanskega stika med Slovenijo in Italijo. Izoblikujejo se trije segmenti, ki tvorijo politično komponento Beneške Slovenije:

- Italijanska država z jasno načrtano politiko glede vprašanja svoje vzhodne meje, predvsem pa vprašanja, ki se dotika slovenske manjšine v Furlaniji - Julijski krajini. Politična usmeritev Italije v takratni blokovski delitvi sveta je bila na strani demokratičnih družb, tako je bila potrjena tudi njena politična kredibilnost v smislu političnega delovanja do manjšin v Furlaniji - Julijski krajini in še posebej v Beneški Sloveniji.
- Na drugi strani se je izoblikovala država Jugoslavija, v kateri so bili tudi Slovenci. Socialistična ureditev Jugoslavije je predstavljala zelo jasen protipol Italiji, ki je Slovence v Italiji poistovetila z jugoslovansko politično ureditvijo in jih okarakterizirala kot sovražnike, oziroma še huje, kot odvečni in moteči element Italije. Pereče tržaško vprašanje, ki je po drugi svetovni vojni kulminiralo v političnem boju, je z jugoslovanskega stališča preferiral ideološki faktor, s strani italijanskega pa nacionalnega. To dejstvo je seveda zlahka prešlo v novo obliko iredentizma na Tržaškem. Beneška Slovenija je, čeprav postavljena v senco perečega tržaškega vprašanja, tudi sama zelo intenzivno doživljala povojno obdobje. Vprašanje politične meje se je rešilo takoj po vojni in upravljanje je prešlo v roke Italiji. Tak razvoj zgodovinskih dogodkov pa je v Beneški Sloveniji povezan s posebnostmi socialnega, kulturnega in tudi političnega razvoja, pogosto povezanega z agitiranjem in političnimi pritiski italijanskih struktur.
- Tretji segment v tem sklopu je prisotnost meje kot tvornega elementa prostora Beneške Slovenije. Konsolidirana meja je z opredelitvijo povojnih političnih tokov dobila novo dimenzijo na eni strani strogega ločevanja, na drugi pa ravno zaradi tega tudi funkcijo kohezivnega elementa med slovensko manjšino v Italiji in njenim zaledjem v Sloveniji.

Verska determinanta ima v zgodovinskem okviru Beneške Slovenije poseben pomen. Nastop krščanstva in dolga doba oglejskih patriarhov, ki so tudi med prebivalstvom Benečije zasidrali krščanstvo – predvsem mislim tukaj na slovensko prebivalstvo – predstavlja pomemben element v jezikovnem in narodnostnem buditeljstvu. Zavest,

ki jo je v ljudeh (Benečanih) zbujala vera, je bila posledica posebne sekularizacije cerkve, ki se je v Beneški Sloveniji mogoče najbolj uresničila oziroma poosebila z Ivanom Trinkom - Zamejskim, kasneje pa z msgr. Gujonom in številnimi duhovniki, ki so opravljali bogoslužje v slovenskem jeziku, skratka osebam, ki so predstavljale (poosebljale) neke vrste boj na ravni narodnostne zavednosti, znotraj te pa predvsem jezikovne, kulturne in konec koncev tudi politične integritete.

Bolj kot samo krščansko izročilo v Beneški Sloveniji, se postavlja v ospredje ljudska religioznost, prepredena s krščanskim elementom in cerkvijo kot simbolom narodne zavesti, ki se najbolj utrjuje skozi slovenski jezik. Verska determinanta v celostni podobi Beneške Slovenije zgodovinsko torej dopolnjuje tako narodnostno, jezikovno kot politično determinanto.

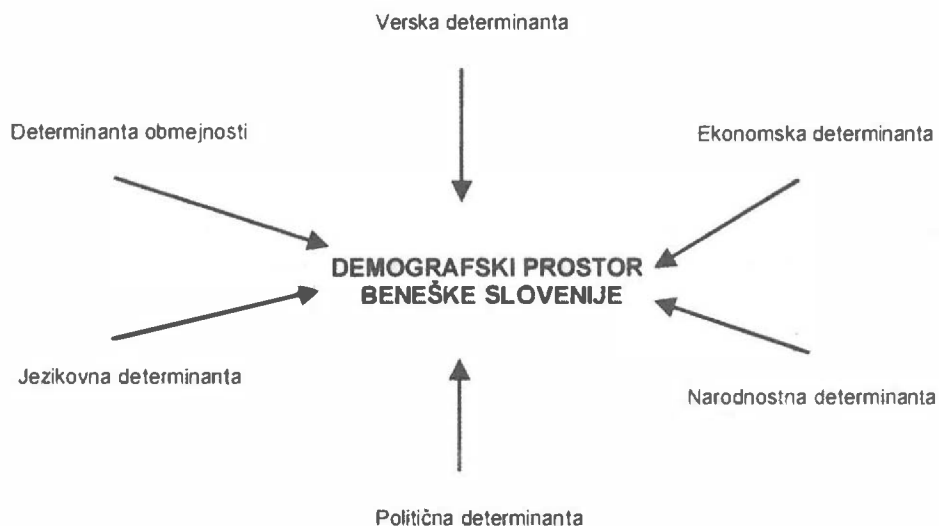
Ekonomska determinanta je odražala dve izmed bolj pomembnih karakteristik, ki nam omogočajo nekoliko globlji pogled tudi v demografsko strukturo Beneške Slovenije. Prva karakteristika so ekonomski modeli, aktivnosti, ki temeljijo na kmetijstvu, domači obrti (rokodelstvu) in se, gledano zgodovinsko, minimalno spreminjajo, druga pa sta geografska lega in značaj Benečije, ki sta z vidika ekonomičnosti neugodna. Je namreč izrazito periferno ter naravno-geografsko zelo neugodno območje. Poleg tega pa je bil evolutivni tok razvoja v časovnem obdobju od leta 1800 dalje podvržen vedno globljim spremembam, ki so močno zarezale v strukturo Benečije. S pojavom industrije se začnejo spreminjati stari ekonomski modeli, ki temeljijo na samoporabi, spreminja se socio-ekonomska struktura prebivalstva (Bergnach, 1991). Okvir za analizo ekonomske strukture Beneške Slovenije je aspekt center – periferija. Ekonomsko-politični vidik, ki ga podaja prej omenjeni odnos, nam podaja na nek način predvidljivo dominacijo centra, kar seveda povzroči odtok resursov s šibkejše periferije. Ekonomska determinanta jasno določi mejnike, ko začne tradicionalna ureditev Benečije izgubljati svojo podobo, s tem pa tudi prebivalstvo.

Zadnja determinanta, obravnavana v tem sklopu, bo *determinanta obmejnosti*. Obmejni segment v Beneški Sloveniji oziroma v celotni pokrajini Furlaniji - Julijski krajini ima več plasti, ki jih lahko vrednotimo znotraj kronološkega kriterija. Tako je pomemben vidik konsolidacija meje, njen zgodnji pojav v Benečiji, njeno spreminjanje in končno njen pomen oziroma vpliv, ki ga je imela na prebivalstvo na obeh straneh meje. Ta vidik je prav zaradi močnega vpliva in širokega pomena obmejnosti obširneje predstavljen v podpoglavju.

BENEŠKA SLOVENIJA – NARODNOSTNI, KULTURNI IN JEZIKOVNI STIK ALI RAZKOL – DETERMINANTA OBMEJNOSTI IN ZAKAJ JE POMEMBNA

Vidik obmejnosti je nedvomno komponenta, ki ima večplasten in zelo pomemben vpliv na izoblikovanje Beneške Slovenije kot celote. Da bi ta vpliv lahko dojel pravilno in v celoti ter ga razumeli res kot neke vrste kreativni faktor, predvsem družbenogeo-

Slika 1: Stalnice v razvoju prostora Beneške Slovenije

grafskih potez Beneške Slovenije, moramo opredeliti pojem meje, predmete razmejitve ter pojav in spreminjanje mejne črte v Beneški Sloveniji in širše.

Geografski koncept proučevanja obmejnosti je osredotočen predvsem na prostorski, teritorialni vidik, ki ga definira meja. Ta s svojo eksistenco določa prostorsko pripadnost posameznikov celoti, kar se lahko izkazuje skozi parcialne družbene elemente, ki so skupni določeni entiteti, kot so na primer jezik, kultura, identiteta (Galluser, 1994). Taka, po Galluserju, tradicionalna opredelitev meje v politično-geografskem smislu predstavlja mejo kot označevalca roba narodnostnega območja ali pa, druga označba, kot razmejevalni člen znotraj homogene enote (Minghi, 1991).

Pojem meje je pravzaprav zelo abstrakten in je ključnega pomena pri vseh medsebojnih razmerjih. Pogosto mejo označuje polje delovanja dveh nasprotnih si akcij, ki si druga druga določata mejo po principu neke (ne)dorečene sredinskosti. (Simmel, 2000) Gre seveda za sociološki vidik meje, ki pa lahko zavzema tudi druge medije, kot sta v našem primeru prostor ali pa ideološka ali narodnostna komponenta. Izredno velik in močan vpliv ima v kontekstu ustvarjanja skupnostne ideologije. Le-ta je namreč zavarovana ravno z mejo – politično mejo. (Šumi, 2000) Taka konotacija meje ima v Beneški Sloveniji vsekakor svoje mesto. Dejstvo, da je meja zarezala narodno enotno tkivo, nam potrjuje dejstvo o nesredinskosti same meje, torej o neenakem polju gravitacije do same mejne črte. Širši pomen prisotnosti meje v prostoru pa de iure označuje rob državne moči in vpliva, torej izrazito protekcionistični značaj mejne črte.

Pojav meje v konkretnem okolju z geografskega vidika izoblikuje mejno pokrajino ("borderland"). To dejstvo izpričuje, da se prisotnost meje ne zreducira samo na razmejitveno črto, ampak se izoblikuje sklop interakcij med enotama, ki jih meja

razmejuje. Obstoje interaktivnosti med obema stranema meje ne pomeni a priori sodelovanja, ampak se odnos giblje znotraj intervala konflikt – sodelovanje (Minghi, 1991). Historični vidik potrjuje mejna območja kot območja kulturnega preskoka in politične nestabilnosti, kjer postajata nacionalna identiteta in kriterij lojalnosti šibkejša (Augelli, 1980). Meja je torej pregrada, vendar je hkrati tudi mnogo več kot to, saj ravno njeno bistvo, omejevanje, vzpodbuja interakcijo.

Obstoje interakcije oziroma sodelovanja, ki je v najboljšem primeru obojestransko, ustvari čezmejno območje ali čezmejno regijo. Terminološka razlika, ki jo ustvari termin čez-mejna, ima seveda vsebinsko vrednost, ki je različna terminu obmejna ali mejna regija oziroma območje. Pomembnost izpostavitve na videz jasnega terminološkega dejstva vidim v opredeljevanju kriterijev obmejnosti in čezmejnosti, ki jih ponazarja ravno primer Beneške Slovenije ali konec koncev, celotna slovensko-italijanska politična meja. Prej jugoslovansko-italijanska in danes slovensko-italijanska meja v celotnem toku poteka skozi različen tip pokrajine: gosto poseljenih, infrastrukturno razvitih, ekonomsko trdnih območij na obeh straneh meje v njenem spodnjem in osrednjem delu in na drugi strani nasprotno, izrazito depopulacijskih, socio-ekonomsko revnih območij, prav tako na obeh straneh meje v zgornjem delu. Medtem ko prva že zgodovinsko nadaljujejo tradicijo integracije in sodelovanja ter ustvarjanja regije, ki je s prisotnostjo meje samo formalno pridobila termin čezmejna, se pri drugih pojavi vprašanje, ali lahko govorimo o določenem tipu čezmejnega območja – torej o skupnem čezmejnem prostoru ali le o določeni stopnji intenzivnosti čezmejnih stikov.

Prescott v kontekstu geopolitičnega proučevanja meja in mejnih območij izpostavi štiri vidike, ki naj bi jih upoštevali pri pregledu mejnega območja (Prescott, 1987: 160–173):

1. Politična meja kot element kulturne pokrajine.
2. Vpliv meje na pokrajino in ekonomsko aktivnost.
3. Vpliv meje na vedenje prebivalstva ob meji.
4. Vpliv meje na državno politiko.

Konkretni Prescottov vidik geografskega proučevanja je moč umestiti v širše vidike obmejnosti:

- socio-ekonomski vidik,
- kulturno-, narodnostno-jezikovni vidik,
- politični vidik,
- prostorski vidik, ki pri Prescottu ni izrazit, dotika pa se področja perifernosti.

Periferna območja namreč sledijo drugačnemu razvojnemu trendu. Periferne regije so na nacionalni ravni manj dovzetne za integracijske tokove in politično komunikacijo. Periferno prebivalstvo je namreč bolj nagnjeno h kulturni neodvisnosti, hkrati je bolj konservativno v primerjavi s prebivalstvom v bližini večjih centrov, zaradi tega pa seveda manj dovzetno za sprejemanje kulturnih in nacionalnih norm. Periferna območja lahko vsebujejo tudi elemente obmejnosti oziroma obratno. Vidik, ki ga gre izpostaviti, je torej dvojni odnos mejnih območij na eni strani, že omenjena

vez periferija – center, in na drugi strani periferija kot obmejno območje v povezavi z območjem na drugi strani meje.

Če se povrnemo na vprašanje, zastavljeno v prejšnjem odstavku, vprašanje o določanju kriterijev in opredeljevanju čez-mejnih območij, lahko v luči omenjenega diskurza o meji in obmejnosti osvetlimo Beneško Slovenijo kot obmejno območje, kjer prisotnost meje vpliva na družbene segmente v Benečiji, tudi prebivalstvene. Socio-ekonomski kriterij, ki opredeljuje čezmejno regijo v srednjem in južnem delu slovensko-italijanske meje, na goriškem in tržaškem območju z zaledjem Krasa, v Benečiji ne pride do izraza. Razliko v izoblikovanju čezmejne intenzivnosti gre iskati v preteklih družbenih faktorjih, zgodovinski izkušnji v okviru državnih in političnih sistemov. Politično mejo v Beneški Sloveniji, danes državno mejo med Slovenijo in Italijo, lahko opredelimo kot konsolidirano mejo, kjer se je mejna črta naslonila na reliefne enote in v dolgi zgodovini doživljala malo sprememb. Je pa res zarezala v redko poseljen, a narodnostno in kulturno enotni prostor. Skupna karakteristika Beneške Slovenije, ki jo ima z območjem zgornjega Posočja in zgornjega Ponadižja, je narodnostna, jezikovna homogenost ter nekatere skupne demografske poteze. Govoriti o obmejni regiji je torej prepogumno: obmejna regija je namreč regija bolj po principu funkcionalnosti kot po principu homogenosti. (Bufon, 1992: 350) Je relativno kompleksen prostor, ki ga opredeljujemo kot obmejna regija zaradi visoke stopnje medsebojne povezanosti, komplementarnosti in integriranosti. (Klemenčič, 1987: 58) Pa vendar, poleg funkcionalnega vidika je obmejna regija to tudi zaradi principa homogenosti, saj obe območji združuje pripadnost isti kulturni pokrajini, obmejno prebivalstvo pa označujejo iste kulturne karakteristike. (Bufon, 1993: 101)

Vidik obmejnosti ima v Beneški Sloveniji posebno mesto. Vsekakor lahko govorimo o različnih obsegih (ob)mejne regije, tako vsebinsko kot prostorsko. Posamezni sklopi vsebin, ki opredeljujejo obmejnost, so podani že v naslovu poglavja. Gre torej za kulturno, narodnostno ter jezikovno razmejevanje (vse tri meje lahko terminološko skrajšamo na skupni imenovalce, imenujmo ga etnični stik), na drugi strani pa imamo politično mejo med državnimi tvorbami. Poglejmo najprej to razmejevanje, politično mejo, njen potek in pomen v Benečiji. Meja je bila predstavljena kot politično-geografski prostorski element: njena konsolidacija in (ne)spreminjanje v obdobju praktično od 14. stoletja dalje vse do danes. Vsekakor lahko govorimo o stari razmejitveni črti, ki ni zarezala v gosto poseljeno prostorsko jedro, kot je to naredila razmejitev na Goriškem ali Tržaškem. Pa vendar, ko govorimo o časovno tako dolgo konsolidirani meji, se nam seveda postavi vprašanje, kako se je meja ohranjala tako dolgo, pravzaprav kot neke vrste rana znotraj homogene celote. Odgovor gre zopet iskati znotraj sociološkega polja. Omejevanje namreč lahko poteka tudi na ravni oseb – med njimi. Simmel tak proces opredeli kot proces izgradnje moči in občutka za moč in zakonitost lastnega polja. Dodajmo, da gre za izgradnjo zavesti ideološke pripadnosti. Simmlova opredelitev izgradnje meje se sicer dotika posameznika in preko njega teži k skupnosti – zamejeni entiteti –, brez pogoja nacionalne čistosti. Posledično je prisotnost meje v Beneški Sloveniji izoblikovala tip teritorialnega vedenja, katerega del je meja (eden najbolj tipičnih ali ponazoritvenih pri-

merov je tihotapstvo – »kontrabant« –, nadalje politična identifikacija in pripadnost, ki je bila povezana s statusom, ki ga je opredeljevala meja, odnos državne politike do Benečije in slovanskega prebivalstva zaradi blokovske delitve ...). Posebnih oblik sodelovanja kot jih najdemo na primer v goriški ali tržaški regiji, po drugi svetovni vojni ne najdemo v tako intenzivni meri. Vzrokov za to je več: reliefna zaprtost območja (redka prometna povezanost, izrazita periferija na obeh straneh meje), oddaljenost večjih centrov, politična situacija po drugi svetovni vojni. Ko se je meja spremenila v ideološko, politično, versko, jezikovno in vojaško ločnico manihejske vrste, je postala Benečija temnačno zakotje, zadnja postaja, pozabljen, zapuščen in samemu sebi namenjen kraj, vendar pa podvržena posebnemu nadzoru. (Ruttar, 2000: 5)

Predvsem obdobje po drugi svetovni vojni je z vidika meje in političnih vsebin najpomembnejše. Meja, ki je obstala po letu 1954, je postavila še en pomemben vidik, ki ga je potrebno upoštevati, saj šele danes, ko so meje zopet v procesu preoblikovanja, dobiva pravno priznanje in zaščito. Gre seveda za narodno manjšino, dejstvo, ki ga je ustvarila politična, državna meja in vidik narodne pripadnosti. Politična afirmacija prebivalstva v Beneški Sloveniji pa ima zelo pomemben vpliv prav na demografsko strukturo in procese v Benečiji, na procese ohranjanja in spreminjanja identitete, demografske pojave in na izoblikovanje demografske slike Benečije, ki jo je zaznamovalo predvsem prazenje območja – emigracija.

Ko skušamo opredeliti narodnostni stik Benečije kot celote v luči politične meje, moramo biti pri tem poskusu natančni. Politična meja in narodno-kulturni ter jezikovni stik namreč ne sovpadata. Narodnostna meja med slovensko in romansko (italijansko in furlansko) etnijo velja za eno stabilnejših in starejših etničnih meja v Evropi. (Stranj, 1999: 144)

Beneško Slovenijo lahko torej prostorsko dojemamo kot neke vrste enklavo, ki jo je ustvarjal že omenjeni etnični in politični stik in do katere je imela država Italija, pa končno tudi Jugoslavija in za njo Slovenija, poseben odnos. Vprašanje, ali je pomembnejše oziroma pravilnejše govoriti o beneško-slovenskem stiku ali razkolu, pravzaprav ni toliko pomembno. Lahko pa ga parafraziramo in zastavimo tako, da prvo dejstvo razlaga drugo in ga na nek način celo vzpodbuja. V končni obliki lahko govorimo o obmejnosti – posebnem tipu obmejne regije, s posebnim demografskim ciklusom,

Družbeno-geografske determinante, navedene v tem poglavju, nam podajajo celostno podobo zgodovinskega razvoja Beneške Slovenije. Metodološko so bile izbrane zaradi več vzrokov:

- ustvariti celostno razvojno sliko Beneške Slovenije, kar nam daje podlago za razumevanje današnje podobe Beneške Slovenije;
- možnost izločevanja in posamičnega ali sistemskega vrednotenja determinant, njihovega kvantitativnega in kvalitativnega vpliva na strukturne elemente v Beneški Sloveniji;
- komparativna vrednost determinant – možnost primerjave komponent s pokrajinami v Sloveniji in drugje po svetu;
- ovrednotiti njihov vpliv na demografsko strukturo in procese.

VPOGLED V DEMOGRAFSKO STATISTIKO: DEMOGRAFSKE ZNAČILNOSTI IN IZVOR MIGRACIJSKIH PROCESOV

Najosnovnejšo sliko demografske strukture Beneške Slovenije nam poleg števila prebivalstva poda struktura poselitve. Jedro poselitve tvorijo vaška naselja z do 100 prebivalci. Kar okoli 80 % vsega prebivalstva Beneške Slovenije živi v manjših naseljih, kjer število prebivalcev ne dosega 100. Na prvi pogled gre torej za izrazito ruralno pokrajino, odmaknjeno od večjih mestnih središč. Analiza naselij omogoča vertikalni in horizontalni pogled na gibanje prebivalstva. V vertikalnem pogledu primerjamo naselja po številu prebivalstva v posameznem letu. Horizontalni pogled pa omogoča primerjanje sprememb števila naselij v posameznem prebivalstvenem razredu. Prva, vertikalna analiza, nam poda normalno in pravzaprav pričakovano sliko naselij v Beneški Sloveniji. Od leta 1951 do 2001 sledi enakomeren upad števila naselij z več kot 50 prebivalci. Odnos med številom naselij in prebivalcev je obratnosorazmeren. Horizontalna analiza za posamezen prebivalstveni razred pa kaže drugačno sliko. Gre za dvoje gibanj. Število naselij, ki imajo manj kot 50 prebivalcev, je v obdobju 1951–1991 naraščalo. Naselja v vseh drugih prebivalstvenih razredih pa upadajo. Splošni trend je, da je število majhnih naselij (z manj kot 50 prebivalci) naraslo zaradi neugodne starostne strukture prebivalstva (majhna rodnost, sorazmerno velika smrtnost) in emigracije.

Drugi vidik poselitvene in prebivalstvene geneze tvorijo mesta. Razporeditev mest je vezana na prostor, na reliefno ugodna območja ob prehodu rek iz hribovja v ravnino, kjer so se izoblikovale široke rečne doline, ki se odpirajo v ravninske dele. Vendar prostorski vidik sam po sebi ne predstavlja najpomembnejšega elementa, ki je botroval nastanku mesta. Mesta so seveda prispevala k demografskemu razvoju Beneške Slovenije, sicer ne kot jedra poselitve, ampak kot nosilci razvoja perifernih zaledij. Mesta so torej na nek način nosilci poselitvenega razvoja in predstavljajo gravitacijska območja celotne Beneške Slovenije.

Taka kvantitativna analiza naselij v Beneški Sloveniji nam torej že nakazuje povezavo med prostorsko sliko poselitve Beneške Slovenije in demografsko strukturo.

Prostorska poselitvena slika Beneške Slovenije se giblje znotraj višinskega intervala 90 in 954 metrov nadmorske višine. Izstopata dve višinski območji, kjer je število naselij gostejše. Prvo je v pasovih od 100 do 300 metrov nadmorske višine. Gre za dolinska dna, ravninske aluvialne dele rečnih dolin. V tem pasu najdemo kar 111 naselij ali 45 % vseh naselij v Beneški Sloveniji. Območno v ta pas spadajo naselja v Nadiških dolinah ter v srednji Benečiji (v ravninsko-hribovskih občinah), na območjih prehoda iz ravninskih delov v višje dele (do 280 metrov nadmorske višine). Naselja v Terskih dolinah ležijo v višjih višinskih pasovih. Drugo območje, kjer je razporeditev naselij po višinski pasovitosti gostejša, je območje med 500 in 600 metri, kjer imamo v celotni Benečiji 31 naselij (12,5 %). Tudi višji predeli izkazujejo dokaj visok delež naselij. Skupaj v 5., 6. in 7. višinskem razredu leži 41,3 % naselij. Podrobnejša analiza

nam pokaže, da Terske doline prevladuje jo z naselji nad 400 metri (občini Tipana in Bardo).

Vzroke za gostejšo poselitev dveh različnih višinskih pasov najdemo v naravnih dejavnikih, povezanih s prevladujočim ekonomskim modelom, ki je temeljil na samoporabi – poljedelstvu in živinoreji. Tako so bila v nižinskem pasu aluvia ugodna območja za poljedelstvo, v pasu med 500 in 600 metri pa so poseljena terasasta pri-sojna območja; v tem pasu ponovno uspeva tudi koruza. Višje ležeča naselja, ki so bila izrazito živinorejska, so zahtevala večje (predvsem pašne) površine, tako je v predelih okrog 1000 metrov prevladovalo pastirstvo.

Trditev, da je prostorska poselitvena distribucija v Beneški Sloveniji neugodna, je izraz, ki se časovno identificira z današnjimi življenjskimi normami. Nazorneje bi dejansko stanje opredelili in razložili z izrazom *infrastrukurna stagnacija*. V povojnem času je Beneška Slovenija doživljala usodo praznjenja prebivalstva. Bivanjska neugodnost, nakatero mislim, ko opredeljujem Benečijo kot območje infrastrukturne stagnacije, je v visokih stroških obnavljanja in vzdrževanja stavbnega fonda in prometne infrastrukture. Slaba infrastrukturna opremljenost skupaj s politično pogojeno izolacijo območja ob blokovski meji je Beneški Sloveniji onemogočila konkurenčni razvoj v kategoriji hribovskih kmetijskih območij. Ravno opuščanje kmetijstva oziroma modernizacija gospodarskih struktur v nižini je v Beneški Sloveniji pospešila spreminjanje bivalnega okolja. Izgubljanje vaških jeder – bistvene (arhitekturne) dediščine v Beneški Sloveniji – je poleg zunanjega spreminjanja vasi pospešilo tudi krhanje mnogo globlje vezi, ki je Benečana vezala na stereotip kamnitega vaškega jedra. Na tem mestu tako že lahko govorimo o identiteti Beneških Slovencev, ki se začne izgubljati skupaj s panogami, ki so predstavljale jedro oziroma bistvo bivanja v Beneški Sloveniji.

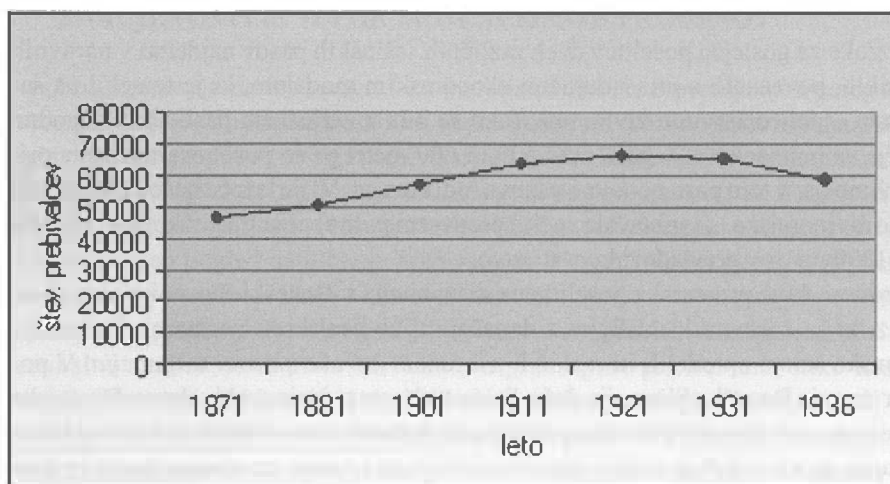
Današnje razvojne strukture in njihovi nosilci morajo graditi razvoj na demografski sliki, ki jo je Beneška Slovenija podedovala, ter v njej poskušati najti elemente, ki so bili privlačni za prve prebivalce pred stoletji, in jih funkcionalno prenesti v današnji čas. Celota danosti, ki jih premore Benečija, predvsem kot posrednik med Furlanijo in slovenskim gorskim svetom skupaj z etnično strukturo, urbanističnimi posebnostmi, kot most med romanskim in slovanskim zaledjem, lahko danes predstavlja razvojni potencial. (Stranj, 1999: 143)

DEMOGRAFSKA STATISTIKA

Za razumevanje sodobnega demografskega razvoja Beneške Slovenije je vsekakor nujen vpogled v predvojno demografsko gibanje. Obdobje pred drugo svetovno vojno namreč dosega prebivalstveni višek v številu prebivalstva leta 1921, na drugi strani pa se v tem obdobju sproži proces, ki v Benečiji traja še danes: prebivalstveni upad.

Prebivalstveno gibanje v drugi polovici 19. in začetku 20. stoletja do druge svetovne vojne zahteva pozorno analizo. Pri spreminjanju prebivalstva je namreč potrebno

Graf 1: Gibanje števila prebivalstva Beneške Slovenije v obdobju 1871 – 1936

upoštevati nekatere elemente oziroma kriterije uradne statistike, ki je izvajala štetja prebivalstva. Tako je potrebno najprej opredeliti razliko med stalnim in prisotnim prebivalstvom (med rezidenčnim in prezentnim prebivalstvom). Stalno ali rezidenčno prebivalstvo je opredeljeno s pravno kategorijo stalnega bivališča in zajema vse osebe s stalnim bivališčem na nekem območju ne glede na njihovo prisotnost v času izvedbe popisa. Drugo – prisotno ali prezentno prebivalstvo – pa zajema vse osebe, prisotne v času popisa, ne glede na njihovo dejansko stalno bivališče. (Malačič, 1993: 15)

Natančnejša ali konkretna opredelitev, ki se nanaša tudi na Beneško Slovenijo, je opredelitev uradne italijanske statistike (ISTAT, 1991: 35):

o Stalno (rezidenčno) prebivalstvo neke občine je prebivalstvo, ki ima v občini stalno bivališče in v tej občini tudi biva, ter prebivalstvo, ki ima v občini stalno bivališča, a je odsotno zaradi naslednjih vzrokov:

- emigracija v drugo občino ali v tujino; gre za izseljevanje, povezano z opravljanjem dela, ki je lahko sezonsko ali kako drugače začasno;
- opravljanje vojaške službe ali prostovoljnega dela;
- okrevanje v zdraviliščih zaradi kakršnih koli vzrokov, katerih odsotnost ne presega dveh let (štetje odsotnosti se začne z dnem odhoda iz rezidenčne občine);
- odsotnost zaradi pravosodnega pridržanja, ki ni daljše od petih let, odsotnost zaradi previdnostnih vzrokov, prevzgoja, odsotnost pa ni daljša od petih let;
- posel, turizem, krajša terapija in podobni vzroki;
- opravljanje državnih služb v tujini;
- poslanstva, ki imajo sedež zunaj rezidenčne občine ter so povezana z opravljanjem profesionalne kvalifikacije, ki pa ni povezana s profesionalnim nadzorovanjem;

- vkrcanje na vojaško ali trgovsko ladjo.

○ Prisotno prebivalstvo neke občine je prebivalstvo, ki se nahaja v občini na dan štetja, pri tem pa so upoštevani prebivalci s stalnim bivališčem v omenjeni občini, drugih občinah ali tujini.

Omenjena definicija stalnega in prisotnega prebivalstva, ki smo jo povzeli po ISTAT-u, se nanaša na leto 1991. Težko bi sicer brez zadržkov aplicirali to definicijo na popise prebivalcev pred drugo svetovno vojno (v obdobje 1871–1936). Gre namreč za spreminjanje določenih statističnih standardov, kar seveda pomeni tudi drugačno interpretacijo. Pojavi se tako problem interpretacije kot primerjave podatkov poljubnih obdobj. V izogib takim anomalijam je potrebno omeniti najopaznejše kritične elemente v prebivalstvenih cenzenih, ki zadevajo število prebivalcev v Beneški Sloveniji.

Popis prebivalcev leta 1901 je k rezidenčnemu prebivalstvu štel tudi prebivalce, ki se niso odselili za zelo dolgo obdobje. (Bergnach, 1992: 52) Gre seveda za začasne emigrante, ki jih štejemo v kategorijo stalnega prebivalstva. Problem pa nastane, ker časovni interval začasne odsotnosti ni natančno določen.³ Prav tako je pomemben kritični trenutek popisa prebivalcev. Glede na sezonskost selitev v Beneški Sloveniji je popis podal razmerje med stalnim in prisotnim prebivalstvom, kar je podajalo demografsko sliko v določenem obdobju. Tak primer je popis prebivalstva leta 1911, ki je potekal v mesecu juniju, ko je delež odsotnosti začasnih migrantov majhen.

Demografska slika, ki jo izraža razmerje med stalnim in prisotnim prebivalstvom v Beneški Sloveniji vse do druge svetovne vojne, na prvi pogled pravzaprav ne vzbuja posebne pozornosti. Deleži odsotnega prebivalstva (razmerje med stalnim in prisotnim) se gibljejo pod 10 % v hribovitih občinah in do največ 15 % v nižinskih občinah. Relativne vrednosti sicer zrcalijo na prvi pogled višjo vrednost kot dejanski, absolutni podatki. Vsekakor je predvojno obdobje v demografskem pogledu za Beneško Slovenijo najpomembnejše v kvalitativnem pomenu. Gre namreč za procese, kot so emigracija, socio-ekonomske spremembe, ki so se izoblikovali ravno v tem obdobju, kulminaciji pa so dosegli v kasnejših, tudi povojnih obdobjih.

Preglednica 1: Število prebivalstva v občinah Beneške Slovenije v obdobju 1951–2000

	1951	1961	1971	1981	1991	2000
Taipana / Tipana	2841	2258	1251	936	777	731
Lusevera / Bardo	2228	1910	1140	949	781	776
Montenars / Gorjani	1465	1065	741	672	607	593
Tarcento / Čenta	11687	10115	9207	8883	8442	8541
Nimis / Neme	4398	3559	2868	2953	2788	2790
Attimis / Ahten	3270	2911	1963	1853	1754	1819
Faedis / Fojda	4566	4100	3253	3084	3013	3045
Torreano / Tavorjana	3404	2918	2352	2267	2259	2336

³ Bergnach omenja definicijo začasnih selitev, ki dovoljujejo odsotnost od 8 do 9 mesecev.

	1951	1961	1971	1981	1991	2000
Cividale / Čedad	11445	10799	11041	11311	11215	11292
S. Pietro al N. / Špeter	3088	2842	2331	2060	2173	2179
Drenchia / Dreka	1392	1128	599	397	255	210
Grimacco / Grmek	1737	1645	929	766	591	521
San Leonardo / Šentlenard	2283	2077	1375	1236	1128	1183
Savogna / Sovodenj	2077	1741	1226	1029	786	699
Stregna / Srednje	1883	1554	952	731	538	479
Prepotto / Prapetno	2036	1536	1190	1065	985	934
Pulfero / Podbonesec	3735	3306	2237	1832	1398	1258
skupaj	63535	55464	44655	42024	39490	39386

Vir: ISTAT

Za razumevanje demografskega modela, ki je opredeljeval prostor Beneške Slovenije ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja, je potrebno pogledati nekoliko širši razvoj tako v zgodovinskem kot ekonomskem in političnem smislu. Propad Beneške republike je za Benečijo pomenil izgubo politične avtonomije, ki je prostor, poseljen s slovansko narodnostjo, postavljala v poseben položaj proti nižinskim italijanskim in furlanskim delom. Ravno avtonomija je bila ključna komponenta pri ohranjanju velikega deleža prebivalstva na sicer majhnem območju Beneške Slovenije. Predvsem je to značilno za Nadiške doline. Izguba avtonomnega odločanja s prihodom Avstro-Ogrske pa je pomenila tudi porušenje demografske stabilnosti.⁴ Poleg politične determinante je pomemben dejavnik, ki vpliva na demografske spremembe, ekonomski faktor. Evolutivni tok razvoja je bil namreč podvržen vedno globljim spremembam. Teh pa hribovita območja v primerjavi z ravninskimi predeli Furlanije niso mogla dohajati. Slika, ki se je razvijala v Benečiji, se je dotikala tako kvalitativnih kot kvantitativnih demografskih sprememb. Čeprav smo priča prebivalstvenemu porastu do leta 1921, pa je življenjski standard prebivalcev upadal. Demografski model, ki se je razvil in zaznamuje predvojno obdobje, kvalitativno opredeljujejo:

- velika parcelacija kmetijskih površin;
- pomanjkanje razvoja kmetijstva;
- razvoj industrije od leta 1800 dalje;
- sprememba socio-ekonomske strukture celotne alpske regije (Bergnach, 1992).

Nekonkurenčno kmetijstvo majhnih kmetijskih enot je kmečko prebivalstvo sililo v veliko zadolževanje. Redke so bile kmetije oziroma družine v slovenskem delu Benečije, ki niso bile zadolžene pri bankah. (Musoni, 1895: 22–27) Razvojno zaostajanje Beneške Slovenije je sililo prebivalstvo v izseljevanje.

⁴ Primer, ki ga navajata Clavorra in Ruttar (1985, str. 108), je uvedba obveznega vojaškega služenja, kar je v Benečiji pomenilo konec ustaljenega demografskega ravnotežja.

PODROBNEJE O EMIGRACIJI

Beneška Slovenija je eno izmed najizrazitejših slovenskih izseljeniških območij. Izseljenišтво v Beneški Sloveniji po tipologiji in splošnem poteku vsekakor sovпада z izseljeniškiimi gibanji, ki so zajela furlanska alpska in predalpska območja oziroma območja slovansko-mediteranskega prostora. Emigracija se je razvila kot strateška opora gorski preživetveni ekonomiji, ki jo je pestil rastoči razkorak med tradicionalnimi kmetijsko-gospodarskimi resursi in potrebami prebivalstva. (Kalc, 1997) Vzroke izseljevanja iz Benečije gre torej iskati v ekonomskih in političnih determinantah. Predvsem ekonomski kriterij je bil ključni dejavnik pri razumevanju beneške emigracije.

Demografski model, ki ga je Beneška Slovenija izkazovala v 19. in še naprej v 20. stoletje, tako zaznamujejo parcelacija terena (kmetijskih površin), pomanjkanje in zaostajanje razvoja na področju kmetijstva predvsem v smeri, ki bi zagotovila ekonomsko samozadosten tip kmetijstva. Ekonomski model, ki ustreza omenjeni demografski sliki, je temeljil na samoporabi poljedelstva in živinoreje, v obdobjih sukcesije pa je bil dopolnjen z rokodelstvom, trgovino in drobno industrijo, v katero uvrščamo gradbena dela, kamnoseštvo in podobna opravila. Le-ta so bila vezana na začasno odsotnost delovne sile (najprej moške, kasneje tudi ženske), torej na začasno emigracijo, ki se pojavlja v 19. stoletju.

Hribovski predeli Beneške Slovenije so postajali z nekonkurenčnim kmetijstvom, ki ekonomsko ni zadoščalo za preživetje, odvisni od razvitejših nižinskih delov. Tako se je razvila prav začasna emigracija, ki so jo v večini sestavljali moški emigranti. Tukaj lahko potrdimo dejstvo, ki ga izražajo podatki o prisotnem in stalnem prebivalstvu leta 1901. Dejstvo je, da prvi emigracijski valovi iz začetka 20. stoletja v samo jedro Beneške Slovenije, torej v slovensko poselitev, ne sežejo s tako močjo, kot na obrobne občine v Furlaniji: občine Špeter (S. Pietro) – v obdobju 1895–1899 emigrira 3 % prebivalstva, San Daniele 13 %, Gumin (Gemona) 16,2 %, Čenta (Tarcento) 10,5 %. (Clavora, Ruttar, 1985: 108) Začasna oziroma sezonska emigracija prebivalstva pa se povečuje vse do leta 1921. To leto predstavlja prebivalstveni višek v Beneški Sloveniji. Prelomno pa je predvsem po tem, da se začasne emigracije vedno bolj spreminjajo v stalne. Revščina in pomanjkanje, ki sta sledila obdobju po prvi svetovni vojni, sta postala glavna migracijska vzroka. Izseljevanje prebivalstva je z letom 1921 začela dobivati večje razsežnosti vse do leta 1951 (in dalje).

Širši pogled na model migracij s tipologijo, kot jo poda Klinar, že na začetku razkrije težavo, ki je specifična prav za slovenski etnični prostor in tudi za Beneško Slovenijo. Pojem mednarodne migracije, ki se navezuje na državno mejo, predstavlja problem takrat, ko se meje države ne prekrivajo z nacijsko. Slovenski etnični prostor v svoji politični zgodovini beleži pripadnost večnacionalnim državam (Avstro-Ogrski, Italiji, Jugoslaviji). To pa oteži opredeljevanje slovenskega izseljenišтва. »Kam prištetiti probleme izseljevanja slovenskih narodnih manjšin? Ali je preseljevanje pripadnikov manjšin v Italijo, ki se preseli v italijansko področje, izselitev ali mora za to prestopiti meje Italije?« (Lukšič, 1995: 52)

Največkrat uporabljena teorija, ki poskuša razložiti vzroke in selektivnost migracij, je teorija dejavnikov odbijanja in privlačevanja (push – pull faktorji). Razlaga migracij le z upoštevanjem dejavnikov odbijanja in privlačevanja ni vedno zadostna, potrebno je upoštevati socialno okolje, zgodovinske karakteristike, subjektivne dejavnike. Na podlagi tega K linar opredeli tri temeljne vzroke oziroma motive migracij:

- ekonomski vzroki in motivi;
- politični in vojaški vzroki;
- osebni in družinski vzroki.

Natančno kategoriziran je migrantov je pravzaprav izredno težko, saj pogosto nalletimo na interakcijo vzrokov ali pa na preozko pojmovanje fenomena migracije znotraj stroke, kot so na primer ekonomske teorije z mikroekonomskimi pristopi, vlogo trga ali teorija človeškega kapitala. (Malačič, 1993)

Evolutivni tok razvoja je bil podvržen vedno globljim spremembam, ki so se odražale na socio-ekonomski strukturi prebivalstva predalpskega in alpskega prostora po prvi svetovni vojni:

- pojavijo se nova komunikacijska sredstva, kar zmanjša stopnjo izolacije gorskih in hribovskih predelov,
- vzpostavljajo se vezi z bližnjimi večjimi centri.

Ravno ta razvojna dejstva ob koncu 19. stoletja prinašajo v skupni ravninsko-hribovski prostor Benečije pravzaprav negativni trend, ki poruši ravnotežje v tradicionalnih agrarnih ekonomskih modelih. Razvoj urbanih centrov je zmotil tradicionalna območja in postavil hribovske predele v odvisnost od razvitih nižinskih predelov. Pojavijo se torej poli privlačnosti, mesta v nižinskem delu Benečije in Furlaniji: Gumin (Gemona), Čenta (Tarcento), Čedad (Cividale), Gorica (Gorizia), Videm (Udine).

Stara ekonomija kmetijstva, katere dohodki so se naslanjali na izseljevanje (začasno ali stalno) in skromne obrtne dejavnosti, se je bila primorana zatekati k ekonomiji na nivoju družine, k dohodkom iz industrije, terciarnih dejavnosti in kmetijstva, lociranih v bližini večjih centrov, ki so prinašali ekonomsko stabilnost in s tem tudi demografsko stabilnejše stanje.

Groba slika izseljevanja iz Beneške Slovenije kaže na prepletanje začasne in stalne emigracije, izoblikujejo pa se razvojne faze emigracije, ki temeljijo na skupnih potezah emigracije v določenem časovnem obdobju:

- Prva razvojna faza se je ponekod razvila že v poznem srednjem veku in je trajala do prvih desetletij 19. stoletja. Temelji na agrarno-pašnem ciklusu, ki v delu leta predstavlja »mrtvo« sezono (zimsko obdobje). Izseljenci, večinoma moški, so takrat zapuščali svoje domove in odhajali na delo kot gozdarji, krošnjarji, potujoči obrtniki.

- Druga razvojna faza od 19. stoletja dalje že prinaša spremembe, ki jih vzpodbudijo družbeno-gospodarski dejavniki (gradnja infrastrukture, odpiranje delovnega tržišča, urbanizacija). Vzpodbudil jo je razmah izseljevanja z omejenih območij na celoten gorski in predgorski pas ter na furlansko nižino. Sezonskost se je podaljšala in

se premaknila na pomladanske, poletne in jesenske mesece. Spremeni se tudi poklicna struktura – poveča se število zidarjev in nespecializiranih gradbenih delavcev.

Slovensko izseljevanje je v 19. in na začetku 20. stoletja (do 1911) kot demografski razvoj potekalo pravzaprav vzporedno z italijanskim. Delež emigrantov Beneške Slovenije (3 % prebivalstva) je bilo manjše od emigracijskega deleža, ki ga je izkazovala Furlanija (10 % prebivalstva). (Stranj, 1999: 126). Delež izseljenih se je močno spreminjal po okrajih videmske pokrajine. Tako je 1895. leta največji delež izkazoval okraj Humin (Gemona), in sicer 12,89 % stalno odseljenih in 13,44 % začasno odseljenih. Daleč najmanjši delež pa izkazuje špetrski okraj s samo 0,06 % stalno in 2,22 % začasno odseljenih. Začasna emigracija je v obdobju pred prvo svetovno vojno trajala od 7 do 9 mesecev. Leta 1909 ugotavljajo, da je na območju furlanskih občin na sto prebivalcev začasno emigriralo 21,9 prebivalcev (okraj Humin 19,3, Tarcento 18,4, Špeter 11,8 in Čedad 7,5 prebivalcev). V istem obdobju Marinelli poda oceno o povprečno 19 za delo sposobnih moških na 100 prebivalcev. Emigracija, ki se približuje taki številki, je bila okarakterizirana kot »patološka«. (Stranj, 1999: 127) Razlikovanje med začasnimi in stalnimi emigranti je botrovalo odpravi razlikovanja v statističnih popisih od leta 1903 dalje.

o V tretji fazi, po prvi svetovni vojni, nastopi množično zapuščanje beneškoslovenskega prostora. Razvojni razkorak – revščina –, pospeši izseljevanje. Omejitve priseljevanja v ZDA sproži preusmeritev emigracije na srednjeevropske cilje, v Belgijo, Francijo (rudarska območja) ter Argentino. S fašističnimi omejitvami izseljevanja v inozemstvo pa se razvije izseljevanje v notranjost Italije in italijanske kolonije ter proti Nemčiji. Selitve se vedno bolj nagibajo k stalnim oblikam emigracije. Majhna udeležba žensk v emigraciji je še vedno omogočala pozitiven demografski saldo. Upad prebivalstva v Benečiji je bil med letoma 1921 in 1936 12,7-odstoten.

o Četrto fazo, od druge svetovne vojne dalje, je zaznamovalo predvsem izseljevanje v obdobju od 1945 do 1971. Prebivalstvo Beneške Slovenije se odzove na ponudbe mednarodnega tržišča delovne sile in se vključi v meddržavne izseljeniške programe. Usmerilo se je v Belgijo, Nemčijo, Švico, Kanado, južnoameriške države in Avstralijo in šele kasneje k italijanskim urbanim in industrijskim območjem. Italija je tako zopet prešla k predfašističnemu ekonomskemu modelu odpravljanja socio-ekonomskega neravnovesja.

Prvo spremenjeno sliko emigracije – torej povečanje izseljevanja v ostale občine (območja) Italije in zmanjšanje števila emigrantov v tujino –, kaže popis prebivalstva 1971 in kasneje 1981.

Preglednica 2: Število emigrantov iz Beneške Slovenije v tujino ali druge italijanske občine

leto	Tujina	Italija/ostale občine
1951	5374	2775
1971	882	1939
1981	342	1135

Vir: ISTAT

Največ je k spremembi toka migracij s ciljem v Italiji prispevalo žensko prebivalstvo. Porast beležimo že leta 1951, ko ženske opuščajo tradicionalno vlogo in se usmerjajo v industrijo. Leta 1971 delež žensk doseže 46 % v notranjih migracijah in 23,2 % v zunanjih, leta 1981 pa je razmerje 50 % žensk v notranjih in 41,2 % v zunanjih migracijah.

Porast deleža žensk, udeleženih v emigraciji, je seveda vplival na praznjenje v občinah Beneške Slovenije in s tem seveda tudi na močan upad rodnosti (najbolj nazoren je primer občine Dreka (Drenchia), kjer je od leta 1951 do 1981 rodnost upadla za 70 %). Število žensk v rodni dobi (14–45 let) se v obdobju 1951–1971–1991 spreminja neenakomerno. Največji upad kaže obdobje 1951–71, majhen upad pa kasnejše obdobje 1971–91.

Preglednica 3: žensko prebivalstvo v letih 1951, 1971, 1991 v Beneški Sloveniji

	Skupaj	Žensk	Rodno obdobje	Delež upada
1951	63535	31712	14044	
1971	44655	22755	8066	57,4%
1991	39490	20536	7795	96,6%

vir: ISTAT

Preglednica 3 nam potrdi Stranjevo tezo o upadanju deleža ženskega prebivalstva. Njegova še natančnejša analiza pokaže, da so največji upad med popisoma 1961 in 1971 beležili starostni razredi žensk med 30. in 40. letom. Ženske so po Stranjevi oceni kot poročene sledile svojim možem v emigracijo (Stranj, 1999: 132) in tako bistveno prispevale k zmanjšanju rodnosti.

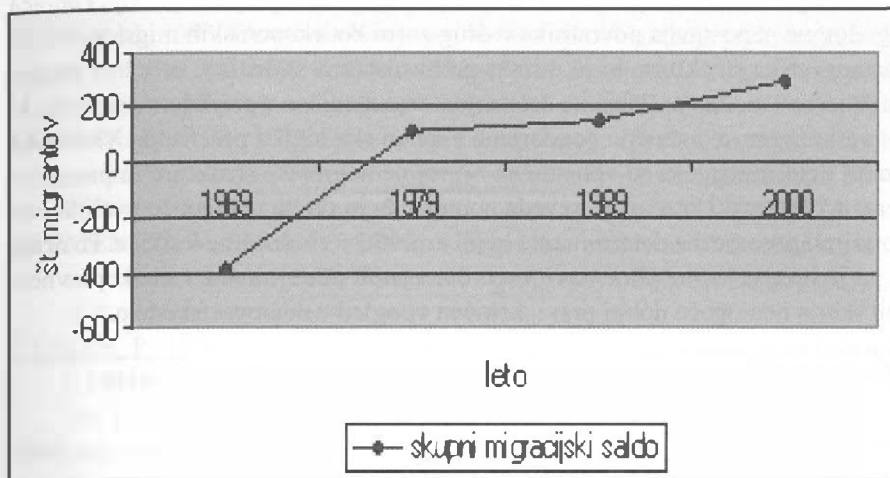
Od sedemdesetih let dalje Furlanija začne doživljati industrijski vzpon. Videmsko območje se intenzivno industrializira in postane znano predvsem po lesni industriji (»trikotnik stolic«). Razvijati pa se začne tudi vmesno območje med Vidmom, Čedadom in Huminom. Urbana središča z močno povečano dejavnostjo v terciarnem sektorju se vlečejo ob vznožju beneškega hribovja vse do Trbiža. Tak ekonomski razvoj Furlanije je seveda spremenil tudi migracijski tok, ki se je začel usmerjati v bližnja območja. Tako se z letom 1971 spremeni razmerje v korist kategorije odsotnih v ostalih občinah z delom vzrokom odsotnosti.

Izjemo v beneškoslovenskem prostoru kot svetla točka v jedrnem prostoru slovenske poselitve predstavlja občina Špeter. Izgradnja industrijske cone v Špetru je pravzaprav poskušala zajeziiti odseljevanje že skoraj izčrpane Benečije.

Migracijski saldo, ki ga izkazujejo občine Beneške Slovenije v letih 1969, 1979, 1989 in 2000, kaže na nekoliko drugačno sliko. Da nas ne bi zavedli podatki o skupnem migracijskem saldu, je potrebno preglednico 38 analizirati po posameznih občinah ali posameznih območjih Beneške Slovenije. Slika migracijskega salda po območjih kaže na razlike med njimi. Najslabši saldo tako izkazujejo Nadiške doline, najboljše pa, pričakovano, osrednja Benečija. Analiza podatkov o priseljenih in od-

seljenih prebivalcih v letih od 1969 do 2000 nam pokaže, da se je leta 1969 velik delež prebivalstva priselil iz tujine, prav tako se je velik delež odselil v tujino. Leta 1979 se je število odseljenih v tujino močno zmanjšalo in je v številnih občinah izkazovalo vrednost 0 (vse občine Nadiških dolin z izjemo Špetra). Kje lahko najdemo vzrok za to pravzaprav nasprotujoče si dejstvo o pozitivnem migracijskem saldu v izrazito emigracijskem območju?

Graf 2: Migracijski saldo Beneške Slovenije v obdobju 1969 do 2000

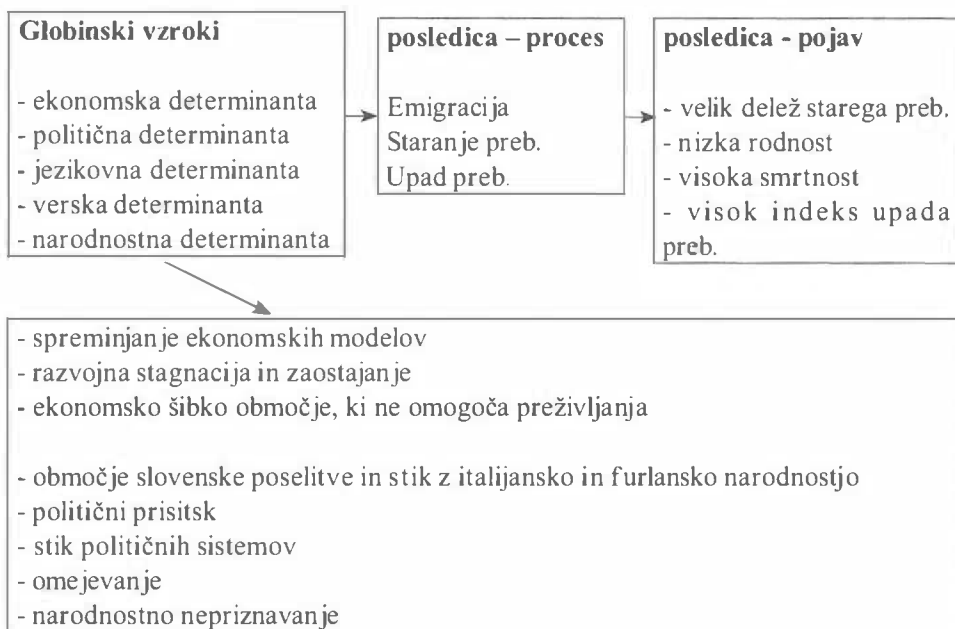
Migracije, ki smo jih obravnavali v Beneški Sloveniji, se dotikajo kontingenta delovne sile. Ravno primerjava starostne strukture prebivalstva in migracije ponuja možno hipotezo, ki bi jo potrdila (ali ovrgla) podrobna analiza v občinah Benečije. Podatkovno dejstvo je, da največji delež priseljenih tvorijo priseljeni iz ostalih občin Italije (nižinske občine torej k migracijskemu deležu štejejo priseljene iz hribovskih občin Terskih in Nadiških dolin). Struktura vračajočega se prebivalstva sestavlja staro prebivalstvo, ki se po upokojitvi vrne v domače okolje. Glede na majhno število prebivalcev v beneških občinah lahko manjše število takih premikov vpliva na migracijski saldo.

SKLEP

Beneška emigracija predstavlja dramatičen potek »osvobajanja« prebivalstva izpod jarma revščine in težkega življenja. Okolje, ki so ga zapustili emigranti, jim pač ni omogočilo dostojne socializacije in ekonomskega preživetja. Kakršnokoli vrednotenje emigracije pa je lahko zelo tvegano dejanje. Prostorsko dejstvo, ki ga je emigracija pustila v Beneški Sloveniji, je lahko predmet razprave tako tukaj živečih kot izseljenih

Benečanov. Odnos, ki ga do domače zemlje gojijo izseljenci, je pogosto ujet v čas zapuščanja Benečije; intenziteta čuta do prostora pa je narasla. Čustvena navezanost na zemljo, ki je bila v Beneški Sloveniji vedno zelo močna in je poosebljala ne samo ljudsko navezanost na zemljo, ampak arhaičen čut človeka po spreminjanju in svojevrstnem kultiviranju pokrajine, marsikje izrazito neugodne za razvoj dejavnosti, na način, ki se močno spogleduje s preteklostjo, se je pri izseljencih spremenila v romantični patos, ki se do neke mere kanalizira tudi skozi povratništvo, pri prebivalstvu, ki je ostalo, pa se navezanost kaže prej kot omejitveni razvojni dejavnik. Vzpodbujanje vračanja beneških emigrantov, kot jo je opisal Clavora, je pogumno dejanje, ki pa zopet obrača kolo zgodovine in postavlja povratnike v drug zorni kot ekonomskih migrantov.

Demografska struktura, ki jo odraža prebivalstvena statistika, se v luči migracijskih procesov močno naslanja na determinante, omenjene v prejšnjem poglavju, ki pa jih vseskozi preveva močno poudarjena ekonomska logika preživetja. Vsebinska obravnava determinant, ki so vplivale na razvoj demografske strukture in procesov, ima izrazito sistemski značaj. To seveda pomeni, da je skoraj nemogoče kvalitativno kategorizirati posamezne determinante in jih umestiti v vrednostne lestvice. Po drugi strani pa je brez celostne obravnave vseh omenjenih determinant v enakopravnem sistemu skoraj nemogoče dobiti pravi, kritičen vpogled v demografsko telo.

Končna prebivalstvena slika Beneške Slovenije in njeno razumevanje pa seveda pomeni tudi to, da lahko pravočasno napovemo razvoj procesov v prihodnosti. Nova strukturizacija evropskega prostora bo namreč takim demografskim mejnikom, kot je Beneška Slovenija ponujala kaj več kot razumevanje do preteklega patosa.

LITERATURA

- BERGNACH, E., 1991. Analisi di due aree periferiche di confine: le valli di Natisone: tesi di laurea. Udine, 294 str.
- CLAVORA, F., R. RUTTAR, 1985. Sloveni ed emigrazione, Čedad/Cividale, Zveza beneških izseljencev, 165 str.
- BUFON, M., 1984. Etnično-regionalni razvoj obmejnih regij: primer s Slovenci poseljenega ozemlja v Furlaniji - Julijski krajini: magistrska naloga. Trst, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo.
- BUFON, M., 1993. Elementi obmejnosti in faktorji oblikovanja prekomejnih območij na primeru Slovenije. V: Geografski aspekti obmejnosti in regionalnega razvoja. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo (DELA 10, str. 99–106).
- GRAFENAUER, B., 1977. Slovenci na zahodni meji: vprašanja srednjeveške kolonizacijske zgodovine Beneške Slovenije s posebnim ozirom na naselitev Slovencev. Prešernov koledar 1977, str. 97–107.
- KLEMENČIČ, V., M. BUFON, 1991. Geographic problems of frontier regions: The case of the Italo-Yugoslav border, The geography of Border Landscapes, London & New York, str. 68–104.
- KLINAR, P., 1976. Mednarodne migracije: Sociološki vidiki mednarodnih migracij v luči odnosov med družbo in imigracijskimi skupnostmi. Maribor, Obzorja, 306 str.
- KOS, M., 1946. Beneška Slovenija: zgodovinsko ime. V: Trinkov zbornik, Trst, str. 92–98.
- KRALJ, F., 1983. Beneški Slovenci. V: Trinkov zbornik, Trst, str. 11–34.
- LUKŠIČ - HACIN, M. 1995. Ko tujina postane dom: resocializacija in narodna identiteta pri slovenskih izseljencih. Ljubljana, Znanstveno in publicistično središče, 215 str.
- MALAČIČ, J., 1993. Demografija, teorija, analiza, metode in modeli. Ljubljana, Ekonomska fakulteta, 366 str.
- MINGHI, J., D. RUMLEY. 1991. The border landscape concept. V: The geography of border landscapes, London, Routledge, str. 309.
- PRESCOT, J. R., 1987. Political frontiers and boundaries. London, Allen and Unwin, str. 159–174.
- RUTAR, S., 1899. Beneška Slovenija. Ljubljana, Matica Slovenska, 188 str.
- RUTTAR, R., 2000. Beneški maturanti, demografsko stanje: raziskava o maturantih. Čedad, SLORI, 174 str.
- STRANJ, P., 1989. La comunita sommersa: gli Sloveni in Italia dalla A alla Ž, Trst, SLORI, 268 str.
- STRANJ, P., 1999. Slovensko prebivalstvo Furlanije - Julijske krajine v družbeni in zgodovinski perspektivi. Trst, SLORI, str. 9–51, 109–195.
- RAZISKOVALNI TABOR, Robidišče 01, 2001. Zbornik: 5. tabor študentov geografije (ur. S. Mesec, S. Škvor), Ljubljana, DMGS, 72 str.

ISTAT (ISTITUTO NAZIONALE DI STATISTICA), STATISTIČNI PODATKI:

- Popis prebivalstva 1951
- Popis prebivalstva 1961
- Popis prebivalstva 1971
- Popis prebivalstva 1981
- Popis prebivalstva 1991

SERVIZIO AUTONOMO DELLA STATISTICA, 1994, Popolazione e abitazioni nel Friuli - Venezia Giulia al censimento 1991, confronti fra i censimenti del 1951, 1961, 1971, 1981 e 1991, Trst.

SUMMARY

JULIAN SLOVENIA: MIGRATION PROCESSES IN VIEW OF BORDERNESS AND NATION FORMING DETERMINANTS

Simon Škvor

Julian Slovenia presents one of the most distinctive emigration regions where reasons should be sought and evaluated in the systematic of the particular space. A complex understanding of the environment and of all its contents, demographic as well, demands as well vertical and horizontal approaches. In other words, comprehension of the entirety or, on the other hand of detailed space characteristics, should be built on a chronological basis and organisation of particular segments and contents.

The historical development of Julian Slovenia can be defined through seven different phases within which specific regional determinants were formed that denoted the social structure of Julian Slovenia in a certain period:

- *Nationality determinant:*
- *Language determinant*
- *Political determinant*
- *Religious determinant*
- *Economic determinant*
- *Determinant of border land*

The group of historical determinants that define Julian Slovenia or denote it should not be understood hierarchically but systematically, correlatively, despite periodical prevalence of influence of a separate determinant. Mutual effects of individual categories are in a complex treating of such small a space as Julian Slovenia, namely very intense. Such intensity of interactive influence reflects precisely in social processes in Julian Slovenia.

In regard of historical significance and in actualisation of contemporary trends in Julian Slovenia, the aspect of borderness is undoubtedly a component that has a multi-strata and very significant influence on the formation of Julian Slovenia as a whole. To be able to understand correctly and complexly that influence and comprehend it as a sort of creative a factor of mainly social-geographical features of Julian Slovenia, it is necessary to understand the notion of border in Julian Slovenia as a formation of interactive

processes between the boundary spaces, and of course at the same time as a phenomenon, which enabled social integration of environment to the political constitution – the state, regardless of content criteria of the space such as nationality and language aspects. Consequently, the long-standing presence of the border in Julian Slovenia definitely shaped a type of territorial behaviour of which is the border (a most typical or demonstrative case is smuggling – “contraband”; furthermore political identification and appurtenance that was connected with the status defined by the border; relation of the state policy to Julian Slovenia and to Slavic population in regard of the Bloc partition ...). From the aspect of border and political contents, perhaps the most important period in Julian Slovenia is after World War II. The border that remained after the year 1954 has set another significant viewpoint that must be considered as it is gaining its legal recognition and protection as late as this day when borders are again in the process of reshaping. In question is of course the national minority, a fact that the political and state border and the aspect of national appurtenance have created. Such, political affirmation of the population in Julian Slovenia has a most significant influence precisely on the demographic structure and processes in Julian Slovenia.; on processes of preserving and changing identity, on demographic phenomena and on forming the demographic image of Julian Slovenia that has been denoted above all by the emptying of the region – by emigration.

The settlement structure of Julian Slovenia is markedly rural, with settlements of up to 100 inhabitants that form approximately 80% of the settlement structure. The settlements are organized on two altitude zones – between 100 and 300 metres height above sea level, and between 500 and 600 metres. We can find causes for such a distribution of settlements in natural factors connected with prevailing economic models, which were based on self-consumption – agriculture and stockbreeding. Insight into demographic structure demonstrates at first sight an obvious trend of lessening of population, which of course reflects in dilapidation of the village structure and villages in general. Increasing is the number of settlements with less than 50 inhabitants that present the core of colonisation of Julian Slovenia, with distinctly aged population. Towns present another aspect of the settlement and population genesis. The distribution of towns is linked to space, to relief favourable regions at passages of rivers from highlands to the plain where wide river valleys were formed that open into the flatland parts. However, the space aspect itself does not present the most significant element that contributes to the development of a town. Towns themselves contributed to demographic development of Julian Slovenia, not as settlement cores (in historical sense) but as carriers of the development of peripheral hinterlands, therefore in some way carriers of colonisation development. That is to say, they present gravitational regions of the entire Julian Slovenia.

For a complex understanding of modern demographic development of Julian Slovenia, an insight into the motion of demographic trends in a longer historical period is necessary. Julian Slovenia is defined as a region with distinctive decrease of number of population in the last 80 years. Julian Slovenia reached its demographic peak in the year 1921. Soon after, the process of demographic decline is triggered. To understand the demographic model, which defined the space of Julian Slovenia at the end of the 19th and at the beginning of the 20th centuries, it is needed to look at a wider development as well in historical as in economic and political senses. The decay of the Venetian Republic and loss of defined political autonomy of Julian Slovenia were key components in keeping a large share of the population on an otherwise small region of Julian Slovenia. This is characteristic of the river Nadiža valleys in particular. The loss of autonomous deciding

with the coming of Austro-Hungary also meant ruining of demographic stability. Besides the political determinant, an important factor that influences demographic changes is the economic factor. The evolutionary stream of development was namely subjected to increasingly deepening changes, which the uplands regions in comparison to the flatland regions could not keep pace with. The image that developed in Julian Slovenia referred to qualitative as well as to quantitative demographic changes. Although we are aware of a demographic increase up to the year 1921, the living standard of the inhabitants was in decrease, which was responsible for the progress of emigration processes.

Emigration in Julian Slovenia therefore developed on the one side as a strategic support to the mountainous survival economy, and on the other because of social political circumstances, which were sharpening and aggravating social development of the multicultural space of Julian Slovenia. A rough image of emigrating from Julian Slovenia indicates the interlacing of temporary and permanent emigration and formation of development phases that base on common characteristics of emigration in a given period.

We cannot neglect the fact data reveal about the irreversible depopulation process triggered and encouraged by emigration itself. Emigration that in Julian Slovenia changes periodically in regard of gender and age of emigrants strongly denotes not only the emptying of the region, therefore numerical decrease, but as well the shaping of social-economic standards in that space.

Demographic structure that reflects from the population statistics in the light of migration processes leans strongly on the in the previous chapter mentioned determinants, which are all along imbued by a strongly stressed economic logic of survival. The content treating of determinants that influenced the development of demographic structure and processes has a markedly systematic character. That means it is almost impossible to categorize qualitatively individual determinants and place them in evaluation scales. On the other hand, it is almost impossible to create a genuine, critical insight into the demographic body without a complex treatment of all mentioned determinants in an equal system. The ultimate population picture of Julian Slovenia and comprehending it also means we can timely predict the development of processes in the future. The new structuring of the European space will offer such demographic landmarks as Julian Slovenia more than understanding for the by-gone pathos.

IZOBRAŽEVANJE V KONTEKSTU ŠVEDSKEGA MULTIKULTURALIZMA

Marina Lukšič - Hacin¹

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Izobraževanje v kontekstu švedskega multikulturalizma

Prispevek se posveča švedski situaciji, njeni politiki multikulturalizma in ožje, odnosu do priseljencev, ter kako se vse to odraža na razmerah v izobraževanju, s poudarki na ravni osnovne šole. Osnovni okvir prispevka predstavlja razprava o politiki multikulturalizma na Švedskem, ki naj bi uresničila pravičnejše odnose, in se pri tem povzuje z ideologijo egalitarizma in antirasizma. Vse to se odraža tudi na temeljnih načelih, ki postavljajo okvire izobraževalnih programov in se na različne načine uresničujejo v praksi.

KLJUČNE BESEDE: Multikulturalizem, izobraževanje, pravičnost, slovenski izseljenci, Švedska

ABSTRACT

Education in the Context of Swedish Multiculturalism

The contribution deals with the Swedish situation, its policy of multiculturalism and in a narrower sense, with its relation to immigrants, and with how all the mentioned reflects on circumstances in education with stresses on elementary school level. The basic framework of the contribution is a dissertation on multiculturalism policy in Sweden that should bring to effect equitable relations, and consequently connects with the ideologies of equalitarianism and anti-racism. All the mentioned also reflects in fundamental principles, which set the frameworks of educational programmes that are being realised in practice in various ways.

KEY WORDS: Migration, multiculturalism, education, equity, Slovenian immigrants, Sweden

UVOD

Pričujoči prispevek je nastal kot rezultat dela na temeljnem raziskovalnem projektu z naslovom *Pravičnost v izobraževalnih sistemih – primerjalni vidik* in kot del raziskovalnega programa *Narodna in kulturna identiteta slovenskega izseljenstva*.² Glavni

¹ Dr. sociologije, doc. socialne in politične antropologije, znanstvena sodelavka, predstojnica Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija; e-pošta: luksic@zrc-sazu.si

² V omenjenih okvirih je bila pred leti izpeljana raziskava med Slovenci na Švedskem. Intervjuji z učitelji in učenci so služili kot izhodišče za nadaljnje normativne študije o švedskem osnovnošolskem izobraževanju in pravičnosti v odnosu do različnosti. Več o tem v: Lukšič - Hacin, 1999 in Lukšič - Hacin, 2001.

cilj je ovrednotiti sistem osnovnošolskega izobraževanja in odnosa do različnosti v Sloveniji v primerjavi z izbranimi državami, ki so v preteklosti v različne sfere svojega delovanja uvedle t. i. politiko multikulturalizma. Med izbranimi praksami je tudi švedska izkušnja – tako na normativni ravni kot na ravni vsakdanjega življenja. Slednje nam je najbolj dostopno skozi percepcijo in izkušnje Slovencev na Švedskem. V nadaljevanju nas bo torej zanimala švedska situacija, njena politika multikulturalizma in ožje, odnos do priseljencev, ter kako se vse to odraža na razmerah v izobraževanju, s poudarki na ravni osnovne šole.

Temeljno izhodišče za tovrstno študijo je seveda sam položaj priseljencev (v našem primeru Slovencev), v katerem se znajdejo po priselitvi v izbrano državo. Po drugi strani pa moramo za razumevanje problema pogledati, kako je izobraževanje zastavljeno na sistemski ravni, da se lahko v nadaljevanju osredotočimo na problematiko izobraževanja, različnosti in migracij. Našteta področja so v ospredju pričujočega prispevka, rdečo nit pa predstavlja razmislek o pravičnosti, demokratizaciji, nediskriminatornosti in toleranci.

»Švedi so nas takoj sprejeli kot priseljence, ne kot ljudi na začasnem delu v tujini, čeprav mislim, da je veliko ljudi prihajalo sem z željo, da bi bili začasni delavci v tujini. Ta želja je živela zelo dolgo in dokler je živela, se niso vključevali zadosti dobro v švedsko družbo. Mislim pa, da so do sedaj že vsi spoznali, v Evropi, v domovini in tukaj na Švedskem, da so ljudje, ki so ostali tukaj, priseljenci. Mislim, da so Slovenci, sploh po petnajstih letih, začeli čutiti, da so priseljenci. To se vidi tudi po tem, ko so začeli sprejemati švedsko državljanstvo. Nekako sentimentalno so še ves čas obdržali svoje državljanstvo. Mislim, da niso postali švedski državljani zato, ker je Jugoslavija začela s konflikti, ampak zato, ker so se začeli počutiti kot priseljenci in so imeli željo, da bi tudi z volitvami vplivali na vsa področja na Švedskem.« (Oförs, v: Lukšič - Hacin, 2001: 25).

1. RAZMERE PO DRUGI SVETOVNI VOJNI IN UVEDBA POLITIKE MULTIKULTURALIZMA

Švedska je parlamentarna monarhija.³ Je demokratična država, v kateri se je uveljavil volilni sistem sorazmernega predstavnštva.⁴ Od leta 1970 ima enodomni parlament.⁵ Upravno je razdeljena na nivo občin,⁶ regij in države.⁷ Delovanje države je

³ Švedska je formalno monarhija, dejansko pa ima kralj samo še reprezentativno in simbolično funkcijo (Informacije o Švedskoj, 1990: 8).

⁴ Vseh članic in članov parlamenta (Riksdag) je 349. Za vstop v parlament je določen 4-odstotni prag. Leta 1996 je bilo v parlamentu 40,4 % žensk (Gaber, 1996: 362).

⁵ Švedska je 1970 razpustila svoj zgornji dom. Tako je zagotovila, da na sestavo vlade vplivajo samo volilni izidi (Esaiasson, 1996: 195; Local Government in Sweden, 1994; Religion in Sweden 1995).

⁶ Leta 1979 je bilo na Švedskem 277 občin. V pristojnosti občine so bili otroški vrtci, šole, stano-

povezano z lokalno samoupravo, ki ima že več kot stoletno tradicijo. Volitve so vsaka tri leta. Volilno pravico in pravico, da so izvoljeni, imajo na občinski in regionalni ravni vsi, ki so dopolnili 18 let in imajo državljanstvo ali so priseljeni, brez državljanstva in živijo na Švedskem vsaj tri leta,⁸ na državni ravni pa polnoletni švedski državljani.

Za razpravo o multikulturalizmu na Švedskem je najpomembnejša letnica 1975, ko je parlament sprejel resolucijo s tremi glavnimi načeli politike do priseljencev: enakost (*jämlikhet*), svoboda izbire (*valfrihet*) in partnerstvo (*samverkan*). Enakost v življenjskem standardu. Svoboda izbire kot pravica priseljencev, da se sami odločijo, ali bodo ohranili svoj jezik in kulturo ali bodo sprejeli švedskega in švedsko identiteto ali oboje hkrati. Partnerstvo, kot partnerstvo med priseljenjskimi skupnostmi in državo. Model je bil postavljen ob predpostavki, da se bodo priseljenji postopno integrirali v švedsko življenje, družbo in kulturo. Integracija ni bila mišljena kot hiter enogeneracijski proces, ampak kot postopen večgeneracijski. Politiko do priseljencev lahko opredelimo kot posredno in neposredno. Posredna politika priseljenjem zagotavlja, da se vključujejo v obstoječe socialne in družbene programe.⁹ Zagotavlja enake pravice do zaposlovanja, socialne službe, stanovanja in izobraževanja. Neposredna politika je povezana s specifičnimi potrebami priseljencev. Zagotavlja volilno pravico tujcem, poučevanje maternega jezika v šolah, ustanavljanje informacijskih centrov za priseljence, sistem državnih subvencij za priseljenjske centralne organizacije (zveze) in denarno pomoč (kulturnim) društvom na regionalni in občinski ravni, pomoč svetovalnih služb (priseljenjski sveti in multilingvalna sindikalna svetovalna služba), nediskriminacijsko

vanjska podpora, družinske posvetovalnice, zdravstvena zaščita v šolah, boj proti alkoholizmu, promet in rekreacija. Skupščina izvoli izvršni odbor, ki nadzoruje delo različnih svetov. Prav tako tudi v okrajni skupščini (Švedska je imela 23 okrajev), ki je izvoljena neposredno, izvolijo izvršni odbor, pod katerega sodijo naslednji sveti: svet za zdravljenje in nego bolnikov, svet za uslužbenec, svet za izobraževanje in kulturo, socialni svet, svet za nego zob, gradbeno-nabavni svet in svet za promet (Volitve so pred nami, 1979: 10–11).

⁷ Temelji samouprave so bili postavljeni 1862, ko je prišlo do ločitve med cerkvenimi in posvetnimi zadevami na lokalni ravni, čeprav je bila cerkev še naprej državna. Cerkvene zadeve so bile vezane na župnije, posvetne pa so prešle v pristojnost občin kot najmanjših upravnih enot. Na ravni med občino in državo je regija (*landsting*). Področje, ki ga pokriva, sovпада s področjem, na katerem deluje tudi regionalna državna administrativna enota (*län*) (Local Government in Sweden, 19–94).

⁸ Od 1975. leta imajo prebivalci brez državljanstva volilno pravico na lokalni in okrajni ravni in lahko na volitvah tudi kandidirajo. Prvič so lahko sodelovali na lokalnih volitvah 1976. Volilno pravico so dobili tisti, ki so bili v evidenco prebivalstva vpisani najkasneje 1. 11. 1976, ali so živeli na Švedskem zadnja tri leta in so do volitev dopolnili 18 let. Številne občine so organizirale informativna srečanja, kjer so priseljenjem razložili švedski sistem, pristojnosti občin in okrajev in sam sistem volitev (Volitve so pred nami, 1979: 10–11; Kragelj, 1976: 216; Starc, 1977: 281). V osemdesetih letih so skušali uvesti volilno pravico tudi na državni ravni. Glavni zagovorniki reforme sta bili Socialnodemokratska stranka in Švedska komunistična stranka, vendar predlog ni uspel (Alund, Schierup, 1993: 100; Castles, Miller, 1993: 218).

⁹ Švedska ima aktivno socialno politiko, ki je povezana z modelom multikulturalizma. Predpostavka je, da specialna socialna politika ne vodi v segregacijo, ampak nasprotno, v uspešnejšo integracijo priseljencev (Castles, Miller, 1993: 210).

upravo in pravico do prevajalca, kjerkoli ga potrebujejo (Castles, Miller, 1993: 13, 218, 226–228; Alund, Schierup, 1993: 99; Immigrants in Sweden, 1994).

Cilji sprejetih zakonskih sprememb so bili zagotoviti, da bi tujci uživali iste pravice kot švedski državljani, in doseči, da bi javnost sprejela cilj multikulturalizma. Politika multikulturalizma je na Švedskem povezana z egalitarno in antirasistično ideologijo. A. Alund in C. U. Schierup (1993: 99–100) pravita, da je švedsko uradno stališče do rasizma edinstveno v primerjavi z drugimi državami, ki uvajajo multikulturalizem. Tretji cilj je bil, da se ustvari javno mnenje, ki bo temeljilo na strpnosti.¹⁰

Spremembe iz leta 1975 so povezane tudi z vprašanjem o podeljevanju državljanstva oziroma naturalizaciji. S. Castles in M. J. Miller pravita, da se je na Švedskem uveljavil multikulturalni tip državljanstva. Zanj je značilno, da je nacija opredeljena kot politična skupnost, ki temelji na ustavi, zakonih in državljanstvu. Priseljenci imajo možnost, da so sprejeti v skupnost pod pogojem, da spoštujejo politična pravila. Hkrati je sprejeta njihova kulturna drugačnost in je dovoljeno združevanje in organiziranje po etničnem/kulturnem ključu. Pri tem tipu je državljanstvo lahko dostopno, četudi to vodi do dvojnega državljanstva, o čemer priča praksa na Švedskem. Čas naturalizacije je za Skandinavce dve leti, za Neskandinavce pa pet let. Otrokom priseljencev, ki so rojeni na Švedskem, državljanstvo ni podeljeno avtomatično. Zanj morajo samo zaprositi, se pravi, da morajo izraziti željo po švedskem državljanstvu (Immigrants in Sweden, 1994; Castles, Miller, 1993: 39–40, 218–230). To se lahko na eni strani razume kot oviranje v postopku podeljevanja državljanstva, po drugi strani pa kot spoštovanje pravice posameznika, da se sam odloči za državljanstvo, ki ga bo imel. Leta 2001 je bil sprejet nov zakon, ki še jasneje opredeljuje odnos do dvojnega državljanstva in ga dovoljuje.¹¹ Prav tako predvideva možnosti, da lahko otroci pridobijo švedsko državljanstvo ne glede na državljanstvo svojih staršev (Swedish Citizenship, <http://www.migrationsverket.se>: 10).

2. IZOBRAŽEVALNI SISTEM NA RAVNI OSNOVNE ŠOLE¹² V ČASU MULTIKULTURALIZMA

Danes imajo na Švedskem devetletno osnovno šolo, ki je bila uvedena 1962. leta (Compulsory Schooling in Sweden, 2001: 1). Temu sledi triletna srednja šola, ki je

¹⁰ Egalitarizem, multikulturalizem, antirasizem in toleranco naj bi po političnem (državnem) programu podpirali tudi mediji.

¹¹ Državljanstvo se lahko pridobi z rojstvom, posvojitvijo, poroko, naturalizacijo in notifikacijo. Dvojno državljanstvo je predvideno, če gre za švedske državljane, ki želijo pridobiti drugo državljanstvo, in ni potrebno, da se staremu državljanstvu odpovedo, razen če tako ne zahteva država, ki podcljuje novo državljanstvo. Tako je predvideno za ljudi, ki prosijo za švedsko državljanstvo. Staremu državljanstvu se ni potrebno odreči (Swedish Citizenship, <http://www.migrationsverket.se>: 10).

¹² Osnovno šolstvo na Švedskem se je začelo 1842 (Compulsory Schooling in Sweden, 2001: 1).

potrebna za nadaljnje šolanje na različnih stopnjah in specializacije na akademski ali strokovni ravni (Higher Education in Sweden, 2004: 1). V zadnjih letih je izobraževalna politika doživela kar nekaj reform na področju odgovornosti in vodenja, kurikularne prenov, uvedbe »silabusnega« sistema in še na nekaterih drugih področjih. Uvedena je bila možnost izbora med osnovnimi šolami za starše in učence.¹³ Temeljni princip švedskega izobraževalnega sistema je, da morajo imeti vsi otroci in mladi enake možnosti za dostop do javnega šolstva ne glede na etnično pripadnost, kraj bivanja, socialni in ekonomski status. Enakopravno izobraževanje mora biti zagotovljeno v vseh tipih šol¹⁴ in po vsej državi (Compulsory Schooling in Sweden, 2001: 1; Upper Secondary and Adult Education in Sweden, 2000: 1).

Švedska zakonodaja posveča veliko pozornosti zaščiti otrok in preprečevanju nasilja. Otroka se ne sme fizično kaznovati. Prepovedano je psihično nadlegovanje otrok. Kazni za kršitve so hude in lahko pride tudi do odvzema otroka.¹⁵ Otroke že od predšolske stopnje in pozneje v šolah vzgajajo v duhu njihovih pravic in jih seznanjajo s tem, kam naj se obrnejo v primeru kršitev. To je povezano tudi s principi vzgoje in družinskega življenja, ki so na Švedskem drugačni, kot jih poznamo pri nas.

Javno osnovnošolsko izobraževanje je na normativni ravni zavezano sledečim glavnim načelom (Compulsory Schooling in Sweden, 2001: 1):

1. *Enak dostop do javnega izobraževanja.* Vsi otroci in mladi, ne glede na spol, kraj bivanja, socialni ali ekonomski status, morajo imeti enak dostop do izobraževanja v javnem sektorju.
2. *Ekvivalentnost v izobraževanju.* V različnih tipih osnovnih šol, ne glede na lokacijo v državi, mora biti zagotovljena primerljiva, enakovredna izobrazba.
3. *Znanje in veščine.* Izobraževanje mora učence opremiti z znanjem in veščinami, sposobnostmi. V sodelovanju z družino se mora spodbujati njihov uravnotežen razvoj v odgovorne individuumne in državljane. Prav tako je potrebno posvetiti posebno pozornost učencem s posebnimi potrebami.

¹³ Starši in učenci imajo pravico do izbora med osnovnimi šolami. Sem sodi tudi pravica do obiska neodvisne (privatne) šole. Šolanje je brezplačno. Finančno so šole vezane na občinsko raven. Za šolanje otrok, ki izberejo drugo šolo, je finančno odgovorna občina, kjer otrok prebiva. To velja, če se otrok (starši) odloči za obisk t. i. neodvisne šole, ki ima urejen in uradno priznan status osnovne šole (Compulsory Schooling in Sweden, 2001: 2).

¹⁴ Osnovne šole so lahko nacionalne (državne), občinske ali neodvisne (privatne). Neodvisne šole morajo izpolnjevati predpisane pogoje in pridobiti status osnovne šole. Podeljujeta ga vlada in parlament. Po oceni okoli 3 % učencev obiskuje te programe in 97 % otrok občinske osnovne šole. Osnovna šola ima devet razredov. Od 1995. leta se program deli v triade, konec šestega in devetega leta pa potekajo evalvacije rezultatov (Compulsory Schooling in Sweden, 2001: 2).

¹⁵ V času intervjuja z Avguštino Budja sem bila priča telefonskemu pogovoru, ko je bila Avguština uradni tolmač v primeru, ko so priseljenki vzeli otroka, ki ga je fizično kaznovala v javnosti (klofuta). Takoj so jo prijaviili in sledil je odvzem otroka. Podobnih primerov je še veliko. Priseljenci imajo veliko težav s predpisi v zvezi z otroki, saj je le malo kultur, ki bi zagovarjale neagresivno vzgojo. Prej obratno (Lukšič - Hacin, 1999: 177).

4. *Demokratske vrednote.* Šolske aktivnosti morajo temeljiti na demokratičnih vrednotah.
5. *Enakopravnost in nasprotovanje neenaki obravnavi.* Zaposleni v šoli so zavezani promovirati enakost med spoloma in delovati proti vsem oblikam diskriminacije oziroma degradacije, kot sta npr. viktimizacija in rasistično obnašanje.

Kurikularni program je postavljen na nacionalni ravni. V izhodiščih ima vgrajene temeljne vrednote švedskega sistema: spoštovanje in nenasilno življenje, individualno svobodo in osebnostno integriteto, univerzalno enakost ljudi, enakopravnost med spoloma in solidarnost s šibkejšimi in nepriviligiranimi. Te vrednote mora šola vgraditi, upoštevati in izražati, promovirati. Obstoječi kurikularni program je bil sprejet 1995. leta. Za razliko od starega je povezan z novim sistemom odgovornosti in vodenja šole. Jasno opredeljuje in hkrati deli odgovornosti na več ravni. Po novem je odgovornost za šolske aktivnosti porazdeljena med vodstvom šole in učitelji. Prav tako so jasno izpostavljene odgovornosti učencev. Od jeseni 1998 je del kurikuluma tudi program predšolskega izobraževanja (prav tam: 2).

Glavne pristojnosti za javni šolski sistem imata parlament (Riksdag) in vlada. Na ravni države so definirani globalni cilji in strateške smernice šolskih aktivnosti, občine pa so odgovorne za njihovo uvedbo v prakso. Glavni trend v švedskem izobraževalnem sistemu je maksimalna decentralizacija odločanja. Na nacionalni ravni je za izobraževanje pristojno ministrstvo za šolstvo in znanost. Neodvisno od ministrstva pod pristojnostjo vlade delujejo centralne (osrednje) administrativne enote. Vlada jim tudi definira odgovornosti in cilje. Osrednja institucija za področje šolstva je Nacionalna agencija za šolstvo (Skolverket).¹⁶ Odgovorna je za spremljanje in evalvacijo šolskega sistema,¹⁷ nadzorovanje izobraževalnih aktivnosti, izdelavo predlogov in razvoj meril za merjenje »razvoja« na področju izobraževanja (šolstva). Prav tako organizira programe za usposabljanje ravnateljev, učiteljev in drugega šolskega osebja, ki potrebuje usposabljanje. Agencija sodeluje z univerzami pri pripravi programov za izobraževanje učiteljev (prav tam: 1). Lahko bi rekli, da je zelo podobna Zavodu za šolstvo RS.

Švedski sistem je močno decentraliziran. Osnovne šole s opravzaprav v pristojnosti občin, delovanje pa mora potekati v skladu z nacionalno določenimi generalnimi cilji. Občine imajo pristojnosti nad zaposlovanjem in usposabljanjem učiteljev, hkrati pa imajo odgovornost za organiziranost šole, njene aktivnosti in finančno vzdržujejo šolo. Takšne pristojnosti so občine v celoti dobile s spremembami 1991. leta. Vsaka občina mora imeti šolski plan, ki ga potrjuje občinski svet. Plan mora slediti glavnim ciljem, smernicam, sprejetim na nacionalni ravni. To se potem realizira na lokalni ravni, prilagojeno pogojem dela po posameznih šolah. Osnovne šole so lahko organizirane na

¹⁶ Nacionalna agencija ima v svojem sestavu enajst regionalnih predstavništev (Compulsory Schooling in Sweden, 2001: 1).

¹⁷ Evalvacija poteka hkrati na nacionalni (Nacionalna agencija za izobraževanje) in lokalni ravni (občine so dolžne kontinuirano spremljati delo šol in realizacijo planov) (prav tam: 2).

različne načine. Poleg javnih občinskih osnovnih šol poznajo še neodvisne osnovne šole (privatne),¹⁸ šole za otroke narodne manjšine Sami (Laponci)¹⁹ in šole za otroke s posebnimi potrebami – te se delijo na šole za otroke s posebnimi potrebami in šole za otroke z učnimi težavami. Šole za narodno manjšino in šole za otroke s posebnimi potrebami so pod pristojnostjo države, vodene in financirane so z nacionalne in ne z občinske ravni (prav tam).

Osnovna šola je obvezna za vse otroke, ki bivajo na Švedskem. Vsi otroci med sedmim in šestnajstim letom starosti so dolžni obiskovati program osnovne šole – javne ali neodvisne, ki je od države pridobila licenco za izvajanje programa.²⁰ Šolsko leto je razdeljeno na jesensko (konec avgusta – konec decembra) in poletno obdobje (začetek januarja – začetek junija). Točni datumi začetka in konca lahko po občinah variirajo. Osnovna šola je brezplačna, kar zajema tudi brezplačen šolski material, prehrano in šolski prevoz. Prav tako je brezplačen predšolski program, le da tu nista vključena prehrana in prevoz. V šolah je petdnevni delovni teden. Urne obremenitve učencev po dnevih so različne, največja dovoljena dnevna obremenitev za starejše je osem, za mlajše pa šest ur (prav tam: 1–2).

»V klasični šoli so bili otroci preutrujeni, zato smo jo spremenili. Tako že drugo leto uvajamo nov, veliko bolj zračen urnik od dosedanjega. Med posameznimi šolskimi urami namenjamo mnogo več časa za individualno delo. To ne pomeni, da učenci brez nadzora divjajo po šoli, ampak se vsak dan najmanj eno uro, navadno pa dve do tri, pripravljajo za posamezne predmete skupaj z učitelji. Takrat tudi naredijo domače naloge, kar pomeni, da doma niso več obremenjeni. Osebo ne podpiram domačih nalog in učenja doma.« (Holmlin, v: Horvat, 2004: 18–19)

Predmetnik pokriva šest področji (Compulsory Schooling in Sweden, 2001: 1):

- temeljni predmeti: švedski jezik, angleški jezik, matematika
- praktični/umetniški predmeti: umetnost, gospodinjstvo, glasba, tehnika,

fizično in zdravstveno izobraževanje

¹⁸ Na Švedskem je le nekaj t. i. neodvisnih šol. Pojavile so se kot rezultat sporazumov, dogovorov med učitelji in starši, ki so se »ujeli« v svojih idejah o tem, kakšna naj bi bila osnovna šola, in potem pridobile državno licenco (pri National Agency for Education). Velik del teh šol temelji na različnih specifičnih izobraževalnih pristopih in metodah: Montessori, Waldorf. Prav tako je nekaj osnovnih šol, ki so nastale na osnovi razlik v veroizpovedi. Za pridobitev statusa uradne šole morajo programi zadovoljevati predpisane kriterije: med drugim zagotoviti določeno znanje in veščine, ki jih zagotavlja javna občinska šola, in biti vodena v skladu z osnovnimi načeli kurikularnega programa (prav tam: 4).

¹⁹ Edina jasno definirana manjšina na Švedskem je manjšina Sami. Ima svoj jezik, kulturo. Ocenjuje se, da je na Švedskem sedemnajst tisoč pripadnikov manjšine Sami (večina na S Švedske); številni naj bi bili močno asimilirani v švedsko družbo. Svoje šole imajo od 1962, nekatere šole pa jih vključujejo v svoje delo prek integriranih programov (prav tam: 1).

²⁰ Starost otroka ob vstopu v šolo do leta 1991 ni bila jasno določena in je bila odločitev o začetku šolanja delno prepuščena tudi staršem v dogovoru s šolo. S 1. januarjem 1998 je bilo uvedeno predšolsko leto ali t. i. uvajalno obdobje (podobno naši mali šoli) za šestletnike. Realizacija predšolskega programa je v pristojnosti občin, za otroke pa je izbirčen in mora biti ponujen vsem šestletnikom v državi (prav tam: 1).

- družbene vede: geografija, zgodovina, religija, družba
- naravoslovje: biologija, fizika, kemija, tehnologija
- jezikovni izbor: tuji jeziki
- lastni izbor učenca

Angleški jezik ima poseben status kot prvi tuji jezik. Kot opcija je možno tudi učenje španskega, nemškega in francoskega jezika. Učenci imajo možnost, da za tuji jezik kot šolski predmet izberejo materni jezik (prav tam: 2).

V bližnji preteklosti so imeli v švedskih šolah t. i. nivojski pouk, a so ga ukinili. *»Lahko je dober, a le, če so učitelji zanj res usposobljeni, kar ni preprosto. Predvsem starejše generacije imajo hude težave. Nivojskega pouka zato ne bi ocenjeval kot dobrega ali slabega, zamišljam si ga edino kot različne možnosti poučevanja istega predmeta, da dosežeš enako znanje. Vsekakor pa ne kot deljenje učencev na slabše, dobre in odlične, ker je tedaj pouk diskriminatoren do njih. Tega na Švedskem nimamo več.«* (Holmlin, v: Horvat, 2004: 19)

Ocenjevanje v osnovni šoli je opisno, ocene se pojavijo šele v zadnjih dveh letih: *»... kjer nam je svetoalec za načrtovanje David Samuelsson kar takoj razkril pomembno razliko med našimi in švedskimi otroki: njihovi dobijo oceno šele v osmem razredu, torej pri starosti 14 let! Cilj švedskega šolskega sistema je torej očitno: najprej osnovno znanje za življenje in vrednote, šele nato ocene. David Samuelsson: 'Ne verjamemo, da je za otroke dobro, če jih ocenjujemo prezgodaj, zato smo pred desetimi leti spremenili ocenjevalni sistem in dali več poudarka razumevanju in ne več pomnjenju informacij. Če hoče nekdo dobiti dobro oceno, ne zadostuje, da zna podatke na pamet, ampak mora pokazati, da snov razume, jo zna uporabiti in analizirati. V sedanjem svetu je toliko virov informacij, do katerih učenci zlahka pridejo, zato jih ne obremenjujemo z njimi.«* (prav tam: 17).

Izobraževalni akti in kurikularni programi določajo, da je šola odgovorna za to, da pomaga učencem, ki imajo težave, in jih podpre, če to potrebujejo. Dolžnost vsake šole je, da vsem otrokom omogoči dosegati kar najboljše rezultate. Določena je le norma, da mora biti pomoč zagotovljena, poti in načini, kako zagotavljati pomoč, so prepuščeni šoli. V praksi tako najdemo različne poti oziroma oblike izvedbe: pomoč učiteljev, pomoč med učenci, delo posebno usposobljenih učiteljev za pomoč otrokom s posebnimi potrebami itd. Osnovne šole so dolžne poskrbeti še za zdravje učencev, kar zagotavljajo šolski zdravniki in bolniške sestre. Šolska zdravstvena pomoč je brezplačna (Compulsory Schooling in Sweden, 2001: 3).

Učencem, ki doma govorijo drug materni jezik in ne švedskega, mora biti zagotovljen izbor predmeta »materni jezik« in tako omogočeno, da svoj jezik razvijajo, nadgrajujejo ter postanejo bilingvalni in da spoznavaajo izvirno kulturno dediščino. Materni jezik lahko izberejo kot alternativo za drug tuji jezik (tako za angleščino, ki je prvi obvezni tuji jezik), kot del individualnega izbora učenca ali zunaj šolskega časa. Učenje maternega jezika zunaj šolskega časa in rednega programa osnovne šole je omejeno na sedem let. Omejitev ne velja za otroke, pripadnike narodne manjšine, torej velja predvsem za otroke priseljencev (prav tam: 3).

»Prav. Poglej, ko si prišla na Švedsko, si rekla, da si se morala najprej naučiti jezika, da si se lahko vključila v šolo. *Ja, saj sem hodila tudi v šolo. Samo jezika nisem znala in sem se ga učila kot v prvem razredu. Si hodila na kakšne tečaje? Ne na tečaje. Tu v Göteborgu imajo poseben razred za vse tujce, ki pridejo na Švedsko na novo. Kako pa tam v začetku komunicirate? V angleščini? Tudi v angleščini. Kako danes obvladaš švedski jezik? Zdaj gazelo obvladam. Lahko rečem. Sicer tu in tam še ne razumem kakšne besede, a potem pač vprašam, kaj pomeni.*« (Draksler, v: Lukšič - Hacin, 2001: 119)

Integracija otrok priseljencev v običajne šole je torej potekala preko individualno prirejenega in časovno zamejenega prehodnega obdobja. V uvajalnem obdobju se otroci opismenijo v švedskem jeziku do te mere, da so sposobni slediti pouku ali pa se jih vključi v šole (programe), kjer poteka t. i. integriran večjezični pouk.

Švedska pomaga tudi pri vzdrževanju švedskih šol ali programov, inštrukcij v tujini – v državah, kjer živi in dela večje število švedskih izseljencev.²¹ (prav tam: 1)

2.1. POSEBNE ŠOLE

Posebne šole so namenjene učencem, ki ne morejo obiskovati običajne osnovne šole: šole za naglušne in gluhe otroke, šole za slepe in slabovidne, šole za otroke s težavami pri govorjenju, šole za otroke z drugimi posebnimi potrebami itd. Organizacijsko in finančno so v pristojnosti države. Za učence so brezplačne – brezplačno šolanje, gradiva, pripomočki, bivanje, prehrana in šolski prevoz. Dne1. julija 2001 je prišlo do rekonstituiranja organa, pristojnega za izobraževanje otrok s posebnimi potrebami, saj se je dotedanje področje razdelilo na izobraževanje otrok s posebnimi potrebami in na specialne šole za gluhe in naglušne otroke. Slednje imajo za razliko od prvih velik poudarek na bilingvalni vzgoji otrok (razumevanje, branje, pisanje). Poseben tip predstavljajo šole za učence z manjšimi učnimi sposobnostmi. V te programe so preusmerjeni učenci, ki ne morejo delati po običajnih programih. Te šole si prizadevajo, da bi v največji meri realizirale programe običajne osnovne šole in dale učencem čim več znanja, primerljivega z znanjem, pridobljenim v običajnih programih. Delijo se v dve skupini: osnovni program (basic school), namenjen učencem, ki so se sposobni (na)učiti brati in pisati in po tej poti lahko osvojijo novo znanje, in bolj prilagojene programe (training school), namenjene učencem, ki niso sposobni delati na način, ki poteka v osnovnem programu, in potrebujejo posebne pristope. Od leta 1996 so te šole

²¹ V 19. stoletju je bila Švedska revna kmetijska država z velikimi razrednimi razlikami. Večina ljudi ni imela možnosti, da bi vplivala na politične odločitve, ki jih je sprejemala peščica moških. Kralj je imel veliko moč. V 19. stoletju je prišlo do pomembnih socialnih sprememb. Zaradi hudega poslabšanja življenjskih razmer je veliko ljudi odšlo v Severno Ameriko. Najpomembnejša sprememba v tem času je začetek intenzivne industrializacije, ki se začne okoli 1870. S tem pride do urbanih selitev, praznjenja podeželja in naraščanja števila pripadnikov delavskega razreda (Lukšič - Hacin, 1999: 164).

izpod pristojnosti države prešle v pristojnost občin. Tudi otroci, ki jih obiskujejo, imajo na načelni ravni pravico do izbora, v katero šolo se bodo vpisali – ali v občinsko ali neodvisno. Šola traja devet let z možnostjo podaljšanja na deset let (prav tam, 3).

Med specifične šole se uvrščajo tudi šole za narodno manjšino. Otroci, ki so pripadniki narodne manjšine Sami, lahko izbirajo med občinsko osnovno šolo in posebno šolo Sami, kjer poteka pouk v maternem jeziku. Na severu Švedske je tudi nekaj osnovnih šol, ki izvajajo integrirani pouk. Šole Sami so šestletne, naprej pa učenci nadaljujejo šolanje v občinskih osnovnih šolah. Pogovorni jezik in jezik poučevanja v šolah Sami in šolah z integriranim poukom je »North Sami«, »Luleå Sami« in »South Sami«. Možno je, da v eni šoli poučujejo v več jezikih. Bistvo programov je, da se v njih otroci seznanijo z izvirnim jezikom, se v njem opismenijo (govor, branje, pisanje) in se seznanijo s svojo izvirno kulturno dediščino. Hkrati pa poteka pouk švedskega jezika. Šole Sami so pod pristojnostjo države (plače učiteljev, programi, po potrebi nastanitve otrok, prevoz, prehrana).

3. OSNOVNA ŠOLA IN ODNOS DO PRISELJENCEV V KONTEKSTU POLITIKE MULTIKULTURALIZMA

Švedska družba se je po drugi svetovni vojni v dveh desetletjih iz monolingvalne in etnično homogene spremenila v multilingvalno in etnično izredno pestro okolje (Immigrants in Sweden, 1994). Med drugo svetovno vojno je prišlo do prvega močnejšega vala priseljenecv – beguncev z Danske, Finske, Norveške in baltskih republik. Leta 1943 so za prebivalce skandinavskih držav ukinili predpis o delovnem dovoljenju. Po 1945. letu je begunskemu valu sledila ekonomska migracija. Zaradi hitrega razvoja industrije in drugih dejavnosti je imela Švedska po drugi svetovni vojni velike potrebe po delovni sili. Že 1946 so zavodi za zaposlovanje predlagali, da bi poskrbeli za organiziran uvoz delovne sile. Predstavniki švedskih podjetij so začeli iskati delovno silo v Zahodni Nemčiji, Italiji, Avstriji, Belgiji in Grčiji. Takrat še nihče ni razmišljal o posledicah množičnega priseljevanja za same priseljence in švedsko družbo. Leta 1954 je bil sklenjen dogovor med skandinavskimi državami o skupnem delovnem trgu. S tem je bil med njimi omogočen nemoten pretok delovne sile. Leta 1967 je bila nizka konjunktura. Švedska je zaostрила pogoje in začela regulirati priseljevanje. Še vedno je bila odprta prebivalcem skandinavskih držav, medtem ko so morali drugi zaprositi za delovno in bivalno dovoljenje ter si vnaprej zagotoviti delo in stanovanje. Novi predpisi v začetku še niso dosegli zelenih učinkov, saj je v letih 1969 in 1970 zabeleženo rekordno število priselitev. Z nadaljevanjem gospodarske stagnacije pa so se pojavile tudi spremembe na trgu dela, ki so postopno omejile priseljevanje (Švedska, 1987: 35–38). Rekrutacija tujih delavcev se je ustavila 1972. Nadaljevala se je le družinska migracija in močan pritok beguncev.²²

²² V povojnem času so na Švedsko prišli tudi begunci iz številnih držav po svetu: iz baltičkih in ostalih

Tuji državljani²³ so 1990 predstavljali 5,6 % celotnega prebivalstva. Številni priseljenci so že prej postali švedski državljani. Leta 1991 je bilo na Švedskem 1,212.000 priseljencev in so predstavljali 13 % celotne populacije²⁴ (Castles, Miller, 1993: 218; Alund, Schierup, 1993: 101–102). Decembra 1994 je imela Švedska 8,816.381 prebivalcev, od tega je imelo 8,278.940 prebivalcev švedsko državljanstvo (Sweden in Figures, 1995: 7–8).

Leta 1969 je bil formiran Državni zavod za priseljence (Statens Invandrarverk – SIV). V tem času so se priseljenci že organizirali in začeli ustanavljati priseljske zveze po nacionalnem ključu.²⁵ Državni zavod je prevzel centralno vlogo in odgovornost za priseljence. Obračal se je predvsem na centralne priseljske organizacije. Pozneje je po vzpostavljeni mreži potekalo tudi financiranje aktivnosti zvez in društev priseljencev, kar pomeni, da so neorganizirani priseljenci izpadli iz financiranja kulturnih dejavnosti.²⁶

»Vedno bolj se je uveljavljalo stališče, da bo družba pomagala samo tistim priseljencem in manjšinam, ki se same trudijo za narodnostni in kulturni obstoj. Torej priseljenci, kot so Nemci, Danci in Norvežani, ki niso organizirani in ničesar ne napravijo za svojo ohranitev kot jezikovne in kulturne skupine, ne morejo računati na družbeno pomoč.« (Hribar, 1984: 7)

V začetku sedemdesetih je bil ustanovljen Parlamentarni priseljsko-politični komite (IPOK), ki je imel nalogo analizirati rezultate švedske priseljske politike in na njeni osnovi predlagati izboljšave. Leta 1975 je švedski parlament potrdil glavna

skandinavskih držav (čas druge svetovne vojne), Madžari (1956 in v času političnih pregonov v sedemdesetih in osemdesetih), Čehi (1968), Poljaki (nemiri konec šestdesetih in po vojaškem prevzemu oblasti 1981), ameriški dezertjerji (Vietnam), Grki (čas vojaške hunte 1967–1974), Kurdi (začetek sedemdesetih), Sirijski (1975), Iranci (1979, 1980), Čilenci (po vojaškem udaru 1973), begunci iz držav Latinske Amerike (Argentinci, Bolivijci, Ekvadorci, Urugvajci ...), iz Ugande (izgoni v sedemdesetih), Eritrejski (konec šestdesetih) (Švedska, 1987: 39), v času vojne v Jugoslaviji pa je prišlo veliko število beguncev iz Bosne.

²³ V razpravah o priseljski problematiki se na Švedskem pojavljata dva pojma: priseljenci in tuji državljani. Kategorija priseljenci običajno zajema vse posameznike, rojene v tujini, in vključuje tudi posameznike, rojene na Švedskem in je vsaj eden od njihovih staršev rojen v tujini. Pojem tuji državljani označuje posameznike, ki stanujejo na Švedskem in nimajo švedskega državljanstva (Alund, Schierup, 1993: 101).

²⁴ Leta 1993 je bila najštevilnejša skupina priseljencev iz skandinavskih držav. Temu sledijo »ostali Evropejci«. Iz Azije je 207.000 priseljencev. Iz Latinske Amerike je 60.000 priseljencev, iz afriških držav 42.000, iz držav Severne Amerike 20.000 in iz bivše Sovjetske zveze 9.000. Celotno število priseljencev iz držav zunaj Evrope je z leti skokovito naraščalo (Castles, Miller, 1993: 218; Alund, Schierup, 1993: 101–102).

²⁵ Istega leta je bila ustanovljena tudi Jugoslovanska zveza (Leskovec, 1990: 5). Pri Slovencih se je v tem času pojavilo prvo samostojno slovensko kulturno društvo v Landskroni (Lukšič - Hacin, 2001: 260).

²⁶ Leskovec (1990: 5) navaja, da so bila sredstva, ki jih je SIV dajal za delo Jugoslovanske zveze, v začetku namenska. Zveza je dobila del podpore za administracijo, predvsem za službe, ki jih je zahteval SIV (za organizacijskega in ekonomskega sekretarja). Drugi del sredstev je bil namenjen za aktivnosti. Zveza je bila dolžna SIV-u omogočiti vpogled v svoje poslovanje.

načela priseljske politike, ki smo jih strnili v pojme: enakost, svobodna izbira in sodelovanje. Po tem je prišlo do večje denarne pomoči društvom priseljencev, ki so delovala kot kulturna društva, za radio, televizijo, izdajanje kulturnih in informativnih časopisov. Leta 1981 je Zveza švedskih občin dala občinam priporočilo in smernice za dodeljevanje pomoči priseljskim organizacijam. Te so morale izpolnjevati predpisane pogoje,²⁷ če so hotele dobiti finančno pomoč. Na nek način je bila pomoč namenska in to predvsem kot začetna pomoč, pomoč za dejavnost in pomoč, vezana na posamezne projekte. Poleg občinskih denarnih podpor moramo omeniti tudi okrajne. Te se nanašajo na okrajne organizacije – od vseh priseljencev so bili tako organizirani le Jugoslovani in Finci – če so izpolnjevale predpisane pogoje.²⁸ S tem je bila v veliki meri financirana tudi mladinska dejavnost na regionalni ravni. Poleg občinske in okrajne ravni financiranja je bila še državna raven. Državni zavod za priseljence (SIV) je dodeljeval denarno pomoč zvezam priseljskih organizacij in to namensko za osnovno dejavnost (delo sekretariata, nujne sestanke, skupščine in konference). Državni zavod za mladino je financiral mladinsko dejavnost. Potem so tu še Svet za pomoč informativnim listom (priseljskim informativnim listom) in Državni zavod za kulturo. Slednji je na državnem nivoju sofinanciral kulturne festivale, manifestacije, tiskanje knjig in kulturne časopise.²⁹ (Hribar, 1984: 7–8) 1986. je SIV spremenil načela financiranja zvez. Sredstva niso več namenska, ampak so vezana na število članov. Minimalno število članov, ki je bilo potrebno za dotacijo, je 1000, ki so plačali individualno članarino. Priseljske zveze so tako dobile določeno vsoto, vezano na številčnost članstva, z njo pa so prosto razpolagale.³⁰ (Leskovec, 1990: 5) Poleg sofinanciranja socialno-kulturne dejavnosti priseljskih organizacij na različnih ravneh je švedska država podpirala tudi ustanavljanje radijskih in televizijskih oddaj za priseljence v njihovem jeziku.³¹

²⁷ Opravljati so morale dejavnost splošnega pomena. Njihovo delovanje naj bi bilo socialno in kulturno, ne pa strankarsko-politično. Vsaj polovica članov je morala biti iz vrst priseljencev. Vsaka organizacija mora imeti svoj statut. Delovanje mora biti posvečeno priseljemcem in mora temeljiti na demokratičnih načelih (Hribar, 1984: 7).

²⁸ Na osnovi priporočil in smernic Zveze švedskih okrajev financirajo okrajne organizacije, ki imajo vsaj 300 članov, starih od 7 do 24 let, njeni člani (društva) pa morajo prihajati vsaj iz tretjine občin v okraju (Hribar, 1984: 7).

²⁹ Ob ustanovitvi slovenskega društva v Stockholmu (1972) je začelo izhajati glasilo Naš glas, ki je bil na ustanovnem sestanku Koordinacijskega odbora (1975) razglašen za glasilo vseh slovenskih društev na Švedskem. Opredeljen je bil kot kulturni časopis. Poleg Našega glasu so imeli člani uredništva dostop tudi do Jugoslovanskega lista, kjer so kar nekaj let sodelovali pri slovenski strani (Lukšič - Hacin, 2001: 304–306).

³⁰ Po letu 1986, ko je SIV spremenil načela financiranja zvez in sredstva niso bila več namenska, pač pa odvisna od števila članstva, je vodstvo Jugoslovanske zveze delilo sredstva po lastnih kriterijih, ki niso upoštevala številčnosti posameznih društev (Leskovec, 1990: 5).

³¹ Konec sedemdesetih (1977–78) je začela dobivati svojo obliko televizijska oddaja Invandrardags, ki se je pozneje preimenovala v Horizont. Namenjena je bila jugoslovanskim priseljemcem. Del oddaj je bil v začetku namenjen tudi Slovencem na Švedskem. Od časa do časa je bila tako na TV predstavljena slovenska kultura ali pa reportaža o dejavnosti slovenskih priseljencev (Golčman,

Že 1965 je prišlo do postopnega uvažanja brezplačnega programa učenja švedskega jezika za tujce. Leta 1967 je vlada začela izdajati časopis za priseljenke. V letih 1968–74 je Komisija za priseljenke raziskovala življenje priseljencev in etničnih manjšin. Njeni rezultati so pripeljali do zakona, ki je bil sprejet 1975. in je uvedel multikulturalizem. Vlada je podpirala izdajo literature v različnih jezikih. Knjižnicam so bile na voljo subvencije za nakup drugojezične literature. Podpore je bil deležen tudi etnični tisk. Izhajale so redne vladne informacije o priseljenki problematiki v desetih različnih jezikih (Immigrants in Sweden, 1994).

Za priseljenke, ki so prišli v sedemdesetih, je bil organiziran tečaj učenja švedskega jezika.

»Vsa večja podjetja so in še organizirajo za priseljenke brezplačne tečaje švedskega jezika, večkrat tudi v plačanem delovnem času. Učitelji so bili v glavnem Švedi in Slovenci smo se učili jezika skupaj s Španci, Italijani, Grki, Turki in drugimi. Ni bilo lahko, toda šlo je.« (Tertinek, 1973: 254)

Tečaji so bili tudi v plačanem delovnem času. Priseljenci so imeli pravico do 700 ur brezplačnega tečaja švedskega jezika. Pozneje se je možnost spremenila v nujnost. Za izvedbo so bile odgovorne občine. Slaba stran zakona, ki izvirja že iz konca šestdesetih let, ko so uvažali jezikovne tečaje, je pripeljala do tega, da človek, ki nima tečaja, ne more dobiti zaposlitve. Če ga zaposlijo, mu je delodajalec dolžan zagotoviti možnosti učenja jezika. Vsak, ki je v zadnjih letih prišel na Švedsko, je bil dolžan obiskovati usposabljanje, kjer se je učil švedski jezik in spoznaval švedsko družbo. To je bil pogoj za delovno dovoljenje in študij (Immigrants in Sweden, 1994).

V devetdesetih letih imajo vsi novi priseljenci pravico do brezplačnega učenja švedskega jezika, ki je tretiran kot »švedščina kot drugi jezik« ali »švedščina za priseljenke«. Poteka v okviru izobraževanja za odrasle. Prav tako se priseljenci lahko učijo jezik v institucijah, ki so od občine pridobile dovoljenje za to (npr. slovenska društva). Pouk naj bi potekal največ 21 ur na teden. Zaposleni so upravičeni do odsotnosti z dela zaradi obiska tečaja jezika in v tem času so upravičeni do denarnega nadomestila. Pri pouku se poleg učenja jezika slušatelji seznanjajo tudi s švedsko družbo in sistemom izobraževanja ter možnostmi za nadaljevanje šolanja. Pouk jezika

1983: 4–5). Z leti se je televizijska oddaja za priseljenke Horizont preimenovala v Mosaik. Čas oddajanja se je skrajšal in je imela sezonski značaj. Vsebinsko je bila prikrojena priseljenkam vseh kontinentov (Moramo biti glasnejši, 1995: 8). Leta 1980 so se začele slovenske radijske oddaje. Slovensko uredništvo je bilo od vseh začetkov sestavni del jugoslovanskega uredništva in je imelo cno delovno mesto s polovičnim delovnim časom (Carlen, 1991: 45). Čas (dan, ura) in dolžina slovenske oddaje sta se z leti spreminjala, bila pa sta, kot pri televizijskem programu, odvisna od odnosov znotraj jugoslovanskega uredništva in šele prek njega tudi od švedske radijske politike. Jugoslovanski priseljenci so imeli vsak dan polurno oddajo na »Riksradiu« pa tudi na posameznih regionalnih postajah, kjer je bilo le redko slišati slovenske vložke (Hribar, 1988: 13). Slovenske oddaje (Slovenski magazin) so bile dolgo časa ob torkih popoldne (15 minut), s ponovitvijo med tednom. Vsakih štirinajst dni pa so bile na sporedu tudi petnajstminutne otroške oddaje (Slovenske radijske oddaje, 1988: 13). V letih do 1991 je prišlo do velikih sprememb, krajšanja slovenske oddaje in spremembe termina oddajanja (Carlen, 1991: 45). Oddaja je bila ukinjena v začetku 1998 (Lukšič - Hacin 2001: 307).

se deli na dve ravni: osnovno in dopolnilno. Skupno trajanje učenja je individualno različno in je odvisno od posameznikovega napredovanja. Cilj je doseči zadovoljivo znanje jezika, ki posamezniku omogoča nemoteno vključevanje v okolje. Za to naj bi bilo potrebno okrog 700 ur učenja. Po koncu osnovnega izobraževanja se lahko posamezniki odločijo za dopolnilni pouk švedskega jezika za priseljence, ki traja dvesto do tristo ur. Dopolnilni pouk je v večernih urah in tedensko omejen na šestnajst ur (Informacije o Švedskoj, 1990: 33–34).³²

»Kaj pa švedski jezik? Kdaj ste se ga naučila? *Kot sem omenila, je bilo tako ... Prve dneve sem bila jezna na vse, kar je bilo švedskega. Tudi jezika nisem sprejemala. Nisem se ga hotela učiti. Šlo je tako daleč, da nisem nikoli vključila radia, nikoli gledala televizije, nikoli vzela v roke časopisa ali knjige. V meni je bil še danes nepojasnen upor, a tako se je dogajalo. Potem sem dobila od zavoda za zaposlovanje vabilo, da se vključim v jezikovni tečaj. Takrat so bili še idealni pogoji. Dobila sem plačano, da se učim švedščino. Zelo dobro. Tečaj je potekal dva meseca. Bil je intenzivni tečaj, žal pa se ga v celoti nisem udeležila.*« (Melihen, v: Lukšič - Hacin, 2001: 126)

»Vodite tudi tečaj slovenskega jezika za odrasle. Mogoče lahko poveste kaj več o njihovih začetkih in poteku, financiranju, udeležencih? *Tečaji slovenskega jezika so bili od časa do časa organizirani v slovenskem društvu. Nekaj let – tri, štiri leta zaporedoma – smo imeli te tečaje še v Slovenskem domu, ko smo ga še imeli. Potem smo izgubili slovensko hišo. Nekaj časa smo ostali brez prostorov, zdaj pa imamo spet možnost, da se dobivamo v restavraciji Rösunda. Tako se je v teh prostorih spet začel tečaj slovenskega jezika, ki ga vodim sama. Začel se je lansko leto in tako smo že opravili dva termina. Prijavilo se je ogromno ljudi. Bila sem presenečena nad številom prijavljenih. Pričakovala sem, da se bo prijavilo največ šest ljudi, bilo pa je osemnajst prijav, kar je za naše razmere zelo veliko. Povprečno je bilo vedno okoli deset udeležencev na tečaju. Vsi so iz mešanih zakonov ali pripadniki druge generacije, predvsem tisti, ki niso imeli pouka materinščine v času šolanja. Tečaj vodim brez plačno. Udeleženci plačajo le stroške za material.*« (Pišler, v: Lukšič - Hacin, 2001: 49)

Učenje maternega jezika so v sedemdesetih letih začeli postopno vključevati v programe švedske šole. Otroci, ki doma govorijo drug jezik, ne švedski, so upravičeni do pouka švedskega jezika pa tudi do pouka iz maternega jezika (Informacije o Švedskoj, 1990: 33). Izvedba pouka, kraj in čas, sta se skozi čas spreminjala z različnimi zakoni, ves čas pa so materni jezik poučevali učitelji, ki so jih izbrale švedske institucije. Za svoje delo so bili plačani od švedske države (Pišler, 1981: 7), točneje občine. Učitelji so morali za poučevanje nujno pridobiti kompetenco (behörighet). Določeni so bili pogoji za pridobitev kompetence učitelja maternega jezika. Kandidat je moral imeti ustrezno izobrazbo iz domovine (učiteljske, pedagoške gimnazije, višjo pedagoško šolo ali univerzo) in najmanj šest terminov prakse v švedski šoli po najmanj 15 učnih

³² Azilanti in begunci, ki so živeli v begunskih centrih, so se tečaja udeleževali v centrih. Pouk se ni štel kot osnovni pouk švedskega jezika za priseljence (Informacije o Švedskoj, 1990: 33).

ur tedenske obveze ali dokončano Višjo šolo za učitelje, smer materni jezik na Švedskem.³³ (Pišler, 1983: 22)

Pravica do maternega jezika znotraj rednega šolskega programa je bila povezana s številom zainteresiranih učencev. Tako se je 70.000 otrok učilo okoli 126 različnih jezikov, hkrati pa so se učili tudi švedski jezik. Otroci priseljencev imajo pravico do pouka maternega jezika, hkrati pa se učijo švedski jezik. Cilj učenja jezika je, da se doseže dvo- ali večjezičnost, kar ne pomeni le, da se učenci naučijo švedskega jezika, ampak tudi, da se jim da možnost nadaljnjega opismenjevanja v maternem jeziku. To nekateri označujejo kot aktivni bilingvizem. Dvojezičnost naj bi bila pomembna in koristna tako za posameznika kot tudi za švedsko družbo. To je nadgradnja spoznanja, da se otroci, ki ne obvladajo dobro svojega jezika, težko učijo novih jezikov in teoretičnih predmetov. Zaradi pomena dvojezičnosti so v izobraževalnem sistemu dane možnosti, da otroci na vseh šolskih ravneh (v vseh razredih, letnikih) lahko obiskujejo pouk obeh jezikov, če hočejo (Informacije o Švedskoj, 1990: 35; Immigrants in Sweden, 1994).

Možnosti za dvojezično vzgojo so v devetdesetih dane že v predšolskem izobraževanju, ki je v pristojnosti občin. Izobraževanje poteka tako, da otroci najprej izpopolnijo materni jezik. Sledi vzporedna bilingvalna vzgoja, ki nadgrajuje znanje maternega jezika in uvaja učenje švedskega jezika. Potek dela je odvisen od sestave skupine, v katero je otrok vključen (Informacije o Švedskoj, 1990: 36):

- Skupina je lahko homogena in otroci govorijo materni jezik otroka. Tako skupino uvajajo v dvojezičnost. Takšnih primerov je v praksi malo.
- Skupina, kjer je poleg švedsko govorečih otrok velik del ostalih priseljskega porekla in govorijo različne jezike.
- Večina otrok govori švedski jezik. Otroci, ki govorijo druge jezike, imajo pravico, da dobijo posebnega učitelja maternega jezika (nekaj ur na teden).

Za učence, ki ne obvladajo švedskega jezika, je v šoli organiziran poseben predmet – švedski jezik kot drugi jezik in je zanje obvezen. V osmem in devetem razredu pri tem predmetu učenci dobijo ocene (prav tam).

3.1. OSNOVNA ŠOLA IN IZKUŠNJE SLOVENCEV NA ŠVEDSKEM

Slovenci so začeli odhajati na Švedsko predvsem po drugi svetovni vojni, natančneje v začetku šestdesetih let pa tja do začetka sedemdesetih. Večina jih je prišla v tem obdobju, posamezniki pa so prihajali tudi pozneje. Januarja 1971 je bilo na švedskem registriranih 17.710 jugoslovanskih delavcev, od tega naj bi bilo 6.000–7.000 Slovencev. Danes naj bi bilo na Švedskem 10.000–12.000 Slovencev in njihovih potomcev.³⁴

³³ Leta 1983 je imelo kompetenco sedem učiteljev slovenskega jezika, ostali pa so poučevali brez nje. Torej je imela kompetenco tretjina slovenskih učiteljev na Švedskem (Pišler, 1983: 22).

³⁴ Ob upoštevanju vschljudi iz Jugoslavije je naj bi se število dvignilo na 40.000. Leta 1967 so na Šved-

Veliko Slovencev je prišlo v času, ko Švedska še ni imela uradne politike do priseljencev. Ni bilo Državnega zavoda za priseljence (SIV). Učenje švedskega jezika je bil problem posameznikov, saj še ni bilo organiziranih tečajev za priseljence. Prav tako še ni bilo Konvencije o socialnem zavarovanju ali Meddržavnega sporazuma o zaposlovanju med Jugoslavijo in Švedsko.³⁵

Slovenci so se razkropili na različne konce in se v naseljih niso naseljevali strnjeno. Morda je bil tudi to vzrok, da je bilo prvo društvo organizirano v Landskroni (1969),³⁶ ki je relativno majhno naselje in zato tam razpršenost ni bila tako velika. Temu je v začetku sedemdesetih let sledil val ustanavljanja društev po drugih krajih, kjer je bilo naseljenih večje število Slovencev.³⁷ Vsa društva so opredeljena kot kulturna. Njihov glavni cilj je gojiti slovensko kulturo, slovensko besedo in ju prenesti na naslednje rodove. Vzporedno z nastajanjem posameznih društev se je pojavila težnja po njihovi medsebojni povezavi. Tako je leta 1975 v Stockholmu prišlo do prve konference

skem naredili raziskavo, ki pravi, da je v številu vseh priseljencev iz Jugoslavije na Švedskem 10 % Slovencev. Izhajajoč iz teh podatkov avtor pravi, da je na Švedskem 4.000 Slovencev (Jermol, 1971: 66). Dve leti pozneje M. Šenkova za razliko od M. Jermola navaja, da živi in dela na Švedskem 6.700 Slovencev (Šenk, 1973: 258). Podobno oceno navaja tudi L. Tertinek (Tertinek, 1973: 252). Popis prebivalstva v Sloveniji v začetku devetdesetih pa kaže, da je na Švedskem okoli štiri tisoč Slovencev (Prešeren, 1990: 204). Podatek moramo nujno dopolniti z dejstvom, da je v obdobju od naselitve do devetdesetih let veliko Slovencev sprejelo švedsko državljanstvo in jih omenjeni popis ni več zajel, nekateri pa imajo dvojno državljanstvo. Tako bi lahko rekli, da verjetno bolj držijo ocene raziskav iz sedemdesetih let, ki navaajo število od 6.000 do 7.000. Tudi med izseljenci se je uveljavila ocena, da jih je na Švedsko prišlo od šest do sedem tisoč (v prvi generaciji). Nekateri so se pozneje vrnili domov. Tisti, ki so ostali, pa so na Švedskem ustvarili družine in imajo danes že vnuke (tretja generacija). Slovenci na Švedskem ocenjujejo, da jih je v vseh generacijah, vključno s tistimi, ki so zamenjali državljanstvo, od deset do dvanajst tisoč.

³⁵ Leta 1967 je bil najprej podpisan Meddržavni sporazum o zaposlovanju (Stare, 1977: 11), 1969 pa Konvencija o socialnem zavarovanju (Svetek, 1974: 80).

³⁶ Za ustanovni občni zbor je bilo treba nujno dobiti komunalno (občinsko) dovoljenje, pripraviti članske izkaznice in oblikovati društveni pravilnik oz. statut. Celotno gradivo je moralo biti prevedeno tudi v švedski jezik. Jeseni 1969 je bilo v Landskroni ustanovljeno prvo slovensko društvo na Švedskem oz. Slovenski klub »Triglav«. Člani društva so bili predvsem ljubitelji petja, saj je bil pevski zbor nekaj časa glavna dejavnost društva (Arhiv ISI, fond Švedska, M Landskrona, Zapisnik 1. redne seje z dne 8. 11. 1969).

³⁷ Leta 1971 je bilo v Göteborgu ustanovljeno Združenje Jugoslovanov in kot del društva »Slovenski kottiček«, ki pa je ostal le na papirju. Marca 1972 je bilo ustanovljeno Slovensko društvo v Stockholmu. Istega leta je bilo ustanovljeno društvo Slovenija v Eskilsuni. Februarja 1973 je bil v Göteborgu ustanovni občni zbor Slovenskega kulturnega društva »France Prešeren«. Decembra 1973 je bilo ustanovljeno še eno društvo v Landskroni, ki se je imenovalo Kulturno prosvetno društvo Slovenija (tako sta nekaj let tu delovali dve društvi, ki pa sta se novembra 1977 združili v enotno društvo Lipa). Ustanovljena so bila še: društvo Slovenska skupnost v Köpingu, Slovenija v Olofströmu, Planika v mestu Malmö, Slovensko kulturno društvo »Ivan Cankar« v Halmstadu, društvo Savinja v Jönköpingu (zaradi premajhnega števila članov je del kluba postopno zamrlo). Najmlajše društvo Slovencev na Švedskem pa je Slovensko-švedsko društvo v Helsingborgu, ki je nastalo 1991. leta. Leta 1995, v času raziskave med slovenskimi izseljenci, je na Švedskem delovalo devet društev slovenskih izseljencev. Med seboj so se povezovala v Slovensko zvezo (Lukšič - Hacin, 2001: 285–300).

slovenskih društev na Švedskem in do ustanovitve Skupnosti slovenskih društev. Že naslednje leto so jo preimenovali v Koordinacijski odbor slovenskih društev. Kmalu po ustanovitvi se je Koordinacijski odbor priključil Jugoslovanski zvezi in tako so vsa slovenska društva postala njen del vse do 23. 3. 1991, ko je prišlo do uradnega izstopa iz Jugoslovanske zveze in ustanovitve Zveze slovenskih društev na Švedskem (Lukšič - Hacin, 2001: 287–300).

Skrb za slovenski jezik je bila neprestano v ospredju društvenega delovanja. Še bolj pa se je za ohranjanje slovenskega jezika trudil Koordinacijski odbor slovenskih društev in skupaj z njim učitelji slovenskega jezika in uredništva Našega glasu, radijskih in televizijskih oddaj. V sedemdesetih letih, ko se je začelo prebujati društveno življenje, so se vzporedno začela prizadevanja za pouk slovenskega jezika. Prve ure slovenščine so bile v društvenih prostorih, pozneje pa se je pouk materinščine preselil v švedske šole.

»Tako sem prekslovenskega društva kmalu dobila možnost, da ob sobotah poučujem slovenščino v Stockholmu. Prišla sem v stik s slovenskim društvom, to je bilo 1974. leta. Ustanovili smo sobotno malo šolo v slovenskem društvu in sem začela z delom tudi tam. To so bili začetki pouka maternega jezika na Švedskem na sploh in skupaj s tem, ko se je to razvijalo, sem počasi kot učiteljica slovenskega jezika prišla do redne zaposlitve. Najprej v Uppsali kot učiteljica srbohrvaščine potem pa slovenščine in čez nekaj let kot učiteljica slovenskega jezika v Stockholmu. Redna učiteljica. To pomeni, da so vas financirale tudi švedske inštitucije? Samo švedske inštitucije. Naše inštitucije tega niso smele financirati. Švedi so bili zelo striktni, kar se tega tiče, in niso dovolili uvoza slovenskih učiteljev. Imeli so kontrolo nad kadrovanjem učiteljev in nad tem, kdo sme dobiti pouk slovenskega jezika. Tako da... To potem ni bilo več v društvih, ampak se je preselilo na švedske šole. To, kar je bilo prej v društvih, je bilo vse na povsem prostovoljni bazi. Kar pa je bilo pozneje po šolah, je bilo drugače. Dokler se učenec ni prijavil k predmetu, je bil možen na prostovoljni osnovi, kakor hitro pa se je k predmetu prijavil, je ta postal obvezni predmet. Se spomnite kdaj, katerega leta je prišlo do prenosa poučevanja maternega jezika iz društev na švedske šole? Približno – kar se slovenskega jezika tiče – leta 1977.« (Pišler, v: Lukšič - Hacin, 2001: 42)

Učitelji slovenskega jezika so novembra 1977. ustanovili Društvo slovenskih učiteljev in vzgojiteljev (Barišič, 1979: 6). V šolskem letu 1981/82 je imelo društvo 21 članov.

»Bili ste članica Društva slovenskih učiteljev in vzgojiteljev na Švedskem. Lahko kaj poveste o nastanku, delu in zatonu tega društva? Bila sem med ustanovitelji društva. Ustanovili smo ga leta 1978. na sestanku Koordinacijskega odbora (pred ustanovitvijo Slovenske zveze so bila vsa slovenska društva združena v Koordinacijski odbor). Na začetku je bilo dvajset članov. Eden na jveč jih uspehov društva je bil že omenjeni seminar, ki smo ga imeli 1981. za učitelje na Švedskem. Udeležilo se ga je okoli osemnajst učiteljev. Potem se je z leti število učencev postopno zmanjševalo, s tem pa se je zmanjševalo tudi število učiteljev. Tako je pred kakšnimi osmimi leti bilo

le še kakšnih osem učiteljev, to je približno tretjina prvotnega števila in ni bilo več smisla, da društvo še obstaja.» (Pišler, v: Lukšič - Hacin, 2001: 49)

»Imate učitelji slovenskega jezika na Švedskem kakšne stike? Ne, danes jih na žalost nimamo več. Mislim, da zato, ker nas je tako malo. Zdi se mi, da nas je še pet, mogoče sem rekla celo preveliko številko. Včasih smo imeli Društvo slovenskih učiteljev. V času nekdanje Jugoslavije smo bili še dodatno organizirani v okviru Jugoslovanske zveze. Takrat je ta stvar dobro potekala. Razlika je bila le ta, da smo bili Slovenci vedno v manjšini. Mene konkretno ni zanimal pisatelj ali kulturnik iz Srbije in nisem tega mogla predati svojim otrokom. Možnosti, da bi to dobili iz Slovenije, pa nismo imeli. Po drugi strani pa je bila organizacija dokaj dobra. Kaj se je zgodilo z Društvom slovenskih učiteljev? Mislim, da je društvo propadlo. Ne zaradi interesa, ampak zaradi manjšega števila članov in zaradi ogromnih razdalj, ki so na Švedskem. Enostavno nam je bilo nemogoče, da bi se družili. Razdalja med Malmöm in Stockholmom je velika, financiranje je bilo v lastni režiji in postalo je neizvedljivo. Mislim, da je zato propadlo.» (Melihen, v: Lukšič - Hacin, 2001: 129)

Slovenski pouk je v šolskem letu 1982/83 obiskovalo 250 učencev. Pouk slovenskega jezika je bil organiziran v vseh treh večjih regijah: Stockholm, Göteborg, Malmö ter še v nekaterih krajih, kot so: Landskrona, Olofström, Helsingborg, Ängelholm, Alvesta, Växjö, Nybro in Norrköping. Do leta 1981 je imel učitelj predpisano obveznost 29 ur na teden, od tega tri ure za socialno delo z otroki in starši. Po tem letu pa je moral opraviti 29 ur čistega pouka (Pišler, 1983: 22–23). Za učitelje slovenskega pouka je bila to zelo visoka zahteva, saj so Slovenci razpršeni po širokem območju tudi po več deset kilometrov okoli centra. Učitelj je porabil veliko časa samo za to, da je obiskal vse učence, saj je imel včasih v svojem programu tudi do 12 ali celo 14 šol (Pišler, 1981: 7).

»Prej ste v pogovoru omenili, da ste nekaj časa delali tudi pri Ljubljanski banki. Kako je prišlo do tega, da ste pustili učiteljski poklic in se zaposlili na banki? Banko sem kombinirala s službo učiteljice materinega jezika, ker moje zdravje ni bilo več tako dobro, da bi se lahko še vozila po šolah, tako kot pred leti. Takrat sem se vozila recimo iz Uppsale do južnih predmestij Stockholma, to je približno sto kilometrov daleč. Tega nisem več zmogla in sem hotela kombinirati. Opustiti del učiteljske službe in sprejeti en del službe v banki. Žal je tudi banka počasi propadla in sem to delo izgubila. Prav kmalu pa sem tudi sprevidela, da ne morem več opravljati ne ene ne druge službe in so me počasi začasno invalidsko upokojili. Pred dvema letoma sem bila upokojena.» (Pišler, v: Lukšič - Hacin, 2001: 42)

Z leti je pri slovenskem pouku upadalo število učencev. Tako ga je leta 1989 obiskovalo le še približno sto učencev, poučevalo pa je še sedem slovenskih učiteljic (Pišler, 1989: 38). Leta 1990 je bilo na sestanku Koordinacijskega odbora ukinjeno Društvo slovenskih učiteljev, ker je imelo le še šest članov in se že nekaj let ni sestalo (Koordinacijski odbor, 1990: 53).

Že konec osemdesetih, ko je pričelo primanjkovati sredstev, namenjenih za dejavnosti priseljencev in poučevanje maternega jezika, je prišlo do pritiskov in racionaliz-

zacije pouka maternega jezika v osnovni šoli. Pritiski so se v devetdesetih povečali, prišlo pa je tudi do nekaterih sprememb. Na Švedskem je veliko priseljenjskih skupin in v večini so številčno močnejše od slovenske. Več kot je priseljenjskih organizacij, bolj se drobijo denarna sredstva, ki jih država nameni za te dejavnosti. Ob tem pa je bil slovenski pouk vse manj obiskan, pa ne zato, ker ni bilo interesa, ampak zato, ker na Švedskem ni več veliko slovenskih otrok. Druga generacija je že v večini odrasla, tretja pa je iz mešanih zakonov. Vsak pritisk ali sprememba kriterijev s strani države, ki so povezani s številčnostjo, predstavlja nevarnost za ukinitev pouka slovenskega jezika. M. Barešič pravi, da so leta 1991 predlagali, da bi pouk materinščine po novem potekal ob sobotah, v skupini pa bi moralo biti najmanj pet učencev (Barešič, 1991: 3). Če učitelj ne zbere skupine najmanj petih učencev, občina ni dolžna organizirati pouka materinščine (prav tam: 8). Prvi del predloga je propadel, drugi del, o številu učencev, pa se je kmalu uveljavil. Leta 1995 se je pojavil nov predlog, da bi se predpisano število učencev dvignilo s pet na sedem.

»Obiskuješ tudi ure slovenskega jezika. Kdaj si začela z učenjem? *Takoj, ko sem začela hoditi v švedsko šolo. Takrat sem imela eno uro na teden. Kako je izgledala ura slovenskega jezika? Od začetka, ko sem hodila, kakšnih šest let, smo imeli slovenski jezik v društvu. Bilo nas je petnajst. Mihaela in Rada sta bili pa učiteljici. To je bilo po društvih. Pozneje sta začeli hoditi po šolah. Najprej ste imeli slovenski jezik v društvenih prostorih otroci iz različnih švedskih šol v okolici Stockholma? Ja, tako je. Kaj je bilo potem? Po šestih letih so s tem v društvih povsem nehali in sta učiteljici hodili po različnih šolah. Zakaj je prišlo do spremembe? Zaradi tega, ker je Švedska začela varčevati z denarjem. To je bilo ceneje. Ravno sedaj imamo velike probleme s financiranjem slovenščine. Švedi hočejo te ure ukiniti, še vedno pa je srbohrvaščina, Grki imajo grščino ... Slovenščino imamo eno uro na teden, drugače pa imamo isti urnik kot ostali učenci. Koliko učencev mora biti prijavljenih, da se dovoli pouk materinščine? Zdaj, zadnje dve ali tri leta velja, da mora biti vsaj pet učencev v eni skupini. In v gimnaziji, kamor hodim, nas je pet in povsod, kjer pouk poteka jih je tudi toliko. Če jih je premalo, potem slovenščine ne smejo imeti. Od letos dalje naj bi veljal nov pogoji, to je sedem otrok v skupini. Kaj torej pomeni, če hodiš v šolo, kjer je prijavljenih premalo otrok? Ali to pomeni, da ne moreš obiskovati ur slovenskega jezika? Ja, razen če hodiš na drugo stran mest. Lahko hodiš na drugo šolo? Ja. Kako imate organiziran pouk slovenskega jezika? To, da obiskuješ slovenski jezik pomeni, da imaš eno uro več kot ostali učenci, tvoji sošolci, ali se lahko odrečeš nekemu predmetu? To sama zbiram, kakor hočem. Lahko si izberem namesto nemščine ali pa dodatno. Jaz imam dodatno. To velja za vse priseljence, Srbe, Hrvate, Turke ...? Ja, za vse. Če hočejo. Navadno si učenci izberejo uro jezika namesto nemščine ali francoščine, lahko pa tudi dodatno.« (Štefanič, v: Lukšič - Hacin, 2001: 266–267)*

»Vrniva se nazaj k slovenščini. Si obiskoval slovensko šolo? Ja. Kako je potekal pouk? Slovenski pouk smo imeli enkrat na teden po dve šolski uri. Število se je razlikovalo od leta do leta. Običajno smo imeli v istem času pouk za šesti, sedmi, osmi razred skupaj, deveti razred pa skupaj z drugimi. Ko sem začel z obiskom, nas je bilo

kar veliko. Proti koncu pa nas je bilo zelo malo. Zdi se mi, da sva bila samo jaz in še nekdo. Zakaj to zmanjšanje? Ste se med seboj kaj pogovarjali o tem? Ne vem. Nismo se nič pogovarjali. Tisti, ki so bili starejši so končali pred mano, mlajši pa se niso vpisali ali pa jih ni bilo, ne vem. Si imel kakšne probleme med kolegi, ker si hodil k slovenščini? Ti je bilo to breme? Problemov nisem imel nikoli. Breme ... Slovenščino sem imel ob sobotah in po drugi strani si dobil oceno. To je bil šolski predmet. Kaj misliš o otrocih iz slovenskih družin na Švedskem? Se učijo slovenski jezika? So radi Slovenci ali bi to radi prikrili? Ha! Sem predstavnik mladine v društvu, tu v Göteborgu. Opažam, mislim, da bo vse to izumrlo. To lahko rečem že sedaj. Zakaj? Slovenci se prehitro asimilirajo. Velike napake delajo tudi starši. Veliko se jih s svojimi otroki pogovarja po švedsko. Zdajle ugibam, a ne vem, morda jih je sram, da otroci govorijo z njimi v tujem jeziku. To se mi zdi zelo slabo. Starši bi morali ohraniti svoje korenine, jih priznati. Ali ti starši govorijo lep švedski jezik? Se bodo njihovi otroci lahko kaj naučili od njih? Otroci se švedščine naučijo na ulici in v šoli. Za to ne potrebujejo svojih staršev. Je pa drugo, kar me moti, to je, da otrokom dovolijo doma govoriti švedsko. Še bolj je hudo, ko starši z njimi govorijo slovensko, otrok pa noče spregovoriti, ampak se z njimi pogovarja švedsko. To je velika napaka, a je prepozno.» (Gvardjančič, v: Lukšič - Hacin, 2001: 158–159).

Takšna so stališča do obravnavane problematike pri sogovornikih – otrocih slovenskih priseljencev na Švedskem, t. i. drugi generaciji. In kakšno zgodbo povedo učitelji? Kakšna je švedska izkušnja skozi prakso in percepcijo slovenskih učiteljev?

»Dolga leta ste bila učiteljica. Kaj lahko poveste o svojem delu? Kje ste učili? Začela sem 1975. leta in to s poučevanjem slovenščine v Stockholmu. Potem sem čez pol leta začela v Uppsali poučevati srbohrvaščino, kjer sem bila honorarno zaposlena. Plačilo je bilo tako po opravljenih urah in ne kot mesečni dohodek. Čez dve leti (1977.) smo dobili vsi učitelji, ki smo takrat poučevali in smo izpolnjevali pogoje (da si učil več kot polovico delovnega časa, več kot šest mesecev) neke vrste švedsko kompetenco. Jaz sem to kompetenco dosegla samo za srbohrvaški jezik, za slovenski pa ne, ker nisem imela dovolj ur. Za slovensko kompetenco sem se tako morala še potegovati. Dosegla sem jo čez dve leti. Če bi imela samo slovenske ure, ne bi dosegla celotne mesečne plače, tako da sem morala ves čas kombinirati s srbohrvaščino. V Uppsali nisem imela več kot pet, največ pet ur slovenskega jezika na teden. Zato sem se začela voziti v Stockholm. To delo mi je pomagalo, da sem obdržala stik s slovenskim jezikom. Tako sem imela približno eno polovico ur v slovenščini, drugo pa v srbohrvaščini. Moj upravitelj in upraviteljica sta bila oba zelo naklonjena mojemu urniku in nisem imela nobenih težav. Plačo sem v celoti dobivala v Uppsali. Uppsalski upravitelj se je dogovoril z upraviteljem na področju Stockholma, da so me na nek način posodili njim in med seboj so sami administrativno uredili te zadeve. Upravitelj – kaj je to? Ravnatelj? Kako je s šolskim svetom? Upravitelj je neke vrste ravnatelj. Učitelji vseh različnih maternih jezikov, ki so jih na Švedskem poučevali – torej tujih jezikov, smo imeli svoje upraviteljstvo s konferencami, tečaji. Kdo je določal učne programe za ure slovenskega jezika? Ste to urejali sami ali ste delali po švedskih učnih progra-

mih? *V veliki meri smo bili prepuščeni sami sebi. Pomagali smo si z učnimi programi iz domovine. Počasi je poseben učni program izdelal tudi Zavod za šolstvo, ki pa je bil preobsežen za naše razmere. Kakšnih šest, sedem let preden sem nehala s poučevanjem pa je švedski zavod za šolstvo izdelal učni program pouka materinega jezika za vseh različne jezike. Tega smo potem prilagodili na posamezne potrebe in zahteve jezika, mi na naš, slovenski jezik. V arhivih sem zasledila, da je Zavod za šolstvo iz Slovenije organiziral posvetovanja za učitelje slovenskega jezika na Švedskem in drugje po Evropi. Lahko kaj poveste o tem? Deloma smo lahko šli vsako leto na seminar za učitelje slovenskega jezika, ki poučujejo v tujini. Seminar je bil v času velikonočnih praznikov. Enkrat pa smo imeli tak seminar celo na Švedskem za vse učitelje, ki so takrat poučevali na Švedskem. Na seminar so prišli predavatelji iz Slovenije. Organizator seminarja so bile švedske šolske oblasti. Ta seminar so organizirale švedske institucije? Da. To je bila tudi zasluga slovenskega Društva učiteljev in vzgojiteljev na Švedskem. Po katerih knjigah ste delali v šoli? Ste dobili kaj gradiva iz Slovenije ali ste se morali za to boriti sami? To je bil vedno problem. V začetkih smo si pomagali kar s slovenskimi šolskimi knjigami, ki pa so bile pretežke za naše učence, ki jezika niso dovolj obvladali. Veliko materiala smo izdelovali sami. Pomagali smo si na razne načine. Veliko idej smo dobili tudi na samih seminarjih, ki so jih prirejale švedske šolske oblasti. Počasi je Zavod za šolstvo v Sloveniji izdelal učbenike, ki so se imenovali Naša domovina SFRJ. Slovenija je bila prva, ki je izdala te učbenike. Videlo se je, da so bili ambiciozno zastavljeni, ampak žal so bili pretežki. Tukaj smo morali učitelji vedno vse knjige nositi s seboj. Pouk smo imeli z vsakim učencem posebej na njegovi šoli in ves učni material smo dolgo časa prenašali s seboj iz šole na šolo in te knjige sploh niso bile praktične za takšno prenašanje. Že kar se same teže tiče. Prav tako pa je bila zahtevna snov, vsebina, ki ni bila prilagojena nivoju znanja učencev na Švedskem. Kritizirali so jih tudi učitelji slovenskega jezika iz drugih evropskih držav. Sedaj, ko sem sama že končala s poučevanjem, pa se pojavljajo čedalje boljši učbeniki. Zdaj, ko pouk maternega jezika na Švedskem počasi propada, prihajajo iz Slovenije veliko boljši učbeniki. Prav tako si lahko veliko pomagamo z učbeniki za zamejske Slovence. Že sama sem si veliko pomagala z učbeniki s Koroške. Kako je potekal pouk slovenskega jezika znotraj švedskega šolskega sistema glede na ostale obvezne predmete? Je bil to obvezni predmet, dodatni pouk ali kaj drugega? To ni bil dopolnilni pouk, ampak so se učenci, ki so si izbrali materni jezik, morali odpovedati uram enega od drugih predmetov. Pouk je bil del rednega programa in pouka. Vsi učitelji smo se trudili, da bi pouk organizirali na tak način, da otroci ne bi izgubili ur katerega od pomembnejših predmetov. Pouk slovenščine smo tako imeli po pouku ali v kakšnih 'luknjah' v urniku ali v času manj pomembnih predmetov. Vendar pa se je ta problem pojavil šele, ko se je poučevanje slovenskega jezika iz društev slovenskih izseljencev na Švedskem preselil v švedske šole? Da. Pred tem je bil pouk maternega jezika oziroma slovenščine ob sobotah. Se vam ne zdi, da so bili otroci, ki so takrat obiskovali pouk materinega jezika bolj obremenjeni kot njihovi kolegi? Na nek način prav gotovo, saj so bili ob en prost dan v tednu. Kakorkoli pogledaš, je*

bilo in je zanje težko. Nek je sem ujela, da danes velja normativ, da mora biti vsaj pet otrok, ki obiskujejo pouk maternega jezika, da šola omogoči učenje tega jezika? *Ja. To je najnovejša uredba. To je pa švedska politika. To je vzvezi s političnim programom stranke Nova demokracija, ki je imela v svojem programu ukinitve pouka maternega jezika, ker zahteva veliko denarja, a hkrati naj ne bi dajal rezultatov, ki so bili pričakovani. Da bi bil volk sit in koza cela, so švedske šolske oblasti določile pogoje, da mora neka jezikovna skupina na eni šoli imeti pet učencev in da mora biti pouk izven časa rednega šolskega pouka. Za gimnazijo pa je letošnja novost, da mora biti sedem in ne pet učencev. Slovenci teh pogojev ne izpolnjevemo. Ima stranka Nova demokracija veliko podporo in vpliv na Švedskem? Ta stranka je bila ustanovljena pred štirimi, petimi leti. Imela je veliko uspeha, a je pozneje propadla in danes ne obstaja več. Je pa pustila posledice svojega delovanja in idej v švedski politiki. Njene točke programa so prevzele druge stranke. Kdo je in kdo še danes izbira učitelje slovenskega jezika ali širše učitelje maternega jezika na Švedskem? Kakšni kriterije se pri tem upoštevajo? To je bil vedno problem. To določajo same šolske oblasti. Te same izbirajo učitelje. Največje težave so bile seveda na začetku, ker ni bilo kadrov. Na šolo je lahko prišel vsak in rekel, da zna slovenski jezik in da lahko poučuje. Tako se je zgodilo, da sta slovenščino na švedski šoli poučevali celo dve šivilji. Pozneje se je počasi uredilo, počasi smo dobili možnost, da poučujemo slovenščino učitelji z izobrazbo iz domovine. Poskusili smo si pridobiti tudi dodatno izobrazbo na Švedskem, ampak žal nas je bilo premalo, da bi organizirali dveletni tečaj za Slovence. To je bilo mogoče le za srbohrvaško govoreče učitelje. Počasi se je začelo zmanjševati število učencev in za ta interes ni bilo perspektive. Učitelje pouka maternega jezika danes še vedno izbirajo šolske oblasti? Da. Z otroki ste imeli veliko stikov. Imate tudi svojega otroka. S katerimi vrstniki se predvsem družijo otroci slovenskih staršev na Stockholmskem področju? Imajo prijatelje med Švedi, se družijo s Slovenci, mešano ...? Slovenci smo zelo prilagodljivi. Naša stanovanja so raztresena. Nikjer se ne naseljujemo skupaj, strnjeno, kot je to opaziti pri priseljencih iz drugih jezikovnih skupin. Tudi ljudje iz nekdanje Jugoslavije so se že prej naseljevali na enem področju in ti so si med seboj veliko pomagali. Vendar tako se niso naučili švedskega jezika. Slovenci so se vsi bolj ali manj naučili švedsko, se prilagodili. Na ta način so bili tudi otroci prisiljeni ali pa lahko rečemo, da jim je bilo omogočeno, da so si našli švedske prijatelje in se vključili v švedsko družbo. Tudi zunanja podoba, izgled slovenskega otroka se ne loči od podobe švedskega otroka (nismo temnopolti in nimamo kakšnih specifično različnih fizičnih posebnosti v primerjavi s Švedi.« (Pišler, v: Lukšič - Hacin, 2001: 45–49).*

Še druga izkušnja:

»Ste učiteljica. Lahko kaj poveste o svojem delu? Na Švedskem ste dvanajst let. Kaj vse se je ta čas dogajalo v povezavi s poklicem? Poučevati sem začela 1984. leta. Pouk je od vsega začetka potekal v društvenih prostorih, torej v prostorih slovenskega društva. Sprva je bilo malo učencev, ker so se mogoče bali. Zanje sem bila bav-bav. Ko so začeli prihajati in smo se bolj spoznali, sem dobila lepo število otrok. In še danes po enajstih letih lahko rečem, da so vsa leta lepo redno prihajali k pouku slovenšči-

ne. Vsak učenec na Švedskem je imel in še ima po zakonu pravico do dveh šolskih ur pouka maternega jezika na teden. To je danes zmanjšano. Otroci so prikrajšani. V tem času so se spremenili pogoji. V skupini mora biti najmanj pet otrok. Ker ni novih slovenskih priseljencev ostali pa z leti odraščajo, je teh otrok še zelo malo. Mislim, da sem imela v šolskem letu v povprečju štirideset do petdeset učencev. Koliko jih je letos? Letos jih je najmanj. Število je zelo upadlo, vendar ne zaradi interesa. Upadlo je zato, ker jih je veliko končalo šolanje in so odšli. Sem namreč prihajajo učenci od prvega razreda pa do zadnjega letnika gimnazije. Letos jih je petindvajset. Kako poteka delo? Je vse v enih prostorih? Moram še enkrat ponoviti, da smo Slovenci na Švedskem izjema, saj imamo pouk v prostorih društva. Imam pa še eno skupino otrok, ki jih poučujem na šoli. Je pa to povsem slučajno, ker so vsi otroci z iste šole. Kako je z učnimi programi? Kdo določa učne programe slovenskega jezika? Učni program si določam sama. Z leti sem si prilagodila slovensko slovnico, ki je sicer za švedske razmere nemogoča. Učni načrt sem si počasi izoblikovala sama. Redno ga usklajujem, spreminjam in prirejam glede na potrebe. Pouk je tu individualen. Ne moremo več govoriti o skupinskem pouku, kajti otroci imajo zelo različno predznanje in je to neizvedljivo. S katerimi knjigami si pri pouku pomagata? Uporabljam pretežno naše učbenike. Sami si kupujemo učbenike oziroma si jih učenci kupijo, kadar so na dopustu v Sloveniji. Svoje učbenike si kupujem sama in jih sama tudi plačujem. Seveda pa vsebino priredim razmeram in uporabim najprimernejše. Imam nekaj novih učbenikov, ki so namenjeni za Slovence v tujini. Ko jih pregledujem, vidim, da bo potrebno vse še prilagoditi, ker so prezahtevni. Kako poteka financiranje učiteljev slovenskega jezika? Nas financirajo švedske oblasti. Plačani smo iz skupnega fonda za kulturo in šport in to na nivoju občin. Se pravi, da vas je zaposlila švedska šola oziroma država? Ja, na nek način. Bolje rečeno občina.

Kakšna je oblika dela znotraj občine? Kakšen položaj imate učitelj? Ste vezani na neko šolo ali imate kakšne druge organe? V preteklosti je bilo tako, da smo bili zaposleni pri šoli, s katere je bilo največ učencev tistega jezika, ki si ga poučeval. Danes se je to spremenilo. Mislim, da se nas želijo znebiti. Razdelili so nas. Göteborg z okolico oziroma ostalimi občinami so razdelili na tri dele ali enote. Tedensko se zbiramo na konferencah enot. Vsaka enota zase. Nam pa omogočijo nadaljnje izobraževanje oziroma dopolnilne seminarje. Nekajkrat na leto imamo študijske dneve, ko imamo skupen seminar vsi učitelji, ki na tem področju poučujemo materni jezik. Kdo nadzoruje vaše delo po posameznih enotah? To so naši delodajalci. To niso več šolniki. Ustanova, kjer sem danes zaposlena se imenuje Ustanova za tujce. Vidi se, da so nas povsem ločili od švedskega šolskega sistema. Dobivate se na rednih tedenskih konferencah? Kako poteka konferenca? Imamo jih enkrat na teden. Strokovne tematike se običajno ne dotikamo. Namenjeno je pretežno finančni plati, politični, bolj splošno. Iz arhivskega gradiva se da razbrati, da je bilo v preteklosti za učitelje slovenskega jezika organiziranih tudi nekaj seminarjev v Sloveniji oziroma v nekdanji Jugoslaviji. Ja, bilo je in vedno sem dobila vabila. Časi pa so se hudo spremenili, poslabšali, ko sem prišla gor. Pred tem so to financirala društva, delno tudi švedske oblasti, potem

pa ne več. Tako se sama tega nisem nikoli udeležila. Smatram pa, in to lahko potrdijo ljudje, ki so se jih udeležili, da so ti seminarji za nas zelo pomembni. To je edini stik s tem, kar lahko dobimo in uporabimo pri svojem delu. Prav tako si lahko izmenjamo izkušnje. Drugega nimamo. Ker smo tako sami, bi bilo to čudovito, vendar se zaradi finančne situacije marsikdo ne more udeležiti. Vsaj jaz ne. Pogovarjali sva se, da sta dopuščeni dve možnosti izvedbe pouka maternega jezika. Ena možnost je, da se otroci dobijo skupaj v prostorih društva ob sobotah, druga možnost je da to poteka med poukom, ko otroci izberejo slovenski jezik kot alternativni predmet, namesto nekega drugega predmeta. Se vam ne zdi, da so otroci v obeh primerih prikrajšani? No, ravno ta sistem, da lahko izberejo materni jezik kot alternativo, je nov. Za nas Slovence to ni aktualno. Če hočejo učenci izbrati materni jezik, jih mora biti na šoli vsaj pet. Slovencev ni nikoli toliko in jih verjetno nikoli ne bo. Rekla bom tudi tako, da moramo gledati praktično. Bilo bi tudi neprimerno, da bi imeli slovenščino kot nek tuj jezik. Danes ob vstopu v Evropsko unijo doma zganjamo vik in krik in želimo tja, boljše bi bilo, da se otroci kot tuj jezik učijo nekaj, kar je bolj uporabno. S tem ne ponižujem svojega jezika, gledam le na njegovo uporabnost. Druga stran, pouk popoldne po švedskem pouku ali ob sobotah, pa je tako kot katerakoli druga dejavnost. To je samo prostovoljna dejavnost. Ni obveza. Otroci igrajo tudi nogomet, tenis, gredo na jahanje. Če je to prostovoljna dejavnost, jo ima otrok rad in mu ni breme. Breme je samo takrat, kadar je otrok prisiljen, da nekaj dela. Imate veliko stikov z otroki. S kakšnimi vrstniki se družijo otroci iz slovenskih družin? So njihovi prijatelji pretežno Švedi, Slovenci? V kakšnem jeziku se pogovarjajo med seboj? Iz izkušenj lahko rečem, da so skoraj vsi zelo čustveno navezani na Slovenijo. Očitno to dobijo med dvomesečnim ali enomesečnim obiskom Slovenije. Ta čas napolnijo svoje baterije, da lahko prenesejo ostalo leto. Mislim, da je to tudi eden od razlogov, da radi prihajajo k slovenskemu pouku. Jaz nisem samo učiteljica. Sem tudi socialna delavka, psihologinja, prijateljica ... vse. Vsi imajo radi Slovenijo in slovenski jezik, ki bi se ga radi naučili odlično govoriti. Žal je tako, da se med sabo pogovarjajo samo švedsko in da se privatno med sabo ne družijo. Izbirajo prijatelje, vse prej druge kot slovenske. Kako mislite, da se pogovarjajo doma? Danes mislim, da je zelo različno. Eni švedsko, drugi slovensko. To se na učencu takoj pozna. Prvo uro, ko ga dobiš, vidiš, kako govorijo doma. Jezik, ki ga otroci dobijo doma je dialekt, je pa tudi to zadovoljivo. Tisti, ki se doma pogovarjajo švedsko, tudi tukaj slovenščine ne obvladajo.« (Melihien, v: Lukšič - Hacin 2001: 128–131).

SKLEP

S. Castles in M. J. Miller pravita, da ima švedski model kljub svobodni izbiri in kulturnim pravicam visoko stopnjo družbene kontrole. Švedsko izkušnjo poimenujeta predpisani, odrejeni multikulturalizem. Priseljenske in etnične organizacije so pritegnjene v korporativno državo, kjer končajo politično marginalizirane. Še več,

relativno liberalna politika do priseljencev temelji na doslednem nadzoru nad novimi priseljenci. Avtorja nadaljujeta, da znaki v zadnjih letih kažejo, da je švedski model v krizi. Narašča prepričanje, da islam predstavlja grožnjo švedski kulturi in vrednotam. Preference so usmerjene v vzhodno Evropo, ki naj bi bila potencialni rezervat »zelene« delovne sile. Res pa je, da podobni konflikti obstajajo tudi v ostalih multikulturalnih državah in ne samo na Švedskem (Castles, Miller, 1993: 228). Ugotovitve o naraščajočem odporu do priseljencev potrjujejo tudi rezultati analize A. Alunda in C. U. Schierupa. Pravita, da kljub ideologijam egalitarizma, multikulturalizma, antirasizma in boja proti diskriminaciji, ki jih podpirajo tudi mediji, izobraževanje itd. prihaja do razkoraka med ideologijo in prakso. Razliko lahko ponazorimo z razhajanjem med enakostjo proti diskriminaciji in segmentirani kulturni delitvi dela, pravico do izbire proti ekskluzivnosti in segregaciji, partnerstvom proti birokratski kontroli in tehnoscientifičnemu nadzoru. Te razlike izvirajo iz konflikta med liberalnimi in egalitarnimi težnjami in željami. Sodobne družbene spremembe teži jo k vse večji racionalizaciji, ki se izvaja prek jezika in institucionalnih praks dominantnega pragmatizma. Podobno A. Alund in C. U. Schierup poudarjata pomen ideološko-političnega scenarija Evrope kot utrdbe (fortress Europe mentality), ki je v zadnjem času močno vplivala na švedske razmere. Svoboda izbire in partnerstvo, ki ju postavlja v ospredje multikulturalizem, sta postavljena v situacijo, v kateri priseljske kulture dobijo položaj zaščitenega in kontroliranega rezervata. Rešitev iz tega stanja je nova kulturna politika, nova opredelitev partnerstva in ponovna presoja in obdelava konsenza o morali. Prav tako pa novo splošno gibanje, ki bi preseglo etnične in narodne meje (Alund, Schierup, 1993: 100–101). Vpliv Evrope, o katerem govorita avtorja, se je po vstopu Švedske v EU še okrepil in se preselil tudi na normativno raven. Prav migracijska politika je namreč področje velikih razhajanj med članicami EU in zato predmet dolgoletnih pogajanj in iskanj kompromisov.

Iz razprave lahko razberemo, da ima švedski multikulturalizem svoj tolerančni prag, ki je vsekakor specifičen, kot je specifičen švedski multikulturalizem v primerjavi z drugimi državami z uradno politiko multikulturalizma. Na koncu tudi švedski multikulturalizem trči ob vprašanje, do kje pustiti različnost. Kje stameja in konsenz, ki ju morajo spoštovati vsi prebivalci Švedske. Pomembno je seveda tudi vprašanje, kakšni so mehanizmi, s katerimi je določena vsebina »univerzalnega konsenza«. Na koncu pridemo do dejstva, da je pravno-politična ureditev, ki jo predpiše država, minimum, konsenz, ki ga je treba upoštevati. V nasprotnem primeru pride do sankcij. Še vedno pa sta švedska priseljska politika in položaj priseljencev na Švedskem drugačna od položaja priseljencev v drugih migracijskih situacijah. Primerjava s položajem priseljencev, ki so ga imeli in ga imajo v drugih državah Zahodne Evrope, lahko pokaže, zakaj se je zanjo uveljavil termin multikulturalizem.

Slovenci, s katerimi sem imela stike, prav gotovo kritično gledajo na razmere, v katerih živijo, a zavedati se moramo, da izhajajo iz obstoječih odnosov kot samo po sebi umevnih in gradijo od tu naprej, ne pa iz razmer zaostrene asimilacijske politike in nestrpnosti. Številni so ugovori, da je švedska politika prikrito asimilatorna, da se

pod njenimi vplivi utaplja jo kulture prišlekov v dominantni kulturi. Antropološke raziskave akulturacijskih procesov so pokazale, da vsak kulturni stik nujno vodi do spreminjanja obeh kultur, še posebej, če stik teče prek generacij – vprašanje je le, v kakšnih odnosih med manjšinsko in večinsko (dominantno) kulturo je prišlo do sprememb. Dejstvo pa je, da so akulturacijski procesi neizogibni. Pri švedskem multikulturalizmu ni očitnega »zunanjega sovražnika«. Ljudje čutijo potrebo po druženju s »svojimi« le v začetnih letih, dokler se v novem okolju ne znajdejo, se naučijo novega jezika in dokler si ne poiščejo znancev. Potem etnične vezi oslabijo. Ljudje niso ogroženi, njihova identiteta ni stigmatizirana in tako je relativiziran njen pomen. Enostavno ni tako pomembna kot v okoljih, kjer prišleke zavračajo in jih na nek način prisilijo, da se družijo med seboj. Vprašanje etnične identitete nima širših razsežnosti, ampak je le osebna opredelitev posameznika v odnosu do izvirnega okolja. Tako se multikulturalizem navidezno sprevrže v lastno nasprotje, saj lahko akulturacijski procesi pri njem najhitreje potekajo. Če zagovarjamo načela nacionalne države in stališče, da je potrebno izvirno kulturo obdržati za vsako ceno, bomo multikulturalizem obsodili kot najbolj asimilatoren.

Slovenci so bili dolgo časa le posredno povezani s švedskim multikulturalizmom, v privatnem življenju pa je zelo majhen razkorak med švedskim in slovenskim načinom življenja. Kljub temu analiza položaja slovenskih priseljencev v švedskem okolju kaže vso specifičnost švedske kulture/družbe in njeno strpnost do drugačnosti. Dejstvo pa je, da strpnost ni rezultat politike multikulturalizma, ampak obratno, politika multikulturalizma je rezultat strpnosti švedske kulture/družbe.

»Se ti zdi, da v švedski družbi to, da si Slovenec, pomeni nekaj slabega zate? Ne. V švedski družbi ne. Jaz sem Renata, pa če sem iz Slovenije ali od tukaj.« (Štefanič, v: Lukšič - Hacin, 2001: 269)

LITERATURA

- Alund, A., C. U. Schierup (1993). Swedish Immigrant Policy in Transition. *Racism and Migration in Western Europe* (ur. J. Wrench). Oxford: Berg, str. 99.
- Arhiv Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, fond Švedska, Ljubljana.
- Barišič, M. (1979). S sestanka Društva slovenskih učiteljev in vzgojiteljev na Švedskem. *Naš glas*, št. 33, str. 6.
- Carlen, J. (1991). Poslušajte nas ob sobotah ob 17. uri in 50 minut! *Naš glas*, št. 110, str. 45.
- Castles, S., M. J. Miller (1993). *The Age of Migration*. London: MacMillan.
- Compulsory Schooling in Sweden. Fact Sheets on Sweden* (2001). Stockholm: The Swedish Institute.
- Esaiasson, P. (1996). Skandinavija. *Volilni sistemi* (ur. S. Gaber). Ljubljana: Liberalna akademija, str. 193.
- Gaber, S. (ur.) (1995). *Volilni sistemi*. Ljubljana: Liberalna akademija.

- Golčman, A. (1983). Televizijska – za koga? *Naš glas*, št. 59, str. 4.
- Higher Education in Sweden. Fact Sheets on Sweden* (2004). Stockholm: The Swedish Institute.
- Horvat, A. (2004). Nivojski pouk smo odpravili. *Ona*, 11. maj. Ljubljana: Delo, str. 17–19.
- Hribar, L. (1984). Dotacije priseljeniškim organizacijam. *Naš glas*, št. 62, str. 7.
- Hribar, L. (1988). Slovenske oddaje v švedskih medijih in netolerantnost posameznih novinarjev. *Naš glas*, št. 88, str. 13.
- Immigrants in Sweden. Fact Sheets on Sweden* (1994). Stockholm: The Swedish Institute.
- Informacije o Švedskoj* (1990). Norrköping: Statens Invandrarverk.
- Jermol, M. (1971). Pisma delavcev na Švedskem. *Slovenski izseljenski koledar* '72. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, str. 66.
- Koordinacijski odbor (1990). *Naš glas*, št. 100, str. 53.
- Leskovec, R. (1990). Le delne izboljšave v socialni konvenciji. *Naš glas*, št. 105, str. 38.
- Local Government in Sweden. Fact Sheets on Sweden* (1994). Stockholm: The Swedish Institute.
- Lukšič - Hacin, Marina (1999). *Multikulturalizem in migracije*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Lukšič - Hacin, Marina (2001). *Zgodbe in pričevanja – Slovenci na Švedskem*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Moramo biti glasnejši* (1995). *Naš glas*, št. 133, str. 8.
- Pišler, R. (1981). Ob robu. *Naš glas*, št. 48, str. 7.
- Pišler, R. (1983). Poročilo Društva slovenskih učiteljev. *Naš glas*, št. 57–58, str. 22.
- Pišler, R. (1989). Koordinacijski odbor slovenskih društev na Švedskem. *Naš glas*, št. 98, str. 38.
- Prešeren, J. (1988). S slovenščino po svetu. *Slovenski koledar* '89. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, str. 17.
- Religion in Sweden. Fact Sheets on Sweden* (1995). Stockholm: The Swedish Institute.
- Slovenske radijske oddaje (1988). *Naš glas*, št. 90, str. 13.
- Stare, F. (1977). *Organiziranje zunanje migracije Slovencev*. Ljubljana: RI FSPN.
- Sveteč, L. (1974). Podaljšano zavarovanje in dokup let dela v tujini. *Slovenski koledar* '75. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, str. 79.
- Sweden in Figures* (1995). Stockholm: Statistics Sweden.
- Swedish Citizenship* <http://www.migrationsverket.se/english/emedborg/emedborg.html>.
- Šenk, M. (1973). Slovenci na Švedskem. *Slovenski izseljenski koledar* '74. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, str. 258.
- Švedska* (1987). Norrköping: Statens Invandrarverk.

- Tertinek, L. (1973). Švedska in priseljenci. *Slovenski izseljenski koledar* '74. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, str. 252.
- Upper Secondary and Adult Education in Sweden. Fact Sheets on Sweden* (2000). Stockholm: The Swedish Institute.
- Volitive so pred nami* (1979). *Naš glas*, št. 33, str. 10.

SUMMARY

EDUCATION IN THE CONTEXT OF SWEDISH MULTICULTURALISM

Marina Lukšič - Hacin

The contribution is focused on the Swedish situation, its multiculturalism policy and narrower, on its attitude towards immigrants, and on how all mentioned reflects in circumstances in education with stresses on elementary school level. A basic frame of the contribution is a dissertation on the policy of multiculturalism in Sweden that should bring to realisation more equitable relations, and through this links with the ideologies of equalitarianism and anti-racism. All the mentioned reflects as well in fundamental principles, which set frames to educational programmes and are being realised in practice in various manners. Therefore, in continuation, we will be interested in the Swedish situation itself, in its multiculturalism policy and in a narrower sense, in the attitude to immigrants, and in how all the mentioned reflects in circumstances in the sphere of education with stresses on elementary school level.

The year 1975 is significant for the present treatise, when the parliament adopted a resolution of three main principles of immigrant policy: equality (jämlikhet), freedom of choice (valfrihet) and partnership (samverkan). Equality in standard of living. Freedom of choice as a right of the immigrants to decide by themselves whether to preserve their native languages and cultures or to accept the Swedish one and Swedish identity or both. Partnership as partnership between immigrant communities and the state. The adopted principles have caused some changes on institutional level. In regard of the mentioned treatise, let us just point out education where changes were linked with the principle of freedom, which among other ensures the preservation of source language. That right should in the future be implemented within the frame of public education.

The basic principle of the Swedish educational system is that all children and youngsters must have equal opportunities in view of access to public schools, regardless of ethnic belonging, place of residence and their social and economic status. Equal education must be assured in all types of schools in the entire state. Public elementary education is on the normative level bound by the following chief principles:

- equal access to public education
- equivalency in education
- knowledge and skills
- democratic values
- equality and opposition to unequal treating.

Pupils who at home speak other native language than Swedish must be ensured a choice of the subject "mother tongue" and thus be enabled to develop their language, upgrade it and become bilingual and able to learn about their source cultural heritage. They can choose the native language as an alternative for another foreign language (immediately after the English language, which is the first compulsory language) as part of individual pupil's choice, or outside school time. The learning of mother tongue outside school time and regular elementary school programme is limited to seven years. This limitation does not apply for children members of a national minority; therefore, it is valid above all for children of immigrants.

The realisation of classes itself, the place and time have been changed in the course of time by various laws; all along, mother tongues were taught by teachers chosen by Swedish institutions. For their work, the teachers were paid by the Swedish state, more precisely by communes. For tuition, the teachers were to acquire necessarily competence (behörighet). The candidate was to have had appropriate education in the homeland (teachers' training college, pedagogical grammar school, college of education or a university degree) and at least six terms of practice in a Swedish school with at least 15 teaching hours of weekly engagement, or the Swedish High school for teachers – department for native language degree.

For adult immigrants who arrived in Sweden in the seventies, courses for learning Swedish language were organised. The courses were being carried out during paid working hours as well. Immigrants were entitled to 700 hours of free of charge course of Swedish language. Later the possibility changed into necessity. Communes were responsible for the realisation. In the nineties, all new immigrants have the right to charge free learning of Swedish language, which is considered as "Swedish as other language" or as "Swedish for immigrants". The learning is being realised within the frame of education for adults. Immigrants can also learn Swedish language in institutions that acquired licenses from communes (for example Slovenian societies).

POGLED NA IMIGRACIJO Z VIDIKA DELOVNE TERAPIJE: SLOVENCİ NA ŠVEDSKEM

Urša Bratun¹

COBISS 1.03

IZVLEČEK

Pogled na imigracijo z vidika delovne terapije: Slovenci na Švedskem

Namen prispevka je psihološkim in sociološkim pogledom na imigracijske situacije dodati perspektivo delovne terapije. Razložene so nekatere temeljne vrednote in pričanja delovnih terapevtov, ki so aplicirana na izkušnjo migracije. Predstavljeni so rezultati raziskave, ki je potekala med Slovenci, živečimi na Švedskem. Ti nakazujejo, da sta pomembna faktorja v integracijskem procesu imigranta vključevanje v okupacije ter prisotnosti starih in novih okupacij in navad v novo oblikovanem okupacijskem vzorcu posameznika.

KLJUČNE BESEDE: Adaptacija, integracija, delovna terapija, Slovenci na Švedskem

ABSTRACT

Views on Immigration from the Aspect of Work Therapy: Slovenians in Sweden

The purpose of the contribution is to add to psychological and sociological views on immigration situations the perspective of work therapy. Explained are some fundamental principles and convictions of work therapists, and applied on the experience of migration. Presented are the results of a research that was carried out among Slovenes living in Sweden. The results indicate that significant factors in the integration process of the immigrant are inclusion in occupations and presence of old and new occupations and habits in the newly formed occupational pattern of an individual.

KEY WORDS: Adaptation, integration, work therapy, Slovenians in Sweden

UVOD

Prispevek je nastal na osnovi interdisciplinarnega pristopa k proučevanju imigracijskih situacij. Psihološki in sociološki pogledi na imigracijo so dopolnjeni s perspektivo delovne terapije² ali okupacijsko³ perspektivo. Delovnega terapevta zanima pomen

¹ Dipl. delovna terapevtka, Prištinska ul. 12, Ljubljana, Slovenija.

² Delovna terapija je v našem prostoru še precej nepoznana stroka. Delovni terapevti se izobražujejo na Visoki šoli za zdravstvo. Po končanem študiju se zaposlujejo v bolnišnicah, klinikah, rehabilitacijskih ustanovah, domovih za stare, pediatričnih ustanovah, nevladnih organizacijah, razvija pa se tudi patronažna dejavnost. V tujini je njihovo področje zaposlovanja širše, saj delajo tudi v šolah, podjetjih, preventivni dejavnosti, kot svetovalci, delo v skupnosti pa je dobro razvito. Čeprav se delovni terapevti največkrat izobražujejo v okviru zdravstvenih strok, je njihovo znanje komplementarno medicinskemu. Gre za samostojno disciplino, ki ima razvito svojo bazično znanost. Vrednote delovnih terapevtov so predstavljene v nadaljevanju.

³ Termin okupacija ima centralno vlogo v delovnoterapevtski filozofiji in identiteti. Beseda okupacija

aktivnosti pri vključevanju človeka v novo okolje, kaj se dogaja s posameznikovimi aktivnostmi v tem obdobju ter kako to vpliva na različne aspekte njega in njegovega okolja. V delu, ki je vezan na delovno terapijo, je uporabljena terminologija stroke. Nekateri manj znani termini so zato bralcu, ki se z njimi še ni srečal, razloženi v opombah.

Podrobneje je predstavljena imigrantska situacija na Švedskem in izkušnje Slovencev na Švedskem. Ti so bili vključeni v kvalitativno raziskavo, ki je predstavljena v zadnjem delu članka. Izpostavljena je dinamika njihovega integracijskega procesa in kako se njihova uspešna integracija in bikulturnost odražata na njihovih navadah. Navade⁴ so pomembno področje dela delovnih terapevtov.

IMIGRACIJA S PSIHOLOŠKEGA IN SOCIOLOŠKEGA VIDIKA

Vsaka tranzicija,⁵ in pozitivne pri tem niso izvzete, vključuje stres (Niven, 1989, cit. po Blair, 2000: 233). Migracija je ena najbolj stresnih tranzicij. Posameznik zapusti znan kontekst in pretrga mnogo socialnih povezav, izgubi svojo skupnost, delo, navade in običaje ter jezik. Pride do preloma z izvorno kulturo in do konfrontacije z novo družbeno in osebno realnostjo.

Ko Suarez - Orozcova (2001: 86) opisujeta proces tranzicije, navajata, kako se najprej izrazijo negativni občutki, ki pa vsaj pri večini imigrantov izzvenijo in postopoma pride do adaptacije.⁶ O procesu adaptacije je eden izmed udeležencev njune

je dobesedni prevod iz angleščine (occupation) in pogosto naleti na nerazumevanje. Obstaja mnogo definicij okupacije, saj fenomen težko opišemo z besedami. Po Golledgevi (1998) so okupacije vsakodnevne življenjske aktivnosti, ki oblikujejo posameznikov življenjski stil in jih ta izvaja na način, ki ga izraža. Okupacije so aktivnosti, ki imajo namen in pomen za posameznika. Vezane so na njegove življenjske vloge. Kar jih pomembno loči od aktivnosti, je njihova multidimenzionalnost: opisujemo kontekstualno, časovno, psihološko, socialno, simbolično, kulturno, etnično in duhovno dimenzijo okupacij. V latinščini *occupatio* pomeni osebna rast, večanje sposobnosti; *occupare* pa zavzeti, prilastiti si; v tem primeru bi lahko govorili, da neka aktivnost posameznika (ali skupino) prevzame kot celoto. Okupacije so medij in cilj delovnoterapevtske intervencije.

⁴ Definicijam navad je skupno, da govorijo o prisotnosti vzorcev vedenja, ki so pogosto avtomatični/ nezavedni/nehoteni (Kielhofner, 1995; Clark, 2000; Rowles, 2000; Dunn 1997, 2000, cit. po Reich, 2003) in se pridobijo oz. naučijo s ponavljanjem (Kielhofner, 1995; Rowles, 2000) ali pa je ponavljanje značilno zanje (Clark, 2000). Clark (2002) prišteva med navade poleg vzorcev vedenja tudi vzorec mišljenja. Specifična za navade je njihova vztrajnost, modifikacijam se upirajo.

⁵ Blair (2000) uporablja pojem tranzicija za prekinitev kontinuitete posameznikovega vsakdana. Zgodi se nekaj, kar zmoti običajni ritem življenja. Pri opisovanju tranzicij je pomembno, kako je do njih prišlo: so predvidene (poroka) ali nepredvidene (nesreča). Enako pa tudi, ali so posledica posameznikove odločitve: so prostovoljne (potovanje) ali neprostovoljne (bolezni). Življenje je pravzaprav ves čas v tranziciji (Rowles, 2000). Iz ene tranzicije se prehaja v drugo. Sočasno lahko poteka več tranzicij. Uporabljam tudi pojem življenjska sprememba, ki se bolj nanaša na (tranzicijski) dogodek v centru tranzicije, medtem ko je tranzicija proces, ki sledi in zahteva različne spremembe v človekovem delovanju in doživljanju sebe.

⁶ Delovni terapevti pod izrazom adaptacija razumemo prilagoditev posameznika, njegovih aktivnosti

raziskave povedal: »Spet sem postal otrok. Ponovno sem se moral naučiti, kako jesti, govoriti, se obleči, kaj se pričakuje od mene.« Čas otroštva je obdobje, ko poteka v okviru družine primarna socializacija, šola otrokov svet razširi in doda zahteve družbe (sekundarna socializacija), terciarna pa nato poteka skozi vse življenje pod vplivom širše socialne mreže in lastnih izkušenj. Človek torej postopoma postaja polnopravni član svoje skupnosti, vrašča se v skupino (Hoyer, 1995: 11–15). Zdi se, kot bi se z imigracijo posameznik spet vrnil na začetek, k primarni socializaciji, saj se mora naučiti nekaterih zelo osnovnih aktivnosti, ki jih bolj prištevamo k učenju v obdobju otroštva. Gre za re-socializacijo. Imigrant mora osvojiti veliko novih znanj, spretnosti in navad ter jih ovrednotiti. *To pa mu še ne zagotavlja, da bo postal polnopraven član nove skupnosti.*

Migracija kot dejanje vodi v izredno kompleksen in zahteven psihološki proces. *Identitetna kriza* ni redek pojav (Kovačev, 1997: 137–138). Potrebno je preoblikovanje identitete, oblikovanje nove. Kovačev (1997: 33–35) govori o 3 komponentah identitete: kognitivni, emocionalni in motivacijski. V tem trokomponentnem modelu se identiteta postopoma razvije z integracijo vseh treh vidikov: zaznavanja sebe v različnih situacijah (kognitivna komponenta), občutka lastne vrednosti (emocionalna komponenta), prepričanja o samokontroli in obvladovanju situacije (motivacijska komponenta). Imigrant se znajde v novih situacijah, v katerih sebe na novo vrednoti, in jih različno uspešno obvladuje. Obdan je z novo skupino, ki ga doživlja drugače kot prejšnja in mu daje drugačne informacije o njem samem. Osebna identiteta pa naj bi se oblikovala od »zunaj navznoter« (Kovačev, 1997: 31). Informacije iz zunanjega sveta se v posamezniku aktivno preoblikujejo, zunanje in notranje informacije se usklajujejo in težišče se preseli iz zunanosti v notranjost. V novem družbenem okolju posameznik išče *ново psihosocialno identiteto*, soočajo se različne perspektive.

Suarez - Orozcova (2001: 103–108) prepoznavata *tri adaptacijske stile*, ki jih povezuje ta oblikovanje posameznikove etnične identitete:

- Možno je, da pride do popolne identifikacije z novo kulturo in oddaljevanja od stare. Govorimo o *akulturaciji* (Kovačev, 1997: 137), ki nosi v sebi nevarnost *izgube identitete*, saj dominantna etnična skupina posameznika kljub njegovi naklonjenosti njenim vrednotam in pravilom lahko ne sprejme, medtem ko je z izvirno prekinil.

- Nasprotno lahko imigrant ostane povsem predan svoji izvorni etnični identiteti in se novi kulturi upira, jo zaničuje. Tako stanje pogosto korelira s posameznikovim pristankom na dnu socialne lestvice (Kovačev, 1997: 139).

- Večina imigrantov pa razvije adaptacijski stil med tema ekstremoma in oblikuje *bikulturalno identiteto*, avtorja govorita tudi o *hibridni identiteti*.

Zadnji adaptacijski stil naj bi bil najboljši in najbolj zaželen. *Posameznik si ak-*

ali okolja na spremenjene sposobnosti in/ali okoliščine. Uspešna adaptacija omogoči funkcioniranje, lahko tudi z uporabo podporne tehnologije in pripomočkov (Hinojosa in Kramer, 1997). Pomembno je, da je posameznik zadovoljen s tem, kako živi po spremembi. Izsledki raziskave, ki sem jo izvedla, ločijo med okupacijsko in miselno adaptacijo, ki nastopita po spremembi v življenju posameznika in sta potrebni, če naj bo nov ritem življenja optimalen.

tivno prizadeva ustvariti povezave med svojo etnično skupino in večinskim narodom. Gre za proces *transkulturacije*, pri čemer se »stara« in »nova« kultura preoblikujeta na kreativen način. Suarez - Orozcova (2001: 77–79) sta opazila, da imajo pri tem v imigrantskih družinah posebno vlogo ženske. Prav one naj bi odločale, kateri vedenjski in življenjski vzorci so zaželeni in bi jih bilo dobro sprejeti in kateri so potencialno škodljivi in jih ne bodo privzeli.

IMIGRACIJA Z VIDIKA DELOVNE TERAPIJE

Paradigma delovne terapije je prepričan je o vrednosti okupacije. Delovni terapevti poudarjajo pomen izvajanja okupacij za posameznikovo zdravje in dobro počutje in pomembnost ravnovesja med okupacijami v posameznikovem okupacijskem vzorcu.⁷ Okupacijska znanost⁸ empirično podpira njihovo filozofijo in delo.

Delovni terapevti se s svojimi klienti največkrat srečajo, ko ti, ali njihovi bližnji, doživijo življenjsko spremembo. Pri svojem delu se osredotočijo na izvajanje aktivnosti, ki so pomembne za klienta. Po življenjski spremembi je potrebno nekatere aktivnosti spremeniti, prilagoditi okolje, nekatere aktivnosti opustiti, jih dodati, se jih ponovno naučiti. Potrebno je razumevanje in poznavanje številnih faktorjev o osebi in njenem okolju, gre torej za holističen pristop. *Okupacijska analiza* nekoga, ki doživlja fenomen tranzicije, bi lahko na primer razkrila njegovo prizadevanje po tem, da je ves čas vključen v aktivnosti. To je obrambni mehanizem, s katerim posameznik odlaga soočenje s tem, da je prišlo do spremembe vlog in da bo moral spremeniti svoje okupacije ter se posledično redefinirati sebe (Blair, 2000).

Delovni terapevt pristopi k imigraciji kot življenjski spremembi, ki lahko v človeku povzroči neravnovesje, zmoti njegov obstoječi okupacijski vzorec in sproži potrebo po oblikovanju novega. Posameznik bo spremenil svoje življenjske vloge in navade. Od njega se pričakuje izvajanje novih aktivnosti, ki bodo podprle nove vloge.

Delovni terapevti smo pozorni na povezavo med človekovim »biti« in »delati«. Človek izbira aktivnosti, ki ga izražajo. Aktivnosti, ki jih izvaja, ga oblikujejo. Gre torej za ciklični proces, skozi katerega se razvije posameznikova *okupacijska identiteta* (Kielhofner, 2001: 119–121). Imigracija pomeni spremembo okupacijske identitete posameznika. Pomemben del naše filozofije je tudi trias biti-delati-postati: skozi to, kar delamo, ljudje postajamo tisto, kar je naš potencial (Wilcock, 2001).

Posameznikovo identiteto v veliki meri oblikujejo njegove navade. V svojih na-

⁷ V delovni terapiji ločimo 3 področja človekovega delovanja: področje skrbi zase, delo oz. produktivno področje, prosti čas in igro. Okupacijski vzorec je razporeditev in vključitev aktivnosti iz posameznih področij skozi dan (ali daljše časovno obdobje). Človek naj bi v svoje življenje vključeval aktivnosti iz vseh treh področij, uporabljal in razvijal naj bi svoje fizične, psihične in socialne kapacitete. Če gre na katerem koli od področij v ekstrem, ogrozi svoje zdravje.

⁸ Okupacijska znanost preučuje ljudi kot okupacijska bitja (Yerxa, 2002). Izhaja iz prepričanja, da imamo ljudje potrebo po vključevanju v okupacije, da nas to definira in je pomembno za naš evolutijski, biološki in sociološki razvoj (Wilcock, 2001).

vadah se razlikuje od drugih ali pa nasprotno izraža svojo pripadnost neki skupini. Delovni terapevti veliko delamo na področju navad, saj te sestavljajo velik del posameznikovega okupacijskega vzorca in pomembno vplivajo na kvaliteto njegovega življenja.

IMIGRACIJA NA ŠVEDSKO

Na Švedskem je imigracija aktualna tema; politično, socialno, ekonomsko. Po podatkih revije *The Economist* (2003: 8) 20 odstotkov švedske populacije prihaja od drugod in imigracija v to skandinavsko državo je primerljiva s tisto v ZDA iz začetka prejšnjega stoletja. Struktura švedskega prebivalstva se je začela spreminjati nedavno, švedska je nova imigrantska država (Österberg, 2000: 1). Po nekaterih napovedih naj bi bila v petih letih že tretjina Švedov imigrantov, če za imigrante štejemo tudi drugo generacijo, torej otroke priseljencev (*The Economist*, 2003). Odzvala se je tudi država; namenja sredstva za programe, ki naj bi pomagali vključevati priseljence v družbo.

SLOVENC NA ŠVEDSKEM

Spoznala sem se z nekaterimi imigranti slovenskega porekla. Pripovedovali so, kako so se ob prihodu zaposlovali kot fizični delavci, kako so se, in se še, učijo švedskega jezika, kako je bilo njihovim otrokom. Moje doživljanje Slovencev, ki so se preselili na Švedsko, bi jih po Suarez - Orozcovih (2001) uvrstilo v tretjo skupino: *razvili so bikulturno identiteto in šli skozi proces transkulturacije*.

Faktorji, ki vplivajo na izbiro adaptacijskega in identitetnega stila, so po Suarez - Orozcovih:

- etnična skupnost posameznika (velikost te populacije, njena kolektivna identiteta, povezanost, vzorniki in mentorji znotraj nje);
- priložnosti (ekonomske: za zaposlitev, izobraževalne: ali je izobraževanje organizirano v smislu segregacije ali integracije prišlekov);
- socialno zrcaljenje (odnos javnosti, družbe do imigrantov, identiteta, ki se jim pripisuje, prisotnost rasizma, kvaliteta vsakodnevnih interakcij);
- družinski dejavniki (ohranitev kohezije, avtoritete, ohranjanje upanja);
- osebni dejavniki (razvojna stopnja posameznika, razvita identiteta, trdnost, percepcija sebe).

Ugotovili so, da je pri otrocih drugih ras še posebno pomembno socialno zrcaljenje. Izkušnje otrok so, da nanje in na njihovo skupino gledajo kot na potencialne roparje, kriminalce, zasvojenke, lenuhe in nesposobneže (Suarez - Orozco).

Slovenci na Švedskem niso naleteli na tak sprejem. Spoznala sem prvo generacijo imigrantov, ki je bila izpostavljena predvsem pozitivnim faktorjem z zgornje

liste. Izpostavila bi naslednje dejavnike, za katere menim, da so pomagali pri njihovi adaptaciji:

- Slovenci na Švedskem niso bili številčno obsežno zastopana etnična skupina, so pa bili precej povezani; na splošno Slovenci nimamo močno razvite kolektivne identitete in prilagodljivost je (stereotipna?) značilnost naroda.

- Ekonomske priložnosti so bile dobre, saj je Švedska ob njihovem prihodu potrebovala delovno silo; neugodje so občutili le tisti, ki se niso mogli zaposliti na področju, ki bi ustrezalo njihovim sposobnostim in znanju.

- Izobraževanje v začetku sicer ni bilo v ospredju, a kasneje so mnogi izkoristili priložnost in se dodatno izobrazili; Švedska je dežela, ki izredno poudarja in konkretno podpira permanentno izobraževanje vseh.

- Švedska družba je imigrante sprejela; zanjo je značilna strpnost, odprtost in socialna zavest; razizem je na Švedskem novejši pojav in nestrpnost je usmerjena proti novim priseljencem.

- Družinske situacije in okoliščine so bile sicer zelo raznolike, sem pa opazila, da je imelo dejstvo, da je družina ostala povezana in se je ponovno združila, pomemben pomen za dobrobit posameznikov. Veliko Slovencev je prišlo, da bi se pridružili na Švedskem že živečim sorodnikom, v enem primeru je postopno imigrirala cela družina, ki je še danes zelo povezana.

- Za imigracijo so se očitno odločili posamezniki z določeno osebnostno strukturo, ki jim je omogočila razviti korenine v novi deželi.

EKONOMSKA IN SOCIALNA MOBILNOST IMIGRANTOV NA ŠVEDSKEM

Socialno-ekonomski status imigrantov

Za razliko od ameriških izsledkov (Ekberg, 1985: 12–15) švedski podatki kažejo, da *ekonomski migranti niso posebno uspešni*. Napredek skupine kot celote je sicer primerljiv s švedsko kontrolno skupino, vendar obstajajo pozornost vzbujajoče *razlike med posameznimi podskupinami imigrantov*. Jugoslovani in Grki so imeli najmanjši finančni uspeh in ekonomsko mobilnost med vsemi. Slovenci so bili v statistike seveda vedno zajeti kot Jugoslovani. Razen iz ostalih skandinavskih dežel je največ priseljenec, 5 %, prišlo na Švedsko prav iz Jugoslavije, in to v šestdesetih letih (Österberg, 2000: 2). Takrat so večinoma zasedali delovna mesta v t. i. *sekundarnem delovnem sektorju*, za katerega so značilne nižje plače, slabši delovni pogoji, večja nevarnost izgube zaposlitve in manjša možnost za napredovanje. Za zgoraj omenjeni i migrantski podskupini je značilen težji in počasnejši prehod v primarni delovni sektor – če je do njega sploh prišlo –, ki je diametralno nasprotje sekundarnega (Ekberg, 1985). Nižja socialno-ekonomska mobilnost se lahko pripisuje vztrajni misli *na re-emigracijo*, ki je prisotna pri pripadnikih teh skupin. Jugoslovani in Grki tako niso vlagali toliko v

švedsko življenje, redki so zaprosili za švedsko državljanstvo in niso bili tako motivirani za dodatno izobraževanje. To je zmanjšalo njihovo možnost napredovanja v službi, saj jih delodajalci zaradi tega niso želeli vključevati v dodatna izpopolnjevanja, poleg tega pa se postavlja še vprašanje prisotnosti diskriminacije. Značilen zanje je velik delež *predčasnih upokojitev*, ki so posledica *mentalnih in fizičnih težav*, ki so nastopile zaradi težkega dela in pogostih menjav zaposlitev. Predvsem ženske (!) so imele v letih po prihodu visoko število delovnih ur, da bi si omogočile vrnitev. Kasneje, ko do re-emigracije vendarle ni prišlo, se je to zmanjšalo. S tem pa tudi njihova ekonomska uspešnost.

Otroci imigrantov

Švedska je v primerjavi z večino držav in še posebej z ZDA *medgeneracijsko ekonomsko mobilnejša*. To pomeni, da dohodek staršev ne vpliva toliko na dohodek njihovih otrok. Če otroci pristanejo v popolnoma enakem ekonomskem položaju kot starši, govorimo o nemobilnosti ali medgeneracijski neenakopravnosti. Švedska družba je medgeneracijsko enakopravna, nemobilnost je mogoče opaziti le v najvišjem ekonomskem razredu. Medgeneracijsko mobilni so tudi imigranti. Vendar se otroci imigrantov v primerjavi z avtohtonim prebivalstvom glede na dohodke staršev *lažje ekonomsko premaknejo navzdol in težje navzgor*. Pravzaprav je to na prvi pogled presenetljivo. Pričakovali bi, da so otroci, ki so preživeli večji del življenja na Švedskem, ali pa so tam celo rojeni, ki so se izobraževali v švedskem sistemu in so bolj kompetentni v novem jeziku, v boljšem položaju, kot njihovi starši. Vendar se za razliko od njih soočajo z zahtevnejšim trgom delovne sile. Problem predstavlja vstop na delovni trg. Tako je med drugo generacijo imigrantov višja stopnja *brezposelnosti*, kot med švedskimi vrstniki. Značilno je tudi, da *dosegajo nižjo izobrazbo* kot Švedi, česar ne moremo pripisati etničnemu faktorju, pač pa nižjemu *socialno-ekonomskemu standardu staršev* (Österberg, 2000: 12–14). Študije so namreč pokazale, da bolj uspešni študenti prihajajo iz privilegiranih okolij in tega zaledja pripadnost imigrantski skupini načeloma ne daje. Slabši šolski rezultat so tako opazili v tistih okoliših Stockholma, Malmöja in Göteborga, kjer živi veliko priseljencev (Tryggvason, 2002: 10).

Razlog za slabšo mobilnost imigrantov se, kot že omenjeno, pripisuje vztrajni misli na re-emigracijo. Slovenci, ki sem jih srečala na Švedskem, so pripovedovali o začetni nameri, da se bodo kmalu vrnili domov, ki pa so jo sčasoma opustili. Slovence sem doživljala kot uspešno integrirane, čeprav so sami grajali nekatere rojake, da premalo naredijo za to. Integracija v novo okolje je proces in odločitev posameznika. Za švedsko državno blagajno pa je to očitno postal projekt. Švedska se je namreč pokazala kot do prišlekov prijazna in radodarna, a ne preveč uspešna pri njihovem vključevanju. Zdaj veliko sredstev namenja jo prav temu. Tako sem bila na centru za socialno delo v Helsingborgu seznanjena s programom, namenjenim *drugi generaciji imigrantov*. Nezaposleni in brez perspektive so skupina, v katero je vredno vložiti sredstva. Drugi

program pa bo namenjen *ženskam imigrantkam*, od katerih si mnoge želijo vrnitve in zato ne vstopijo v švedsko družbo. Program naj bi jih torej usmeril v to, da se končno odločijo zaživeti na Švedskem.

Podatki o socialni in ekonomski mobilnosti imigrantov, ki sem jih navedla v začetnem delu, so stari. Situacija se zdaj spreminja. V 90. letih je bilo sicer največ prišlekov beguncev, prosilcev azila in družinskih članov na Švedskem že živečih tujcev, ki so podprli podatek o slabi mobilnosti. V naslednjih letih bodo s širitvijo EU spodbujali predvsem *imigracijo visoko izobraženega kadra*. Lahko da bo Švedska ponovno postala privlačna destinacija za Slovence, tokrat ne kot iskalce zaposlitve v sekundarnem sektorju. V tem primeru bi bil tudi položaj njihovih otrok verjetno drugačen.

RAZISKAVA MED SLOVENCIM NA ŠVEDSKEM Z VIDIKA DELOVNE TERAPIJE

Med bivanjem na Švedskem sem izvedla raziskavo, v katero so bili zajeti na Švedskem živeči Slovenci. Namen je bil raziskati in razumeti, kako različni ljudje doživljajo življenjske spremembe in kako jih obvladujejo z izbiro svojih okupacij. Predvsem me je zanimala vloga navad v tem procesu in potencial, ki ga v sebi nosijo navade. Zastavljeni sta bili dve raziskovalni vprašanji: Kakšen pomen pripisuje posameznik svojim navadam in kaj pomenijo navade posamezniku ob življenjski spremembi? Dodaten namen raziskave je postal spoznati se z imigranti in življenjsko izkušnjo imigracije v povezavi z izbranimi temama življenjskih sprememb in navad. Šlo je za kvalitativno raziskavo s področja okupacijske znanosti. Za namen tega pisanja pa se bom osredotočila bolj na njene družboslovne vidike.

1. Udeleženci in kriterij za vključitev v raziskavo

Oblikovana sta bila dva kriterija za vključitev v raziskavo:

- Potencialni udeleženec je imigrant slovenskega izvora, kar pomeni, da je bil rojen v Sloveniji in se je kasneje izselil na Švedsko. To je t. i. prva generacija imigrantov. Emigracija iz Slovenije na Švedsko je bila torej tranzicija, skupna vsem udeležencem.
- Potencialni udeleženec je v preteklem letu doživel neko življenjsko spremembo/transzicijo. Tranzicija je bila definirana kot nekaj, kar je prekinilo kontinuiteto posameznikovega vsakdana (Blair, 2000: 232).

Udeleženci so bili vključeni po metodi snežne kepe (»snow ball sampling«), vsak nov stik je torej identificiral njemu znane osebe, ki bi ustrezale kriterijem za vključitev. S temi osebami sem se nato povezala. V telefonskem pogovoru sem jim razložila namen in potek raziskave in preverila njihovo pripravljenost za sodelovanje. Če je bil odziv pozitiven, smo se dogovorili za srečanje. Takrat sem jim še enkrat predstavila raziskavo.

V raziskavo je bilo vključenih pet slovenskih imigrantov prve generacije, ki so v preteklem letu preživeli različne življenjske spremembe.

Opravljen je bil tudi pilotski intervju. Ker je bila udeleženka predstavnica druge generacije slovenskih imigrantov v Nemčiji, ki se je začasno vrnila v Slovenijo, ni ustrezala vsem kriterijem za vključitev v raziskavo in v končno analizo intervju z njo ni bil zajet. Je pa pomembno vplival na nadaljnje delo.

2. Zbiranje materiala

Z vsakim sem na njegovem domu opravila neformalen polstrukturiran intervju. Intervjuji so potekali od ure do ure in pol in sem jih snemala z diktafonom. Izdelano je bilo vodilo za intervju s tremi »grand tour« vprašanji, podvprašanja pa so sledila poteku in dinamiki vsakega intervjuja. V prvotno vodilo sem med raziskavo vnašala nekatere spremembe, da bi zajela spoznanja, ki so se pojavljala sproti. V intervjujih so bile zajete naslednje teme:

- prisotnost navad v posameznikovem okupacijskem vzorcu,
- izkušnje s spreminjanjem navad,
- vpliv tranzicijskega dogodka na vsakdanje življenje,
- pomen navad skozi posameznikovo življenje in še posebej ob življenjskih prelomnicah.

Kmalu je v pogovorih postalo razvidno, da so udeleženci doživeli še mnoge druge življenjske spremembe, ne le tiste, navedene v uvodu. Odgovori so se tako nanašali na različne tranzicije, ki se jih je vsak posameznik v danem trenutku spomnil in jih je bil pripravljen predstaviti podrobneje. Posebno mesto v intervjujih pa je zajemala njihova izkušnja imigracije.

3. Analiza podatkov

Vse intervjuje sem prepisala, nato pa vsebino analizirala po *metodi konstantne komparacije* – »the constant comparative method« (Lincoln in Guba, 1985).

4. Kvalitativna veljavnost (»Trustworthiness«)

Za povečevanje kvalitativne veljavnosti so bile skladno z delom Lincolna in Gube (1985) uporabljene naslednje tehnike: triangulacija virov, kolegialni posvet (peer debriefing) in presoja ključnih informatorjev (member checks) za doseg verodostojnosti (credibility) in hkrati tudi odvisnosti (dependability); preiskava raziskave (audit trial) za doseg odvisnosti (dependability) in potrdljivosti (confirmability).

Ves čas raziskave sem vodila dnevnik raziskovalca (reflexive journal), sestavljen iz treh delov: metodološki zapiski, osebno doživljanje, vsebinski zapiski.

REZULTATI RAZISKAVE

Iz analize intervjujev so izšle 3 glavne teme:

1. proces uspešne tranzicije,
2. potek tranzicije na primeru imigracije,
3. pomen navad v vsakdanjem življenju posameznika in ob življenjskih spremembah.

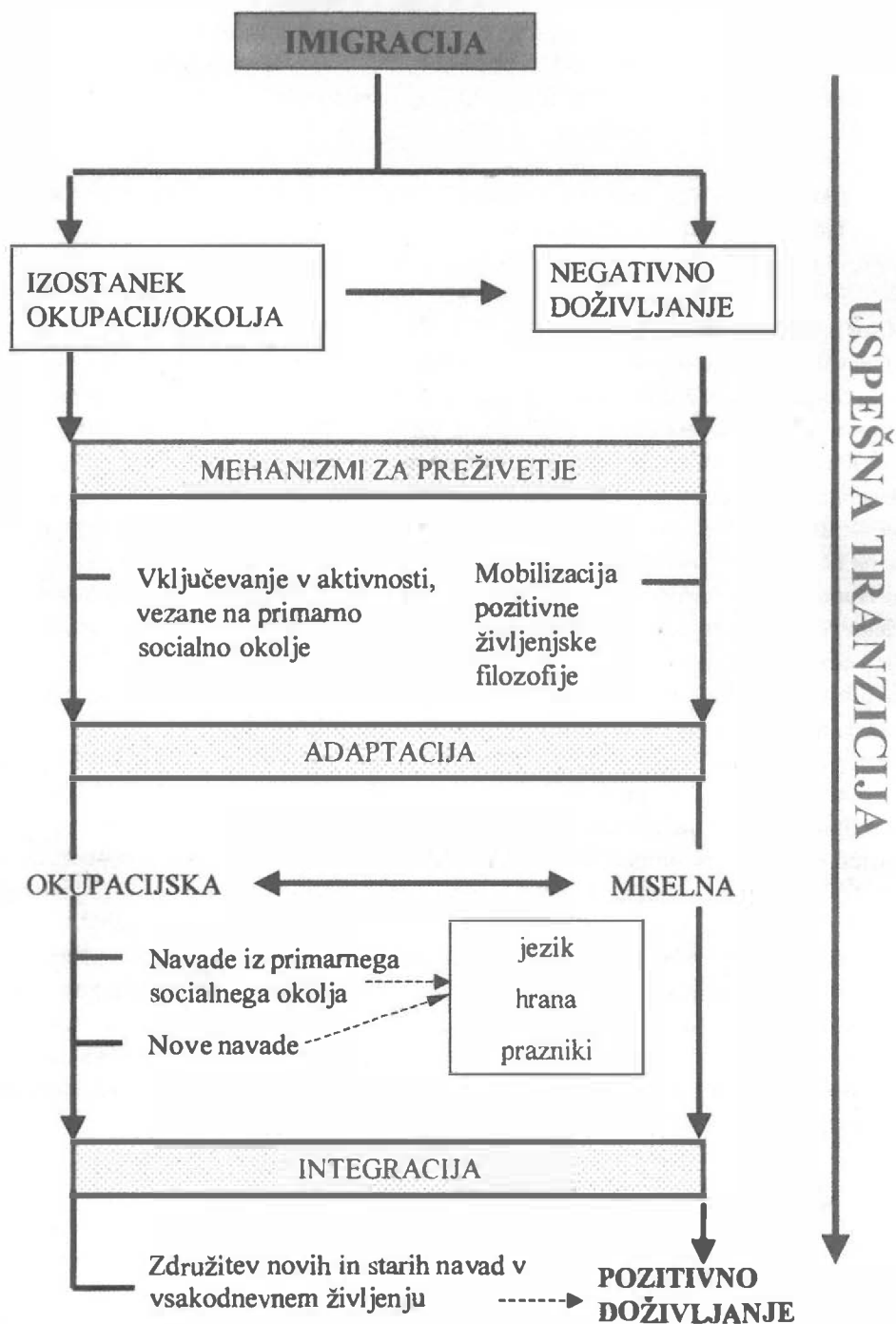
Podrobneje bom predstavila drugo temo. Potek tranzicije, kot so ga opisovali udeleženci, je ponazorjen v shemi 1.

Imigracijo kot življenjsko spremembo so udeleženci doživljali tudi *negativno*. Eden izmed njih se je začetkov na Švedskem spominjal takole: »Na začetku, ko sem prišel, sem delal v tovarni dva meseca. Takrat sem bil nezadovoljen, besen. Ampak ne toliko nase, ampak na usodo človeka, da je spremenil okolje. V tovarni nisem delal nikoli poprej, je bil nočni šiht. [po poklicu odvetnik] ... Ampak to sem preživel.«

Isti udeleženec je pojasnil, zakaj *je preživel*: »Vedel sem, da je to kratko. Sem pa potem vzporedno, ko sem drugo službo iskal, hodil na tečaj, da sem lahko dopolnil s švedskimi predpisi, da sem potem lahko imel svojo pisarno.« Bil je *aktiven in je razmišljal pozitivno*. Imigranti so negativne občutke obvladovali tudi *v vključevanju v aktivnosti, vezane na primarno socialno okolje, ki je izostalo iz njihovih življenj*. Tako so na primer mnogi obiskovali Slovenski dom in aktivno sodelovali v različnih slovenskih društvih. Udeleženec je o tem udejstvovanju povedal: »Mi smo imeli svojo hišo in tam smo se Slovenci zbirali. Tam smo imeli slovenske dejavnosti. Smo imeli pevski zbor, smo 'špilali' namizni tenis, smo imeli krožke, ki so jih vodile naše Slovenke.«

Postopoma je prišlo do *adaptacije*. Udeleženci so povedali, da so obdržali nekatere navade iz primarnega socialnega okolja, *nadaljevali so torej stare navade*. Hkrati pa so *sprejeli nove navade*, vezane na švedsko okolje. Kako so stare navade ostale prisotne v življenju udeleženca, priča njegova pripoved: »Doma, sploh prej, ko je bila še žena živa, smo tudi pri hrani držali stare navade: žganci, polenta, ješprenj, pa goveja župca. To sem imel rad in imam še vedno rad.« O novih navadah pa je udeleženka povedala: »Potem imajo [na Švedskem] še druge navade, kot na primer Midsommer [praznik, povezan s poletnim solsticijem]. Takrat imajo tudi tipične navade. To držim, ker je njihova stvar.« Stare in nove navade so zanimivo vezane na ista področja, in sicer na *jezik, kulinariko in praznike*. V svojo *miselnost* so spustili nove vsebine.

Integracija udeležencev v novo okolje je zaključna faza v procesu uspešne tranzicije. Z vidika navad je do integracije prišlo, ko so *v svojih okupacijskih vzorcih združili stare in nove navade*. Udeleženci so pripovedovali, da si prizadevajo aktivno govoriti oba jezika, pri pripravi jedi združujejo značilnosti obeh kuhinj in praznujejo tako slovenske kot tudi švedske praznike. Prepletanje v novorazviti identiteti je udeleženka opisala takole: »Kulturne navade držim slovenske in švedske. Nekako sem to vklopila skupaj. Eno brez drugega enostavno ne gre ... Tisto, kar sem s seboj prinesla, se mi zdi dragoceno, da očuvam. Pa tudi tisto, kar sem novega sprejela, ker pač živim tu. Živim med ljudmi, ki so Švedi, in se mi zdi, da je moja dolžnost, pa tudi interes,

da se prilagajam njim. Obenem pa očuvam tisto, kar imam iz korenin.« Prepričanje o konstruktivnosti je izrazila samo udeleženka, ki je dejala: »Ja, slovenske navade, pa švedske navade. Kaj naj bi to bilo? Enostavno ne vem, kaj naj bi bilo švedsko in kaj slovensko v resnici. Najbrž sem to spojila v eno samo navado, če že kaj je.«

UPOŠTEVANJE POMENA BIKULTURNOSTI ZA USPEŠNO DELOVNO TERAPEVTSKO INTERVENCIJO

Skozi navade je razvidna *bikulturnost* Slovencev, vključenih v raziskavo. Z vidika delovne terapije je pomembno spoznanje o pomenu prisotnosti novih in starih okupacij in navad v na novo oblikovanem okupacijskem vzorcu posameznika.⁹

Sprememba v življenjih udeležencev raziskave je *spremenila* njihov *okupacijski vzorec*. Razvili so novega, ki je bil očitno uspešen. Zanimivo ga je podrobneje proučiti, saj v delovni terapiji in okupacijski znanosti ostaja odprto vprašanje, *kakšna kombinacija okupacij sestavlja zdravo ravnovesje* (Erlandsson in Eklund, 2001). Glede na to raziskavo bi se odgovor glasil, da je ob življenjski spremembi pomembno, da so v na novo razviti okupacijski vzorec *vključene tako okupacije in navade, ki so bile prisotne pred spremembo, kot tudi nove okupacije in navade*. To bi bilo lahko vodilo delovnemu terapevtu, ki spremlja nekoga v procesu tranzicije. S klientom naj razvijeta *nov okupacijski vzorec, sestavljen iz novih in starih okupacij in navad*. Potrebno se je potruditi, da bo omogočena prisotnost starega in novega. Ko se predlaga, vpeljuje nova navada v okupacijski vzorec, ali pa obnavlja, išče prilagoditve za že poznano, je najpomembnejši *interes* zanjo s strani klienta. Interes je motor notranje motivacije (Yerxa, 2002: 105). Ni pa znan kvantitativni odgovor, kakšen naj bo delež novih in starih aktivnosti. Mislim, da odgovora tu ni možno ponuditi. Tako kot so spoznali, da ne moremo časovno opredeliti, koliko časa naj bo namenjeno posameznim področjem okupacije znotraj dneva, da bo najbolj zdravo in zadovoljstvo vzbujajoče (Erlandsson in Eklund, 2001: 31).

Pri delu z imigranti bi lahko imelo opisano spoznanje še poseben pomen. Njihova integracija in uspešno nadaljevanje življenja v novem okolju po tem takem pomenita, da *lahko obdržijo navade iz primarnega kulturnega okolja in sprejmejo navade novega kulturnega okolja*. Da torej razvijejo bikulturno ali hibridno identiteto (Suarez - Orozco, 2001), ne pa, da se popolnoma identificirajo z novo kulturo, ali pa nasprotno, ostanejo predani izvorni etnični identiteti.

⁹ To spoznanje je podrobneje opisano in utemeljeno v prvi temi, ki na tem mestu ni samostojno predstavljena.

LITERATURA

- Anon. (2003). Mix and match: Is a large flow of migrants a good or a bad thing? *The Economist*, 368: 8331: 7–10.
- Blair, S. E. E. (2000). The centrality of occupation during life transitions, *British Journal of Occupational Therapy*, 63 (5): 231–240.
- Clark, F. A. (2000). The concepts of habits and routine: a preliminary theoretical synthesis, *Occupational Therapy Journal of Research*, 20 (Supp. 1): 123S–137S.
- Ekberg, J. (1988). *Immigrants – their social and economic mobility*, Växjö: Växjö University College.
- Erlandsson, L. K., M. Eklund (2001). Describing patterns of daily occupations – a methodological study comparing data from four different methods, *Scandinavian Journal of Occupational Therapy*, 8: 31–39.
- Golledge, J. (1998). Distinguishing between occupation, purposeful activity and activity, part 1: review and explanation, *British Journal of Occupational Therapy*, 61 (3): 100–105.
- Hinojosa, J., P. Kramer (1997). Statement – fundamental concepts of occupational therapy: occupation, purposeful activity, and function, *The American Journal of Occupational Therapy*, 51 (10): 864–866.
- Hoyer, S. (1995). *Zdravstvena vzgoja in zdravstvena prosveta*, Ljubljana: Tehniška založba Slovenije.
- Kielhofner, G. (1995). *A model of human occupation: theory and application*. 2nd edition, Baltimore: Williams & Wilkins.
- Kielhofner, G. (2002). *Model of human occupation: theory and application*, 3rd edition, Baltimore: Williams & Wilkins.
- Kovačev, A. N. (1997). *Individualna in kolektivna identiteta*, Ljubljana: Visoka šola za zdravstvo.
- Lincoln, Y. S., E. G. Guba (1985). *Naturalistic inquiry*, Newbury Park: Sage Publications.
- Österberg, T. (2000). *Economic perspectives on immigrants and intergenerational transmission*, Götteborg: Handelshögskolan vid Götteborgs Universitet.
- Reich, J. W., J. Williams (2003). Exploring the properties of habits and routines in daily life, *The Occupational Therapy Journal of Research*, 23 (2): 48–56.
- Rowles, D. G. (2002). Habituation and being in place, *The Occupational Therapy Journal of Research*, 20 (Supp. 1): 52S–67S.
- Suarez - Orozco, C., M. M. Suarez - Orozco (2001). *Children of immigration*, Cambridge, Massachusetts, and London, England: Harvard University Press.
- Tryggvason, M. T. (2002). *Language-mirror of a culture: A case study on language socialization with Finns living in Finland and Sweden, and Swedes living in Sweden*, Doctoral disertation, Stockholm: Stockholm Institute of Education.
- Wilcock, A. A. (2001). Occupational science: the key to broadening horizons, *British Journal of Occupational Therapy*, 64 (8): 412–418.

Yerxa, E. J. (2002). Habits in context: a synthesis, with implication for research in occupational science, *The Occupational Therapy Journal of Research*, 22 (Supp.): 104S-110S.

SUMMARY

VIEWS ON IMMIGRATION FROM THE ASPECT OF WORK THERAPY: SLOVENIANS IN SWEDEN

Bratun Urša

Migration is one of the most stressful transitions. Immigrants are frequently confronted with negative sensations and with identity crisis. The author approached the problematic from the aspect of work therapy, and enlightened the role of the profession with the integration of that population. Knowledge on human occupations that is specific for work therapists can contribute to theoretical understanding of immigration situations.

Presented in detail are the Swedish experiences. The phenomenon of immigration is in Sweden a reality as in five years time immigrants will present as much as a third of the Swedish population. Researches have shown that economic immigrants have not been particularly successful in the past. Characteristic of them was among other a large share in premature retirement. In addition, in the well mobile Swedish society the children of immigrants in comparison to the native population move economically easier downwards and with difficulty upwards in view of incomes of their parents.

Three different adaptation styles are characteristic with immigrants. Identification with the new culture or commitment to source ethnic identity are the less welcome variants. Most successful is a development of bicultural identity and transculturation. That is how Slovenes in Sweden included in the qualitative research by the author responded to immigration. A work therapeutic paradigm directed the research. The process of adaptation and integration and the biculturalism of the participants are presented through their selection of occupations and habits. New occupations and practices gradually joined the activities linked to primary social environment. From the aspect of work therapy, integration signified a merge of new and old customs and occupations in the occupational pattern of the individual.

Immigration is a vital change, which follows the dynamics of other life changes comprised in the mentioned research. The author does not wish to generalize the findings. She is interested in human occupational responses to changes and how they are connected with fundamental psychological characteristics in which we are despite our individuality, alike.

KULTURNO ŽIVLJENJE V IZSELJENSTVU: KONCEPT KOMPLEKSNE OBRAVNAVE

Janja Žitnik¹

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Kulturno življenje v izseljenstvu: koncept kompleksne obravnave

Kot velja za izrazito selektivno obravnavo kateregakoli predmeta, tudi selektivna obravnava kulturnega življenja v izseljenstvu lahko z ozko zamejenim spektrom upoštevanih vidikov privede zgolj do relativnih sklepov, veljavnih le znotraj zajetih kriterijev. Izhaja joč iz sodobnih teoretskih študij s področja migrantskih kultur, kulturne integracije/segregacije ter povezovalne oziroma premoščevalne vloge kulturno-umetniške dejavnosti avtorica opozarja na posebnosti v razvoju kulturnega življenja izseljencev, opredeljuje izstopajoče značilnosti njihovih kulturnih dejavnosti po posameznih področjih in oblikah ter predlaga nabor relevantnih vidikov kompleksne jše obravnave tega predmeta.

KLJUČNE BESEDE: Izseljenci/priseljenci, kulturne dejavnosti, teorija kulture, kulturna identiteta, kulturna valenca, kulturna integracija

ABSTRACT

The cultural life in emigration: a concept of a complex treatment

In view of its narrow scope of considered aspects, a highly selective treatment of cultural life in emigration – just as it holds true for selective treatment of any subject – can only lead to relative conclusions that are valid exclusively within the applied criteria. Drawing on current theoretical studies in the field of migrant cultures, cultural integration/segregation and the uniting and/or bridging role of cultural-artistic activities the author points to the particularities within the development of the cultural life of a migrant community, examines the most salient characteristics of individual areas and forms of migrants' cultural activities, and proposes a roll of aspects relevant within a more complex treatment of this subject.

KEY WORDS: Migrants, cultural activities, theory of culture, cultural identity, cultural valence, cultural integration

OPREDELITEV POJMOV

Narod

Besedo narod uporabljam z dvojnim pomenom:

- 1) s pomenom, navedenim v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika (SSKJ)*: »skupnost ljudi, navadno na določenem ozemlju, ki so zgodovinsko, jezikovno, kulturno, gospodarsko povezani in imajo skupno zavest« – s pridržkom, da

¹ Dr. literarnih znanosti, znanstvena svetnica, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana; e-pošta: janja.zitnik@zrc-sazu.si

imajo spricho različne etnične pripadnosti lahko skupno zavest tudi pripadniki različnih jezikov. Kakor se, denimo, mnogi slovenski izseljenci na eni strani čutijo Slovence, na drugi strani pa Američane, Kanadčane, Avstralce, Švede itd., enako velja tudi za priseljence v Sloveniji. Ko govorim o slovenskem narodu, imam torej v mislih vse, ki se čutijo tudi Slovence.

- 2) s pomenom 'nacionalna skupnost'.

Nacionalen

V zvezah nacionalna kultura, umetnost, književnost itd. prilastka nacionalen ne uporabljam s pomenom, kot ga ima v zvezi nacionalna država. V slednji pridevnik nacionalna opredeljuje državo kot politično skupnost, ki jo je ustanovil pretežno en sam narod v ožjem pomenu besede, tj. z bolj ali manj enotnim etničnim poreklom in jezikom. V omenjenih zvezah uporabljam pridevnik nacionalen v širšem smislu, in sicer 'nanašajoč se na vse etnične skupnosti, ki sestavljajo nacionalno skupnost, tj. skupni narod neke države'.

Migranti/selivci, migrantski/selivski; migracija/selitev, migracijski/selitven

V sodobni strokovni literaturi izraz selivci (migranti) postopoma izpodriva izraza izseljenci in priseljenci (emigranti in imigranti), pridevniki migrantski (nanašajoč se na migrante) ter migracijski in selitven (nanašajoč se na migracijo, selitev, *SSKJ*) pa izpodrivajo pridevnika izseljenski in priseljski. Ker so migranti z vidika rojstne dežele izseljenci, z vidika dežele priselitve pa priseljenci, je v kompleksni sodobni obravnavi vprašanj, povezanih z mednarodnimi migracijami, uporaba terminov migrant in migrantski zagotovo racionalnejša, saj naj bi izraz zajemal oba vidika. Žal pa težišče pomena v splošnem dojemanju pojma migrant ni na obeh omenjenih vidikih, temveč na samem dejanju selitve, ki naj bi se, kot beremo v *SSKJ*, ponavljalo: »migrant – kdor *spreminja* stalno ali začasno bivališče, zlasti iz gospodarskih vzrokov«; »selivec – 2. ekspr. kdor se (rad) *seli*« (glagola poudarila J. Ž.). Nedovršna glagola *spreminjati* in *seliti se* namesto dovršnih *spremeniti* in *preseliti se* povsem nedvoumno poudarjata trajno mobilnost migrantov, selivcev, kar je na drugi strani tudi povsem v skladu z *nerealnim*, vendar splošnim dojemanjem pojma migrant/selivec. Ker ima takšno zmotno dojemanje lahko dolgoročnejše posledice na odnosu narodne večine do priseljskih manjšin in celo na odnosu države do njih (socialna, kulturna, integracijska politika), se mi zdi nadomeščanje izrazov priseljenci in izseljenci z izrazom migranti/selivci tvegano, zaradi česar se temu tudi sama izogibam.

Izseljenska kultura

Če odmislimo aktualno zmedo med etnološkimi, kulturološkimi, sociološkimi in antropološkimi definicijami pojma *kultura* (prim. Vrečer, 2003) in se naslonimo na splošno definicijo tega pojma v *SSKJ*, lahko izpeljemo opredelitev, da je *izseljenska kultura* v ožjem pomenu besede skupek dosežkov, vrednot in sadov ustvarjalnega delovanja izseljske skupnosti oziroma ustvarjalno delovanje izseljske skupnosti, katerega

rezultat so ti dosežki in vrednote. Seveda so ti dosežki in vrednote tesno povezani s širšo razsežnostjo pojma kultura, v primeru izseljencev vsaj z naslednjimi dejavniki:

- s kulturno dediščino, ki so jo priseljenci prinesli iz prve domovine, jo poskušajo ohranjati in prenašati na potomce;
- s kulturno dediščino nove domovine;
- s pogoji in motiviranostjo za lastno kulturno delovanje in uživanje njegovih sadov;
- s pogoji in motiviranostjo za uveljavljanje lastnih kulturnih dosežkov v širši družbi;
- z načinom življenja izseljenske skupnosti, ki je prav tako raznolik kot znotraj vsake druge širše skupnosti.

ZNAČILNOSTI V RAZVOJU KULTURNEGA DELOVANJA IZSELJENCEV

Po vsakem močnejšem valu priseljevanja kakega naroda v kako državo se tam postopoma oblikuje priseljska skupnost na ta način, da se sprva združuje v okviru vse bolj rednih družabnih srečanj (krčme, druženje po verskih obredih), nato pa se – ne vedno in povsod v enakem obsegu, pač pa glede na potrebe in zmožnosti – organizira v formalne ali neformalne celice vzajemne pomoči, ki se sčasoma začnejo povezovati v t. i. socialne, lahko tudi ekonomske mreže. Vzporedno s tovrstnim povezovanjem se že v samih celicah pojavljajo prve iniciative za razširitev organiziranega delovanja na področja kulture, informativne dejavnosti, vzgojno-izobraževalnih programov, športa, rekreacije, interesnih dejavnosti in zabave. Izseljenci se tudi zgodaj organizirajo v verske skupnosti, ustanavljajo cerkvene in druge verskoinstitucionalne upravne enote ter gradijo verske objekte. Med najznačilnejšimi večnamenskimi izseljenskimi ustanovami/objekti je narodni dom. Hkrati izseljenci ustanavljajo tudi najrazličnejše druge etnične organizacije, zveze, društva in klube, gospodarska podjetja, politične forume in ponekod tudi znanstvena združenja. Z razvojem kulture, ki sicer izhaja iz matične, vendar dobiva vse več razpoznavnih avtentičnih značilnosti, deloma specifičnih za izseljenstvo nasploh in deloma za posamezno izseljensko skupnost, pa se že sorazmerno zgodaj formirajo kulturna društva, folklorne, literarne, gledališke in likovne skupine ter pevski zbori, ki so bodisi samostojni ali sestavni del širših etničnih organizacij, društev in ustanov in ki jih izseljenci pogosto poimenujejo s kakim matičnim krajevnim imenom ali z imenom kakega matičnega umetnika. Še zlasti pomemben segment izseljenske kulturne in frastrukture predstavljajo šole in tečaji za pouk materinščine, založbe, knjižnice, arhivi in muzeji.

V okviru prvih pobud in nadaljnega razvoja kulturnih dejavnosti v izseljenstvu imajo duhovniki, verski učitelji in izobraženci osrednjo vlogo, v organiziranje prireditvev na področju popularne kulture pa se v večji meri vključujejo tudi drugi segmenti pripadnikov skupnosti. Posebnost izseljenstva so med drugim živahne vzporedne

kulturne aktivnosti gorniških, lovskih, šahovskih in drugih društev in zvez, v katerih se sicer združujejo predvsem navdušenci za kako športno, rekreativno ali ljubiteljsko dejavnost, s kulturno animacijo in vsebinsko razvejanim tiskom pa pritegnejo tudi širšo izseljensko skupnost. Podobno velja za nekatera etnična društva, ustanovljena v okviru posameznih gospodarskih in obrtnih dejavnosti (kuharska, pekarska, slaščičarska, zlatarska, rudarska itd.).

V izseljenskih skupnostih, ki so – podobno kot trške ali podeželske lokalne skupnosti – sorazmerno manjše od nacionalnih, je na voljo manj usposobljenih nosilcev kulturnih dejavnosti kot v slednjih, medtem ko so ambicije v manjših skupnostih pogosto ravno tako kot v večjih usmerjene v čim bolj razvejan razvoj na vseh področjih kulture. Zaradi tega morajo kulturni delavci v izseljenstvu neredko hkrati opravljati po več zelo različnih in navidez celo nezdržljivih funkcij v skupnosti, kar na drugi strani prinaša tudi določene prednosti. Njihova učinkovitost se spričo oteženih pogojev za specializirano izpopolnjevanje na enem področju kulture deloma kompenzira z njihovo vsestransko vpetostjo in lažjim dostopom do različnih virov znotraj skupnosti. Dejstvo, da so izseljenske skupnosti pogosto bolj razpršene od lokalnih (vaških, trških, mestnih) in regionalnih, lahko hkrati predstavlja prednost in oviro pri pridobivanju različnih virov (materialnih in človeških) za razvoj kulturnega življenja skupnosti.

Intenziteto in obseg etničnokulturne dejavnosti posamezne izseljenske skupnosti v desetletjih po prihodu glavnine njenih pripadnikov bi lahko ponazorili z značilno krivuljo, ki pa je mnogo bolj tipična za skupnosti pretežno ekonomskih emigrantov oziroma tistih izseljencev, pri katerih so politični vzroki izselitve tesno povezani z ekonomskimi, kot pa za skupnosti izrazito le političnih emigrantov, saj se izobrazbena struktura slednjih lahko bistveno razlikuje od izobrazbene strukture prvih dveh tipov izseljenskih skupnosti.

Krivulja bi pokazala naslednje gibanje intenzitete in obsega kulturne dejavnosti. V prvih letih po prihodu izseljencev v novo domovino je večji del njihovih prizadevanj usmerjen k zagotavljanju sprejemljivega socialno-ekonomskega statusa. Ko je ta dosežen, začne naraščati motiviranost za kulturno dejavnost v okviru skupnosti. Če je pred določenim valom priseljevanja v novi domovini že obstajala priseljska skupnost iste narodnosti s svojimi etničnimi organizacijami, društvi in tiskom, se kulturna dejavnost nove priseljske skupnosti neredko vsaj deloma nasloni na kulturne medije svojih predhodnikov, v nasprotnem primeru pa začne ustanavljati svoje organizacije, društva in medije, ki v dveh do treh desetletjih po ustanovitvi dosežejo vrhunec svojega delovanja. Če po koncu osrednjega vala priseljevanja določene skupnosti ni več občutnega, bodisi kontinuiranega ali vsaj občasno močno povečanega dotoka novih rojakov, začne s staranjem prve generacije tudi kulturna dejavnost v skupnosti postopoma upadati. Število kulturnih delavcev, pisateljev, urednikov in dopisnikov je z vsakim letom manjše, prav tako tudi število naročnikov izseljenske periodike in knjižnih izdaj, zaradi česar se pisatelji, ki še vztrajajo pri pisanju v materinščini, vedno pogosteje obračajo na matične založbe. V matični domovini pa je interes za izseljensko književnost odvisen od mnogih dejavnikov. Med temi je na prvem mestu trenutni politični interes države,

sledijo mu splošno stanje izvirnega leposlovnega knjižnega založništva v državi, povečan interes bralstva za izseljenske avtorje zaradi daljšega predhodnega pomanjkanja v tovrstni ponudbi – oziroma, v nasprotnem primeru, zasičenost trga zaradi izrazito povečane ponudbe izseljenske književnosti v matičnem prostoru. Ko postane tudi objavljanje v rojstni deželi problematično, začnejo celo pisci prve izseljenske generacije vse pogosteje ustvarjati v jeziku nove domovine.

Obdobje vrhunca kulturne dejavnosti izseljenske skupnosti se sorazmerno podaljšuje s pritokom novih priseljskih rojakov, če se ti vključujejo v kulturne dejavnosti obstoječih etničnih organizacij, društev in skupin. Celó v skupnosti pretežno ekonomskih priseljencev pride v tem primeru do številčnejšega vključevanja pripadnikov druge generacije v kulturno življenje skupnosti, saj najdejo v prvi generaciji novih priseljencev vrstnike s podobnimi interesi oziroma celo z večjo potrebo po ohranjanju in razvijanju izvirne kulture, kot pa jo čutijo sami, kar ima lahko velik vpliv na pripadnike druge generacije »starih« priseljencev. Posplošene izpeljave, češ da druga generacija priseljencev praviloma zavrže izvirno kulturo, tretja generacija pa znova kaže interes za etnične in kulturne korenine, so preveč poenostavljene, saj o tem odloča obsežen splet specifičnih dejavnikov, ki različno delujejo ne le na vsako skupnost ampak tudi na vsakega posameznika.

Med osrednjimi dejavniki sta stopnja akulturacije, v zgodnjih definicijah opredeljene kot »proces oz. nepretrgan neposredni stik posameznikov ali skupin, ki povzroča korenite spremembe izvirnih kulturnih elementov ene ali obeh skupin« (Lukšič - Hacin, 1999: 150), in stopnja strukturne asimilacije, tj. poenotenja z določenim družbenim slojem in njegovo kulturo, ki lahko v ustreznih pogojih celo izpodrine zavest o etnični pripadnosti in z njo pogojeni izvirni kulturni pripadnosti. Strukturno asimilacijo lahko skupnost zavira toliko časa, dokler v njej delujejo avtonomne socialne in ekonomske mreže, potreba po njihovi vzpostavitvi in narava njihovega delovanja pa sta spet odvisni od pogojev za celovit vstop pripadnikov skupnosti v ta ali oni sloj širše družbe. Prav slednji vidik je v zadnjem času deležen vse bolj poglobljene obravnave. »Sodobna literatura na temo etnije tudi ugotavlja, da pomanjkanje akulturacije in strukturne asimilacije pri priseljencih spodbuja rast družbenih mrež in institucionaliziranih oblik kolektivne akcije, ki bi pomagala preiti ceno imigracije in manjšinskega statusa, izvirajočega iz nezadovoljive vključitve v gostujočo družbo.« (Sanders, 2002, po Razpotnik, 2004: 48) »Socialne mreže priseljencev, s katerimi si med seboj ekonomsko in socialno pomagajo, pomenijo veliko mero soodvisnosti med člani skupine, ki povzroča zaupanje in solidarnost, za te, ki se omenjenih norm ne držijo, pa dovoljuje sankcije. Pomembno vprašanje ob tem je tudi, v kolikšni meri ostaja ekonomija priseljencev zaprta v krog njih samih, v kolikšni meri pa dosega tudi zunanji trg. Ko se člani etničnih mrež dokopljejo do resursov, kot so dostopi do služb v širši skupnosti, postanejo etnične meje bolj porozne, saj pomembne sfere življenja, kot je denimo delo, postanejo bolj odvisne od prispevkov zunanje, širše skupnosti. Ko imajo socialne meje² manj vlogo čuvaev meja, ki varujejo etnično generirane vire, bolj pa vlogo premoščevalcev in teh, ki opogumljajo večje

² Verjetno mreže.

medskupinsko povezovanje, tedaj začne vpliv etnične skupine na ohranjanje etnične identitete upadati.« (prav tam)

Ne glede na manjše ali večje potrebe in zmogljivosti etnične skupnosti, da vzpostavlja lastne socialne in ekonomske mreže, ki vplivajo na intenziteto in časovni razpon ohranjanja etnične identitete in izvornih kulturnih tradicij, pa je dolžina obdobja, ki predstavlja razcvet kulturnega življenja izseljenske skupnosti, odvisna tudi od dolžine obdobja, v katerem je potekal množični val priseljevanja te skupnosti. Daljše ko je obdobje množičnega priseljevanja določenega naroda, več zaporednih prvih generacij prinese ta val v posamezno državo, to pa lahko bistveno podaljša in obogati kulturni razcvet skupnosti v novi domovini. Govorimo torej lahko o celi vrsti prvih priseljenjskih generacij, rojenih v stari domovini, ki se same navadno poimenujejo z različnimi identifikacijskimi oznakami in ki delujejo v novi domovini v zelo različnih pogojih. V primeru, da po zaključenem zadnjem množičnem valu priseljevanja določenega naroda v določeno državo ni več občutnega pritoka novih rojakov, priseljenjska skupnost kot taka že s tretjo generacijo običajno preneha obstajati, glavnina njenih potencialnih pripadnikov se dokončno asimilira v večinsko kulturo, rednejše stike z matično kulturo pa ohranjajo le še posamezniki.

Različne politike multikulturalizma, ki so jih mnoge države uvedle v zadnjih tridesetih letih, ne morejo preprečiti prevladujoče (deloma tudi strukturno pogojene) kulturne asimilacije tretje priseljenjske generacije, lahko pa olajšajo tvorno vključevanje etnično-kulturne dejavnosti prvih dveh priseljenjskih generacij v osrednjo kulturno ponudbo nove domovine, čepravno izkušnje nekaterih posameznikov govorijo o ravno nasprotnem: o tem, da lahko multikulturalizem ponekod celo stopnjuje etnično segregacijo kulturnega ustvarjanja (ne glede na jezik ustvarjanja, če gre za besedne umetnosti), namesto da bi pospeševal kulturno integracijo, tj. tvorno vključevanje etničnih kultur v mnogoetnično kulturo nove domovine, v njene osrednje kulturne medije, založbe, gledališča, koncertne dvorane, galerije, knjižnice, arhive, muzeje, vsekakor pa tudi v nacionalno znanost in šolstvo.

PODROČJA IZSELJENSKE KULTURNE DEJAVNOSTI

Najrazvitejša področja kulturnega delovanja izseljencev so dejavnosti v okviru množične kulture (predvsem popularna glasba in ples), pa folklorne dejavnosti (vključno s folklorno glasbo in plesom), književnost, gledališče ter glasbena, plesna in likovne umetnosti. Vsa ta področja so podprta z etničnim tiskom in drugimi mediji kot tudi z organizacijsko, promocijsko, izobraževalno, knjižnično, muzejsko in arhivsko dejavnostjo. Prve in druge so večinoma tesno vpete v kulturne programe izseljenjskih društev in organizacij.

GLAVNE OBLIKE IN POSEBNOSTI KULTURNE DEJAVNOSTI IZSELJENCEV

— Osrednji prvini popularne kulture izseljenskih skupnosti sta narodno-zabavna glasba in ples, ki se lahko navezujeta tudi na druga področja množične izseljenske kulture v širšem pomenu besede, kot so šport, rekreacija, ljubiteljske dejavnosti, prazniki in zabava (npr. tradicionalni »narodni« športi, kot so gornišvo, balinanje, nogomet, karate itd., pa lov in ribolov, športno navijaštvo, tombola, praznovanja).

— Glavne folklorne dejavnosti obsegajo domačo izdelavo tradicionalnih (uporabnih in okrasnih) predmetov, zbirateljstvo na področju ljudske materialne kulture in razstavno dejavnost, gojenje in javno predstavitev tradicionalne etnične kulinarike, poučevanje in izvajanje nastopov s področja ljudske glasbe in plesa, na vseh pomembnejših folklornih prireditvah pa ima osrednje mesto narodna noša. V nekaterih izseljenskih skupnostih so folklorne dejavnosti sestavni del množične kulture, medtem ko so v drugih avtentične folklorne tradicije manj razširjene in jih gojijo v ožjih krogih (folklornih skupinah) oziroma individualno. Množično ohranjanje folklornih tradicij se lahko izraža bodisi v rednem petju ljudskih pesmi na oziroma po vsakem množičnem srečanju priseljenske skupnosti ali pa v pripravi nacionalnih jedi za udeležence in streženju značilnih nacionalnih pijač na množičnih priseljskih srečanjih.

— Področje etničnega tiska obsega poleg poslovnih dejavnosti v okviru založništva (trženja, logistike in pridobivanja sredstev od izseljenske skupnosti, države bivanja in matične države) predvsem uredniško dejavnost, novinarstvo in sodelovanje zunanjih avtorjev. Tiski se po vsebini in namenu delijo na interne društvene, informativne, vzgojno-izobraževalne, verske, politične, kulturne, literarne, strokovne, športne in zabavne. Izseljenski časopisi, revije in letne publikacije pogosto združujejo različne vsebine. Posebnost izseljenskega tiska je v tem, da po svoji kulturni, informativni in izobraževalni vsebini večinoma služi kot most med dvema domovinama.

— Knjižno založništvo v izseljenstvu je skoraj v celoti usmerjeno v izdajanje izseljenskih literarnih del, deloma tudi didaktičnih (priročnikov za pouk matičnega jezika, književnosti in zgodovine) ter spominskih (zlasti na področju zgodovine izseljenskih skupnosti ter njihovih društev in organizacij). Opazen delež neliterarnih knjižnih del obravnava versko in politično tematiko. Skupnosti z močnejše razvitimi ekonomskimi mrežami izdajajo tudi več strokovnih knjig (npr. s področja kake za skupnost značilne obrtne dejavnosti) ter priročnikov (denimo s področja tradicionalne etnične kuhinje), skupnosti z močnim interesom za preglednost svoje intelektualne zapuščine pa so dejavnejše tudi na področju izseljenske bibliografije. Delež samozaložniških izdaj v diaspori med drugim priča tudi o investicijski zmogljivosti teh avtorjev in povpraševanju v okviru izseljenske skupnosti.

— Besedne kulturne in umetniške dejavnosti izseljencev, kot so etnični tisk, radijski in televizijski programi, vokalna glasba, književnost, dramske izvedbe in (večinoma dokumentarni) filmi, nastajajo oziroma se izvajajo bodisi v jeziku prve izseljenske generacije ali v uradnem jeziku nove domovine. Etnični predznak kulturnih

dejavnosti druge in naslednjih generacij izseljencev je vse manj pogojen z jezikom, v katerem se te dejavnosti uresničujejo.

- Nebesedne kulturne in umetniške dejavnosti izseljencev, tj. predvsem na področju likovnih umetnosti (ustvarjalna in razstavna dejavnost) ter instrumentalne glasbe in plesa (ustvarjalna, interpretativna in organizacijska dejavnost v okviru koncertov, nastopov in drugih prireditve), so sestavni del izseljenske kulture v ožjem pomenu besede, v kolikor nastajajo v povezavi z izseljensko skupnostjo oziroma se javno prezentirajo tudi znotraj izseljenske skupnosti.

- Druge kulturne prireditve, proslave, komemoracije, kulturno-umetniški natečaji, okrogle mize in medijske diskusije (v zadnjem času vse več na elektronskih medijih).

- Redne vzgojno-izobraževalne dejavnosti na področju etnične kulture in umetnosti. Jedro etnične vzgoje predstavljajo samoiniciativne oblike pouka materinščine ter seznanjanja učencev z matično zgodovino in kulturo, prav tako v materinščini. V ta namen posamezna izseljenska skupnost organizira (sama ali z državno participacijo) osnovnošolske in/ali srednješolske jezikovne tečaje ter celoletne etnične šole, v katerih poteka pouk enkrat ali večkrat tedensko – vzporedno z obveznim poukom v rednih šolah. Bolj integrirane oblike so redne etnične šole v sklopu nacionalnega šolskega sistema. Enakovreden status teh šol zagotavlja učencem možnost neposrednega prehoda na druge šole oziroma možnost nadaljevanja šolanja na višjih stopnjah pod pogoji, ki veljajo za vse redne šole v državi. Med integrirane oblike prav tako sodijo visokošolske katedre za etnične študije kot tudi pouk materinščine kot poseben predmet v okviru nacionalnega osnovnošolskega oziroma srednješolskega predmetnika.

- Druge vzgojno-izobraževalne dejavnosti na področju kulture in umetnosti (umetnostne šole in tečaji, predavanja, delavnice, seminarji, krožki...).

- Knjižnična dejavnost: večina izseljenskih knjižnic deluje v sklopu versko-institucionalnih upravnih enot (župnij itd.), izseljenskih društev in narodnih domov.

- Arhivska dejavnost: največ izseljenskega gradiva hranijo društveni in župnijski arhivi, deloma tudi druge izseljenske organizacije in zasebniki. Nekateri pomembni etnični fondi in zbirke so v mnogoetničnih priseljenjskih arhivih kot tudi v osrednjih nacionalnih, pokrajinskih in mestnih arhivih ter v rokopisnih zbirkah različnih knjižnic.

- Muzejska dejavnost je v izseljenstvu nekoliko manj razvita, saj je v veliki meri odvisna od državnih sredstev (iz skladov, ki jih v ta namen razpisujeta matična in priseljenjska država) ter od sredstev lokalnih skupnosti. Zaradi tega se muzejska dejavnost na področju priseljenstva v večji meri uresničuje v okviru lokalnih in regionalnih skupnosti ter na nivoju države (vselej seveda ob sodelovanju priseljencev) kot pa avtonomno, tj. v samih priseljenjskih skupnostih.

S krepitvijo stikov med izseljenci in matično državo se vse bolj razvija tudi sodelovanje na področju literarnega in drugega umetniškega ustvarjanja (matični razpisi in natečaji, dvostranski obiski, nastopi, razstave, gostovanja in turneje), kulturne anima-

cije, založništva, etnične vzgoje in izobraževanja ter knjižnične, koncertne, razstavne, arhivske in muzejske dejavnosti (matični razpisi za sofinanciranje teh dejavnosti in matični strokovni seminarji za nosilce teh dejavnosti v izseljenstvu).

POGOJI ZA POLNOKRavno KULTURNO ŽIVLJENJE IZSELJENCEV

Izseljenci istega naroda v različnih državah ali različnih obdobjih in celo izseljenci istega naroda v različnih kulturnih okoljih iste države oziroma v istem kulturnem okolju neke države, vendar z različnim priseljskim »stažem«, delujejo v zelo različnih pogojih za razvoj kulturnega življenja posamezne skupnosti. Najpogostejše obravnavani sklopi dejavnikov, ki določajo te pogoje, so naslednji:

1. sklop dejavnikov: obstoj priseljske skupnosti

Izseljska/priseljska skupnost obstaja ne glede na manjše ali večje število pripadnikov in ne glede na manjše ali večje geografske razdalje med njimi, če se izseljenci v neki regiji, državi ali na globalni ravni (slednje običajno na ideološki osnovi, primer Slovenske kulturne akcije) med seboj funkcionalno povezujejo, imajo kake skupne interese, cilj in dejavnosti. Seveda živijo svoje kulturno življenje tudi tisti izseljenci, ki niso v nobenem pogledu funkcionalno integrirani v kako izseljsko skupnost, vendar ko govorimo o kulturnem življenju v izseljenstvu, so v ospredju našega interesa večinoma tiste kulturne dejavnosti, ki potekajo znotraj bolj ali manj povezane izseljske skupnosti ne glede na to, ali ta skupnost deluje izolirano od siceršnjega kulturnega življenja nove domovine ali pa je morda s svojim delovanjem tesno vpeta vanj.³

2. sklop dejavnikov: kompaktnost priseljske skupnosti

Poleg socialno-ekonomskih dejavnikov, ki jih povzemam v naslednji točki, igra odločilno vlogo pri tem, ali izseljenci doživljajo svojo etnično skupnost kot bolj kompaktno ali pa kot bolj ohlapno, predvsem kolektivni spomin. Pri konstruiranju kolektivnega spomina imajo osrednje mesto t. i. izseljske zgodbe, bodisi zapisane ali ohranjene prek ustnega izročila. Lukić Krstanović (1996) ugotavlja, kako izseljske zgodbe prispevajo k oblikovanju kolektivnih norm in vrednot, te pa ustvarjajo različne hierarhije znotraj priseljske skupnosti, med drugim tudi v smislu pripadanja (npr. ti, ki počnejo to in to, so najbolj naši, oni, ki tega ne počnejo, so najmanj naši).

Domala vsi avtorji, ki obravnavajo etnično in kulturno identiteto izseljencev, poudarjajo, da bi bile njihove avtobiografije, če bi živeli doma, manj obremenjene z vprašanji etnične identitete (Čebulj Sajko, 1999: 154). Avtobiografska pričevanja,

³ Prim. Skrbiš, 1994.

spomini, biografski prikazi, kronike in jubilejne retrospektive na eni strani beležijo in hkrati mitologizirajo zgodovino priseljske skupnosti in njenih mejnikov, na drugi strani pa kreirajo legendarne izseljske junake in protijunake, bodisi zgodovinske oziroma »mikrozgodovinske« osebности ali pa anonimne nosilce značilnih izseljskih usod, ki prehajajo v mite in stereotipe. Izseljsko zgodovinopisje, umetnosti in še zlasti izvirno književno delo, ki nastaja v izseljenstvu, imajo lahko osrednjo vlogo pri kreiranju zgodovinske samopodobe posamezne etnične skupnosti. Kadar so te dejavnosti šibkejše razvite, jih lahko zelo učinkovito nadomesti identifikacija skupnosti s katerokoli drugo vrsto izseljskih junakov, ki so (bili) uspešni v mednarodnem merilu bodisi na športnem, političnem, estradnem ali kakem drugem področju javnega življenja v novi domovini.

3. sklop dejavnikov: socialno-ekonomski položaj izseljencev/priseljencev

Pri obravnavi kulturnega življenja izseljencev ne moremo obiti vzročne povezave med socialno-ekonomskim položajem izseljencev na eni strani ter vitalnostjo njihovega kulturnega življenja oziroma deležem izseljske populacije, ki se ga na kakršenkoli način udeležuje, na drugi strani. Kultura s šibko ekonomsko osnovo ima drugačne pogoje in izglede za vitalen, kontinuiran razvoj kot kultura z močnejšo gospodarsko bazo. Materialna stiska in socialna marginaliziranost določenega dela izseljske skupnosti, ki sama po sebi svojim pripadnikom ne more priskrbeti socialne varnosti, se lahko odražata tudi v nižji stopnji njegove motiviranosti za kulturno udeležbo (ustvarjanje, posredovanje in spremljanje/sprejemanje kulturnih dosežkov).

»Relativno intenzivni občutki etnične identitete in resna vključenost v etnično skupnost so predvsem lahko pridobljivi, kadar imajo etnične mreže zmogljivost priskrbeti svojim članom sicer redke družbene dobrine. Šibkejše in bolj simbolične oblike etnične identitete in vključenosti v skupnost se pojavijo, ko etničnim mrežam ne uspe preskrbeti svojim članom redkih družbenih dobrin (Sanders, 2002, po Razpotnik, 2004: 45). »Stopnja zaprtosti etnične skupine oz. obseg, v katerem etnična identiteta vztraja v pluralnih skupnostih, je torej odvisna od zmožnosti etničnih mrež, da priskrbijo etničnim skupnostim dragocene družbene vire, ti pa so seveda v veliki meri stvar širše vpetosti neke etnične skupnosti v določeno okolje. /.../ V skladu z razumevanjem ekonomskih migrantov kot rezervne armade delovne sile in pa prisposobo, da so ekonomske migracije razvojna pomoč manj razvitih držav bolj razvitim, drži predpostavka, da bodo priseljenci v imigrantski deželi večinoma zasedli slabše plačana in družbeno manj cenjena oz. med domačim prebivalstvom nezaželeni delovna mesta. Priseljenci se bodo torej v novo okolje asimilirali kot delavci najslabše plačanih in najmanj cenjenih poklicev. Tako njim kot njihovim potomcem bodo nedostopne in zaprte razsežnosti življenja na materialnem, kulturnem in simbolnem področju, ki ne sodijo v t. i. 'živiljski podstandard'. Torej bo zaradi teže in nepremagljivosti, ki jo

predstavlja vrojenost v določeno okolje, razredno neobremenjen preboj otežen še za drugo in prihodnje generacije.« (Razpotnik, 2004: 45–46)

Pri večini socialno ogroženih družin in posameznikov ima boj za samopreživetje, torej skrb za doseg in vzdrževanje socialno-ekonomskega položaja, ki je še nad uradnim ali realnim pragom socialne ogroženosti, tudi sicer prednost pred interesom za udeležbo v kulturnem življenju skupnosti. Podobno kot ima kulturna dejavnost nacionalne skupnosti med drugim tudi funkcijo povezovanja navznoter in navzven, ima prav takšno dvojno vlogo tudi kulturna dejavnost etnične skupnosti. A kadar so možnosti za kakršnokoli kulturno dejavnost etnične skupnosti zelo skromne ali pa jih ni, je pravzaprav brezpredmetno ugotavljati stopnjo in obseg aktualnega interesa za njo, saj lahko govorimo le o potencialnem interesu. V deželah, kjer socialna struktura prebivalstva pretežno sovпада z njegovo etnično strukturo, je omenjena vzročnost tem bolj poudarjena, značilna za domala celotne etnične skupnosti in zato že na prvi pogled očitna. V primeru tistih izseljenskih skupnosti, ki imajo v deželi bivanja izrazito neenakopraven položaj na področju gospodarstva, politike in izobraževanja, opazamo v okviru njihovega kulturnega življenja nepremostljiv prepad med t. i. »kulturno elito«, ki ima ta izstopajoči status bodisi samo v okviru svoje etnične skupnosti ali pa ji je s suverenim prebojem v večinske medije vendarle uspela tudi integracija svojega izvornega kulturnega prispevka v nacionalno kulturo nove domovine, in glavnino izseljencev, ki etnični in nacionalni skupnosti pripadajo le v demografsko-statističnem pogledu, saj se ne zmorejo odtrgati od njunega kulturnega roba in se približati središču kulturnega dogajanja vsaj znotraj prve, če že ne tudi druge.

4. sklop dejavnikov: izobrazbena struktura emigrantske skupnosti

Motiviranost izseljencev za udeležbo v kulturnih dejavnostih je lahko pogojena tudi z njihovo izobrazbeno strukturo. Pri prvi generaciji izseljencev ta ni nujno pogojena z njihovim socialno-ekonomskim statusom v novi domovini, zlasti kadar gre za politične emigrante, ki so si v stari domovini pridobili visoko izobrazbo in ugleden družbeni status, v novi domovini pa se morajo zaradi nagle odločitve za izselitev preživljati s slabše cenjenim delom. Kljub temu pa je njihova že pridobljena izobrazba največkrat zelo pomemben dejavnik, ki vpliva na njihovo samozavest, občutek lastnega kulturnega potenciala in s tem povezano motiviranost za sodelovanje v kulturnih dejavnostih izseljenske skupnosti.

Vzročna povezava med stopnjo izseljenčeve izobrazbe in njegovo motiviranostjo za kulturno udeležbo znotraj skupnosti pa deluje v dveh nasprotnih smereh. Kakor se na eni strani nizka izobrazba izseljenca, če je povezana z njegovo kontinuirano socialno stisko, praviloma odraža v manjšem interesu (predvsem pa v slabših možnostih) za kakršnokoli kulturno udeležbo, bodisi znotraj ali zunaj izseljenske skupnosti, pa na drugi strani v primeru izseljenskih izobražencev opazamo značilno dvojnost: če nekoliko poenostavim, so izseljenski izobraženci bodisi osrednji nosilci ohranjanja

izvirne kulture v izseljenstvu ali pa se v kulturno življenje izseljenske skupnosti sploh ne vključujejo. Rado L. Lenček (1990: 218; 1992: 21–22) pojasnjuje ambivalentni vpliv izobrazbe na kulturno identiteto slovenskih izobražencev v ZDA: »Čim višja je izobrazba, ki so jo slovenski izseljenci prinesli v ZDA, tem dlje se oklepajo slovenskega jezika in etnične identitete. Čim višja je njihova izobrazba, pridobljena v angleščini, tem laže in hitreje se amerikanizirajo.« Seveda pa to pravilo ne velja za vse izseljenske izobražence, saj je njihovo vključevanje oziroma ne vključevanje v kulturno življenje izseljenske skupnosti, ki naj bi ji pripadali, pogojeno še z drugimi dejavniki, kot so obstoječa raven kulturnega življenja te skupnosti v času prihoda posameznega izobraženca in pa možnosti za uspešno integracijo priseljskega izobraženca v nacionalno kulturo nove domovine.

Izobrazbena struktura priseljencev v času prihoda pa se ne odraža na možnostih in z njimi povezano motivacijo za udeležbo v kulturnem življenju skupnosti le pri prvi generaciji. Več avtorjev poroča, izhajajoč iz empiričnih raziskav, o zaostanku v izobrazbenih dosežkih še v četrti in peti generaciji priseljencev, katerih prejšnje generacije so bile slabše izobražene. V nasprotju s tem so odkrili višje izobrazbene spretnosti in dosežke pri drugi generaciji priseljencev, ki so imeli dobro izobražene starše. Omenjeni razcep se bo po mnenju teh avtorjev (Gans; Portes; Zhou) v prihodnje še slabšal, če bi prihodnja ekonomska restrukturacija izrinila priložnosti za srednji razred (Razpotnik, 2004: 58). Slabšanje pogojev za izobraževanje pa ima lahko za posledico stagniranje oziroma celo nazadovanje pogojev za aktivno kulturno udeležbo bodisi znotraj priseljske skupnosti ali zunaj nje.

5. sklop dejavnikov: družbene norme, vrednote in način življenja v priseljski skupnosti

Izseljski vsakdan, način življenja v skupnosti in njenih celicah, je osrednji predmet etnološke obravnave izseljenstva. Težišče antropolške obravnave kulture je prav tako na načinu življenja (Vrečer, 2003: 155). Vsekakor pa je tudi stopnja kulturne dejavnosti (kakovostna raven; obseg; odzivnost priseljske skupnosti – udeležba, sodelovanje; širša odmevnost kulturnih dogodkov) deloma pogojena z načinom življenja izseljenske skupnosti, zlasti z različnimi družbenimi normami in (kulturnimi) vrednotami, ki jih sprejemajo posamezni segmenti izseljenske skupnosti, deloma pa tudi z značilnimi vedenjskimi vzorci znotraj posameznih segmentov skupnosti (primer: kot odziv na informacijo o kakem kulturnem dogodku lahko v določenem delu skupnosti prevladuje ignoriranje informacije ali pa živahen odziv, ki se lahko kaže v samoiniciativnem širjenju informacije med sorodniki in znanci; aktivnem sodelovanju v diskusijah, če gre za predavanje, tematski posvet, okroglo mizo ali predstavitev knjige; v posebnih pripravah na udeležbo, denimo v skrbi za posebno urejen osebni videz, v domačih pripravah na zasebno družabno srečanje v ožjem krogu po zaključku

kulturnega dogodka ipd.). Pravzaprav načina življenja ne moremo ločiti od nobenega tu naštetih sklopov dejavnikov, saj se vsi bolj ali manj neposredno odražajo v njem.

6. sklop dejavnikov: ideološka polarizacija priseljske skupnosti

Od stopnje ideološke polariziranosti, vpliva radikalnih tokov in odnosov med njimi je odvisno, ali polarizacija deluje spodbudno ali zaviralno na kulturno dejavnost priseljske skupnosti. Sorazmerno visoka stopnja ideološke homogenosti slovenske politične emigracije v Argentini po 2. svetovni vojni in njen položaj ideološke opozicije matičnemu političnemu režimu sta spodbudno učinkovala na združevanje kulturnih potencialov in na samostojno ustvarjanje pogojev za suvereno kulturno dejavnost te priseljske skupnosti. Glede na enotni, izrazito politični vzrok za izselitev celotne skupnosti in glede na posledice, ki jih je to imelo na oblikovanje njene kulturne identitete, govori Žigon (1998, 2001) celo o strategijah ohranjanja kulturno-politične identitete omenjene skupnosti. S katoliškim krogom predvojnih slovenskih priseljencev v Argentino je nova skupnost vzpostavila tvorno sodelovanje, nekdanja moč in prodornost nasprotnega ideološkega pola »starih priseljencev« pa sta do tedaj že ravno toliko upadli, da v okviru medsebojnih konfliktov in diskvalifikacij ti dve skupnosti druga druge nista več mogli niti nehoti spodbujati niti ovirati. Na takšno razmerje je pomembno vplivalo tudi dejstvo, da poznejša slovenska ekonomska emigracija šestdesetih let praktično ni zajela Argentine, zaradi česar se ostareli levičarski krogi iz tamkajšnj je predvojne priseljske skupnosti niso mogli pomlajati z novimi priseljenci. Na drugi strani pa so bila kulturna prizadevanja Slovencev v Kanadi (Kocjančič, 1998: 152–155) in večini drugih držav po drugi svetovni vojni pogosteje kot v Argentini ovirana zaradi kontraproduktivnih odnosov v okviru notranje ideološke polariziranosti. Ta se je namreč še naprej napajala z novimi priseljenci, med katerimi so bili predstavniki nasprotnih ideoloških opcij bolj ali manj enakovredno zastopani.

7. sklop dejavnikov: integriranost emigrantske kulture v kulturo nove domovine

Pomemben dejavnik je narava medkulturnih odnosov (stopnja medkulturnega povezovanja) v državi priseljevanja. V deželah, kjer so kulturni mediji, kulturna politika in izobraževalne vsebine pretežno monokulturno usmerjene in so pritiski kulturne asimilacije večji, se manjšinske kulture načeloma težje ohranjajo, razvijajo, vključujejo in uveljavljajo v okviru širše nacionalne kulture kot pa v državah s široko razvejano integracijsko politiko, usmerjeno h kulturnemu pluralizmu, torej z močno participacijo države pri sofinanciranju majšinskih/priseljskih kulturnih dejavnosti in z vitalnimi medkulturnimi odnosi v vseh sferah javnega in zasebnega življenja znotraj državnih meja. Slednji narekujejo sistematično medkulturno vzgojo otrok, mladine in odraslih, visok status prevajalske dejavnosti, enakovredno vključevanje priseljskih kultur v osrednje nacionalne kulturne medije in druge učinkovite metode

boja proti ksenofobiji, rasizmu ter gospodarski, socialni, verski, kulturni in politični marginalizaciji priseljencev.

O tem, kakšne posledice ima odnos »gostujoče« družbe do priseljencev na razvoj skupinske identitete slednjih, piše med drugim Š. Razpotnik (2004). Njene ugotovitve se kajpak nanašajo predvsem na kulturno dimenzijo skupinske identitete priseljencev in na vprašanje, kakšni pogoji pospešujejo njen razvoj v etničnem kontekstu na eni strani in kakšni pogoji omogočajo njen razvoj v nacionalnem kontekstu na drugi strani: »Etnična identiteta imigrantov naj bi bila močna v primeru, ko imajo ti močno željo obdržati svojo identiteto in ko je pluralizem v gostujoči deželi opogumljen. Kadar je močna težnja k asimilaciji, skupine pa se čutijo v gostujoči družbi⁴ sprejete, se razvije močna nacionalna identiteta. Soočeni z realno ali dozdevno sovražnostjo lahko imigranti bodisi zavrnejo bodisi opustijo svojo etnično identiteto, lahko pa tudi povečajo ponos lastne kulturne skupine in začnejo poudarjati medsebojno solidarnost kot način, kako opraviti z negativno naravnostjo širše družbe do njih.« (Razpotnik, 2004: 37)

Pri obravnavi integracije priseljencev in njihovih kultur pa moramo biti pozorni na različna pojmovanja termina integracija. Nekateri avtorji razumejo integracijo malodane v smislu asimilacije, torej kot družbeno absorpcijo priseljencev, vendar ne takšnih, kot so, temveč pod pogojem, da se najprej spremenijo, prilagodijo do takšne mere, da se odpovedo svoji izvorni kulturni identiteti in drugim specifičnim prvinam etnične identitete in se – za »gostujočo« družbo udobno prikrojeni prevladujočim vzorcem – zlijejo z dominantnim monokulturnim okoljem. Večina avtorjev v okviru migracijskih in medkulturnih študij pa razume integracijo priseljencev v smislu njihove enakopravne vključitve v »gostujočo« družbo in enakovredne uveljavitve njihovih kultur v kontekstu nacionalne kulture nove domovine.⁵

⁴ Termin gostujoča družba (angl. hosting society; ustreznější prevod bi bil gostiteljska družba, saj se pridevnik gostujoč nanaša na glagol gostovati, biti gost, ne pa na gostiti, imeti gosta) se mi zdi v tej zvezi sporen, saj ga bralec namesto v prenesenem pomenu lahko razume preveč dobesedno. Takšen pomen pa bi bil seveda zavajajoč, saj priseljenci v trenutku, ko si zagotovijo delo in dovoljenje za stalno bivanje, v končni fazi pa tudi državljanstvo, tudi sami postanejo gostitelji, saj s svojimi davki in prispevki vzdržujejo ne le socialno in zdravstveno varstvo v državi, vire prihodkov za upokojeno populacijo in sredstva za vsa druga področja redne javne porabe, ampak tudi, denimo, državne vire za določene oblike varstva tujcev kot tudi za občasno pomoč beguncem. Prav pri pomoči beguncem so priseljenci pogosto celo dejavnejši od države in večinske civilne družbe, če ti prihajajo iz njihovih rojstnih domovin. V Sloveniji je bila želja, da bi tukajšnji priseljenci čim bolj organizirano in učinkovito pomagali rojakom, ki so se začasno zatekli v to deželo zaradi vojne, izgube domov ipd., celo motiv in neposredni povod za ustanovitev cele vrste priseljskih društev v devetdesetih letih. Op. J. Ž.

⁵ O vidikih dvojezičnosti slovenskih izseljskih piscev in njihove vpetosti v multikulturno okolje nove domovine glej: Žitnik 2002 in 2004.

8. sklop dejavnikov: integriranost emigrantske kulture v matično kulturo

Izkušnje so pokazale, da lahko kompleksna integriranost izseljenske kulture v kulturo nove domovine in hkrati v matično kulturo (skupaj z zadovoljivo materialno, organizacijsko in politično participacijo obeh držav) prispeva k nadaljnjemu razvoju izseljenske kulture in ohranjanju izvirne kulturne identitete, ki lahko v izseljenstvu preživi kot dopolnilni sestavni del kulturne identitete druge generacije in vsaj na simbolni ravni še kake naslednje generacije izseljencev.⁶ Zato je sintetična obravnava kulturnega življenja posamezne izseljenske skupnosti pomanjkljiva, če ne upošteva vidika integriranosti kulturnega delovanja in kulturnih dosežkov izseljenske skupnosti ne le v nacionalno kulturo države priselitve (tj. v nacionalne kulturne programe, osrednje kulturne medije, humanistične vede in učne vsebine), ampak tudi v matično kulturo (programe, projekte, medije), znanstvenoraziskovalne vsebine in šolstvo.

JEZIK, KULTURNA VALENCA IN KULTURNA IDENTITETA V IZSELJENSTVU

Vidik obojestranske integriranosti književne produkcije izseljencev in drugih sadov njihovega kulturnega/umetniškega ustvarjanja, ki vključujejo besedila (publistika, radijski in televizijski programi, vokalna glasba, dramske izvedbe in film), narekuje enakovredno obravnavo besedil v materinščini in večinskem jeziku priseljenske države. Znanje in uporaba maternega jezika svojih staršev ali starih staršev je namreč le eden od možnih dejavnikov kulturne identitete, ni pa odločilen. To se najbolj prepričljivo odraža v tistih literarnih besedilih izseljencev, ki sicer nastajajo v jeziku njihove nove domovine, vendar vsebujejo celo vrsto prvin, ki izhajajo iz matične kulture. Že večkrat sem zapisala, da zdomski avtorji vnašajo z izvirnimi deli, ustvarjenimi v materinščini, tako v izvirno kot v privzeto kulturo svoje intimno in družbeno doživljanje tujine, ki jim je postala dom. Na drugi strani pa tisti, ki ustvarjajo v jeziku nove domovine (večinoma pripadniki druge in naslednjih priseljenjskih generacij) in so njihova dela integrirana v kulturo drugih narodov tudi skozi jezik, vnašajo v te kulture zavedne ali nezavedne prvine izvirnih kulturnih tradicij. S tem da zajemajo bodisi nezavedne prvine ali pa celo snov, motiviko ter kreativne metode in tehnike deloma tudi iz izvirnih tradicij in jih projicirajo v neko drugo literaturo, gledališče, film itd., dodajajo matični kulturi nove vloge in pomene, s čimer jo dejansko nadgrajujejo. Zato ostajajo hkrati tudi njen sestavni del. Od stopnje funkcionalne povezanosti med matično kulturo in njeno diasporo pa je odvisno, ali je izseljenska kultura sestavni del izvirne nacionalne kulture le na načelni (teoretični) ravni ali pa gre za njeno dejansko prisotnost v matičnem prostoru.

⁶ O integriranosti slovenske izseljenske književnosti v matično kulturo, literarno znanost in šolstvo glej: Žitnik 2001a, 2001b, 2003.

Pomemben vidik obravnave kulturne identitete v izseljenstvu pa je tudi tip kulturne valence, ki prevladuje med pripadniki skupnosti. Pojem kulturna valenca posameznika se je med avtorji migracijskih, etničnih in medkulturnih študij presenetljivo hitro »prijel«. Kloskowska (1993, po Smolitz, 1999: 55) npr. dopušča vsaj naslednje opcije kulturne valence: za bivalentnega posameznika je značilna kompetentnost v dveh kulturah, saj je sposoben kadarkoli aktivirati prvine dveh kultur (oziroma ene ali druge), pač glede na zahteve socialne in kulturne situacije. Polivalentni posameznik lahko funkcionira v več kot dveh kulturah, medtem ko nekateri posamezniki, ki živijo na stičiščih različnih kultur, lahko obtičijo v stanju negotovosti, ne povsem zasidrani v kateri od njih, s čimer odražajo razpetost svojih občutkov do teh kultur. Če prav razumem, bi z drugimi besedami lahko rekli, da bolj živijo ob kulturah svojega okolja in izvora kot pa z njimi ali v njih. Določeni posamezniki pa obdržijo enovalentno kulturno orientacijo, bodisi zaradi izoliranosti od drugih kultur ali pa zato, ker odklanjajo možnost, da bi se bolj poglobljeno seznanili s katerokoli kulturno skupino razen svoje in se na kakršenkoli način vsaj deloma vključili tudi vanjo.

POMEN KOMPLEKSNE OBRAVNAVE

Pri parcialni, primerjalni in celo sintetični obravnavi posameznega področja kulturnega življenja v izseljenstvu se kajpak omejujemo le na nekatere od zgoraj predstavljenih vidikov. Pri tem se moramo dosledno zavedati, da tovrstna selektivna obravnava – kot pač vsaka selektivna obravnava kateregakoli predmeta – lahko privede le do relativnih sklepov. Do veljavnih splošnih sklepov bi se lahko prebili, če bi zmogli upoštevati vse relevantne vidike. V priču jočem članku sem poskušala evidentirati tiste sklope dejavnikov, ki najbolj odločilno vplivajo na kulturno življenje v izseljenstvu in ki jih sodobne teoretske študije s področja migrantskih kultur, kulturne integracije/segregacije ter povezovalne oziroma premoščevalne vloge kulturno-umetniške dejavnosti sicer najpogosteje obravnavajo, vendar doslej niti v okviru preučevanja gradiva za tale prispevek niti pri analizi mnogo obsežnejše literature, ki sem se nanjo opirala pri svojih številnih predhodnih raziskavah na tem področju, nisem naletela na delo, ki bi upoštevalo vse tu navedene vidike.

V okviru obravnave posameznih sklopov dejavnikov avtorji razpoznavajo nekatere zakonitosti, ki sem jih tu deloma povzela, vendar se je treba tudi na tej ravni zavedati, da ugotovljene zakonitosti prav tako veljajo samo pod določenimi pogoji. Ko berem in poslušam poenostavljene splošne sodbe, ki si jih privoščijo mnogi – ne le amaterski, ampak tudi »usposobljeni« – sogovorniki na obravnavanem področju diskusije, obenem pa razmišljam o količini in tehtnosti dejavnikov, ki ob takšnih sodbah ostajajo spregledani, se mi zdi potrebno opozoriti na naslednje: če konceptualna in metodološka izhodišča posamezne raziskave ter iz nje izhajajoče razprave ne zajemajo vseh relevantnih vidikov kompleksne obravnave nekega predmeta, naj tudi njuni sklepi ostajajo relativni, torej naj se omejujejo na veljavnost znotraj upošteva-

nih kriterijev. »Ugotovitve«, kot so, denimo, »književno delo slovenskih izseljencev je drugorazredno«;⁷ ali (po spominu): »Slovenci so že tradicionalno multikulturno ozaveščeni, že vsaj iz časov multikulture Avstro-Ogrske, zato je sodobno razpravljanje o slovenski multikulturi odveč«;⁸ ali: »razen nekaj uveljavljenih priseljskih književnikov, ki objavljajo v osrednjih slovenskih kulturnih medijih in pri priznanih založbah, v Sloveniji ni kvalitetnih priseljskih piscev, sicer bi že slišali za njihovo delo«;⁹ ali pa (če množico podobnih sodb iz tujine ponazorim vsaj z enim primerom): »potomci portugalskih priseljencev v Kanadi se ne izobražujejo in še naprejasedajo najnižje sloje v kanadski družbi, ker portugalska kultura kot taka ne ceni izobrazbe«,¹⁰ bi se torej morale glasiti drugače, sicer ostajajo brezpredmetne.

LITERATURA

- Čebulj Sajko, Breda (1999). *Etnologija in izseljenstvo: Slovenci po svetu kot predmet etnoloških raziskav v letih 1926–1993*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva, 29).
- Kloskowska, A. (1993). National identification and the transgression of national boundaries: the steps towards universalisation. *Dialogue and Humanism*, 4, str. 5–17.
- Kocjančič, Cvetka (1998). Združevanje kanadskih Slovencev. *Dve domovini/Two Homelands*, 9, str. 149–160.
- Lenček, Rado L. (1990). Problems and perspectives of ethnic identification: Withering away or reaffirmation?. *Dve domovini/Two Homelands*, 1, str. 205–218.
- Lenček, Rado L. (1992). On poetic language in the literature of a linguistic diaspora at the moment of its separation from the native language. *Literature, Culture and Ethnicity: Studies on Medieval, Renaissance and Modern Literatures: A Festschrift for Janez Stanonik*, (ur. Mirko Jurak). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut, str. 21–26.
- Lukić Krstanović, Miroslava (1996). Emigrant tales. *Soočenje mita in realnosti ob prihodu izseljencev v novo okolje. Zbornik referatov s simpozija, Portorož, Slovenija, 18.–19. maja 1995 / The Confrontation between Myth and Reality on the Arrival of the Emigrants to a New Land. Proceedings of the Symposium*, (ur.

⁷ Takšno splošno sodbo podaja cela vrsta slovenskih avtorjev od sedemdesetih let dalje, čeprav v svojih obravnavah zajema jo le posamezne segmente slovenske izseljske književnosti.

⁸ Drago Jančar, v *Razpravi o književnosti Slovencev po svetu*, dvorana Slovenske matice, 7. junij 2004.

⁹ Nekdaj vodilni slovenski kulturni delavec, moj znanec, v neformalnem pogovoru z mano.

¹⁰ Armando Oliveira, Incorporation of young Portuguese and Portuguese descendants in Canada, predavanje na mednarodni konferenci Association of European Migration Institutions, Lizbona, Universidade Aberta, 30. september 2003.

- Irena Gantar Godina). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za izseljenstvo, str. 41–51.
- Lukšič - Hacin, Marina (1999). *Multikulturalizem in migracije*. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC (Zbirka ZRC, 22).
- Razpotnik, Špela (2004). *Preseki odvečnosti: nevidne identitete mladih priseljenk v družbi tranzicijskih vic*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Sanders, J. M. (2002). Ethnic boundaries and identity in plural societies. *Annual Review of Sociology*, 28, str. 327–357.
- Skrbiš, Zlatko (1994). On ethnic »communities« in non-native environments. *Dve domovini/Two Homelands*, 5, str. 137–149.
- Smolicz, Jerzy (1999). National identity and cultural valence in an ethnically pluralist setting: the case of Australia. *Scandinavian and European Migration to Australia and New Zealand*, (ur. Olavi Koivukangas in Charles Westin). Turku: Institute of Migration; Stockholm: CEIFO, str. 54–70.
- Vrečer, Natalija (2003). Vloga kulture pri procesih integracije (prisilnih) priseljencev. *Razprave in gradivo*, 42, str. 152–166.
- Žigon, Zvone (1998). *Otroci dveh domovin: slovenstvo v Južni Ameriki*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Žigon, Zvone (2001). *Iz spomina v prihodnost: slovenska politična emigracija v Argentini*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (Migracije, 1).
- Žitnik, Janja (2001a). Besedna umetnost slovenskih izseljencev in njeno mesto v sodobni slovenski kulturi. *Dve domovini/Two Homelands*, 14, str. 67–90.
- Žitnik, Janja (2001b). Slovenski izseljenski pisci in literarno povratništvo. *37. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, 25.6. - 14.7. 2001. *Zbornik predavanj*, (ur. Irena Orel). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, str. 155–172.
- Žitnik, Janja (2002). Naj še pišem v materinščini? – Slovenski zdomski književniki v multikulturnem okolju. *Ustvarjalnost Slovencev po svetu: zbornik predavanj*, (ur. Boža Krakar - Vogel). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, str. 119–132.
- Žitnik, Janja (2003). The return of Slovene emigrant literature. *AEM1 journal*, 1, str. [106]–111.
- Žitnik, Janja (2004). Slovene emigrant writers in Canada and Europe – the question of bilingualism. *Möglichkeiten und Grenzen des Multikulturalismus: der Schutz sprachlich-kultureller Vielfalt in Kanada und in Europa: internationales Symposium Wien 8.-10 November 2001*, (ur. Fritz Peter Kirsch in Waldemar Zacharasiwicz). Wien: Zentrum für Kanada-Studien, Universität Wien, str. 223–240.

SUMMARY

THE CULTURAL LIFE IN EMIGRATION: A CONCEPT OF A COMPLEX TREATMENT

Janja Žitnik

The first part of the article is dedicated to the explanation of those topic-related words or terms in which the meaning and the use can be most diverse with regard to different contexts and different authors' views. Those words are: nation; national; migrant, migration; emigrant culture.

In the next part of the article, the regular characteristics that have been observed in the development of an emigrant community's cultural life are exposed, tracing the phases of early beginnings, raise, climax and decline of a community's cultural activities. Special attention is paid to the interlacing cultural life of the immigrant communities of the same ethnicity but with different period of their presence in the same receiving country, as well as to the double linking role of the emigrants' cultural activities: the role of the inner connection of a community (the strengthening of the ethnic cultural identity and the resulting strengthening of the ties within the immigrant community, the defense against the assimilation pressures) and the role of the outward linkages (the intercultural and integration role of those activities).

This is followed by a brief presentation of the major spheres of cultural activities in emigration. In the next section the distinct particularities within individual forms of an immigrant community's cultural activities are outlined. The focus of this section is on diverse criteria used in the examination of the "ethnic signature" of the verbal cultural activities on the one hand and that of the non-verbal ones on the other hand.

The central part of the article deals with the conditions that are required for a fully developed cultural life in emigration. The immigrants of the same ethnicity living in different countries or in different periods of time, or the immigrants of the same ethnicity living in different cultural milieus of the same country, or in the same cultural milieu, but with different length of their presence in it, are submitted to very different conditions of the development of their ethnic cultural life. The most frequently discussed series of factors that determine those conditions are:

- 1. the existence of an immigrant community;*
- 2. the coherence of the immigrant community;*
- 3. the immigrants' socio-economic status;*
- 4. the educational structure of an immigrant community;*
- 5. the standards, values and way of life within the immigrant community;*
- 6. the ideological polarization of the immigrant community;*
- 7. the integration of the immigrant culture into the mainstream culture of the receiving country;*
- 8. the integration of the emigrant culture into the national culture of the country of origin.*

The next section discusses the most relevant aspects of the current academic treatment of the language, the cultural valence and the cultural identity in emigration. The conclusion brings – along with the quotations of some typical examples of superficial

inferences – an explanation of the significance of a complex treatment of the cultural life in emigration, a treatment that considers all of the above mentioned factors which, judging from the findings of various intercultural theories, are most vividly reflected in the emigrants' cultural life.

HREPENENJE PO DOMOVINI V POEZIJI SLOVENSКИH AVTORIC V ZDOMSTVU

Irena Avsenik Nabergoj¹

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Hrepenenje po domovini v poeziji slovenskih avtoric v zdomstvu

Članek prek poezije slovenskih ženskih zdomskih pesnic razkriva bivanjsko občutje v zdomskem bivanjskem položaju. Izmed številnih slovenskih zdomskih pesnic natančneje obravnava pesmi Milene Šoukal (Chicago, ZDA), Pavle Gruden (Avstralija) in Milene Merlak-Detela (Dunaj). Njihove pesmi predstavi z vidika tematike hrepenenja po domovini, ki je konstanta vse slovenske zdomske poezije. Pogostnost, izpovednost in svojevrstno simboliko motivov hrepenenja določajo osamljenost zunaj domovine in svojcev, spomini na domačo zemljo in njeno težko preteklost ter bojazen, da ni več vrnitve domov. Tako njihovo hrepenenje pogosto prestopa v pesniško metaforo iskanja domovine v religioznem smislu.

KLJUČNE BESEDE: Hrepenenje, domovina, izpoved, simbol, Milena Šoukal, Pavla Gruden, Milena Merlak-Detela

ABSTRACT

The Longing for Homeland in the Poetry of Slovene Emigrant Authoresses

The article reveals through the poetry of Slovene emigrant women poets existential sensation in emigrant environment. Of numerous Slovene emigrants female poets the contribution deals in detail with the poems of Milena Šoukal (Chicago, U.S.A.), Pavla Gruden (Australia) and Milena Merlak-Detela (Vienna). Their poems are presented from the aspect of thematic of longing for the native land that is a constant in all Slovene emigrant poetry. The frequency, declarativeness and a unique symbolic of motives of longing are defined by solitariness outside homeland and away from relatives, by remembrances of the native soil and its difficult past, and by fear of not returning home. Thus, their longing frequently transgresses to poetical metaphor of seeking homeland in religious sense.

KEY WORDS: Yearning, homeland, confession, symbol, Milena Šoukal, Pavla Gruden, Milena Merlak-Detela

UVOD

O vlogi in občutju ženske v zdomskem bivanjskem položaju nam veliko razkrije njihova umetniška dejavnost: likovna in glasbena umetnost, še posebej pa literatura. Posebno pesniška beseda, ki je pri ženskih avtoricah v zdomstvu najpogostejša, s svojo izpo-

¹ Dr. znanosti, Ljubljana; e-pošta: irena.avsensik-nabergoj@guest.arnes.si

vednost jo izraža njihovo vlogo in duhovni vpliv, čeprav je ta morda tih, zastrt, prikrit. Tisto, kar še najbolj določa žensko zdomsko poezijo in zdomsko literaturo nasploh, pa je hrepenenje. Gre za prvinso hrepenenje po temeljnih vrednotah, ki določajo človekovo dostojanstvo. Ena najpomembnejših vrednost za zdomskega človeka pa je domovina.

V slovenski ljudski in umetni poeziji je bil motiv ljubezni do slovenske zemlje in domovine nenehno živ. Najpomembnejši vzrok za to je bila trda usoda slovenskega naroda, ki vso svojo zgodovino moral bojevati za svoj prostor in svojo celostno podobo, še posebej zaradi nenehne nevarnosti in grožnje osvajalskih in asimilacijskih strasti. Slovenska pesniška beseda zato pogosto izraža hrepenenje po domovini, ki bo Slovincem dala trdnost, varnost, samozavest, svobodo bivanja in možnost osebnostnega uresničevanja. Vsak človek je s svojo domovino intimno povezan, saj ga določajo njen jezik, kultura, način življenja, njena preteklost in njena prihodnost.

Hrepenenje po domovini pa nima v prvi vrstisamo prostorske, zunanje razsežnosti, temveč vselej vsebuje globljo, notranjo razsežnost – simbolizira temeljno človekovo hrepenenje po svobodi, po pribežališču iz tesnob, nesreč in razklanosti. V tem smislu je očetovo hišo in domači kraj opeval že Prešeren v pesmi *Vrba iz Sonetov nesreče*, v kateri spoznava, da bi mu samo domovina zagotovila notranje ravnotežje; tujina mu je sicer dala znanje, vendar ga je skrhala njegovega duha, vse njegove upe sprevrgla »v strup«, mu vzela »vero v sebe« in ga spremenila v »igračo« »notranjih viharjev«.

Motiv domovine, očetove hiše in rodne pokrajine je konstanta slovenske lirike že od njenih prvih začetkov in v različnih zgodovinskih okoliščinah naroda dobiva različne izrazne odtenke, vse te odtenke pa povezuje temeljno občutje človekove intimne zraščенosti s svojimi koreninami. Ta neločljiva zraščенost se prav posebno močno odraža v poeziji Srečka Kosovela, pri katerem se je trdi kras s svojo burjo in mehko pesmijo borov vtisnil v vse njegove temeljne pesniške motive. Življenjska moč in razgibanost pokrajine sta zelo izraziti tudi v poeziji Jenka, Murna, Župančiča, Gradnika in Kocbeka, ljubezen do rodnega kraja v svojih pesmih izražajo Levstik, Stritar, Gregorčič, Aškerc, Krakar, Menart, Zlobec, Strniša, Pavček, Kovič in drugi, znane so koroške balade Ellerja, Kuchlinga, Hartmanove, Prunča in drugih, pa tržaške pesmi o domovini Košute in še številnih slovenskih pesnikov in pesnic.

Poseben izraz dobi motiv domovine in rodne pokrajine v položaju človekove ogroženosti, ko mu je svobodno bivanje na domači zemlji nasilno odvzeto. V takšnih tragičnih okoliščinah človek še najgloblje začuti vrednost izgubljenega doma in občuti kar najtesnejšo čustveno-duhovno povezanost s svojo domovino. Takšen odnos do domovine z emocionalno silo ter svojevrstnim nemirnim ritmom in čarom, polnim hrepenenja, odmeva zlasti v pesmih slovenskih zdomskih pesnikov in pesnic o zemlji in domovini. V njih se prvine pokrajine navadno prepletajo z osebno refleksijo in razpoloženjem, ki pogosto prestopa v pesniško metaforo iskanja človekove domovine v najglobljem, ontološkem pomenu. Iz tujega sveta vstaja v zdomskem, izseljenskem človeku hrepenenje po nepozabnih svetinjah rojstne, očetove hiše, po tistem živem soku, ki se pretaka v koreninah drevesa, da zmore rasti in da ga ne zlomijo viharji

tujega sveta. Ni nenavadno, da se motiv devesa z domačimi koreninami, ki raste na tujem, tako pogosto pojavlja v zdomski poeziji in se vtisne celo v naslove njihovih pesniških antologij, kot so na primer antologija slovenskega zdomskega pesništva zadnjih štiridesetih let »*To drevo na tujem raste*« (Ljubljana 1990), ali pa izbor pesmi Slovencev v Avstraliji »*Lipa šumi med evkalipti*« (Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 1990). Drevo kot simbol življenja, ki se nenehno razvija in dviga proti nebu, v zdomskem položaju simbolizira uporno voljo, da bi Slovenec tudi v tujem svetu ostal Slovenec ter v njem ustvarjalno deloval, intimno zrašččen s svojimi koreninami. S svojimi koreninami drevo preiskuje globine, v katere prodira; z deblom in spodnjimi vejami površino zemlje; z zgornjimi vejami in vrhom, ki jih privlači svetloba neba, pa sega v višave. Ta simbolika drevesa izrazito odseva v zdomski poeziji: zdomska pesem v odprtih, krvavih ranah preteklosti, ki zevajo iz korenin, preiskuje najgloblje globine človeškega doživljanja; »človeško« deblo, to je človek, ki mora na tuje, nemirno išče svoje mesto na tujih tleh, toda z najvišjimi vejami in vrhom, ki simbolizira njegovo neminljivo hrepenenje in upanje, sega proti nebu. Samo z večnim črpanjem iz korenin in seganjem proti nebu, od koder pa spet prihaja življenje in prodira nazaj v zemljo, nazaj h koreninam – to je z večnim obnavljanjem spomina in hrepenenja po domovini, v človeku ne umre duhovna moč, ki je na tujem nujno potrebna za skladno bivanje in notranje ravnesje.

HREPENENJE PO DOMOVINI V POEZIJI SLOVENSkih AVTORIC V ZDOMSTVU V OBDOBJU PO DRUGI SVETOVNI VOJNI

V tem smislu se hrepenenje po domovini izrazito kaže v literarni ustvarjalnosti slovenskih izseljencev in zdomcev, raztresenih skoraj po vseh celinah sveta, ki je nastala po drugi svetovni vojni. Tematiko njihove literarne ustvarjalnosti usodno določa poseben bivanjski položaj iztrganosti iz domovine. Že samo dejstvo, da so med razseljenimi osebami na tujih tleh vrele slovenska beseda, duhovna misel in slovenska pesem, pričuje o njihovem hrepenenju – hrepenenju po svojcih, po domu, po domovini. Čeprav zdomska poezija, proza in drama odsevajo neizogibno grenkobo nepričakovano krute življenjske usode, pa obenem izražajo ponos, pogum in voljo do življenja, ki pa se jim nemalokrat pridružuje strah pred izgubo korenin in pozabo, smrtjo na tuji zemlji. Zdomsko poezijo napolnjujejo temne slutnje o negotovi usodi v tujem svetu in o usodi domovine, napolnjuje jo bogastvo notranjih duhovnih podob, zraslih iz hude in dolgotrajne bolečine, poudarjeno pa je tudi hrepenenje po spravi s slovenskimi ljudmi nad pogorišči in skritimi grobovi žrtev usodnega pretresa druge svetovne vojne. To hrepenenje kot stalnico vse zdomske književnosti poudarja med drugimi France Papež, ko leta 1980 v *Antologiji slovenskega zdomskega pesništva* (Buenos Aires, 1980) zapiše: »Za našo poezijo bi dejal, da je na poti in biti na poti pomeni uresničiti se v neznanih spominih, poslušati stare besede in odkrivati nove, pa

se ne nagledati neba; vstajati sredi noči kakor mesečnik, hraniti se iz klitja prečudnih darov, ki jih daje nemir duha.«²

Kot ugotavlja Lev Detela, je zdomska literatura »izraz prehojene poti trdo preizkušenih posameznikov in skupin predvsem krščansko-idejnega izvora.«³ Tako kot v domovini tudi v zdomstvu v literaturi prevladuje ustvarjalnost moških avtorjev, ki pa jo »osvežujoče spreminja in prekinja ženski literarni prispevek.«⁴ Ta prispevek »v bistvu ni tako majhen, kot je majhno število v zdomstvu aktivneje pišočih in literarno delujočih žena.« Detela ocenjuje, da literarna ustvarjalnost ženskih zdonskih avtoric »... v svojih najboljših primerih zrcali zaokroženo in suvereno izoblikovano idejno-estetsko dejanje večjih duhovnih razsežnosti.«⁵

Med vrhove slovenske zdonske ženske lirike se uvršča zlasti poezija Milene Šoukal (Chicago, ZDA), Pavle Gruden (Avstralija), Milene Merlak-Detela (Dunaj, Avstrija), Tržačanke Neve Rudolf (Trst, Avstralija, Beograd); Ane Praček Krasna (ZDA), Erike Lidie Poglajen (Argentina). Med slovenskimi zdonskimi povojnimi pesnicami v Evropi so poleg Milene Merlak Detela še Tea Rovšek Witzeman (Dunaj), Marija Hriberšek, Mihaela Barišič-Hojnik, Avgušтина Budja (Švedska). Ob najpomembnejši pesnici Pavli Gruden, ki ustvarja v Avstraliji v slovenskem jeziku, na tej celini ustvarjajo poezijo v slovenščini tudi Draga Gelt, ki svoje občutene pesmi, ki izražajo njen izjemni posluš za ljudi, tudi sama ilustrira, pa Cilka Žagar, Danijela Hliš, v angleškem jeziku pa Michelle Leber, Irena Birs, pa tudi Danijela Hliš. V Severni Ameriki poznamo ženske pesnice že iz obdobja slovenskih priseljencev in njihovih potomcev v ZDA od leta 1891 do leta 1945; med njimi so Anna Praček Krasna, Rose Mary Prosen (predvsem osebnoizpovedna lirika), Katka Zupančič (predvsem satirična poezija), Mary Jugg Molek (zlasti refleksivna lirika); najpomembnejša pesnica iz vala novih priseljencev v ZDA po letu 1945 pa je že omenjena Milena Šoukal. Predstavnice ženske poezije v Kanadi so Francka Seljak, Cvetka Kocjančič, Marija Hočev, Dora Tomšič, Branka Ožbalt, Danica Dolenc. V tem prostoru najbolj slavi jo Prešerna, Gregorčiča, Cankarja in Kosovela, ki številnim Slovencem po svetu pomenijo simbole slovenske narodne identitete.⁶ V južni Ameriki slovenske pesnice v obdobju pred drugo svetovno vojno objavljajo po različnih revijah. V Argentini v revijah Duhovno življenje, Slovenski tednik in Rafael-Izseljenski vestnik sodelujejo predvsem Ana Gale, Antonija Rože, Anka Salmič, Justina Jeram, Anica Jeram, Pepca Furlan, Lojzka Jekše Sancin, Tereza J. Solič, Anica Troha, Leopolda Kodrič, Paula Premru Bilardo, Majda Kratnar; najboljša pesnica povojne slovenske književnosti v južni Ameriki pa je Erika Lidia Poglajen, ustvarja v španskem jeziku. Le malokateri izmed slovenskih pesnic v zdomstvu je uspelo izdati pesniško zbirko, večinoma so njihove pesmi ostale po zdonskih literarnih listih, revijah in zbornikih (Meddobje, Zbornik Svobodne Slovenije, Glas

² Prim. Papež 1980, 9.

³ Prim. Detela 1984, 239.

⁴ Prim. Detela 1984, 238.

⁵ Prim. Detela 1984, 239.

⁶ Prim. Jurak 1999, 334.

Slovenske kulturne akcije, Druga vrsta itn. v Argentini; Glas Slovenije idr. v Avstraliji; Ameriška domovina v ZDA), zamejskih publikacijah (npr. Mladika in Most v Trstu, Nedelja in Mladje v Celovcu itn.), pa tudi po izseljenskih in drugih revijah v domovini (npr. Rodna gruda, Slovenski izseljenski koledar, Dialogi, Sodobnost, Srce in oko, po koncu Jugoslavije tudi v revijah Kultura, Apokalipsa itn.). Poleg omenjenih je še več slovenskih ženskih pesnic v zdomstvu, katerih poezija, objavljena večinoma v periodiki, žal še ni raziskana. Med temi je tudi Dolores Terseglav, ki je živela na Reki in se kot Slovenka počutila, kot da živi v izgnanstvu, ter v Buenos Airesu izdala zbirko pesmi *Ladijski dnevnik*.

Večina avtoric, tudi najmlajša izmed njih, komaj 24-letna Erika Poglajen, katere starši, potomci povojnih beguincev so se rodili že v Argentini, se dihu domovine v svoji poeziji, v kateri se prepletata dediščini alpsko zadržanega in vročerkvno odkritega temperamenta dveh svetov, ne more izogniti.⁷ Hrepenenje po domovini se v bivanjski dvojnosti, ki jo čuti jo tudi mlajši rodovi razseljenih oseb, vselej neposredno ali zastrto izraža. Odeto je v vznemirljivo krhkost izraza, ki ga lomi prizadetost ne samo zaradi krute usode domovine, temveč tudi zaradi krivde človeštva, ter intimna ogroženost in tesnoba v položaju iztrganosti od domovine. V tem kontekstu dobiva tema hrepenenja v zdovski poeziji posebno mesto in umetniški izraz.

HREPENENJE »RANJENE PTICE« PO DOMAČEM NEBU V POEZIJI MILENE ŠOUKAL (CHICAGO, ZDA)

Na poseben način se hrepenenje po domovini kaže v poeziji pesnice Milene Šoukal (roj. 1922), predstavnice povojne politične, begunske emigracije, živeče v Chicagu v Združenih državah Amerike. Leta 1995 pesnica v pismu zapiše, da se vseh štirideset let ni mogla privaditi na bivanje v Chicagu.⁸ Njena poezija je v celoti zbrana v pesniški zbirki *Ptice na poletu*. Odseva duhovni nemir in hrepenenje, ki izhaja iz njenega posebnega intimnega bivanjskega položaja iztrganosti iz domovine. Pesmi so izrazito osebnoizpovedne in ekspresivne, polne intimnih čustvenih odzivov na življenjske položaje. Hrepenenje se pogosto izraža z simboli srca in sna, pa tudi z izvirnimi metaforami iz življenja narave. Njeno liriko prežemajo jezikovna magičnost, ontološka disonančnost, tragična obarvanost in bogata metaforika v slikanju eksistencialnih kriz, »ugrabljenih ali zastrtih možnosti in upov, ki se odmikajo«.⁹

V pesmi *Nevihla* je pesničino hrepenenje po domovini obremenjeno s strahom, ki so ga krvavi spomini na povojne poboje vžgali v njeno srce. Doživetja človeške blaznosti, ki jim je bila priča od blizu, se v njenem spominu spreminjajo v podobe

⁷ Prim. E. L. Poglajen, *Devet pomladi / Nueve primaveras*, Ljubljana: samozaložba R. Švent (prev. B. Rebozov, spr. beseda H. Glušič), 2003.

⁸ Prim. M. Šoukal, pismo z dne 6. avgusta 1995. Navaja H. Glušič, *Poezija Milene Šoukal*, spremna beseda, v: Šoukal 1999, 168–170.

⁹ Prim. Detela 1984, 241.

»jeznih senc«, ki mrmrajo, in v njej ustvarjajo napeto razpoloženje, kakor ob hudi nevihti, ki zabija v zemljo »točo«. Pesničina občutljivost za glasbo in likovni svet se v pesmi odražata v sinestezijah, ko mračne podobe iz narave »vpijejo«, »mrmrajo« v nemočnem »obupu prekletstva kaznovanih«. »Zrak« iz globeli hoče »prevpiti« spomine, pa jih ne more; pesnica zahrepeni po pozabi, a hkrati ve, da njena duša ostaja usodno zaznamovana s temnimi spomini in trpko grenkobo.¹⁰

Izrazite se hrepenenje po domovini kaže v pesmi *Strta perut*. V njej pesnica svoje ohromelo hrepenenje po domovini ponazarja s simbolom ptice, ki ima pohabljenno perut in ne more več leteti v »jati na obzorju«. Ostaja »med bičjem«, brez moči, polna bolečine, obupa in sovražne upornosti. »Zaklicala bi jatam na obzorju, kričala bi v obup peruti«, pa se le »plazi ... iz dna na vrh, ... pohabljenka noči«. Strta perut ji preprečuje, da bi se dvignila iz »megle«, ki se vleče »v dolini«, in skupaj za »jato« poletela čez ocean, oziroma da bi se osvobodila zemeljske teže.¹¹ Simbol ptice in njene onemoglega letenja v tej pesmi ponazarja simboliko neznosne ujetosti zdomskega človeka med nebo in zemljo, med svobodo domovine in sovražnostjo tujine. Ta grozi, da bo pohabila, poškodovala celo upanje, edino, kar ga ohranja pri življenju.

S simbolom ptice pesnica izraža bolečino tujine in utrujeno hrepenenje po domovini tudi v pesmih iz cikla *Ptice na poletu*. »Ptica, ki je zapustila drevo, / ve, / da v vrhovih veter / šumi močnejše ...«,¹² pravi pesem. Spet drugod pa pesnica zapiše: »... oči pozdravljajo oddaljeno ladjo, / valovi nosijo pozdrave, / ko izginjajo na obzorju ... Stojimo na pomolu / in čakamo in kričimo / v zarje večerov. // In se selimo iz kraja v kraj.«¹³ S simbolom ladje, ki bi popotniku zagotovila varno vrnitev domov, pa se od njega oddaljuje, pesnica izraža slutnjo o neizpolnljivosti svojega hrepenenja po vrnitvi v domači kraj, ki jo napolnjuje z obupom (»čakamo in kričimo v zarje večerov«).

Občutej tujine in žalost hrepenenja po vrnitvi v domovino razkriva tudi pesem *Povratek*.¹⁴ Svoje doživljanje izkoreninjenosti in tujine pesnica slika s personifikacijo »žalosti«, ki je »pokleknila« in mora »prestatiti tepež dežja iz mrkega neba«. Ta tepež dežja je neizogiben, na nebo in njegove zakone človek ne more vplivati, podobno kot ne more vplivati na svoj bivanjski položaj. Svoja hrepenenja mora »potisniti na rob prepada«, saj so predaleč od možnosti izpolnitve. »Povratek bivanja« v tujem svetu – tam, kjer še »iz hrasta v bregu sahnejo sokovi« in kjer »rdeči pljunek na obrežju izmivajo valovi«, je za pesnico pot k sebi, morda celo smrt. Na to kaže uporaba metafore »rdeči

¹⁰ Gl. Šoukal, 1999, 14.

¹¹ Gl. Šoukal 1999, 16. Podobno stanje hrepenenja, ki se ne more uresničiti, izpove med drugimi slovenskimi pisatelji tudi Cankar v pripovedi *Budalo Martinec* iz cikla črtic *Za križem* (1909). Njegova pripoved govori o pohabljenem človeku, ki zaradi pokvečenega telesa omahne na svoji poti iz mrtve in zapuščene doline. Podobno kot se ptica s strto perutjo v pesmi Milene Šoukal ne more več pridružiti jati ptic, da bi z njimi poletela v nebo, tudi Cankarjev Martinec zaradi pohabljenih nog ne more dohiteti skupinc ljudi, ki se vzpenja iz mrtve doline na hrib, v novo svobodo.

¹² Gl. Šoukal 1999, 69.

¹³ Gl. Šoukal 1999, 71.

¹⁴ Gl. Šoukal 1999, 18.

pljunek na obrežju«, ki spominja na pesničin baladni dnevniški zapis iz leta 1964, ki govori o smrti neke žene, kot o tem Šoukalova zapiše v svoji beležki:

» – Odšla je nekega dne nabirat jagode. Zaman so jo pričakovali zvečer, zaman vse druge dneve – ni se več vrnila. Ob jezeru na vznožju utrdbe so našli le njeno rdečo ruto, ki jo je prilepil pljusk valov ob kamen ...«¹⁵

Žalostno slutnjo smrti in pozabljenosti na tujih tleh izraža pesnica s koncem pesmi. V njej piše, kako »... rdeči pljunek na obrežju / izmivajo valovi / z zeleno tihimi očmi, // izgublja se odsev / v požrešnosti globine«.

V pesmi *Povratek* je v tematiki hrepenenja mogoče prepoznati podobnost z vzgibi hrepenenja v nekaterih Cankarjevih delih. Sorodnost se kaže tudi v izbiri nekaterih simbolov, denimo rdeče rute in vode, v kateri hrepeneče duše najdejo smrt in z njo potešitev. Rdeča ruta kot simbol nedosežnega hrepenenja, ki vabi v smrt, se podobno kot v dnevniškem zapisu Šoukalove pojavi denimo tudi v pripovedi *Budalo Martinec* iz cikla Cankarjevih črtic *Za križem*. V njej pohabljeni Martinec vse bolj omaguje na poti iz mrtve, zapuščene doline v Ameriko, vse bolj se oddaljuje podoba »rdeče rute«, ki jo nosi njegova ljubljena Hana v gruči odhajajočih popotnikov. Ko rdeča ruta izgine z obzorja njegovega pogleda, ugasne v njem hrepenenje in Martinec umre, tako da zgrmi v prepad. Še razločneje pa se ob pesmi *Povratek* kažejo vzporednice s Cankarjevo dramo *Lepa Vida*, ki mu pomeni simbol neutešljivega človeškega hrepenenja. Podobno kot ženska, ki se v dnevniškem zapisu in pesmi Šoukalove utopi v tujem oceanu, tako da od nje ostane le še »rdeči pljunek« na obrežju, se utopi tudi Lepa Vida in »čez črn most« prestopi v večnost, potem ko nikjer na svetu ne najde potešitve svojega hrepenenja.

S posebno simboliko pesnica izraža svoje hrepenenje po rodnem kraju in svojcih v pesmi *Desetnica*. V njej se poistoveti z »desetnico«, po ljudskem verovanju deseto hčerko, ki mora z doma po svetu. Desetnica je šla na pot, »palico grčavko« je zamenjala za »limuzino« ameriškega velemeda, culo s popotnico (»košček črnega kruha ti mati je dala«) za pogačo in vino. Toda nobeno materialno bogastvo je ne more osrečiti in njeno srce pušča prazno. Desetnica se boji, da v njej zamre vsako upanje na vrnitev v domovino, kot pravi sklep pesmi:

» ... bojiš se, da z naglico blazno / utihne tudi trkanje na stene srca: / »Vrneš se, desetnica?«¹⁶

Na to vprašanje pa pravzaprav ponudi odgovor vrnitev k začetni kitici, ki pravi: »V prsih imaš tako majhno srce./ Toda v očeh /... v očeh ni meja.« Z izrazom »oči«, simbolom duhovne svetlobe in spoznanja, ki se v krhkem telesu deklice širi brez meja, pesnica poudarja premoč neuničljivega duhovnega hrepenenja nad ranjenostjo in bolečino »majhnega človeškega srca«.

¹⁵ Gl. M. Šoukal, Zapisek v arhivu, avgust 1964, Fort Wilkins, v: Šoukal 1999, 9.

¹⁶ Gl. Šoukal 1999, 5.

V svojem poslednjem ciklu pesmi *Človek* Milena Šoukal poveže hrepenenje po domovini s hrepenenjem po spravi. V motivu in besedišču sega k svetopisemski simboliki in zapiše:

»... Za nami so ostala pogorišča - / krvavi jezdec so preplavili nebo. // Kdo bo preštel krivice, / ki so jih mogotci / natresli na pota, / da bi sij njihovih imen / ne ugasnil pod večer? // ... V noči se hrepenenje sprosti, / pred nami stoji, nas vabi ... // ... Stegni roko k spravi, / pošlji oljčno vejico / v oddaljene dežele, / da bomo peli, / v odmevu sprejemajoč / klice velikih gora.«¹⁷

S »krvavimi jezdec« pesnica seže k štirim jezdecem Apokalipse, katerih opis se je navdihoval pri Ezekielovih in Zaharijevih vizijah – štirje jezdec v Apokalipsi pomenijo štiri grozote Izraela, ki bodo legle na rimsko cesarstvo: divje zveri, vojska, lakota, kuga (svetopisemske apokalipse so Dan, Iz 24-27, Mr 13, Raz).¹⁸ Te grozote so v vzhodnjaški književnosti dobile vrednost simbola; pomenijo najhujšo kazen, ki grozi svetu na poslednji dan, če se ljudje ne bodo spreobrnili.¹⁹ Pesnica s simbolom »krvavih jezdec« opominja ves slovenski narod, naj se med seboj spravi, sicer bo zanj nastopila kazen ob koncu časov.

HREPENENJE »PREDICE, KI PREDE NITI HARMONIJE MED DVEMA SVETOVOMA,« V POEZIJI PAVLE GRUDEN (AVSTRALIJA)

Tudi Pavla Gruden, slovensko-avstralska pesnica prve generacije, ki je v Sydney priplula leta 1948, v svoji poeziji na poseben način izraža hrepenenje po domovini.²⁰ Iz lirike te duhovno izjemno močne osebnosti pogosto odseva njena osebna prizadetost zaradi socialnih pretresov in krivic, ki se dogajajo tako v tujem svetu kot tudi v domovini. Haikuji Pavle Gruden, ki jih pesnica objavi kot svojo prvo pesniško zbirko z naslovom *Snubljenje duha*, so med najlepšimi dosežki haiku poezije v slovenskem jeziku. Hrepenenje po domovini, ki kaže na izjemno trdno slovensko jedro svetovljanske pesnice, se zastrto izraža v njenih haikujih, zbranih v zbirki *Snubljenje duha*

¹⁷ Gl. Šoukal 1999, 119.

¹⁸ Prim. Grabner-Haider in Krašovec 1984, 166 (geslo: apokalipse).

¹⁹ Prim. Chevalier-Gheerbrant 1995, 248 (geslo: konjenik, jezdec, jahač). Apokalipsa ali Razodetje sv. Janeza je zadnja knjiga krščanskega Svetega pisma, to je Nove zaveze. Govori o paruziji, Kristusovem drugem prihodu na svet ob koncu sveta, in dogodkih, ki jo napovedujejo. Po krščanskem izročilu naj bi jo napisal Janez Evangelist na otoku Patmosu proti koncu Domicijanove vladavine. Znana je likovna upodobitev štirih jezdec apokalipse na lesoreznem ciklu iz l. 1498, na katerem je upodobljenih 15 lesorezov z motivi apokalipse. Ta cikel je izšel l. 1498 kot prva knjiga, ki jo je zasnoval in samostojno izdal neki umetnik, ob samostojni grafični vrsti vsebuje na hrbtnih straneh listov tudi celotno besedilo. Prim. Menaše 1969, stolpec 82 (gesli: Apokalipsa, *Apokalipsa).

²⁰ Zlasti v svojih zgodnjih pesmih se Pavla Gruden pogosto navezuje na Prešerna in Cankarja. Prim. Jurak 2002, 85.

(1993/1994), izrazite je pa v pesmih iz njene pesniške zbirke *Ljubezen pod Džakarando* (Ljubljana: Prešernova družba, 2002).

Dva cikla njenih haikujev, *Pod slovenskim nebom* (1984) in *Znamenja v Jurkloštru* iz zbirke *Snubljenje duha*, že s svojima naslovoma kažeta na pesničino asociativno spominjanje na domovino. S ciklom *Pod slovenskim nebom* si pesnica pričara vonj njenega zraka, zemlje, dreves in njene pokrajine. Haiku *Raj na griču* tako govori:

*Dom s trto. Lipa. / Voda, prst, les, mleko, vol. / In zrak utripa!*²¹

Utrinki iz spomina na slovensko pokrajino se prepleta jo z njenim jasnim duhovnim vpogledom v smisel človekovega obstoja in bivanja, kot govori npr. haiku *V travi*:

*Pst! Črčček v travi: / vse, vsi smo tu Zemljani / po Pranaravi.*²²

Podobno govori haiku *Ob poti*:

*V prst leze kamen / zagrnjen s suhim listjem. / Mi tudi. Amen.*²³

Pesnica v spominu sliši pesmi črčkov in ptic iz znane pokrajine (*Dvospev*), piš regratove lučke (*V regratu*), spremlja jo kolorit nežnega divjega cveta s polja (*S polja*), vidi razpiranje marjetke v jutranji zarji (*Naključje*), opija jo vonj sena (*Visoko poletje*), občuduje konja ob ograji (*Iz oči v oči*).

Drugače so obarvani njeni haikui iz cikla *Znamenja v Jurkloštru*. V njih pesnica izraža zaskrbljenost nad prihodnostjo slovenskega naroda, ki ga je razdvojilo »hudo-urje« vojne (*V hudi uri, Pred skalo*). V prsti med jelšami vonja smrt (*Moč prsti*), smrt vonja tudi v »vodnih hlapih« (*Med grobovi*). Izjemno močno povednost vsebuje njen haiku *Zla slutnja*, ki govori:

*Bohot lapuha - / piki! V meni skrb za rod / prepoln napuha.*²⁴

Tih spomin na domovino se v njej zdrami pozimi, kot priča njen haiku *Džakaranda v novembru* iz cikla *Terra felix*:

Grozdi zvončkov! V splet / trav sinji cvet za cvetom / pada – doma sneg
...²⁵

²¹ Gl. Gruden 1993, 23.

²² Gl. Gruden 1993, 31.

²³ Gl. Gruden 1993, 32.

²⁴ Gl. Gruden 1993, 40.

²⁵ Gl. Gruden 1993, 53.

Občutje svoje minljivosti Grudnova povezuje z utrinki iz svojih mladostnih doživljanj sveta v domovini. V haikuju *S samotne steze* iz cikla *Kri in duh* zapiše:

*V očeh odmiram. / Z veseljem Marijine / solze nabiram.*²⁶

V haikuju *Preblisk* pa pesnica izpove:

*V padcu utrinka / se vidim ko minevam / kakor snežinka.*²⁷

Hrepenenje po domovini odseva tudi iz njenih pesmi, zbranih v zbirki *Ljubezen pod Džakarando*. V pesmi *Pismo v domovino* (1958) iz cikla *Iz ugašajočega časa* izraža žalost iztrganosti od svoje domovine in od svoje matere. Njeno občutje osamljenosti in zaskrbljenosti se zlasti poglubi ob prazničnih dneh, o božiču in ob veliki noči. Takrat piše svoji materi v domovino:

*»Z menoj je, ljuba mama / kakor je med vojno bilo ... / Skoraj sama grem / po ozki brvi / preko jeznih vod. / Med dvema ognjema / me kljub vsemu / spremlja bel golob. / Tvoj vnuček me sprašuje, / kdaj te bo objel / a jaz sem zaskrbljena, / ker nam je mrak zagrnil / levi in desni breg. / Še srečen božič, mama / bi rada ti voščila, / pa vem, da tudi ti si sama / kakor tvoj otrok: / vsak dan z božičem v srcu / razprostrtih, toda praznih rok.«*²⁸

»Na južni strani njive« sveta ni več belega božiča, pravi pesem *Predbožično hrepenenje*. Božično občutje so iz srca iztrgala »krvavordeča znamenja nad vrati naših rojstnih hiš«.²⁹

Tudi ob veliki noči se v pesnici zgane hrepenenje po domovini. V pesmi *Velikonočno domotožje* pravi, da bi poletela domov kot »drobna lastovka«, »pod star, že vegast, ljubljen, rodni krov«. Če bi mogla, bi s seboj vzela »mladička svojega«, ... »da videl naših bi besed oltar / še preden tuja kal bo v njem vzcvetela ...«³⁰

V svoje pesmi domotožja pesnica vpleta spomine na slovensko pokrajino, na »kozolce sanjave in tihe dobrave«, na »pobožne ženice« in cerkveni zvon, ki naznanja novo jutro (*Svitanje*).³¹ Toda obenem njeno hrepenenje trga boleča zavest o ujetosti v tujino in pogloblja temne misli, kot govori njena pesem *Temna misel*: »... izbrisana je zame pot nazaj. // Izselsjenka, osamljena, šibka in tujka / primorana v tavanje brez vsake smeri ... / Nad tokom svojim vrba sem žalujka: / na gaj oddaljen misel me boli ...«³²

²⁶ Gl. Gruden 1993, 84.

²⁷ Gl. Gruden 1993, 83.

²⁸ Prim. Gruden 2002, 11.

²⁹ Prim. Gruden 2002, 12.

³⁰ Prim. Gruden 2002, 13.

³¹ Prim. Gruden 2002, 18.

³² Gl. Gruden 2002, 19.

Spomin na domovino je povezan z »blagoslovljeno rojstno hišo«, z vonjem »jelš«, ki umirajo. Iz razbolelega srca ob spominu na dom vstajajo »žalostinke«, kot govori pesem *Bolečina*:

*»Med vonj umirajočih jelš / prislonjenih ob zid / blagoslovljene rojstne hiše
// bi rada skrila svoj obraz / in cvetje razorane duše / raztrosila v cestni prah
/ pred tebe. // A kaj, / saj več ne nosijo ti jelš na pot / in mene več ne bo pred
tiste duri. // In ti? / Komu naj razodenem, / da je nekdo vzel zavetje / mojim
žalostinkam, / da je zamrl ljub odmev ... «³³*

Hrepenenje po domovini je neizogibno povezano z bolečimi spomini na tragedijo vojne. »Mor je solza sem / kot oblak, ki veter čaka, / čuvala za dom/ ...«, govori pesem *Solze za dom* (1984).³⁴ Podobno kot Pesnica Milena Šoukal iz Amerike, tako tudi Grudnova iz Avstralije kliče slovenske ljudi k spravi. V pesmi o spravi uporabi krščansko simboliko »prenapolnjenega keliha«, ki se je v slovenskem narodu polnil tisočletje. »Iz očiščevalnih ognjev« na obeh bregovih dviga v njeni pesmi svoja krila čez vsce celine bajna ptica feniks, simbol nezlomljive volje za preživetje in zmagoslavja življenja nad smrtjo.³⁵ Bolj ko minevajo leta njene iztrganosti iz rodnega Prekmurja, močnejše je hrepenenje po domovini, pravi pesnica (cikel *Socvetje* (IV)),³⁶ pesmi *Beračica – pesnica*,³⁷ *Porumeneli listi*,³⁸ *Razodetje*.³⁹ Pretrgala bi daljave »med lepoto dveh dežel«, ki ju ljubi,⁴⁰ in razpenja jadro, da bi se, podobno kot Lepa Vida iz tuje dežele, vrnila domov:

*»... Lovim ravnotežje. / Predica med dvema svetovoma / na kolovratu misli
predem, / predem niti harmonije. // Ali, mrtvaški prt je / - spreminja se mi v
pajčolan / – in razprostira se – dviga je v – jadro! ... «⁴¹*

³³ Prim. Gruden 2002, 13.

³⁴ Gl. Gruden 2002, 25.

³⁵ Gl. Gruden 2002, 27. Feniks je v egipčanski mitologiji ptič, ki se je vsakih petsto let sežgal in se znova rodil.

³⁶ Gl. Gruden 2002, 66.

³⁷ Gl. Gruden 2002, 71.

³⁸ Gl. Gruden 2002, 72.

³⁹ Gl. Gruden 2002, 90.

⁴⁰ Gl. Gruden 2002, 93.

⁴¹ Gl. P. Gruden, S poezijo, v: *To drevo na tujem raste: Antologija slovenske zdomske poezije zadnjih štiridesetih let*, Aleph, Ljubljana 1990, 36.

HREPENENJE DEKLICE SVETLIH LAS PO »SONCU« DOMOVINE V POEZIJI MILENE MERLAK-DETELA (DUNAJ)

Tema hrepenenja prepleta tudi poezijo ene najpomembnejših pesnic v emigraciji, vodilne slovenske pesnice v evropskem zdomstvu Milene Merlak-Detela (roj. 1935 v Žibršah pri Logatcu). Pesnica, ki je na Filozofski fakulteti študirala primerjalno književnost in psihologijo, je takratni politični režim na Slovenskem čedalje bolj občutila kot breme za svojo ustvarjalnost in dostojanstvo osebnosti, zato je iz idejno-duhovnih razlogov s svojim poznejšim možem, literatom Levom Detelo l. 1960 emigrirala v Avstrijo.⁴²

Hrepenenje v njeni poeziji ni toliko usmerjeno k vrnitvi v rodno pokrajino, temveč pesnica iz tragedije bivanja, v kateri se je brez svoje krivde znašla kot plen mučnega, brutalnega doga janja v svetu, hrepeni po tisti čistosti življenja, ki je napolnjevala njena mlada leta. Hrepenenje po domovini je tako v njeni poeziji povezano z nostalgijo po čistosti sveta svojega otroštva in mladosti in s trgajočo bolečino duhovne utesnjenosti po koncu krvave vojne v domovini, ki jo je pregnala v tuji svet. Bolečino odtujenosti, ki je pesnico silila na tuje, izraža pesem *Sodba od spodaj* (I-V) iz cikla *Pepel v očeh* (zb. *Svet svitanja*). V njej se pesnica počuti kot »hči-selivka« in pravi: » ... Pogosto uidem čez mejo, / ki jo straži molk. // Vzpenjam se po tuji strmini, / plezam čez ograjo onstran meje, / sedam na žico nad oceanom ...«⁴³ V pesmi *Iz biografije* iz cikla *Gravitacija* (zb. *Svet svitanja*) pove, da je bila njena čista otroška vera po koncu vojne v domovini nenadoma ogrožena, in da kot deklica te spremembe ni mogla razumeti.⁴⁴ Njeno otroštvo je bilo zlorabljeno; vanj so vdrle temne sence, temne podobe, mračne misli. Vesele in čudežno lepe otroške sanje deklice svetlih las in svetlega pogleda o nebeškem soncu so se spremenile v podobe »rumenega sonca s črnimi zobmi«, pravi pesem *Otroška soba*.⁴⁵ Vseeno pa ni nikoli nehala zaupati soncu, ki v njeni poeziji nastopa kot njen zaveznik in prijatelj iz otroštva, kakor pesnica zapiše v motu svoje pesniške zbirke *Svet svitanja*: »Odkar sem videla, / da se sonce joče in veseli / s svojim dnem, / mu zaupam.«⁴⁶ Sonce kot simbol njenega hrepenenja po vsem čistem in svet-

⁴² Prim. Poniž 1997, 195.

⁴³ Gl. Merlak-Detela 1997, 59–60.

⁴⁴ Tako pravi pesem: »Prve korake sem naredila z desno nogo. (Rekli so mi, da je prava.) / Kmalu sem z desno nogo tekla. // V petem razredu / smo se učili korakati z levo. / (Rekli so mi, da je prava.) LE-VO, LE-VO, LE-VO ... / Nisem se mogla naučiti. // Ves razred je korakal in se smejal / (Bila sem najboljša učenka v razredu.) // Z desno nogo sem zbežala k babici, / ki je zvečer sedela na peči / s črno ruto na glavi, / mi pripovedovala o Jezusu, / ki je težak križ nosil. ...« Gl. Merlak-Detela 1997, 63. O brezverskosti, ki je zavladala po drugi svetovni vojni v domovini, ostro in kritično piše tudi v pesmih *Brezverje* (str. 24) in *Atomski puščavniki* (str. 19). Duhovno utesnjenost, ogroženost in bolečino bivanja po vojni izražajo tudi pesmi *Pomlad 1945*, *Med goro in morjem*, *Otroška soba* in *Desetnica*, vse povezane z avtobiografsko tematiko (cikel *Gravitacija*).

⁴⁵ Gl. Merlak-Detela 1997, 67–68.

⁴⁶ Merlak-Detela 1997, 9.

lem, ki se je izgubilo, najde mesto v njenih številnih pesmih, ki razkrivajo bolečino bivanja. Tako zapiše:

*»O, krvaveča sled / novorojenega sonca, / globoko pronikni / v ugrezajoča
tla noči, / visoko jih poplavi / z belimi valovi svetlobe. // ... O, krvaveča sled
/ novorojenega sonca, / položi v moje srce / drobec toplote, / ki se ne ohladi
... // Naj hodim po sledovih / sončnega vzhoda, / ki odpira vsa okna, / naj bo
moja pesem / sonce, / ki vse ogreva.«⁴⁷*

Toda v samoti tujine sonce ne greje več tako kot prej, kot pravi pesem *Slovo v polarni noči*: »Ne morem ogreti / bele košute, / ki zmrzuje v polarni noči; v samoti je sonce / samo hladno usmiljen je / polarnega sija ...«⁴⁸ In še sonce bo nekega dne umrlo in se spremenilo v pepel, pravi pesem *Pepel v očeh*, ki razgrinja silno žalost pesnice, ker v njej umira hrepenenje. Je pesem obupa, ker svetlo sonce premaguje noč:

*»Sonce dogoreva v noč, / rožnati kresovi zarje, / prestreljeni s črno puščico,
/ padajo v nevidna brezna, / ki jih odpira tema med gorami // ... // Krvavi
oblaki, jastrebi obupa / krožijo nad oranžnim nebom ... / Ugašanje siplje
pepel v oči. // Oranžno nebo je zgubljeno. // Noč je sovražnica, / ki prinaša
v črnih prsih / upepeljeno sonce, / mrtvo srce dne. // Vestalka nesmrtnega
ognja / pred sončnim truplom / še sama razpada v prah ...«⁴⁹*

Strašno, smrtno osamljenost sredi tujega sveta pesnica izraža tudi v pesmi *Zablodela reka*. Svoje čustveno stanje primerja s stanjem reke, ki nemočno hrepeni po ljubljenih bregovih, ki pa jih ni. Namesto njih so le hladne, tuje skalnate stene, ki reko ubijajo in ženejo v smrt:

*»Najlepša mesečina / ne ogreje reke, / ki s svetlo vodo / ne more ljubiti
bregov. // Bregovi so skalnate stene, / skalnate stene, / ki se jih še kalna voda
/ dotika z bolečino. // Svoje počasno ubijanje / prikrivajo / z biseri / megle-
nega jutra. // Najlepša mesečina / ne ogreje reke, / zgubljene / med skalnate
stene. // Smrt / bo zapustila / hladno / sklanato / strugo.«⁵⁰*

Hrepenenje po domovini je zastrto izraženo tudi v pesmi *Brodolomci*. Čolni ribičev so se razbili, ko so zadeli ob skale velikega črnega jezera. Pesnica opisuje njihovo bolečino ujetosti ob »veliko črno jezero / med skalnatimi gorami, / jezero mrtve

⁴⁷ Merlak-Detela 1997, 14.

⁴⁸ Merlak-Detela 1997, 15.

⁴⁹ Merlak-Detela 1997, 30.

⁵⁰ Merlak-Detela 1997, 29.

vode ...» od koder ne morejo oditi. Zdaj poseda jo »na bregu izgubljene studenčnice« in s praznimi mrežami objokuje jo razbite čolne.⁵¹

Še močneje se hrepenenje po domovini kaže v pesmih, v katerih pesnica zahrepeni po svojcih. Tako v pesmih *Nikoli ne boš razumela*⁵² in *Materin grob* izraža hrepenenje po srečanju s svojo mrtvo materjo, ki je ni videla na njeni smrtni postelji, niti ni šla za njenim pogrebom. O tem govori pesem *Materin grob* iz cikla *V božji zibelki* (zb. *Svet svitanja*). Čeprav hrepenenje po vrnitvi v domačo pokrajino, na materin grob, ni izraženo, pa intimno preplavlja celotno pesem:

»Nisem še stala / pred tvojim grobom, / nisem ti mogla / na njem prižgati / svečke. // ... Videla nisem, / kakšne jagode rožnega venca / so ti zadnjič ovi-jale / sklenjene roke, / ne žebļjev, / s katerimi so zabili tvojo krsto, / niti ne, / kako so te vanjo položili. // ... Nisem vrgla / nanjo (na črno krsto) prsti z lopatico, / niti bele vrtnice / za teboj / v skopano jamo. // ... Na svidenje nad zvezdami, / saj ne verjamem, / da si mrtva.«⁵³

Tema hrepenenja po domovini se v pesmih Milene Merlak-Detela izraža zastrto – prek poezije, ki razkriva njeno trpljenje v tujini. Iz tu jega sveta, ki je neodziven, hladen, ali pa jo celo ogroža, pesnica išče uteho v ljubezensko-erotičnem svetu. Toda tudi ta je »nalomljen z depresivno-tragičnimi spoznanji« o izgubi romantizirano-nedolžnega, pravičnega sveta, z bolečino zaradi propadanja čistosti človeka sredi sveta, bolnega od tragedij, kakor pesnica zapiše v motu k ciklu *Pepel v očeh* (zb. *Svet svitanja*): »O, Lakota noči, / ki spreminjaš / nedolžno jagnje dne / v napadalno zver.«⁵⁴

PESMI NEKATERIH DRUGIH SLOVENSKIH AVTORIC V ZDOMSTVU S TEMO HREPENENJA PO DOMOVINI

Podoben ton in vzgibanost hrepenenja, skupaj s sorodnimi simboli ptice, svetlobe, ognja, drevesa, korenin, neba ipd. in odbleski rodne slovenske pokrajine z njenim kozolcem, cerkvijo, dobravami, vrbami žalujkami, vodami itn., spominskimi podobami belega božiča, praznovanja velike noči ipd., skupaj z bolečimi spomini na grozote druge svetovne vojne, predvsem pa z razbolelim hrepenenjem po živih ali pokopanih svojcih, odkrivamo tudi v poeziji drugih slovenskih avtoric v zdomstvu. Ivanka Škof svoje hrepenenje po domovini z usodo lastovice, ki hoče poleteti skupaj z vznemirjeno jato, toda pot je dolga, »le močnejši vzdržijo, / prah, veter, vihar jim krila hromijo ...« (*Lastovica*)⁵⁵ Daniela Hliš-Thirion v svoji poeziji boleče občuti oddaljenost od

⁵¹ Merlak-Detela 1997, 31.

⁵² Merlak-Detela 1997, 149.

⁵³ Merlak-Detela 1997, 150–151.

⁵⁴ Merlak-Detela 1997, 11.

⁵⁵ Prim. I. Škof, *Lastovica*, v: Bergles (ur.) 1990, 62.

doma in domačih, ko prejme pismo svoje sestre iz domovine, v katerem piše: »...saj ptice lepše pojo doma / in slajši je vonj domačih trav. // Od ljubega brata lep pozdrav.« (*Nezanimivo pismo*)⁵⁶ Čeprav v tuji deželi »misli, da / je prosta, / ... se čuti ujetnico / dveh domovin, / tiho hodi, / blodi, / po neki avstralski obali ...« (*Pomislila bom*)⁵⁷ Hrepenenje po domovini je v poeziji Neve Rudolf povezano s strtim hrepenenjem po ljubem, ki ga ni: »... Čutim na vekah žarke drhteče / in iščem, kjer v soncu trtje žari. / Pa ni ciklam in ne brinja, ne skal. / In tebe, moj dragi, tu ni.« (*Jesen v Avstraliji*)⁵⁸ Ana Praček-Krasna pa se sprašuje, zakaj vendar ob vseh grozotah vojne, v kateri je umrl njen oče in mnogo drugih, ni tudi zanjo nastopila smrt: »O! čemu ni stopil krepkeje, / kdor je strl perot ...« (*Strta perut*)⁵⁹ Tako pa je morala na pot »v daljni svet / preko morja«... (*Bori za našo vasjo*)⁶⁰ Na tujih tleh v njej kipi »neugnano hrepenenje«, ki želi na pot. Sliši »šepete vetrov«, ki večno iščejo pot domov, po sledih »tožeče pesmi« iz daljave.⁶¹

SKLEP

Ko premišljamo o vlogi, ki jo je imela ženska literarna ustvarjalnost, še posebej pesniška, v zdomskem prostoru, vidimo, da ženski delež v njej ni zanemarljiv. Slovenske avtorice v zdomstvu so v izseljenskem tisku pisale že v obdobju pred drugo svetovno vojno, tja do konca vojne, pa tudi po njej. Pri starejših pesnicah, ki so že pred drugo svetovno vojno ustvarjale denimo v argentinskem izseljenskem tisku, gre večinoma za preprosta dekleta in žene »brez širše izobrazbe, a z veliko veselja do upesnjevanja večnih dekliško-ženskih motivov, pa tudi izseljenskih, verskih in domovinskih, redkeje epskih.«⁶² Več pomembnejših in tudi vrhunskih pesniških del zdomskih avtoric je mogoče zaslediti po drugi svetovni vojni. Ženska poezija izhaja večinoma v zdomskih periodičnih publikacijah, včasih pa se pojavi v antologijah slovenske zdomske poezije, le redke pesnice pa izdajo svoje pesniške zbirke. Med stalnimi motivi ženske zdomske poezije so »religiozne in domovinske podobe in misli.«⁶³ V ta okvir pa se uvršča tema hrepenenja, ki zaradi hude dolgotrajne stiske zaradi iztrganosti od domovine dobi prepričljiv, pristen in globok izraz. Smisel hrepenenja pri mnogih s časom, ko upi po vrnitvi domov zamrejo, dobiva vse bolj religiozno razsežnost in prerašča v hrepenenje po spravi z ljudmi, po večnosti, po Bogu, ki naj trudnemu popotniku

⁵⁶ Gl. D. Hliš-Thirion, *Nezanimivo pismo*, v: Bergles (ur.) 1990, 65.

⁵⁷ Gl. D. Hliš-Thirion, *Pomislila bom*, v: Bergles (ur.) 1990, 67.

⁵⁸ Gl. N. Rudolf, *Jesen v Avstraliji*, v: Debeljak (ur.) in Papež (ur.) 1980, 221.

⁵⁹ Prim. A. Praček-Krasna, *Strta perut*, v: Bergles (ur.) 1990, 135.

⁶⁰ Prim. A. Praček-Krasna, *Bori za našo vasjo*, v: Bergles (ur.) 1990, 134.

⁶¹ Prim. A. Praček-Krasna, *Nedelja*, v: Bergles (ur.) 1990, 135.

⁶² Prim. Tavčar 1999, 77.

⁶³ Prim. Glušič, 1999, 131.

na tujem da zavetje v »božji zibelki«, kot zapiše Milena Merlak-Detela v eni svojih religiozno obarvanih pesmi.

Vse pesmi zdomskih pesnic s temo hrepenenja po domovini v tematiki domače zemlje, pokrajine, domovine in njenih ljudi skrito kažejo na bivanjsko razsežnost človeške narave. Pričujejo o globoki in večni modrosti, da je človek po svoji naravi naravnani na ognjišče, ki je samo eno, in da občutek sreče in izpolnjenega življenja lahko doživlja le v domačem okolju. Pojmovanje domovine kot prvotne družine, kot doma v širšem smislu, na katerega je človek navezan, pomeni, da domovina zanj ni samo »nekaj«, temveč je predvsem »nekdo« – domovina so ljudje, njihova govorica, njihovo čustvo in misel. Najgloblja poezija slovenskih avtoric v zdomstvu prepričljivo razkriva najglobljo razsežnost človeškega hrepenenja, ki jo lahko poraja samo trpljenje. Ta poezija, ki jo zbudi trpljenje v večni razpetosti človeka med življenje in smrt, pa je kot izbrušen, čist »kristal v naravi duha«, kot pravi Pavla Gruden: »Smrt in življenje. / Kristal v naravi duha. / Svetlo trpljenje.«⁶⁴

VIRI IN LITERATURA

- Bergles, Ciril (ur.), 1990: To drevo na tujem raste: antologija slovenskega zdomskega pesništva zadnjih štiridesetih let. Ljubljana: Aleph.
- Cankar, Ivan, 1969: Zbrano delo. Peta knjiga: Hlapci / Lepa Vida / Dodatek. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- 1974: Zbrano delo. Sedemnajsta knjiga: Novo življenje / Za križem / Črtice 1905–1906. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Chevalier, Jean, Gheerbrant, Alain, 1995: Slovar simbolov: miti, sanje, liki, običaji, barve, števila (prevedel S. Ivanc). Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Debeljak, Tine; Papež, France, 1980: Antologija slovenskega zdomskega pesništva. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija.
- Detela, Lev, 1964: Spremna beseda. V: Milena Merlak Detela Sodba od spodaj. Trst: Sodobna knjiga.
- 1984: Temelji slovenskega zdomskega pesništva. V: Meddobje / Entresiglio, letnik XX, št. 3–4. Buenos Aires.
- 1999: Povojna slovenska zdomska književnost v Evropi. V: Janja Žitnik ... et al: Slovenska izseljenska književnost, 1. del: Evropa, Avstralija, Azija. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Glušič, Helga, 1999: Povojna slovenska književnost v južni Ameriki: Poezija (Uvod). V: Slovenska izseljenska književnost, 3, Južna Amerika. Ljubljana: ZRC SAZU.
- 1999a: Poezija Milene Šoukal: spremna beseda. V: M. Šoukal, Ptice na poletu. Celje: Mohorjeva družba.
- Gruden, Pavla, 1993: Snubljenje duha, copyright.

⁶⁴ Gl. Gruden 1993, 77.

- 1994: *Snubljenje duha*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica.
- 2002: *Ljubezen pod Džakarando*. Ljubljana: Prešernova družba.
- Jurak, Mirko, 1999: *Literarno ustvarjanje Slovencev v Kanadi*. V: J. Žitnik, H. Glušič ... et al., *Slovenska izseljenska književnost*, 2. del: Severna Amerika. Ljubljana: ZRC SAZU: Rokus.
- 2002: *Književno ustvarjanje slovenskih izseljencev v Kanadi in Avstraliji*. V: 38. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: *Ustvarjalnost Slovencev po svetu*, zbornik predavanj. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Kmecl, Matjaž, 2002: *Beseda o Pavli Gruden: spremna beseda*. V: Pavla Gruden, *Ljubezen pod Džakarando*. Ljubljana: Prešernova družba.
- Menaše, Lev, 1969: *Evropski umetnostnozgodovinski leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Stolpec 8.
- Merlak-Detela, Milena, 1964: *Sodba od spodaj*. Trst: Sodobna knjiga.
- 1997: *Svet svitanja: Pesmi in lirična proza (1955–1993)*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba, zb. *Ellerjeva edicija*, zv. 19.
- 1976: *Zimzelene luči*. Trst: Mladika.
- Papež, France, 1980: *Slovensko zdomsko pesništvo*. V: *Antologija slovenskega zdomskega pesništva*. Buenos Aires.
- Petrič, Jerneja, 1999: *Književnost slovenskih priseljencev in njihovih potomcev v ZDA od leta 1891*. V: H. Glušič ... et al., *Slovenska izseljenska književnost*, 2. del: Severna Amerika (ur. J. Žitnik s sodelovanjem H. Glušič). Ljubljana: ZRC SAZU: Rokus.
- Poglajen, Erika Lidia, 2003: *Devet pomladi / Nueve primaveras*. Ljubljana: samozal. R. Švent (prev. B. Rebozov, spr. beseda H. Glušič).
- Poniž, Denis, 1997: *Nekaj utrinkov ob Svetu svitanja Milene Merlak-Detela: spremna beseda*. V: Milena Merlak-Detela: *Svet svitanja: Pesmi in lirična proza (1955–1993)*. Celovec–Dunaj–Ljubljana: Mohorjeva založba.
- Šoukal, Milena, 1999: *Pismo z dne 6. avgusta 1995*. V: *Poezija Milene Šoukal* (spremna beseda H. Glušič h knjigi *Ptice na poletu*). Celje: Mohorjeva družba.
- 1999: *Ptice na poletu*. Celje: Mohorjeva družba, zb. *Žerjavi*, zv. 4.
- Tavčar, Zora, 1999: *Literarno delo južnoameriških Slovencev pred drugo svetovno vojno: Poezija*. V: *Slovenska izseljenska književnost*, 3. Južna Amerika. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Zadravec, Franc, 1988: *Sveta si, zemlja: slovenska pokrajinska in domovinska pesem*. Ljubljana: Prešernova družba, zb. *Zakladnica uspešnic Prešernove družbe*.
- Žitnik, Janja, Budja, Avgušтина, Glušič, Helga, Jurak, Mirko idr., 1999: *Slovenska izseljenska književnost*. Zv. 1–3. Ljubljana: ZRC: Rokus.

SUMMARY

THE LONGING FOR HOMELAND IN THE POETRY OF SLOVENE
EMIGRANT AUTHORESSES

Irena Avsenik Nabergoj

The purpose of the article is to present the role and the perception of women in emigration as they reveal in their artistic activity or more precisely, in their poetry. From that aspect, the contribution presents the most important poetesses in emigration and deals in detail with the poetic opera of Milena Šoukal (Chicago, U.S.A.), Pavla Gruden (Australia) and Milena Merlak-Detela (Vienna). Their poems are presented in view of thematic and style and from the aspect of longing for the homeland, which reveals as a permanent theme in all Slovene emigrant poetry. The author compares the abundant yearning symbolic and metaphoric of the female emigrant poetry with motives of yearning with some Slovene poets and writers in the native land and finds some parallels and influences, for example France Prešeren, Ivan Cankar, and others. In the poems of Milena Šoukal, the longing for homeland is most frequently expressed by a symbol of a bird with a mutilated wing, or a symbol of the tenth child that had to leave home. In her last poems, the longing is connected with longing for conciliation with the homeland where the poet uses biblical symbolic of the four riders of the Apocalypse. In the haiku poems of Pavla Gruden, the longing for the homeland exhibits in her associative reminiscence of the native land: the scent of its air, soil, trees and its landscape. In other poems, the yearning for homeland is presented through picturing of longing because of remoteness from closest relatives, which especially deepens at Christmas time and in Easter; Catholic symbolic of an overfilled chalice and of a set sail that would bring the traveller home expresses it. In the poetry of Milena Merlak-Detela, the longing is not so much focused on returning to the native land; the author longs for purity of life of her childhood out of the tragedy of dwelling in which she found herself, guiltless and as prey of painful, brutal events in the world. She expresses the longing with symbols of the sun that in foreign parts does not warm as before, with a symbol of lost spring water, a symbol of caught shipwrecked people, and with sadness because of detachment from the homeland and from the grave of her mother.

A review of the poetry of Slovene poetesses in emigration shows that the motive of longing for the homeland is in emigrant situation more frequent and absorbed, particularly if it is a consequence of a forcible departure in the period after World War II, and an expression of fear that the native land is for an emigrant person for always lost. In that time, the motive of longing in female poetry frequently transgresses to poetic metaphor of seeking human's homeland in religious ontological sense. In a way, the breath of Slovene homeland exhibits even with the youngest generations of displaced persons, born abroad who create in the languages of the new homelands – in Spanish, English, German, and other. Despite changed motifs, it shows in combination of temperaments of two worlds and in disguised anxiety as a heritage of bitter past of the ancestors.

MARIZA LIČAN : SLEDI ŽIVLJENJA IZSELJENKE

Breda Čebulj Sajko¹

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Mariza Ličan: sledi življenja izseljenke

Prispevek prikazuje življenjsko pot primorske učiteljice Marize Ličan (1942-2001) pred in po njeni izselitvi v Avstralijo. V vsebini se v letu prihoda učiteljice na peti kontinent (1966) srečata dve pripovedi: tista, ki analizira migracijsko politiko Avstralije do novih priseljencev od začetkov prihajanja belcev na to celino do razcveta multikulturalizma v sedemdesetih in osemdesetih letih in posledice le-tega na današnje življenje Avstralcev, in tista, ki je osebna pripoved o življenju Ličanove in temelji na zbranih podatkih s pomočjo avto/biografske metode. Obe zgodbi se osredotočata na položaj ženske v Avstraliji skozi zgodovino (torej teorijo) in skozi vsakdanjo prakso na primeru izbrane osebe (v našem primeru Marize Ličan).

KLJUČNE BESEDE: Etnologija, multikulturalizem, življenjska zgodba, Mariza Ličan, Avstralija

ABSTRACT

Mariza Ličan: Traces of the Life of an Emigrant

The contribution presents the life path of the teacher Mariza Ličan from Primorska (1942-2001) before and after her emigration to Australia. In the year of the arrival of the teacher at the Fifth continent (1966), two stories meet in the content: one that analyses the Australian migration policy towards new immigrants from the beginning of arriving of white people at that continent to the blossoming of multiculturalism in the seventies and eighties, and the effect on the present life of Australians; the other, which is a personal narration about the life of Mariza Ličan based on collected data with the help of autobiographic method. Both stories focus on the status of women in Australia through history (therefore theory) and through everyday life on the case of a chosen person (in our case Mariza Ličan).

KEY WORDS: Ethnology, multiculturalism, life story, Mariza Ličan, Australia

UVOD

Načini zbiranja življenjskih pripovedi, zgovornost pripovedovalcev oziroma opisovalcev nekega življenja, subjektivni dejavniki tako v »oddajanju« kot »sprejemanju« sporočenih pripovedi, vrednotenje povednosti zgodb kot cilja raziskovalca in

¹ Dr. etnologije, višja znanstvena sodelavka, Predstavitveni center ZRC SAZU; zunanja sodelavka Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Novi trg 2, Ljubljana, e-mail: cebulj@zrc-sazu.si

prav gotovo še kaj, so večkrat nerazvozlane zanke za vsakogar, ki se pobliže seznani z biografsko ali avtobiografsko metodo raziskovanja. Govoriti in pisati o nekom, ki ga ni več, je lahko pri iskanju podatkov o minulem življenju prednost ali pa dodatna ovira. Odstopanja od realnosti so v tem primeru zagotovo še večja, kot bi bila ob živem opisovalcu njegovega življenja. In če preteče od smrti »glavne osebe« v življenjski pripovedi šele relativno kratek čas, postane za raziskovalca uporabnost biografske ali avtobiografske metode vprašljiva. Časovna distanca pri tovrstnem zbiranju podatkov o mrtvi osebi še ni uveljavila svoje prednosti, zato so pisanja o takšni osebi – v mojem primeru z izredno pomembno vlogo in pomenom med avstralskimi Slovenci – morda mnogokrat preuranjeno dejanje.

Poleg tega: Umestitev življenjske zgodbe posameznika v družbeni kontekst je zagotovo nujno dejanje vsakega zbiralca in raziskovalca biografij ali avtobiografij. V primeru razkrivanja življenja Marize Ličan,² leta 2001 preminule učiteljice in radijske voditeljice iz Sydneyja, so v povezavi njenega življenja ter družbene realnosti pred njenim odhodom v Avstralijo in po izselitvi vrzeli, ki jih bo moč zapolniti v nadaljnjem raziskovanju. Vrzeli so za prvo časovno obdobje posledica molčečnosti pripovedovalcev (in ocenjevalcev) njenega otroštva, mladostniškega obdobja, ki sta potekala v specifičnih razmerah doma in še tudi kasneje, v zrelih letih. Tuj avstralski svet, negostoljuben do žensk in njihovih potreb, pa je o svoji krutosti in podcenjevalnem odnosu do žena, mater in delavk pripravljen samokritično spregovoriti šele danes, in še to bolj ali manj o razmerah pred štiridesetimi in več desetletji. Še vedno so raziskave in študije o vlogi žensk v sodobni Avstraliji redke, če pojem sodobnost raztegemo na zadnje desetletje in pol.

Zato nas vse nakazane dileme, vrzeli in zapletenosti pripeljejo do prereza do sedaj zbranega gradiva o pokojni Marizi Ličan in zbrane literature o vprašanju žensk v Avstraliji. Delo, ki intenzivneje poteka že dobro leto dni, je večplastno in razpeto med terenskim delom na Primorskem, kjer žive sorodniki umrle, in v Avstraliji, kjer prebivajo njeni najožji prijatelji, sodelavci, znanci in bivši učenci. Dopolnjuje ga do sedaj zbrana pisna in fotografska dokumentacija o življenju Ličanove, opremljena s komentarji njenega moža, nadalje zbrani članki in prispevki o Marizi, objavljeni v domačem izseljenskem in slovenskem avstralskem tisku. Vsega naštetega v tem članku nisem uporabila, ker nekateri podatki še potrebujejo ustrezno preverjanje in bodo objavljeni kasneje. Na osnovi izbranega do sedaj zbranega gradiva sta v tem prerezu nastali dve prepletajoči se zgodbi: prva o Marizi Ličan, druga o položaju žensk, še posebno tistih z neanglosaksonskim izvorom v Avstraliji. Obe sta še nepopolni in zaenkrat ponujata neke vrste »pionirski« vpogled v obe temi.

² Raziskovanje življenja in vloge Marize Ličan v avstralski slovenski skupnosti je del ciljnoraziskovalnega projekta *Stanje arhivskega, muzejskega in knjižničnega gradiva med slovenskimi izseljenci v ZDA, na Švedskem in med nekaterimi povratniki v domovini*, ki sodi v okvir ciljnoraziskovalnega programa »Konkurenčnost Slovenije 2001–2006« (izvajalci: sodelavci ISI ZRC SAZU, vodja projekta: Breda Čebulj Sajko). Prispevek je bil v skrajšani obliki predstavljen na mednarodni konferenci *Vloga žensk v migracijskih kontekstih slovenskega etničnega prostora*, Ljubljana: Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, 17.–19. november 2004.

MARIZA – PRED IZSELITVIJO V AVSTRALIJO

Leta 1942 se je v Trnovem pri Ilirski Bistrici rodila deklica Mariza Mršnik kot nezakonski otrok Frančiške Mršnik, mlade šivilje. Bila je plod ljubezni med Frančiško in italijanskim oficirjem Ludovikom Faragonom, doma iz Reke, ki je v času italijanske okupacije med drugo svetovno vojno služboval v Ilirski Bistrici. Zaradi vojne je Ludoviko zapustil Frančiško še pred rojstvom Marize in verjetno še pred spoznanjem, da je na poti njegov otrok. Kljub obojestranski želji para nikoli ni prišlo do poroke, saj so takšni zvezi partnerjev različnega socialnega izvora nasprotovali Ludovikovi starši, sicer meščani. Par se po Ludovikovem odhodu iz Ilirske Bistrice ni srečal nikoli več. Ko je Mariza dopolnila dve leti, ji je umrla mati in začela se je njena pot sirote, ki pa je vendarle ves čas živela s svojimi sorodniki po mamini strani, predvsem tetama Danico in Mimo v rojstnem kraju. Po porokah obeh tet je Mariza večino časa preživela s »teto« Anico, ženo pokojnega brata Danice in Mimi, torej Marizinega strica. V tem času je končala osnovno šolo in po odločitvi tet odšla v internat v Koper, kjer se je vpisala na učiteljsko. Tu je večkrat obiskala teto Olgo, tretjo sestro pokojne mame. Medtem je teta Danica vztrajno iskala Marizinega očeta in ga leta 1958 našla v italijanskem mestu Como ob jezeru Lago di Como, poročenega z Italijanko, brez otrok. Marizin oče, tedaj uspešen advokat, je še istega leta obiskal Marizo v Kopru, kjer sta se prvič srečala in spoznala. Naslednje leto se je Mariza na očetovo pobudo preselila k njemu v Italijo, kjer je nadaljevala šolanje v privatni šoli. Tedaj je prevzela očetov priimek Faragona. Zaradi težav z jezikom, nesoglasij z mačeho in tujega okolja, ki se mu kljub očetovi iskreni ljubezni ni mogla prilagoditi, se je po dveh letih vrnila v Koper, kjer je z očetovo finančno pomočjo nadaljevala šolanje na učiteljsko in ga zelo uspešno končala pri svojih enaindvajsetih letih. Z očetom sta ohranila pristne družinske vezi vse do njegove smrti v Devinu pri Trstu leta 1985.

Takoj po končanem učiteljskem študiju se je Mariza zaposlila v osnovni šoli Kuteževo pri Ilirski Bistrici. Hkrati je poučevala tudi v večerni šoli v istem kraju. Živela samostojno v kmečkih podnajemniških sobicah v okoliških krajih.³ Ljudje, ki so jo poznali v tistem času, vedo o njej povedati, da je bila urejena mlada učiteljica, znana po strogosti in doslednosti, a hkrati poštenosti in pravičnosti. Poleg učne snovi je otroke učila ročnih spretnosti, gospodinjskih opravil, tudi sama je rada pletla. Pripravljala je kulturne programe ob različnih praznikih, ki so jih izvajali otroci. Bila je vsestranska učiteljica in hkrati človek, ki je bil vedno pripravljen pomagati.⁴

Marizino delo v osnovni šoli je trajalo tri leta. V tem času se je, kot mi je pred leti

³ Večji del pripovedi o Marizinem življenju pred izselitvijo v Avstralijo je rezultat pogovorov z Milanom Ličanom, možem pokojne Marize, ki danes živi v Milanu in občasno prihaja v svoj rojstni kraj Podgraje pri Ilirski Bistrici. Pogovori so bili posneti leta 2003 in 2004; posnetki so shranjeni v arhivu ISI ZRC SAZU.

⁴ Mnenja so povzeta iz pogovorov s sestro in nečakom Milana Ličana, živečima v Podgrajah, sestrično Marize Ličan iz Ilirske Bistrice, njenim bratrancem in njegovo ženo iz Sydneyja (osebe želijo ostati neimenovane) in iz knjige: Janko Kleibencetl, *Za kruhom*, Koper: Fontana Koper, 2003, str. 33.

omenila sama, »izredno navezala na otroke«.⁵ To je bil hkrati tudi njen edini izrečeni spomin na življenje pred izselitvijo v Avstralijo. O razmerah, v katerih je tedaj živila in ki so opisane le fragmentarno, sem izvedela nekaj več šele v letošnjih pogovorih z njenim možem, Milanom Ličanom. Z njim se je spoznala leta 1964 v Kuteževem.

KAJ SE JE DO TEDAJ DOGAJALO V AVSTRALIJI?

Avstralija kot dežela Down Under (»tam spodaj«), vse do povojnega obdobja Slovencem dokaj neznana, najbolj oddaljena in zato skrivnostna celina,⁶ je bila že stoletje in pol pred koncem druge svetovne vojne sprva kolonija kaznjencev britanskega, irskega in škotskega porekla, nato sredi 19. stoletja domovina iskalcev zlata in vse do prve svetovne vojne pribežališče avanturistov, dela in denarja željnih obubožanih kmetov in delavcev iz vsega sveta. Bila je dežela, ki je vsakemu »novemu« Avstralcu,⁷ ki je bil pripravljen sprejeti težke življenjske pogoje, britansko superiornost v vsakdanjem življenju etnično heterogenega – z vseh vetrov – priseljenega prebivalstva, v veliki večini moškega in zato grobega, krutega okolja delavcev v premogovnikih, na poljih sladkornega trsa, med graditelji železniških prog v puščavskih predelih kontinenta in ladjedelniških delavcev ob obali, farmarjev v odročnih, tropskih in sušnih predelih celine ponujala možnost dobrega zaslužka in ne nazadnje obogatitve.

Tako rekoč prazen kontinent, na katerem je ob prihodu belcev leta 1770 prebivalo okoli 300.000 domorodcev,⁸ je do leta 1945 naselilo 7.430.197 prebivalcev,⁹ večinoma iz Velike Britanije in Irske, srednje, južne in vzhodne Evrope, Kitajske in Nove Zelandije.

V takšnem svetu, svetu »Money, Market and Men«, kot so ga imenovali v dvajsetih letih preteklega stoletja, ni bilo prostora za ženske. Dejstvo, ki je imelo svoje vzroke še v petdesetih in šestdesetih letih preteklega stoletja, izhaja iz zgodovinskih okoliščin še v času priseljevanja kaznjencev v Avstralijo. Tedaj se je namreč oblikovala pretežno moška populacija, žensk je bilo med tovrstnimi priseljenci malo, še manj je bilo porok, kar je imelo za posledico majhno število naravnega prirastka. Povečevanje števila prebivalcev v Avstraliji je zato ves čas (in še danes) temeljilo na vsakoletni

⁵ Glej: »Taku je ta Avstralija narjena za nas«, v: Breda Čebulj Sajko, *Med srečo in svobodo: Avstralski Slovenci o sebi*, Ljubljana: samozaložba, 1992, str. 143.

⁶ O tem, kaj se je o Avstraliji vedelo pri nas v 19. in v začetku 20. stoletja, sem pisala v poglavju Odhajanja in prihajanja Slovencev v »daljno deželo«, n. d., str. 39–50.

⁷ Prvi beli priseljenci, kaznjenci z britanskega otoka, so v avstralski literaturi (npr. *Selected Readings in Australian Society: An Anthology*/ur. Sol Encel, Michael Berry/, Melbourne, 1987, str. 59,60) navedeni kot »stari« Avstralsci (pri čemer so spregledani edini avtohtoni prebivalci Avstralije domorodci) za razliko od »novih« Avstralcev, ki so se na celino priseljevali v kasnejših obdobjih. Dejansko pa sta se oznaki »new« in »old« v praksi vedno uporabljali za medsebojno razlikovanje starejših (predhodno) priseljenih in mlajših priseljenih emigrantov.

⁸ Australian Information Service, *Australia – an Introduction*, Canberra 1981, str. 11.

⁹ Department of Immigration and Ethnic Affairs, Australian Immigration, *Consolidated Statistics*. 11/1979, Canberra 1980, str. 1.

kvoti novih priseljencev, ki se je gibala med 70.000 in 150.000.¹⁰ Vse do dvajsetih let 20. stoletja je bila avstralska politika priseljevanja z vidika upoštevanja obeh spolov naklonjena predvsem samskim moškim, kar je bilo pogojeno z gospodarsko usmeritvijo dežele v razvoj težke industrije. Raziskave o položaju ženske v tistem času so skromne in govorijo predvsem o njihovem neenakopravnem položaju v »dominantno brutalni, ekskluzivno moški populaciji«, imenovani tudi »bush-proletariat«.¹¹ Slabi pogoji zaposlovanja žensk so bili značilni za celotno obdobje do prve svetovne vojne, saj je bil kapital izrazito v moških rokah, kar z drugimi besedami pomeni, da je bila večina delovnih mest namenjenih osebam z močnimi fizičnimi sposobnostmi. Zaradi tega je prišlo tudi do segregacije družbe kot celote: moško življenje, vezano na delo, klube, začasna prebivališča na delovnih mestih, je bil svet, v katerega ženske niso imele enakopravnega vstopa. Značilne za tedanje življenje žensk so bile zaposlitve na najnižje vrednotenih delovnih mestih v tekstilni industriji ali pa so se zaposlovale kot gospodinjske pomočnice v premožnejših družinah. Srečevanje moških in žensk je bilo tako omejeno. Poleg tega so porokam v tistem času nasprotovala tudi verska nesoglasja med večinskim britanskim prebivalstvom anglikanske cerkve, irskimi protestanti, ostalimi rimokatoličani, prezbiterijanci, metodisti in baptisti.¹² Položaj se je nekoliko izboljšal, ko je avstralska vlada v prvi polovici 20. stoletja pričela izvajati migracijsko politiko »združevanja družin«: prednost pri naseljevanju so dobili družinski člani sorodnikov, že izseljenih v Avstralijo, in mladi pari z otroki ali brez njih. Prišlo je torej do prvih verižnih migracij, v katerih so bile ženske udeležene kot sorodnice svojih že izseljenih moških sorodnikov. Tako so se povečala etnična naselja Italijanov v severnem Queenslandu in Zahodni Avstraliji, Ircev v Viktoriji, Nemcev v Barossa Valleyju, Kitajcev v Darwinu, evropskih Židov v Melbournu in Sydneyju, pa tudi Dalmatincev, Grkov itd. S tem sta se povečevali rasna in etnična diskriminacija, ženske so še nadalje ostajale podcenjena delovna sila.

Omenjeni migracijski tok se je ustavil s pričetkom prve svetovne vojne in se nadaljeval po njej. Kako so bile pri teh procesih udeležene ženske iz neangleško govorečega sveta, zelo zgovorno priča Luka Marković, ki je leta 1927 z ladjo ladijske družbe Orient Line odšel v Avstralijo: »Iz Jugoslavije nas je bilo štirideset moških in dve ali tri dekleta ...«¹³

Iskanje virov o prisotnosti Slovenk na avstralskem kontinentu v tem času je v primeru javi s poročili o skromnem priseljevanju tedaj bolj ali manj naključno izseljenih Slovencev v Avstralijo (mornarji avstrijske mornarice, ki so se izkrkali v Avstraliji, redki avanturisti, iskalci zlata ipd.),¹⁴ dokaj utopično: do sedaj odkrit podatek o tem se nahaja v notici v *Domoljubu* iz leta 1912, ki sicer govori o trgovanju z belim blagom

¹⁰ Povzeto po statističnih podatkih o kvotah priseljevanja med 1901 in 1980 v: Jock Collins, *Migrant Hands in a Distant Land: Australian Post-War Immigration*, Sydney 1988, str. 19, 23, 54.

¹¹ *Selected Readings ...*, str. 184.

¹² Grattan C. Hartley, *Introducing Australia*, New York 1947, str. 198.

¹³ Luka Marković, *Pod avstralskim nebom*, Zagreb 1973, str. 47.

¹⁴ O tem sempisala v knjigi *Med srečo in svobodo ...*, str. 39–50.

na območju obmejne Slovenije v začetku 20. stoletja. Tako naj bi leta 1912 dva moška v Nabrežini prodala 15-letno deklico tretji osebi, ki jo je preko Genove odpeljala v Avstralijo.¹⁵ Srečan je Slovenko v Inisfaillu (Queensland), ki naj bi bila doma iz Brežic in poročena s Srbom ali Hrvatom, v svojih spominih omenja že navedeni Marković.¹⁶ Naj le kot zanimivost omenim, da je leta 1928 končala potovanje svetovna popotnica Alma Karlin, na katerem je, med drugim, obiskala Avstralijo in o svojih vtisih pisala v dveh potopisnih knjigah *Samotno potovanje* in *Urok Južnega morja*.¹⁷ Za nas je gotovo pomembnejše pismo Štefanije Grusovin, v katerem piše, kako se je z družino pridružila svojemu možu v Avstraliji verjetno nekje okoli leta 1935, kar lahko sklepamo iz dataci pisma (17. 11. 1935; pismo se nahaja v arhivu Družbe sv. Rafaela v Ljubljani).

To je le nekaj skromnih omemb pogumnih rojakinj na peti celini, kjer naj bi po predvidevanjih leta 1931 živelo okoli 700 Slovencev.¹⁸ Koliko je bilo med njimi moških in koliko žensk, ni znano.

Če zanemarimo čas pred izbruhom druge svetovne vojne, čas, v katerem sta se v Evropi razbohotila nacizem in fašizem, zaradi česar so sicer tedaj v Avstralijo v manjšem številu odhajali predvsem primorski Slovenci, in preskočimo obdobje druge svetovne vojne, ki se je v Avstraliji pričela leta 1939 z bombnim napadom Japonske na Darwin, pridemo do najbolj eksplozivnega obdobja priseljevanja novih ljudi na peti kontinent; tj. obdobja po letu 1945 in še zlasti po letu 1950, ko je v Avstralijo prihajalo povprečno več kot 70.000 novih priseljencev na leto, ki so odločilno in dokončno spremenili predvojni dokaj homogeni britanski koncept avstralske družbe. Zaradi tega se ni obnesel tudi pristop enega vodilnih načrtovalcev zgodnje povojne avstralske migracijske politike ministra Arthurja Calwella, ki je temeljil na priseljevanju desetih Britancev na enega Nebritanca, na popolni in čim hitrejši asimilaciji neangleško govorečih »novih« Avstralcev v novo družbeno realnost, zaščititi Avstralcev britanskega, škotskega in irskega porekla tako z vidika človekovih pravic kot pridobivanja bolj plačanih delovnih mest in siceršnjega visokega položaja v družbi, na favoriziranju priseljencev iz nordijskih dežel zaradi njihove geografske bližine z Veliko Britanijo itd. Takšna imigracijska politika je bila že do konca štiridesetih let deležna vrste pritožb mednarodnih begunskih organizacij, ki so tedaj z vojnimi ladjami transportirale begunce in razseljene osebe iz opustošene Evrope v Avstralijo, Kanado in Argentino. Zato so se na prioritetni listi možnih »novih« Avstralcev poleg Skandinavcev znašli še Litvanci, Latvijci, Estonci, Ukrajinci, Slovaki, Čehi, Jugoslovani, Poljaki in Židje. Znano je, da so izbrani prišleki po prihodu v Avstralijo sprva živeli v obnovljenih bivših vojaških skladiščih (Bonegilla, Bathurst ipd.) in takoj po prihodu podpisali dveletno pogodbo, po kateri so moški opravljali na jtežja fizična dela v težki, gradbeni, kmetijski in avtomobilski industriji ter premogovnikih v notranjosti kontinenta. Zato so se

¹⁵ Razgled po domovini, *Domoljub*, 1912, št. 22.

¹⁶ Marković, *Pod avstralskim nebom*, str. 145.

¹⁷ Alma Maksimiljana Karlin je svoji knjigi v nemškem jeziku izdala v Nemčiji leta 1928 in 1930.

¹⁸ 1. slovenski izseljenski kongres v Ljubljani, dne 1. julija 1935, *Izseljenska knjižnica*, št. 7, Ljubljana 1936, str. 71.

družine razdelile, saj so žene pošiljali na delo za tekoči trak v tovarne prehrabene, tekstilne in predelovalne industrije, za služkinje k britanskim družinam po mestih ali na plantaže daleč stran od svojih moških sorodnikov. Razmer se spominjajo tudi Slovenke, ki so bile ene prvih povojnih emigrantk v Avstraliji in so prišle tjakaj predvsem iz begunskih taborišč iz Avstrije in Italije. Emigrirale so skupaj s svojimi fanti, možmi ali svojimi družinami. Takole pravi ena izmed njih: »Nobenih pravic nismo mel; enostavno prišla je ena lista, kam kdo gre. Velike družine so sploh morale narazen. Nekaterim so celo razdelil otroke. Žena je vzela otroke, k je šla za služkinjo, kekšn oče pa je šou u rudnik, pa je starejšega sina sabo pelav. Nekdo je šou u Perth, nekdo je šou u Adelaide, nekdo je šou u Port Augusta. Avstralija je strašansko velik kontinent.«¹⁹

Če si za hip ogledamo še situacijo Slovencev v Avstraliji v petdesetih letih, torej v obdobju najhujše uradne asimilacijske migracijske politike, ne moremo mimo dejstva, da sta leta 1951 prišla mednje prva frančiškana, patra Beno Korbič in Klavdij Okorn, ki sta poleg svojega osnovnega verskega poslanstva skrbela še za vrsto drugih področij tedaj še razkropljenih Slovencev po notranjosti dežele ali v večjih središčih, npr. v Melbournu in Sydneyju. Skrbela sta predvsem za prenašanje novic iz enega begunskega kampa v drugega, kjer so živeli razseljeni pripadniki istih družin, sorodniki in prijatelji. Tako sta povezovala med seboj družine in tedanjo slovensko skupnost v Avstraliji nasploh.²⁰ Tisti, ki so razen patrov v skupnost skušali vnesti nekoliko več organiziranega življenja, so bili moški, ki so opravljali službe v večjih mestih. Sydneyjski Slovenci so primer začetkov družabnega življenja rojakov v begunskih kampih v Sydneyju njegovi okolici, ki ga je organiziral učitelj Jože Čuješ, begunec iz avstrijske Koroške.²¹ Slovenke v tistem času v slovenski skupnosti še niso imele izstopajoče vloge. Večina jih je, podobno kot priseljenke samohranilke, ostajala z otroki v posebnih kampih, imenovanih Holding Centres,²² in skrbele zanje, medtem ko so njihovi zakonci služili denar, s katerim so sebi in svoji družini plačevali osnovne stroške bivanja. Zaradi visokih stroškov so takšne družine težile k čim hitrejšemu najemu stanovanja zunaj kampov, v katerem bi lahko živeli skupaj in ne ločeno. Ko jim je to uspelo, kar ni bilo značilno le za Slovence, se je večina žensk zaposlila in opravljala delo v času, ko je mož ostajal z otroki. Večina žensk je delala ponoči v različnih tovarnah. Iz napisanega in iz pripovedovanja izseljenk²³ je moč razbrati, da je bilo ohranjanje družine v danih razmerah vrednota, ki je v tujem svetu močno izstopala ravno med neangleško govorečimi imigranti. O tem lahko beremo v knjigi *Stories of Australian Migration*,²⁴ v kateri so med drugimi zbrane pripovedi nemške, italijanske, grške,

¹⁹ Intervju s Pavlo Gruden, ki je prišla v Avstralijo leta 1948. Več o tem: Breda Čebulj Sajko, *Razpotja izseljencev: Razdvojena identiteta avstralskih Slovencev*, Ljubljana: Založba ZRC, 2000, str. 26.

²⁰ N. d., str. 33.

²¹ Njegovo življenjsko pripoved sem objavila v knjigi *Med srečo in svobodo ...*, str. 121–136.

²² Življenje v centrih opisuje Anni-Marie Jordens v knjigi *Alien to Citizen, Settling Migrants in Australia, 1945–75*, Sydney 1997, str. 61, 62.

²³ Čebulj Sajko, *Med srečo in svobodo*, glej poglavje Pripovedi brez konca, 87–228.

²⁴ *Stories of Australian Migration* (ur. John Hardy), Sydney 1988, 149 str.

kitajske, domorodske in vietnamske družine. Vloga ženske je bila torej v tem času, kot tudi še kasneje, predvsem vzgoja otrok in opravljanje gospodinjskih del.

Med letoma 1947 in 1954 je prišlo v Avstralijo 170.700 beguncev, od tega 70.678 samskih žensk, ki so jih avstralske oblasti izbrale po enakih kriterijih kot moške priseljence. Tudi njim niso upoštevali izobrazbe in prav tako so morale podpisati dveletno pogodbo o zaposlitvi, s katero so »odplačale« brezplačen ladijski prevoz z begunsko organizacijo International Refugee Organization. Postale so gospodinjske pomočnice ali tovarniške delavke. Med njimi smo našli tudi Slovenke: še posebej so bile omenjene v verskem listu *Misli*, ki je tedaj, poleg ostalih sedemdesetih podobnih verskih etničnih revij,²⁵ že izhajal v Avstraliji, in sicer kot »dekleta, ki so prišla iz Trsta«.²⁶ Odšla so v Sydney in Melbourne in nekoliko zapolnile vrzel v pomanjkanju žensk, med njimi tudi Slovenk, v tistem času.

Ravno v tem obdobju je v Avstralijo ilegalno emigriral tudi Milan Ličan, tedaj brezposelni dvaindvajsetletni mladenič, po poklicu logar iz Podgraj pri Ilirski Bistrici. Njegova zgodba je tipična zgodba imigranta, ki je po čakanju v begunskem taborišču v Italiji z IRO prišel v avstralsko zbirno taborišče Bonegilla in bil od tam poslan na sekanje sladkornega trsa v Queensland. S pomočjo bratrancev si je kmalu našel delo v železarni v Newcastlu, od koder je nato z rojaki iz Primorske in Notranjske odšel v Snowy Mountains gradit kompleks hidrocentral, tedaj in še vrsto let kasneje največjega gradbenega projekta Avstralije,²⁷ ki so ga vodili Američani. Zaposlili so ga kot minerja v tunelih, imel je »dobr denar, zelo fajn stanovanje ... hrano, menzo ... Use! ..., da si res se počutu ku doma, čeravno mlad si in ne vidiš ženske, k tuki (v Snowyju, op. avt.) človeku u življenju res manjka učasih.«²⁸ V odročnih gorskih predelih Novega Južnega Walesa, kjer so gradili, je Milan ostal vse do leta 1964 in v tem času napredoval od fizičnega delavca do delovodje s pomembno odgovornostjo za delo svoje skupine sedemdesetih in več ljudi. Ali, kot je dejal sam, »leta so prišla tudi, da se je treba nekaj odločit: ali oženit ali mislt za bodočnost.« Kajti, »da bi govorili od žensk al deklet, je bilo grozno, za mlade ljudi, kot smo bli mi ... Kle (v Avstraliji, op. avt.), tistikrat se je govorilo, sedmintridst moškov na eno žensko. Razlika, ne? In posebno še, če si biv vuni, ne, če si biv u mejsti, si se še kaj znajdu, ampak, kar se tiče zunaj,

²⁵ Prva številka *Misli* je izšla v Sydneyju januarja 1952, tiskana v slovenskem jeziku. Od tedaj dalje izhaja neprekinjeno vsak mesec in je odličen vir za raziskovanje verskega in družabnega življenja avstralskih Slovencev pa tudi za raziskovanje sorodstvenih vezi, ženitnih ponudb, iskanja izgubljenih sorodnikov, prijateljev, rojstev, porok, smrti itd. V času prve številke *Misli* so izhajali že grški, italijanski, poljski, ruski, ukrajinski, nizozemski, madžarski, estonski, nemški, latvijski, albanski, romunski in židovski verski časopisi. To je bila hkrati prva »neasimilacijska« poteza, ki jo je naredila avstralska vlada v korist neangleško govorečim priseljencem, ko jim je dovolila verski tisk v maternem jeziku.

²⁶ *Misli*, 3/1954, št. 11.

²⁷ Delo je trajalo od leta 1949 do 1974.

²⁸ Življenjsko zgodbo Milana in Marize Ličan sem posnela leta 1981 v Sydneyju. Glej: Čebulj Sajko, *Med srečo in svobodo*, str. 140.

absolutno ne ...»²⁹ In leta 1964 se je s prihranki in močnim domotožjem vrnil v svoj rojstni kraj.

A vendar: preden nadaljujem začeto zgodbo, naj še nekoliko orišem razmere v Avstraliji, v kakršne se je leta 1966 priselila Mariza.

Petdeseta in šestdeseta leta se z vidika življenjskih in delovnih pogojev za prihajajoče niso bistveno spremenila v primerjavi s prvimi povojnimi leti. Zato je realnost vsakdanjega dne čedalje bolj getoizirane družbe, v kateri so še nadalje ostajale in se stopnjevale neenakosti med spoloma, etnijami, »novimi« in »starimi« Avstralci, med angleško in neangleško govorečimi, pripeljala do glasnih protestov celo tistih, ki so sprva zagovarjali asimilacijo, torej samih Britancev. Prijaznejšo politiko do prihajajočih so avstralske oblasti v začetku šestdesetih let skušale oblikovati na osnovi uvažanja integracije, tj. »dvostopenjske asimilacije«³⁰. Vendar dejstva, da so se pripadniki etničnih skupnosti med seboj že organizirali, imeli svoja društva, časopise, tudi stalne povezave z izvorno družbo, tudi nova politika ni mogla več spregledati. Mešanih zakonov med Avstralci in Neavstralci je bilo manj, kot so načrtovali jih kreatorji migracijske politike, kar je bila posledica razrednih, verskih, kulturnih, jezikovnih razlik in »etnične« netolerantnosti. Večale so se tudi razlike v družinah med moškim kot tistim, ki preživlja družino, in ženo v tradicionalnem smislu njene vloge. To se je še zlasti kazalo pri homogenih etničnih skupinah z močno patriarhalno tradicijo, npr. pri Grkih,³¹ pa tudi pri Italijanih, nekdanjih Jugoslovanih (vendar ne pri Slovencih), muslimanskih etnijah ipd. Grki so npr. v šestdesetih letih (pa tudi kasneje) svojo etnično skupnost obnavljali s porokami med partnerji istega porekla, mnogokrat so grški mladeniči poiskali nevesto v Grčiji. Podobno se je še v osemdesetih letih dogajalo z Italijani. Moški kot tisti, ki je preživljal družino, je prevzemal vlogo komunikatorja z zunanjim svetom, saj ga zaradi službe večinoma ni bil doma. V nasprotju z njim je ženska prevzemala celotno upravljanje z družinskim življenjem, v katerem pa se je vsakdanjost odvijala po ustaljenih tradicionalnih, večinoma patriarhalno zastavljenih vrednotah in normah. Tudi zaradi tega se je že v petdesetih in še močneje v šestdesetih letih razvilo feministično gibanje, ki je postavljalo v ospredje enakopravnost spolov.³² Slovenk v tem gibanju ne zasledimo, poleg Avstralk (ali Britank) pa je mnogo pripadnic drugih, tretjih in naslednjih generacij etničnih skupnosti z daljšo tradicijo prisotnosti na avstralski celini (npr. Grkinj, Italijank, Kitajk, Poljakinj).

V tem času so postale pogoste tudi poroke »po pošti« ali »mail order brides«, še posebno značilne za zakonske zveze med moškimi, zaposlenimi v odročnih krajih Avstralije, in Filipinkami.³³ Predvsem za prve je veljalo, da so živeli tako daleč stran

²⁹ N. d., str. 142.

³⁰ Collins, *Migrant Hands*, str. 231.

³¹ Položaj grških žena v Avstraliji in Grčiji je obravnavala sociologinja Gillian Bottemly v svojih objavah (npr. v: Some Greek Sex Roles: Ideals, Expectations and Action in Australia and Greece, *The Australian and New Zealand Journal of Sociology*, 10/1974, št. 1).

³² *Selected Readings* ..., str. 209.

³³ James Jupp, *Waves of Migration*, v: *Stories of Australian Migration*, str. 27.

od civiliziranega sveta, da zaradi svojega načina življenja tamkaj niso uspeli navezati stike z Avstralkami, ki so tedaj veljale za lene ženske.³⁴

Sklepanje zakonskih zvez znotraj svoje etnične skupnosti so bile tudi med Slovenci zelo pogost pojav in v tistem času so izstopale le izjeme (pogosteje so se poročali Slovenci s ženskami drugih etnij, kar je posledica majhnega števila samskih Slovencev). Dejstvo je tudi, da je mnogo emigrantov iz Slovenije v petdesetih in šestdesetih letih (ko je bil vrhunec izseljevanja iz domovine v ta del sveta) prišlo na peti kontinent že v paru, poročeni ali neporočeni. Še zlasti v šestdesetih letih, ko je že delovala večina slovenskih društev po vsej Avstraliji,³⁵ se je sklenilo mnogo zakonskih zvez med Slovenci in Slovenkami.³⁶ Poleg tega je potrebno omeniti še, da je bila izobrazbena struktura slovenskih izseljencev prve generacije večinoma osnovno- ali srednješolska ter poklicna, izredno malo je bilo intelektualcev. In ravno ti so bili najpogostejši zakonski partnerji v mešanih zakonih.³⁷ Tudi pri samskih Slovencih so bile poroke »po pošti« v šestdesetih letih presenetljivo pogost način pridobivanja nevest iz domovine, čeprav se večina tovrstnih parov pred poroko med seboj sploh ni poznala.

Vsaj za Slovenke lahko iz dosedanjih spoznanj dokaj zagotovo trdim, da so prihajale v Avstralijo skoraj praviloma v povezavi s svojimi možmi, družino in širšim sorodstvom. Izredno malo je bilo med njimi avanturistk, ki bi se podale v svet samostojno. Leta 1966 je bil med Avstralijo in tedanjo Jugoslavijo sicer podpisan sporazum o meddržavnem sodelovanju na področju emigriranja Jugoslovancev v Avstralijo, v katerem je bilo izrecno poudarjeno, da avstralska vlada sponzorira prihod večjega števila samskih deklet med 15. in 18. letom starosti (ki že imajo nekoga v Avstraliji), a nekaj več avanturistk med Slovenkami zasledimo šele v sedemdesetih letih; tedaj tudi avstralska migracijska politika postane prijaznejša do neangleško govorečih migrantov. Poleg tega so bile tedaj med Jugoslavijo in Avstralijo vpeljane redne letalske linije, s katerimi so Jugoslovanci (torej tudi Slovenci) brez večjih težav potovali na avstralsko celino s turističnimi vizami.

FARAGONA – LIČAN

Razmer, v katerih so bile imigrantke zapostavljene kot ženske, žene, matere in delavke, Mariza ni doživela. Njena usoda v Avstraliji je šla drugačno pot. Da bi izvedeli kakšno, za hip prekinimo »avstralsko zgodbo« in se povrnimo v Slovenijo, v vasico Kuteževo leta 1964, natančneje v gostilno Pri Štrausu, kjer je nekega zimskega

³⁴ Prav tam.

³⁵ Več o tem: Čebulj Sajko, *Razpotja izseljencev* ..., str. 43, 44.

³⁶ Podatke dobimo od leta 1952 dalje v poročnih knjigah v slovenskih verskih središčih. Sama sem pregledala poročne knjige v verskem središču v Merrylandsu v Sydneyju leta 1982 in 2002 (od devetdesetih let dalje so bile poroke med Slovenci le še izjema).

³⁷ Ta ugotovitev izhaja tudi s terenskega dela v osemdesetih in devetdesetih letih med avstralskimi Slovenci v Sydneyju in okoliških mestih ter v Melbourneu.

večera dvaintridesetletni Milan Ličan spoznal dvaindvajsetletno Marizo Faragona, ki je sedela za sosednjo mizo in se pomenkovala s svojimi prijateljicami, učiteljicami. Po medsebojnem spoznanju je Milan odpeljal Marizo domov z avtom, ki je izkazoval njegov status izseljenca. Od tedaj dalje se je njuno poznanstvo poglobljalo. Kmalu sta obiskala Marizinega očeta, s katerim je ohranila stike. Komaj tri mesece po njunem prvem srečanju, 27. februarja 1965, sta se poročita na matičnem uradu v Ilirski Bistrici. Milana je vleklo nazaj v Avstralijo, saj je bil doma že trinajst mesecev. Dogovorila sta se, da bo Mariza ostala doma, dokler ji mož v novi domovini ne bo uredil vseh potrebnih dokumentov za imigracijo. Tako se je tudi zgodilo: Mariza je še vse leto službovala v Kuteževem, Milan pa je nadaljeval delo v Coomi v Snowyju. Spomladi 1966 sta se ponovno srečala v Sydneyju. Mariza, sicer vajena samostojnega življenja, toda ne v tujem svetu, kjer »nism res nobenega poznala ... razen svojega moža«³⁸ in v katerem bi si lahko našla zaposlitev kot tovarniška delavka, ni hotela zopet ostati sama. Zato se je odločila, da gre z možem v Snowy Mountains.

Največja tesnoba, ki je Marizo spremljala po prihodu v Snežne gore, je bila povezana s strahom pred neznanimi ljudmi, naravo, okoljem, jezikom, načinom življenja v delavskih naselbinah, polnih robotih mož, ki so »res težko delali in v zelo nevarnih okoljih ..., samo delali in služili denar. Imeli so ... domotožje in osamljenost. Koliko njih se je predalo pijači, ... različnemu ženskemu svetu.« Med njimi je bilo kar nekaj Slovencev, ki so se družili med seboj, »obujali spomine in izredno radi poslušali slovenske plošče.«³⁹ Z možem sta šest mesecev živela v majhni sobici, kjer se je učila angleščine in občasno delala v kuhinji v delavskem naselju. Sledilo je krajše obdobje bivanja na sosednjem delovišču. Kulturni šok, ki ga je doživljala v tem obdobju, je temeljil predvsem na neznanju angleščine, zaradi česar je bila izolirana od ostale, pretežno moške in angleško govoreče družbe. Nekoliko si je pri navezovanju stikov pomagala z znanjem italijanščine, sicer pa je zaradi nekomunikativnosti veljala, kot mi je sama omenila, za »depresivno in introvertirano« osebo. Po letu dni je ameriška firma odprla nova delovišča v Južni Ameriki, kjer so za težka dela v rudnikih potrebovali izkušene delavce. Mednje so izbrali tudi Milana in leta 1967 sta z Marizo odšla v Čile, kjer so bili življenjski pogoji v primerjavi s tistimi v Snowyju izredno razkošni: »Imeli smo svoje hiše, dvosobne, ..., čisto opremljeno, do hladilnika. Celo sem imela svojega vrtnarja, svojega šoferja, ne, da smo šli nakupovat,« se spominja Mariza.⁴⁰ V naselju je živelo trideset družin, med njimi tudi iz Slovenije, prav v sosednji hiši je stanovala rojakinja iz Ilirske Bistrice. Po šestih mesecih se je naučila špansko in tako vsaj za nekaj časa zopet postala učiteljica: sprva je Američanke učila španščino, kasneje še ostale žene delavcev iz Kitajske, Irske, Škotske ... Leta 1968 je šla prvič domov, po treh mesecih se ji je pridružil še Milan. Obisk je bil kratek. Vrnila sta se v Čile, kjer sta ostala do začetka leta 1971, ko so se dela predčasno zaključila zaradi prihoda Aliendeja na oblast. Ponovno sta se vrnila domov z namenom, da morda tokrat

³⁸ Glej: Čebutj Sajko, *Med srečo in svobodo*, str. 143.

³⁹ N. d., str. 143, 144.

⁴⁰ N. d., str. 146.

ostaneta »za vedno«, česar si je bolj želel Milan kot Mariza. Toda konec leta 1971 sta se vrnila v Avstralijo, tokrat v Sydney, kjer sta si kupila hišo – Marizin prvi in zadnji pravi dom. Zakonca sta ostala brez otrok. Mariza se je učila angleško in se ni nikoli redno zaposlila. Milan je dobil službo pri gradnji tunela za sydneyjski vodovod. Od leta 1972 dalje sta ob sobotah zahajala v slovenski klub Triglav. Od tu dalje šele lahko sledimo Marizinemu življenju v urbaniziranem delu Avstralije in hkrati njeni karieri med avstralskimi Slovenci v tedaj že multikulturni Avstraliji.

MULTIKULTURALIZEM – PRILOŽNOST TUDI ZA ŽENSKE

Od sredine sedemdesetih let dalje se je torej življenje etničnih skupnosti v Avstraliji močno liberaliziralo. Obdobje t. i. integracije, ki je trajalo manj kot desetletje, se je že na začetku sedemdesetih let izkazalo za nesmiselno migracijsko politiko brez dolgoročne perspektive.⁴¹ Življenje v etničnih skupnostih je zaradi nujne po ohranjanju etnične identitete v najširšem pomenu besede postalo organizirano tako z vidika njihovih društvenih, verskih, pedagoških, socialnih, kulturnih pa tudi ekonomskih potreb kot tudi z vidika materialnega in duhovnega osamosvajanja slehernega pripadnika svoje etnije. O tem, da avstralska nacija ne bo nikoli homogena kljub še obstoječim težnjam zagovornikov britanskega koncepta,⁴² je bilo jasno že ob koncu šestdesetih let, ko so Grki in Italijani že dosegli zakonsko legalizacijo svojih državnih etničnih šol in pravne pomoči v njihovem jeziku. Čedalje težje je bilo definirati, kaj je avstralska identiteta, saj so specifičnosti v načinu življenja več kot sto različnih etničnih skupin na avstralskem kontinentu že prevzemali tudi Avstralci (npr.: spremenili so se prehrana, način oblačenja, običaji, navade ipd.). Nemogoče je bilo spregledati tudi podatke o naraščanju duševnih problemov neangleško govorečih priseljencev, o čemer so govorile študije psihiatrov.⁴³ Poleg tega je leta 1971 živel v Avstraliji že skoraj 13 milijonov ljudi, torej se jih je v letih 1945–71 priselilo skoraj sedem milijonov, med njimi jih je že bilo kar 55 % nebritanskega porekla. Glede na velikost posameznih etničnih skupin so še vedno ostajali vodilni Britanci, Škoti, Irci, kar je bila seveda posledica preteklega priseljevanja, takoj za njimi so bili Grki, Italijani in Jugoslovani. Zahtevali so svoje tolmače, enake plače, boljše življenjske pogoje ipd. Nastajati so začeli razni uradi za pomoč imigrantom,⁴⁴ med njimi tudi uradi za ženska vprašanja, ki so bili povezani z različnimi inštituti za raziskovanje družine. Problem zapostavljanja

⁴¹ Več o tem sem pisala v knjigi *Razpotja izseljencev*, str. 51–57.

⁴² Med njimi so bili zelo dejavni sociologi O. A. Oeser, S. Hammond, W. E. H. Stanner, A. Horne itd.

⁴³ O tem je mnogo pisal Jurij Zalokar, ki je kot psihiater več let preživel v eni izmed psihiatričnih bolnišnic v Melbournu. Glej: Jurij Zalokar, *Duševne stiske in bremena izseljenstva: izzivi ali poguba*, *Slovenski koledar*, 1989 (1988); isti, *Mavrična kača*, Radovljica 1991 itd.

⁴⁴ Npr.: Good Neighbour Council; povečale so se uslužnostne dejavnosti na področju zaposlovanja, reševanja stanovanjskih problemov, družinske politike, etničnega šolstva, zaposlovanja žensk z otroki ipd.

žensk se v avstralskem vsakdanu ni pojavljal le v povezavi z vprašanjem družine (tu so izstopale predvsem muslimanke),⁴⁵ temveč tudi v povezavi z njihovim položajem na delovnem mestu. Kot primer naj navedem, da je bilo v sedemdesetih letih v tekstilni industriji zaposlenih med 30.000 in 40.000 emigrantk nebritanskega porekla. Za pogoje, v katerih so delale, je bilo ugotovljeno, da predstavljajo »moderno obliko suženjstva«.⁴⁶ Nadalje je bilo ugotovljeno, da je med nelegalno zaposlenimi (v t. i. »underground« ekonomiji) največ žensk z otroki, ki so lahko delale tudi doma ali ponoči. Delodajalec jim ni zagotavljal osnovnega socialnega zavarovanja, niti ni redno plačeval za opravljeno delo. V primerjavi z moškimi je bilo včlanjenih v delavske sindikate mnogo manj žensk. Razen tekstilne industrije so bile prevladujoče »ženske« panoge zaposlovanja še: izdelovanje različne embalaže, pakiranje in predelava hrane, montaža malih elektronskih aparatov, v neindustrijskih dejavnostih pa je bilo največ žensk zaposlenih v bolnišnicah, šolah, pisarnah, različnih prodajalnah, na poštah, v privatnih obrteh, gostilnah, frizerskih salonih in gospodinjstvu. Kvalifikacije, ki so jih »prinesle« s seboj ob priselitvi v Avstralijo, jim po avstralski zakonodaji še vedno niso bile uradno priznane.

Morda so tudi zaradi tega v sedemdesetih letih pričel naraščati težnje po izobraževanju žensk, kar se je kazalo v upadanju porok med izobraženimi in v mestu naseljenimi ženskami v primerjavi z večinskimi nižje izobraženimi ženskami, živečimi v manjših krajih. Slednje so se namreč poročile že v mladosti (med 18. in 20. letom) in so se v veliki večini posvečale družini, medtem ko je bila pri prvih povprečna starost v času poroke 29 let. Materialna in intelektualna samostojnost pred poroko je pri ženskah v sedemdesetih letih postajala čedalje pomembnejša in je bila v tesni povezavi z iskanjem čim višjega položaja na družbeni in socialni lestvici avstralske družbe. Poleg tega so ravno v tem obdobju na zapostavljenost žensk utemeljeno javno začele opozarjati intelektualke iz posameznih etničnih skupin in dokazovale nepravilnost dotedanje politike do ženskega vprašanja, ki je temeljila predvsem na ekonomskem izkoriščanju.⁴⁷

Multikulturalizem, definiran kot »enakopravnost v izražanju etničnih identitet različnih etničnih skupin, ki žive skupaj v nekem geografskem prostoru«, ⁴⁸ v praksi pa kot »skleda solate, ki ji dajejo okus množica različnih začimb«, ⁴⁹ naj bi odrešil in razrešil situacijo imigrantov v Avstraliji. Novo politiko z vsaj teoretično demokratičnim odnosom do že priseljenih, predvsem neangleško govorečih novih Avstralcev in do vseh na novo prihajajočih (ki so še vedno predstavljali glavnino letnega povečevanja števila prebivalcev v Avstraliji), je avstralska vlada uzakonila leta 1973. Etnični pluralizem je postal modna muha, v praksi pa je pomenil formacijo vrste etničnih ustanov, od

⁴⁵ Več o tem: Collins, str. 182–184.

⁴⁶ N. d., str. 183.

⁴⁷ Več o tem: *Selected Readings*, str. 189–191.

⁴⁸ The Australian Ethnic Affairs Council, *Australia as a Multicultural Society*, Canberra 1977, str. 5.

⁴⁹ Collins, *Migrant Hands*, str. 232.

vladnih do povsem privatnih v posameznih etničnih skupinah. Letni etnični festivali so prikazovali idealno sožitje različnega rasnega in etničnega, tudi čedalje bolj azijskega avstralskega prebivalstva. Dejstvo pa je, da so s pravnega vidika vsi prebivalci Avstralije postali enakopravni ne glede na spol, starost, etnični izvor, dolžino bivanja v Avstraliji ipd.

Multikulturalizem je ne nazadnje postal priložnost tudi za uveljavljanje žensk, ki so bile do tedaj s svojimi aktivnostmi bolj ali manj vezane le na svojo skupnost ali celo svoje sorodstvo. Razen v akademski in politični sferi so se ženske pričele uveljavljati predvsem na dveh področjih:

- V sobotnih etničnih šolah, ki so sicer že obstajale v društvih in verskih središčih, po letu 1973 pa jih je začela financirati država, zaradi česar so se še bolj razširile. Poleg tega so delovale tudi pri sobotnem dopolnilnem pouku na državnih osnovnih šolah; v nekaterih državnih srednjih šolah pa so si učenci lahko izbrali za enega izmed maturitetnih predmetov materni jezik.

- Na etničnem radiu in televiziji, ki sta 1975. leta začela delovati v Sydneyju in Melbournu ter se sčasoma razširila po vsej Avstraliji.

Uradno multikulturalizem obstaja še danes, čeprav so se predvsem v devetdesetih letih, pa tudi v novem tisočletju, ko je prišlo do večjega priseljevanja Azijcev (tudi kot posledica priključitve Hong Konga h Kitajski, predvsem pa kot posledica politične situacije v Vietnamu, Kambodži, Koreji, na Kitajskem itd.), začela pojavljati močna nacionalistična in rasistična gibanja, ki so v mnogočem postavila pod vprašaj multikulturalnost avstralske družbe. Tako kot vedno, je še danes priseljevanje v Avstralijo osrednje politično vprašanje in zato najbolj manipulatorno področje političnega življenja, v katerem tudi ženske dobivajo svojo legalno vlogo (npr.: Slovenci imamo v parlamentu poslanko slovenskega rodu). Dejstvo pa je, da je gibanje »Proud to be Australian«, ki se je začelo že v osemdesetih letih, psihološko vplivalo vsaj na drugo, če ne tudi na prvo generacijo novih Avstralcev, ki so začeli tudi v emocionalnem smislu pripadati Avstraliji. Poleg tega so popisi prebivalstva med kriterije poleg nacionalnosti uvrstili še materni jezik. Enakopravni položaj etničnih skupin v Avstraliji torej ni več vprašljiv, vprašljiva postaja medsebojna rasna in etnična strpnost.

MARIZA IN AVSTRALSKI SLOVENCİ

Kot sem že omenila, Marize ni doletela usoda povprečnih priseljenih žena. Prav nasprotno bi lahko rekli: imela je idealne pogoje za uresničitev svojega poslanstva med avstralskimi Slovenci, še zlasti med Slovenci v Sydneyju, kjer sta tedaj (leta 1972) obstajali dve društvi: Triglav, ki je veljal za jugoslovansko usmerjenega, in njemu ideološko nasprotno Slovensko društvo Sydney. Poleg obeh organizacij je delovalo tudi slovensko versko središče v Merrylandsu. Vse tri institucije so imele že ob prihodu Marize v Sydney svoje sobotne dopolnilne šole slovenskega jezika, zelo razvejano kulturno in športno dejavnost, izdajale so svoje časopise v slovenskem jeziku. To je

bil tako rekoč začetek razcveta slovenstva v Sydneyju (kot tudi drugod v Avstraliji), saj so slovensko imigracijo v sedemdesetih letih (ko se je dotok novih prihajajočih iz Slovenije izredno hitro ustavljal) predstavljale mlade družine, ki so bile že bolj ali manj materialno samostojne. V tem času so imeli vodilno vlogo v vodenju društvenega in verskega življenja sicer moški, učen je slovenskega jezika in vodenje folklornih skupin pa sta bili (z redkimi izjemami) domena žensk.

Mariza je tedaj z možem živela blizu sedeža društva Triglav. Med njegovimi člani je bilo mnogo Primorcev. Zaradi obojega in tudi zaradi levo usmerjene klubske politike sta zakonca Ličan postala člana tega kluba že kmalu po ustanovitvi leta 1972. Mariza, ki razen v Južni Ameriki ni več opravljala svojega poklica, je takrat pričela poučevati slovenščino na triglavski sobotni šoli, kot so ji rekli triglavani. Tedaj se je Marizino »življenje zelo spremenilo«, saj je bilo do takrat »vezano le na gospodinjstvo«, kot je dejala. Hiša Ličanovih se je večkrat spremenila v učilnico, polno otrok, ki jim je Mariza s svojimi pedagoškimi izkušnjami skušala vlti ljubezen do slovenščine. To je bil tudi osnovni namen drugih učiteljev in učiteljic materinščine, ki so jo po zaslugi mnogih staršev prostovoljcev in redkih bivših pedagogov poučevali na različnih lokacijah po Sydneyju že od leta 1957 dalje.⁵⁰ Mariza je bila v sedemdesetih letih ena izmed številnih učiteljic slovenskega jezika. Razredi so šteli tudi po trideset učencev. Sodeč po fotografijah, je bila že kmalu po letu 1972 med vodilnimi, ki so sodelovali pri vseh kulturnih in šolskih prireditvah Triglava, bila je tudi ena redkih kvalificiranih učiteljic.

Sledimo zopet njeni zgodbi: Življenje Marize je bilo vse do ustanovitve etnične radijske postaje Radio 2EA leta 1975 v Sydneyju zaznamovano s poučevanjem ter njenim sodelovanjem z ostalimi učitelji in učiteljicami. Zelo dobro je že tedaj in še vrsto let kasneje sodelovala z Jožetom Čuješem, tudi učiteljem, Lojzetom Košorokom, Petrom Kropetom idr. Tudi njeno zakonsko življenje, ki v zgodbi Ličanovih iz leta 1982 ni komentirano, je bilo mnogo bolj kot Milanovemu podrejeno Marizinemu delu. Milan je prevzel vlogo moža, ki preživlja svojo ženo in ji stoji ob strani pri njenem delu za skupnost. Sam ni bil nikoli društveno aktiven, bil je uspešen balinar triglavske balinarske sekcije in Marizin zvesti spremljevalec. Z začetkom radijskih oddaj v slovenskem jeziku⁵¹ se je formirala skupina napovedovalcev, ki jih je vodil Jože Čuješ kot prvi koordinator slovenskih oddaj, Mariza pa je postala drugi koordinator. Etnične oddaje so tedaj potekale v osmih različnih jezikih, slovenska je bila ena izmed njih in je trajala dvakrat po uro na teden.

Leta 1976 Ličanova za tri mesece odideta na obisk v Slovenijo. Tudi obiski so se od tedaj dalje spremenili: namenjeni so bili predvsem Marizinemu zbiranju in nakupovanju učbenikov, iskanju stikov z ustreznimi institucijami in osebami, ki bi tako ali

⁵⁰ Razvoj slovenskega šolstva v Sydneyju, Wollongongu in Canberri je natančno opisan v delu: Olga Lah idr., *The Fruits of Our Slovenian heritage/Sadovi slovenske dediščine, An Overview of the Slovenian Community in N.S.W. and its Contribution to the Overall Australian Community*, Sydney 2004, str. 22–81.

⁵¹ N. d., str. 146.

drugače pomagale oblikovati šolske programe in vsebino radijskih oddaj v Sydneyju. Marizo smo spoznali tudi v Sloveniji, predvsem v publikacijah Slovenske izseljenske matice in radijskih oddajah. Tako obiski sorodnikov niso bili več edini razlog prihoda v Slovenijo. Res pa je, da je Mariza vedno, kadar je prišla domov, obiskala svojega očeta v Italiji.

Po vrnitvi v Sydney si je Milan poiskal novo službo, a je že drugi dan doživel hudo prometno nesrečo, v kateri si je poškodoval koleno. Šele po sedmih mesecih je zopet pričel delati. Po treh mesecih se je zopet ponesrečil, tokrat na delu, kjer mu je žerjav poškodoval hrbtenico. Milan se je invalidsko upokojil in od konca leta 1977 prejemal invalidsko pokojnino. Njuno življenje je postalo manj družabno, usmerjeno je le še na Marizino delo v šoli in na radiu. Ker Milan ni več hodil v službo, je še bolj sodeloval pri Marizinem delu. Velikokrat sta tudi skupaj zbirala novice za radijske oddaje, obiskovala društvena in druga pomembnejša dogajanja v Sydneyju, kontaktirala s Slovenci po ostalih delih Avstralije in gostila številne goste iz Slovenije, ki so v tistem času že prihajali na krajše uradne ali prijateljske obiske v Avstralijo. Njun krog prijateljev pa se je z Marizinim vzponom v slovenski skupnosti počasi zmanjševal, kar je Mariza razložila z naslednjimi besedami: »Hiša je postala bolj zaprta, ker je pač življenje organizirano. Prej so bla vrata odprta noč in dan, kadar si žele. Medtem zdaj, ko imaš delo, ga moraš narditi. Veliko prijateljev je to razumelo, veliko pa smo jih tudi izgubili zaradi tega, ne.«⁵²

Leta 1977 je bil ustanovljen Slovenski šolski odbor za državo Novi Južni Wales. Namen najpomembnejše slovenske institucije v tistem času je bil povezati med seboj vse dotedanje dopolnilne šole slovenskega jezika v državi in pripraviti študijski program pouka slovenščine na državni srednji šoli v Bankstownu, kjer naj bi slovenski jezik postal uradni izbirni maturitetni predmet. To se je zgodilo v naslednjem letu. Že od ustanovitve dalje je Mariza aktivno sodelovala v ožjem odboru Slovenskega šolskega odbora, ki je prvič v zgodovini avstralskih Slovencev povezal predstavnike vseh slovenskih organizacij, društev, klubov in verskega središča. V odboru so bila presežena politična stališča posameznikov, s čimer je postalo šolstvo edino politično nevtravno polje, kjer so vsi člani delovali enotno. Najvidnejši rezultat je bilo prav gotovo poučevanje slovenskega jezika in književnosti, ki je od leta 1989 dalje potekalo na Oddelku za slovanske študije na sydneyjski univerzi Macquarie. To se je zgodilo v času Marizinega predsednikovanja odboru, ki je sicer trajalo od leta 1984 do začetka njene bolezni leta 1996. Od priznanja slovenskega jezika kot maturitetnega predmeta dalje, torej od leta 1978, je bila Mariza edina učiteljica materinščine v NSW, ki so jo, kot sem že omenila, poučevali na srednji državni šoli v Bankstownu. Od tedaj dalje do leta 2001 je imela slovenska skupnost v Novem Južnem Walesu vsako leto svoje maturante.⁵³

Mariza je v tem času nadaljevala tudi delo na radiu, zasnovala nov koncept slovenskih radijskih oddaj, tako da je v sodelovanju z Radiem Slovenija uvedla zvočna

⁵² Čebulj Sajko, *Med srečo in svobodo*, str. 153.

⁵³ Največ – tj. 16 – jih je bilo leta 1991, najmanj – tj. 1 – pa leta 2001.

pisma iz domovine, ki so poslušalcem sproti prinašala najnovejše novice iz domovine. V oddajah je v živo predstavila vrsto znanih gostov iz Slovenije in poleg narodno-zabavne popestrila program tudi s sodobnejšo slovensko glasbo. Od leta 1994, ko je postala glavna urednica slovenskih radijskih oddaj, je etnični radio 2EA priključen na meddržavno radijsko oddajanje v osemindesetih jezikih in od tedaj dalje slovensko oddajo iz Sydneyja lahko slišijo Slovenci po vsej Avstraliji.

Leta 1995 Mariza in Milan zopet obiščeta Slovenijo. Marizi umre oče.

Leta 1996 je zbolela za rakom. O tem je poročal edini še izhajajoči slovenski časopis v Sydneyju *Glas Slovenije*.⁵⁴ Po operaciji in dveh mesecih okrevanja je zopet aktivno delovala v slovenski skupnosti, tako v šolah kot na radiu. Z močmi sta se redno udeleževala vseh aktivnosti Slovencev, predvsem kulturnih. Vendar so začele sočasno z Marizino boleznijo postopoma upadati tudi tovrstne dejavnosti. Temu je botrovalo tudi dejstvo, da se je prva generacija Slovencev starala, velika večina njihovih otrok pa tovrstnih prireditev ni obiskovala. V mešanih zakonih, ki so značilni za drugo generacijo, biti Slovenec ni bila več življenjska vrednota, temveč je pomenila le še etnični izvor prednikov. Kljub temu je Mariza v delo slovenskih dopolnilnih šol vključevala čedalje več hčera slovenskih staršev, bivših maturantk, ki so še govorile slovensko, in tako skušala ohranjati kontinuiteto poučevanja slovenščine v sobotnih dopolnilnih šolah in na srednji šoli. V pogovorih z nekaterimi učiteljicami je moč zaznati, da so bile metode poučevanja že nekoliko zastarele. Podobno nezanimanje med mladimi je vladalo za vsebino radijskih oddaj, ki so postajale čedalje bolj namenjene starejšim poslušalcem.

Marizina bolezen je ves čas zahrbtno napredovala in po kemoterapijah leta 1997 sta Ličanova ponovno in hkrati zadnjič skupaj odšla na dopust v Slovenijo. Bolj ali manj sta se zadrževala v Podgrajah, a kljub bolezni je Mariza obiskala vse institucije v Sloveniji, ki so v kakršnikoli povezavi s slovenskimi izseljenci; sprejel jo je tedanji predsednik države Milan Kučan, pojavila se je na prvem programu slovenske nacionalne televizije v Čolnikovi nedeljski oddaji *Večerni gost*.⁵⁵

Po vrnitvi v Sydney leta 1998 je bolezen napredovala in Mariza je opustila svoje najljubše delo, poučevanje, torej delo z otroki, ki ji je v vseh teh letih zagotovo zapolnjevalo željo po materinstvu. V pogovorih, objavljenih intervjujih in pisanjih o njej je namreč najraje govorila prav o otrocih.

Slovenske dopolnilne šole so delovale še naprej, vendar se je število učencev iz leta v leto manjšalo. Podobno je bilo z vsakoletnim številom maturantov. Mariza je še vztrajala pri vodenju radijskih oddaj. Kako so potekali njeni delovni tedni v zadnjih treh letih njenega življenja, nam govori njen rokovnik,⁵⁶ v katerem se poleg imen gostov, zabelezk rojstnih dnevor rojakov, raznih obletnic, dogodkov v domovini, Avstraliji in po svetu iz tedna v teden pogosteje pojavljajo črke E, T, K, ki pomenijo obsevanja z različnimi aparaturami. Kljub ponovni operaciji leta 1999 je ostajala v radijskem etru

⁵⁴ *Glas Slovenije*, 16. 9. 1996.

⁵⁵ Oddajo je moč videti v arhivu TV Slovenija.

⁵⁶ Trenutno se nahaja v arhivu ISI in še ni na voljo za javno uporabo.

in se leta 2000 odločila za svojo naslednico. Izbrala je dvajsetletno dekle, hčer slovenskih staršev, ki dobro govori slovensko, čeprav je bila rojena v Sydneyju. Tehnično in novinarsko jo je izobrazila in pripravila na vse potrebne izpite za opravljanje dela voditeljice radijskih oddaj. Mladenka je uresničila Marizina pričakovanja. Tako sta v zadnjem letu njenega življenja vse do konca septembra 2001 skupaj vodili oddaje.

Mariza Ličan je kot medicinski fenomen, ki je prostovoljno pristala na zdravljenje svoje bolezni s poskusnimi metodami in zdravili, umrla 5. oktobra v bolnišnici Liverpool v Sydneyju. Pogreb, ki se ga je udeležilo prek sedemsto ljudi iz vse Avstralije pa tudi iz Slovenije, je bil 9. novembra na slovenskem delu pokopališča Rookwood v Sydneyju.

Številni odzivi na njeno smrt so verjetno eden izmed najzgovornejših pokazateljev pomembnosti delovanja in vloge Marize Ličan med avstralskimi Slovenci pa tudi širše v avstralski družbi. Ne nazadnje je bila poleg treh moških med množico napovedovalcev iz okrog sedemdesetih etničnih skupin, ki so se stalno menjavali, edina ženska na Radiu 2EA (kasneje SBS), ki je od začetka radijskih oddaj neprekinjeno opravljala radijsko delo. Številna državna odlikovanja Slovenije in tudi Avstralije ter priznanja avstralske skupnosti gotovo dokazujejo neprecenljivo delo, ki ga je opravila. Uveljavila se je kot ambiciozna oseba v šolstvu in medijih, ki je del svojega življenja, morda tudi zaradi neizpolnjenih želja iz ranega otroštva, povezanih z iskanjem doma, ki ga je našla daleč proč od svoje domovine, namenila ravno izpolnjevanju tistega, kar ji je manjkalo: trideset let je bila v središču pozornosti svoje skupnosti, na njenem vrhu, dominantna v svojem zakonu, prepričljiva ob obiskih domovine, bila je botra mnogim sydneyjskim otrokom, svetovalka ženskam v težavah, predstavnica Slovencev na različnih avstralskih uradnih sprejemih, tako rekoč medijska osebnost.

In tako se je slovenska skupnost od nje tudi poslovila. Posmrtno so z razstavo njeno delo obeležili še na zadnjem maturantskem plesu novembra 2001 v Sydneyju in ob odprtju Zgodovinskega arhiva za Slovence v Novem Južnem Walesu maja 2004. Od tedaj dalje dejavnosti, v katerih je bila vodilna osebnost, skokovito usihajo: maja 2004 je delovala samo še sobotna dopolnilna šola v verskem središču v Merrylandsu (poučujejo tri njene maturantke), slovenščine kot maturitetnega predmeta ni več, Slovenski šolski odbor obstaja le še formalno, v praksi ne deluje več, društvenih in kulturnih prireditev skorajda ni, tovrstni dogodki se odvijajo bolj ali manj le še v verskem središču, novembra 2004 je bila ukinjena tudi slovenska radijska oddaja.

Morda je čas za počitek pred novo renesanso, ki bo v rokah potomcev avstralskih Slovencev prve in naslednjih generacij. Bodo to ženske? Splošni avstralski trend gre v tej smeri.

In za konec le še pojasnilo: Vtisi o delu in vlogi Marize Ličan so še zelo živi tako med Slovenci v Avstraliji kot njenimi sorodniki doma. Njen mož je po Marizinem pogrebu za vedno zapustil Sydney, se vrnil v Slovenijo in se ponovno poročil. Zaenkrat je edini, ki je pripravljen pripovedovati o njej in včasih idealizirati njen pomen. Prijatelji in sorodstvo se o njenem življenju še niso želeli pogovarjati ali pa so bili pogovori zaupni.

Zagotovo za objektivno vrednotenje življenja, vloge in pomena Marize Ličan v slovenski skupnosti v Avstraliji še ni nastopil pravi čas. Pri umestitvi do sedaj predstavljene življenjske poti v kontekst družbene realnosti bodo pomagale tudi raziskave, ki so že in še nastajajo, in govore o uveljavljenih slovenskih likovnih umetnicah, pisateljicah in pesnicah v avstralski družbi.⁵⁷

Naj sklenem z uvodno mislijo: pričujoči prispevek torej ne končuje sicer že končane življenjske poti Marize Ličan, temveč se nadaljuje s potrpežljivim nadaljnjim zbiranjem podatkov in dopolnjevanjem podobe žensk v Avstraliji predvsem v sodobnem času, torej od devetdesetih let dalje.

VIRI IN LITERATURA

- Australian Information Service, *Australia – an Introduction*, Canberra 1981.
- Bottemly, Gillian, Some Greek Sex Roles: Ideals, Expectations and Action in Australia and Greece, *The Australian and New Zealand Journal of Sociology*, 10/1974, št. 1.
- Collins, Jock, *Migrant Hands in a Distant Land: Australian Post-War Immigration*, Sydney 1988.
- Čebulj Sajko, Breda, *Med srečo in svobodo: Avstralski Slovenci o sebi*, Ljubljana: samozaložba, 1992.
- Čebulj Sajko, Breda, *Razpotja izseljencev: Razdvojena identiteta avstralskih Slovencev*, Ljubljana: Založba ZRC, 2000.
- Department of Immigration and Ethnic Affairs, Australian Immigration, *Consolidated Statistics*, 11/1979, Canberra 1980.
- Domoljub*, 1912, št. 22.
- Glas Slovenije*, 16. 9. 1996.
- Hartley, Grattan C., *Introducing Australia*, New York 1947.
- Izseljenska knjižnica*, št. 7, Ljubljana 1936.
- Jordens, Anni-Marie, *Alien to Citizen: Settling Migrants in Australia, 1945–75*, Sydney 1997.
- Jupp, James, *Waves of Migration, Stories of Australian Migration* (ur. John Hardy), Sydney 1988.
- Kleibencetl, Janko, *Za kruhom*, Koper: Fontana Koper, 2003.
- Lah, Olga in dr., *The Fruits of Our Slovenian heritage/Sadovi slovenske dediščine*:

⁵⁷ Trenutno na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo FF v Ljubljani nastaja doktorat Kristine Toplak na temo slovenski izseljenski umetniki. Študentka je že leta 2002 opravila terensko delo v Avstraliji in iz zbranih podatkov lahko sklepam, da je umetnost še eno področje, na katerem so se uspešno uveljavile slovenske umetnice. Obdelano je bilo tudi literarno ustvarjanje avstralskih Slovencev v trilogiji *Slovenska izseljenska književnost* (ur. Janja Žitnik, Helga Glušič), Ljubljana: ZRC, Rokus, 1999, zv. 1: Evropa, Avstralija, Azija, kjer so opisane tudi slovenske pesnice in pisateljice v Avstraliji.

- An Overview of the Slovenian Community in N.S.W. and its Contribution to the Overall Australian Community*, Sydney 2004.
- Marković, Luka, *Pod australskim nebom*, Zagreb 1973.
- Misli, 3/1954, št. 11.
- Selected Readings in Australian Society: An Anthology* /ur. Sol Encel, Michael Berry/, Melbourne 1987.
- Stories of Australian Migration* (ur. John Hardy), Sydney 1988.
- The Australian Ethnic Affairs Council, *Australia as a Multicultural Society*, Canberra 1977.
- Zalokar, Jurij, Duševne stiske in bremena izseljenstva: Izzivi ali poguba, *Slovenski koledar*, 1989 (1988).
- Zalokar, Jurij, *Mavrična kača*, Radovljica 1991.

SUMMARY

MARIZA LIČAN: TRACES OF THE LIFE OF AN EMIGRANT

Breda Čebulj Sajko

The content of the contribution and reflection about the life path of Mariza Ličan, a teacher from Primorje (1942, Trnovo near Ilirska Bistrica – 2001, Sydney), immigrated to Australia in 1966, is interlaced with two stories: the story of Mariza Ličan, which is still in formation and being continually supplemented with new interviews and discussions with Mariza's relatives and friends. This story reflects the ambitiousness of a young woman who marries an emigrant from the "neighbouring" village and leaves with him for to her unknown Australia. Her path in the Slovene community begins to ascend rapidly only a decade after her arrival in Australia when she again becomes what she had been at home: a teacher to children at Slovene clubs and societies and at a state secondary school. To this career, she adds a new one: in the middle of the seventies, she becomes a radio announcer in Slovene broadcasts in Sydney, and since then a dominant personality in the Slovene community. The married woman with no children takes over the function of transmitting of Slovene tradition not in the frame of the family but in the frame of the entire Slovene community. Precisely through her position we can follow the development, activity and decaying of the Slovene community in the state of New South Wales.

In the other story, which is a story about the development of different migration policies of the Australian government from the 18th century on, we can see how the ascent of Mariza Ličan coincided with the blossoming of multiculturalism in Australia, which strikes its roots in the extraordinary heterogeneous ethnic society in the seventies. Parallel with it, the interest of women immigrants in their equal, until then extremely neglected role in Australian "dominantly" male society increases. The contribution outlines and points out the principal observations on the status of women in Australian history and leaves contemporary comprehension of the issue to the continuation of the both stories in the future.

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Slstory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Slstory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Slstory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

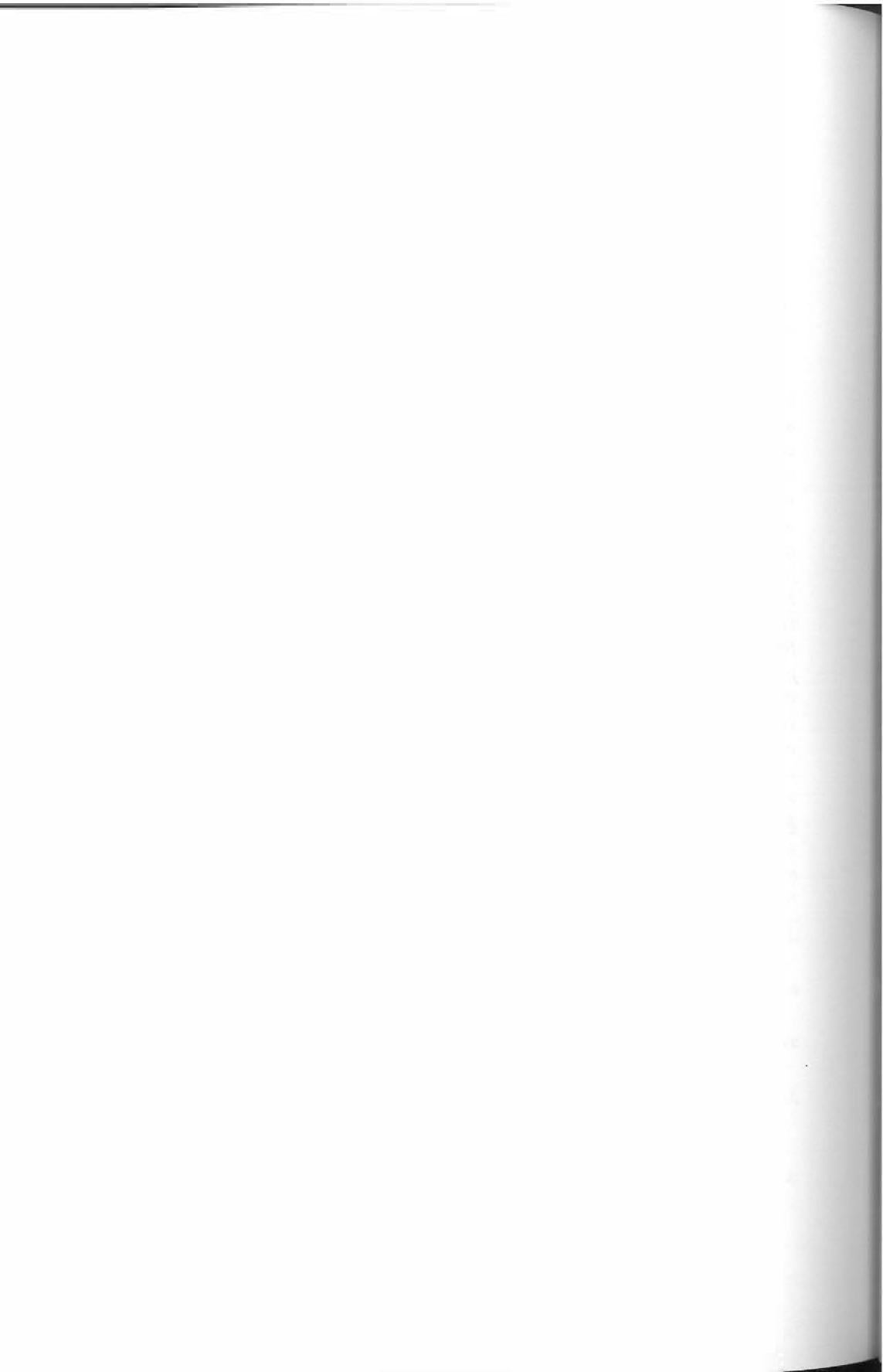
Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

POLITIKA SOCIALISTIČNE ZVEZE DELOVNEGA LJUDSTVA SLOVENIJE DO ZDOMSTVA

Lidija Franjič

IZVLEČEK

Politika Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije do zdomstva

Socialistična zveza delovnega ljudstva Slovenije in Jugoslavije je bila družbenopolitična organizacija od leta 1953 do 1990, ki je politično razlikovala in ločeno obravnavala zdomce in izseljence. Za ene in druge je menila, da je bilo potrebno zastaviti različne cilje. V Sloveniji je delovala vrsta ustanov in organizacij, ki so v svoje programe dela vključevali skrb za zdomce. Pri Predsedstvu Republiške konference Socialistične zveze delovnega ljudstva je deloval Koordinacijski odbor za vprašanja naših delavcev na začasnem delu v tujini, ki se je ukvarjal s problematiko zdomcev in zdomstva. Socialistična zveza delovnega ljudstva Slovenije je bila aktivna na področju interesnega združevanja naših delavcev v tujini, pri vzgoji in izobraževanju otrok zdomcev, pri informativno-propagandni dejavnosti med zdomci ter je obravnavala problematiko delovanja rimskokatoliške cerkve v tujini. KLJUČNE BESEDE: Zdomci, Socialistična zveza delovnega ljudstva Slovenije

ABSTRACT

The Policy of The Socialist Alliance of the Working People of Slovenia towards Migrant Workers

The Socialist Alliance of the Working People of Slovenia and Yugoslavia was a social-political organisation from 1953 to 1990, which politically differentiated and separately dealt with migrant workers and emigrants. For the both it was of opinion that different goals were necessary. In Slovenia, a number of institutions and organisations were active, which included in their programmes care for emigrants. At the Presidency of the Republic Conference of the Socialist alliance of the Working People, a Coordination committee was active that dealt with the problematic of emigrants and emigration. The Socialist Alliance of the Working People of Slovenia was active in the field of interest uniting of our workers abroad, with the education of the children of emigrants, with information-propaganda activities among emigrants, and as well dealt with the problematic of the activity of the Roman Catholic Church abroad.

KEY WORDS: Migrant Workers, The Socialist Alliance of the Working People of Slovenia

UVOD

Veliko število Slovencev je živelo – in še živi – zunaj Republike Slovenije, del jih je živel na narodnostno strnjjenem ozemlju, ki ga je od matičnega naroda ločila državna meja, precej jih je bilo razpršenih po vseh kontinentih, kjer so se trajno naselili ali

¹ Diplomirana etnologinja in kulturna antropologinja, profesorica zgodovine; e-pošta: lidi.ja12@hotmail.com

pa so bili na začasnem delu. Nekateri so se vrnili v domovino, drugi so ostali in si v novem okolju ustvarili novo življenje. Vsi pa so sestavni del slovenskega naroda, ki se je razlikoval po načinu povezanosti z domovino. V obmejnih območjih so živeli zamejci, v Evropi so se prepletali zdomci in izseljenci, v čezmorskih deželah pa so bili izseljenci. Prve izseljence je zajel splošen evropski tok, ko se je od leta 1860 do 1910 s starega kontinenta izselilo okrog štirideset milijonov ljudi. Kriza tridesetih let 20. stoletja je odvedla nove generacije izseljencev v rudnike in tovarne Latinske Amerike, Združenih držav Amerike, Kanade, Avstralije in v zahodnoevropske države. V teh državah je treba računati na tretjo, četrto in ponekod peto generacijo.

Del delavcev, ki so odšli na začasno delo na tuje, je večkrat ostal v državah imigracije. Pojav odhajanja ljudi v tujino je bil proces, ki ga najdemo pri vseh narodih in državah, na vseh stopnjah razvitosti. Zaposlovanje v tujini se je pri nas začelo v večji meri proti koncu leta 1961. Pravne norme in politična stališča so opredeljevala kategorijo migrantov v dve skupini:

1. delavce na začasnem delu v tujini (zdomce), pri katerih je v smislu neposredne vezanosti na domovino prevladovala sinteza različnih komponent (državljanstvo, etnično-kulturna zavest, čas, preživet v tujini, družinsko stanje, premoženjski interes),
2. izseljence, kjer je v vseh komponentah prevladovala opredelitev za stalno življenje v tujini.

Ne glede na to razdelitev je Socialistična zveza delovnega ljudstva določila kot trajno nalogo vsem, ki so se ukvarjali z zdomci in izseljenci, razvijanje jugoslovanskega socialističnega patriotizma in ljubezni do domovine prek informativno-propagandne dejavnosti, vzgoje in izobraževanja ter društvenega življenja. Po ustavi SR Slovenije je bila skrb za Slovence zunaj matične domovine dolžnost družbe kot celote. Določba je obvezovala vse družbene dejavnike, da razvijajo pomoč slovenskim izseljencem, posebej pa je zavezovala družbenopolitične skupnosti in organizacije, zlasti Socialistično zvezo delovnega ljudstva, da je izoblikovala take politične in organizacijske mehanizme, ki so morali biti v celoti usklajeni z jugoslovanskim družbenopolitičnim sistemom.

Zdomstvo, začasno zaposlovanje delavcev v tujini, je bilo zlasti razvito v nekaterih evropskih državah. Socialistična zveza delovnega ljudstva je razvila zamisel o tako imenovanem enotnem slovenskem kulturnem prostoru, ki je za svojo osnovo jemalo duhovno in kulturno združenost in sožitje vseh delov in pripadnikov svojega naroda, ne glede na to, kje živijo in delajo, hkrati s tem pa odprtost do kultur, ki se z njimi prepletajo. Za tak koncept so menili, da v ničemer ne krši nedotakljivosti meja. S tem so želeli doseči hitrejši, učinkovitejši in sodobnejši način medsebojnega komuniciranja, informiranja, predstavljanja in izmenjavanja kulturnih, znanstvenih, gospodarskih in drugih dosežkov ter se izogniti vsakršni ozkosrčnosti pri vzpostavljanju zvez z izseljenci, zdomci, zamejci in drugimi, ki so želeli sodelovati z njimi. Pri enotnem kulturnem prostoru so izhajali iz kategorije Slovencev. Jasno so hoteli opredeliti dolžnosti Slovenije do sodelovanja na kulturnem področju z vsemi Slovenci

ne glede na to, ali so bili v Jugoslaviji, na slovenskem nacionalnem prostoru zunaj Slovenije, na drugih kontinentih ali na začasnem delu v tujini.

Poudariti je treba, da so v okviru Socialistične zveze politično razlikovali in tudi ločeno obravnavali izseljence in zdomce. Načelna delitev je bila vsebovana že v ustavi. Menili so, da obstajajo politični razlogi za tako delitev. Predvsem je šlo za različno orientiranost, saj so se delavci na začasnem delu v tujini ali zdomci želeli vrniti v domovino, medtem ko so izseljenci težili k temu, da ostanejo v tujini in pridobijo tuje državljanstvo. Za ene in druge je bilo potrebno različno zastaviti cilje: za izseljence se je bilo potrebno ustrezno angažirati predvsem na kulturnem področju in stremeti, da so bili pravilno obveščeni o dogajanju v zunanji politiki, medtem ko se je bilo za zdomce potrebno angažirati še na ekonomskem področju, se ukvarjati z vprašanjem vračanja v domovino ter poskrbeti, da so bili deležni enakih pravic kot delavci v domovini in podobno.

Socialistična zveza delovnega ljudstva Slovenije (SZDLS) je bila družbenopolitična organizacija v Sloveniji od leta 1953 do 1990. S SZDL drugih socialističnih republik in socialističnih avtonomnih pokrajin se je povezovala v Socialistično zvezo delovnega ljudstva Jugoslavije. Predhodnica Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije je bila Osvobodilna fronta slovenskega naroda.

O SZDLS najbolj govori osnutek *O novi vlogi SZDL*² iz leta 1968, iz katerega izvemo, da je bila politično in nacionalno avtonomna, prostovoljna, demokratična zveza delovnega ljudstva in najširša oblika družbenopolitičnega organiziranja, ki je zrasla pod vodstvom Komunistične partije iz vsenarodnega gibanja za nacionalno in socialno osvoboditev slovenskega naroda. Politično organiziranje v Socialistični zvezi je bilo neodtujljiva ustavna pravica delovnih ljudi – z združevanjem v njenih različnih oblikah aktivnosti so se bojevali za humanistični in samoupradni socializem. Nadalje so zapisali, da je SZDL premagovala in presegala tendence po osamosvojitvi posameznih skupin in grupacij, ki so težile k političnemu monopolu, političnemu vodenju in privilegijem. Temeljna programska orientacija v socialistični družbi je bila lahko samo ena, v njenem okviru pa so bile možne najrazličnejše pobude in zamisli. SZDL ni dovoljevala večpartijskega sistema, delati pa je morala tako, kakor da obstoji večpartijski sistem. Bila je korak dlje od večpartijskega sistema, ker je v lastni organizaciji iz različnih stališč ustvarjala sintezo. Učinkovitost dela SZDL je bila mogoča samo pod enim pogojem: da je v njej delovala Zveza komunistov kot idejna in usmerjajoča sila.

SZDL IN ZDOMSTVO

V Sloveniji je delovala vrsta ustanov in organizacij, ki so v svoje delovne programe vključevale skrb za zdomce, ponekod prek posebnih teles, kot so komisije

² AS 537, RK SZDL, *O novi vlogi SZDL*, 1968, a. e. 2632, škatla 1075.

za mednarodne odnose pri skupščini, izvršni svet, Zveza komunistov Slovenije, na Univerzi, v občinah, Gospodarski zbornici Slovenije, Zvezi kulturno prosvetnih organizacij, Slovenski izseljenski matici, republiškem sekretariatu za kulturo in prosveto, republiškem zavodu za socialno zavarovanje, inštitutih, v okviru založniških hiš, tiska in tako dalje. Vse te ustanove so pomagale strokovno in tudi materialno. Pri Predsedstvu Republiške konference Socialistične zveze delovnega ljudstva je deloval Koordinacijski odbor za vprašanja naših delavcev na začasnem delu v tujini, ki se je ukvarjal s problematiko zdomcev in zdomstva. Njemu so bile podrejene občinske, mestne in obalne konference SZDL.

Iz ustavnih določil SFR Jugoslavije so kot naloge federacije izhajala vprašanja urejanja pogojev odhajanja v tujino in zaposlovanja, varovanja državljanov SFRJ in njihovih interesov v tujini. Ustava SR Slovenije je nalagala republiki skrb za varstvo pravic in interesov v tujini.

Iz tega so izhajale obveznosti republike pri vzpostavljanju in utrjevanju položaja naših delavcev v tujini na ekonomskem, kulturnem, družbenopolitičnem, izobraževalnem, socialnem, informativnem, propagandnem in telesnovzgojnem področju. SZDL je bila na osnovi stališča Predsedstva SFR Jugoslavije in Zveze komunistov Jugoslavije kot tudi po svoji politični funkciji dolžna koordinirati in voditi dejavnosti, povezane s problematiko zdomcev. V ta namen sta Predsedstvo in Izvršni odbor Republiške konference SZDL Slovenije sprejela sklep o ustanovitvi Koordinacijskega odbora za vprašanja naših delavcev v tujini. Usklajeval je programe dela, se dogovarjal o konkretnih političnih stališčih in nosilcih posameznih akcij. SZDL Slovenije je poudarjala, da je trajna naloga družbe in njena stalna skrb izboljšanje položaja ter zaščita pravic in interesov delavcev na začasnem delu v tujini. Razvejana in bogata dejavnost SZDL Slovenije in Koordinacijskega odbora za vprašanja naših delavcev na začasnem delu v tujini je izhajala iz zavesti, da je treba našim ljudem na tujem pomagati in da njihova dejavnost koristi tudi nam. Zavest je dobila svoj izraz v političnih načelih, ki so jih sprejeli v dokumentu *SZDL danes*, v stališčih Predsedstva in Izvršnega odbora RK SZDL v letih 1968, 1970 in 1972. Iz njih izhaja, da je SZDL Slovenije »živo zainteresirana za življenjske probleme in reševanje vprašanj, ki usodno zadevajo razvoj slovenskega naroda v mejah Slovenije in Jugoslavije, v zamejstvu in tujini.«³

Zdomstvo kot družbeni fenomen je nosilo s seboj celo vrsto problemov, s katerimi so se vse bolj spoprijemali na vseh področjih družbenega življenja. Zdomstvo je pojav, ki za razliko od izseljenstva (tudi zamejstva) nosi v sebi element začasnosti. Skrb za kontinuiran stik z zdomci v času njihovega bivanja v tujini je nalagalo pričakovanje, da se bo večina teh ljudi vrnila z dela v tujini v domovino. Zdomci sami so začutili potrebo po bolj organiziranem življenju po delu, potrebo po prosvetni, zabavni in kulturni dejavnosti v klubih, društvih, organizacijah in krožkih. Vso to dejavnost je SZDL poskušala zajeti s pojmom samoorganiziranja zdomcev in se do tega pojava tudi politično opredeliti. Predsedstvo in Izvršni odbor RK SZDL ter Predsedstvo

³ AS 537, RK SZDL, 2. seja RK SZDL, 21. marec 1972, a. e. 2636, škatla 1077.

Zveze sindikatov Slovenije sta sprejela naslednje stališče: »Samoorganiziranje je del življenja naših zdomcev, ki omogoča ohranjanje narodnostnih vezi in stikov z domovino prek najrazličnejših oblik dejavnosti, zlasti še kulturno-zabavnih, športnih in rekreacijskih. Organiziranje življenja v prostem času in v društvih omogoča reševanje nekaterih skupnih socialno-ekonomskih problemov. Delavec v tujini naj bo nosilec samoorganiziranja. Osnova samoorganiziranja je interes delavcev samih za večnacionalno, nacionalno ali regionalno pripadnost. Ob tem pa poudarjamo, da odločno odklanjamo vsakršno združevanje, ki bi bilo sovražno do SFRJ in njene samoupravne socialistične ureditve.«⁴

Začeli so dozorevati sklepi o ustanovitvi posebnega samoupravnega sklada za raziskovalno, kulturno-prosvetno in dokumentacijsko delovanje med zdomci, s katerim naj bi dosegli skladnejši nastop vseh zainteresiranih družbenih sil med zdomci. Način zbiranja sredstev bi moral odražati pripravljenost matične domovine, da se sredstva, ki so jih zdomci vlagali doma, tudi v obliki boljšega financiranja kulturnih dejavnosti, vračajo med zdomce. Ugotovljeno je bilo, da je odstotek sredstev, ki so jih namenjali za dejavnost med zdomci, izredno majhen v primerjavi s sredstvi, ki so jih zdomci vlagali doma. Predvidevali so, da bi moral sklad postati ne le formalni razdeljevalec zbranih sredstev, ampak tudi koordinator njihove politike do zdomcev. Naloge, za katere so menili, da jih morajo čim hitreje uresničevati med zdomci, so bile naslednje:

- Čimprej je bilo treba rešiti probleme šolanja otrok in poslati mednje dovolj učiteljev ter preskrbeti potrebna sredstva za nemoten pouk. Dokončno se je bilo potrebno dogovoriti, kdo je v Sloveniji odgovoren za organizacijo pouka.
- Oblike sodelovanja z organizirano kulturno-prosvetno in zabavno dejavnostjo je bilo treba napraviti še bolj pestre, številčnejše z modernejšimi prijemi kot dotlej.
- Samoorganizirano dejavnost zdomcev je bilo potrebno strokovno podpirati z gostovanji in drugimi oblikami.
- SZDL naj bi s sindikati in z drugimi organizacijami še naprej dajala pobudo za izpolnjevanje kulturno-prosvetnega in drugega povezovanja z zdomci in uresničevala vlogo osnovnega političnega koordinatorja v družbi.

V dobri polovici slovenskih občin, zlasti tam, kjer je bilo na časnem delu v tujini veliko število občanov, so delovali koordinacijski odbori pri občinskih konferencah SZDL, svojo dejavnost pa so usklajevali v okviru regijskih koordinacijskih odborov. Velik korak pri širitvi družbene skrbi za delavce v tujini so dosegli z dejavnostjo komisij za aktivnost članov Zveze komunistov v tujini, ki so delovali pri občinskih komitejih in pri Predsedstvu CK Zveze komunistov Slovenije. Odločno so se zavzemali ter podpirali stalno politično koordinacijo na ravni federacije, ki jo je narava te problematike zahtevala kot pogoj uspešnega dela.

Krepiti se je začela zavest po intenzivnejšem političnem delovanju med delavci

⁴ AS 537, RK SZDL, 2. seja RK SZDL, 21. marec 1972, a. e. 2636, škatla 1077.

na začasnem delu v tujini, ki so bili močno izpostavljeni raznim tujim, tudi sovražnim in negativnim vplivom. V SZDL Slovenije so poskušali okrepiti napor za zagotavljanje pogojev za njihovo postopno vračanje in zaposlovanje doma. V tej zvezi je bil družbenoekonomski razvoj, še posebej pa razvoj proizvodnih sil in samoupravnega sistema, po njihovem mnenju tista realna osnova, ki je ponujala možnost tako za vračanje delavcev iz tujine kot za takšen vpliv na delavce v tujini, ki je ohranjal in utrjeval občutek pripadnosti jugoslovanski družbeni skupnosti in preprečeval vraščanje tujih družbenih idej in pogledov. S tem so hoteli zmanjšati asimilacijske tokove. Čim tesnejša povezanost delavcev na začasnem delu v tujini z družbenim dogajanjem v domačem kraju, občini, socialistični republiki ali pokrajini in SFR Jugoslaviji kot celoti je omogočala uresničevanje ustavnega sistema in ustreznih sklepov najvišjih državnih in političnih organov glede položaja delavcev v tujini.

Množično zaposlovanje jugoslovanskih delavcev v tujini je našlo SZDL na začetku organizacijsko nepripravljeno na vseh področjih, kjer bi se morali neposredno ukvarjati s temi problemi. Pozitivni akti, ki so urejali odhod in vračanje delovne sile, so bili sicer sprejeti in socialno-pravna zaščita delavcev je bila urejena z mednarodnimi konvencijami. Na diplomatskih konzulatih so imeli precej težav zaradi pomanjkanja kadrov, ki bi skrbeli za našo delovno silo. Podatki o delovni sili v tujini so kazali, da je bilo okoli 100.000 naših delavcev v zahodni Evropi. Od tega jih je bilo največ v ZR Nemčiji, to je 54.000, v Franciji 17.000 in v Avstriji 11.000. Poseben pomen pri zaposlovanju naših delavcev je imelo priučevanje. Medtem ko je bila po konvenciji s Francijo sprejeta obveznost te države, da plača stroške za priučevanje delavcev že v Jugoslaviji, je to odpadlo pri konvenciji z Avstrijo, ki je imela pretežen interes za nekvalificirane delavce.

Komisija za manjšinska in izseljenska vprašanja ter mednarodne zveze je v šestdesetih letih tudi spremljala pojav zaposlovanja v tujini, ki je terjal prizadevanja, da bi delavci odhajali na delo v tujino po redni poti, ker bi jim bili tako zagotovljeni enakopravnejši pogoji v delovnih odnosih. Ugotavljali so, da bi bilo potrebno pospeševati sprejem novih sporazumov o zaposlovanju in socialnih konvencij ter vzpostaviti zunanje službe zaposlovanja (socialni delavci, atašeji), ki naj bi pomagale delavcem v tujini in zavodom za zaposlovanje tako, da bi imeli vpogled v razmere na tržišču delovne sile. Delavcem, ki so se zaposlili v tujini, je bilo potrebno dati večje možnosti pri izbiri delovnih angažmajev in jih opremiti s potrebnimi dokazili ter jih seznaniti vsaj z osnovami tujega jezika. Ugotavljali so, da je potrebno raziskati problem vračanja zunaj ustvarjenih sredstev in njihov ekonomski vpliv na območjih, kjer so doma delavci, zaposleni v tujini. Sprostiti je bilo potrebno poslovanje služb, ki so skrbale za materialne interese naših delavcev (zavodi za zaposlovanje, socialno zavarovanje, potna dovoljenja, banka, carina), hkrati pa vplivati na delavce, da izpolnjujejo svoje obveznosti doma in da s svojim odhodom ne ustvarjajo socialnih težav. Okrepiti je bilo potrebno stalne stike z delavci v tisku, radiu in drugih oblikah informiranja ter se posluževati ustaljenih vsakoletnih sestankov s sezanci. Razvijati je bilo potrebno oblike sodelovanja s starimi izseljenci, ki so se marsikje uveljavili kot faktor zblize-

vanja med Jugoslavijo in novo domovino. SZDL je usmerila svoja prizadevanja v nadaljnje odpiranje meja in premagovanje statistično-birokratskih ovir, ki so postavljale državljane v neenakopraven položaj s tujci, zlasti je bila potrebna korektura izdajanja potnih listov in sprostitev obmejnega režima, ki je postajal ovira za razvoj turizma in kamen spotike v sosedskih odnosih.

Konec šestdesetih let je bilo opravljenih več razgovorov z delavci na začasnem delu v tujini. Ti so imeli zlasti v Pomurju, ki je najbolj tradicionalno območje migracijskih tokov, pozitivno tradicijo. To so ugotovili na vseh forumih, od partijskih do oblastnih, od Socialistične zveze v republiškem merilu do krajevnih skupnosti. Pomurje je zajemalo več migracijskih valov, predvsem v treh občinah, in sicer Murski Soboti, Lendavi in Gornji Radgoni (manj v Ljutomeru). Zato so bila na pobudo Socialistične zveze srečanja s sezonci, ki so se mudili doma, predvsem v teh treh občinah. Razgovorov so se udeležili še predstavniki sindikatov, zavoda za zaposlovanje in njihove izpostave za socialno zavarovanje. Socialno delo med delavci v tujini so opravljali socialni delavci, ki so bili zaposleni pri Arbeiterwohlfahrtsu. Pri tej organizaciji je bilo zaposlenih dvainšestdeset jugoslovanskih socialnih delavcev, od tega enajst Slovencev. Ukrepi, ki naj bi spodbudili in zagotovili vračanje delavcev iz tujine na delo v domovino, so bili neločljivo povezani z vzroki njihovega odhoda in z interesi, ki so jih pri tem zasledovali, ter tudi z učinkovitimi možnostmi in pogoji ponovne zaposlitve v domovini. Leta 1970 je Republiški sekretariat za prosveto in kulturo v sodelovanju z Geografskim inštitutom v posebni študiji začel ugotavljati število znanstvenikov, ki so delali v tujini, ne glede na to, ali so že emigrirali kot znanstveniki ali pa so to postali šele v tujini. Ugotoviti so želeli tudi, kdaj, kam in kako so odšli, s kakšnih delovnih mest, kakor tudi vzroke za njihov odhod. Republiški zavod za zaposlovanje je glede vračanja naših delavcev iz tujine izdelal poseben načrt in predvidel organiziran je posebne službe, ki bi se ukvarjala z reševanjem naslednjih nalog:

- tekoča operativna evidenca o stalno nezasedenih delovnih mestih s podatki za objavo,
- objavljanje prostih delovnih mest po predhodnih soglasjih z delovnimi organizacijami,
- preverjanje domačih možnosti za zaposlovanje delavcev, ki so začasno zaposleni v tujini,
- vzpostavljanje stalnih stikov z diplomatsko-konzularnimi predstavništvi zaradi učinkovitega postopka za vračanje delavcev,
- organizacija stalnih stikov s predstavniki jugoslovanskih klubov in jugoslovanskih sindikatov v tujini, s predstavniki socialne službe v tujini, tolmači in tako dalje,
- organizacija stalne informativne službe in propagandne dejavnosti med delavci v tujini za zaposlovanje v domovini.⁵

Najprej je bilo treba zagotoviti vso potrebno evidenco o delavcih, zaposlenih

⁵ AS 537, RK SZDL, Informacija o problemih zaposlovanja delavcev z območja SRS v tujini, 1971, a. e. 2708, škatla 1105.

v tujini, ki naj bi bila podlaga za kartoteko. Ta je morala postati osnovni dokument za stalno in učinkovito komuniciranje med tujino in domovino. Kartoteka z naslovi delavcev, ki bi se želeli vrniti v domovino, je bila izpeljana iz te evidence. Dejavnost službe za zaposlovanje pri vračanju jugoslovanskih delavcev se je začela vzpostavljati s 1. januarjem 1971. Delovanje operativne evidence je temeljilo na dnevnem izkazovanju ponudbe in povpraševanja po delavcih in usklajevanju teh potreb. Delavce, po katerih je bilo stalno povpraševanje, njihove zaposlitve pa ni bilo mogoče urediti s pomočjo republiškega zaposlovanja, so skušali zagotoviti iz tujine. Prosta mesta so objavljali enkrat na mesec, po potrebi pa tudi v krajših časovnih razmikih. Vse informacije o prostih delovnih mestih v časopisih *Večer* in *Novosti* ter v *Informacijskem biltenu* Sekretariata za informiranje so iz Jugoslavije dostavljali vsem diplomatsko-konzularnim enotam po Evropi, Avstraliji in Kanadi ter predstavnikom jugoslovanskih bank v tujini.

Težava, ki je bila ob vračanju delavcev iz tujine prisotna vrsto let, je bila pomanjkanje možnosti za zaposlovanje prav v regijah, od koder je bilo največ delavcev na začasnem delu v tujini. Vprašanje so urejali tudi v letu 1977. Kljub načrtovanim in delno uresničenim možnostim in pogojem za odpiranje novih gospodarskih zmogljivosti v Pomurju, so bile možnosti zaposlovanja manjše od števila zaposlenih delavcev v tujini. V zvezi z vračanjem delavcev z začasnega dela iz tujine so ugotavljali, da so se ti vse bolj vključevali v organiziran sistem vračanja iz tujine zaradi boljše informiranosti. Leta 1977 je bila opazna blažja tendenca upadanja povratnih tokov, kar je pomenilo, da je bil val negativne selekcije jugoslovanskih delavcev pri koncu. Konec leta 1977 je bilo na začasnem delu v tujini okoli 825.000 jugoslovanskih delavcev (od tega 30 % žensk).

Ocenjevali so, da je bilo med njimi prek 60.000 slovenskih delavcev. Tendence neorganiziranega zaposlovanja so bile prisotne zlasti, ko je šlo za zaposlovanje delavcev iz zdravstva, gostinstva in turizma. Običajno so bile take zaposlitve urejene na podlagi osebnih aranžmajev med delojemalci in delodajalci.

Vso dejavnost v zvezi z odhajanjem delavcev na začasno delo v tujino, njihovim bivanjem v tujini ter vračanjem in ponovnim zaposlovanjem v domovini je usklajeval in usmerjal Koordinacijski odbor za vprašanja naših delavcev na začasnem delu v tujini pri Predsedstvu RK SZDL Slovenije, dejavnost strokovnih služb pa Komisija za vprašanja zaposlovanja v tujini in vračanja delavcev z začasnega dela iz tujine pri Republiškem sekretariatu za delo. Koordinacijski odbor pri Predsedstvu RK SZDL Slovenije je kot osnovni nosilec povezovanja vseh neposrednih nosilcev posameznih dejavnosti v SR Sloveniji na tem področju uresničeval svojo nalogo s tem, da je usklajeval, spremljal in spodbujal izvajanje delovnih programov občinskih koordinacijskih odborov in drugih nosilcev dejavnosti v republiki oziroma usklajeval stališča med posameznimi dejavniki v SR Sloveniji kakor tudi v federaciji, spremljal in spodbujal procese reševanja problematike, predlagal nekatere rešitve ter po potrebi tudi vodil posamezne akcije.

Konec osemdesetih let, ko so v SZDL Slovenije razpravljali o slovenskem narodu, položaju SR Slovenije v SFR Jugoslaviji, skupnem kulturnem prostoru, so tudi zdomci

kot del slovenskega naroda izražali zaskrbljenost ne le za gospodarske, temveč predvsem za politične razmere v domovini. Vključevali so se v javno razpravo o dopolnilih k Ustavi SR Slovenije in popolnoma podpirali zlasti dopolnila, ki so zadevala suverenost slovenskega naroda, človekove pravice in svoboščine ter podprli tudi dopolnila na gospodarskem področju, ki naj bi odprla nove poti za izhod iz krize in vključitev SFR Jugoslavije v integracijske tokove v Evropi, njim pa možnost za sodelovanje na kulturnem, znanstvenem in gospodarskem življenju v domovini. V zahodni Evropi je v tem času živelo več kot 60.000 Slovencev, vseh Jugoslovancev, ki so bili na domovino vezani z državljskim statusom, je bilo okrog 1,100.000. Zato ni moglo biti vseeno, kako doživljajo razmere v državi, pa naj je šlo za gospodarsko krizo ali mednarodne odnose, demokratizacijo družbe ali uresničevanje človekovih pravic. Predsedstvo RK SZDL Slovenije je ugotovilo, da je tako, kot je rasla kriza v državi, rasla tudi njihova kritičnost do domovine, bolj so postajali dovzetni sredstva obveščanja v državi imigracije, odlagali vrnitev, zmanjševali ali dvigovali hranilne vloge iz jugoslovanskih bank, pa tudi odnosi med zdomci so se slabšali. Rešitev problematike zdomcev je ostala taka, kakršna je bila, ko so bili še zaželeni v državah imigracije. Politika zunanjih migracij, še bolj pa praksa, sta ostali nespremenjeni. Prav tako niso dosegli bistvenih popravkov bilateralnih sporazumov in ni bilo doseženo izoblikovanje novega koncepta vzgoje in izobraževanja v maternem jeziku. Za politiko zunanjih migracij so v osemdesetih letih ugotavljali, da je morala temeljiti na družbenih, gospodarskih in političnih procesih. Usklajeno politiko je bilo potrebno oblikovati in terjati od federalnih organov, vendar je moralo biti dovolj prostora za posebnosti glede na posamezne države migracije, različne poklicne skupine in generacije jugoslovanskih državljanov. Poudarjali so, da je treba delo zasnovati tako, da bo bližje pobudam, interesom in potrebam zdomcev vseh generacij. To spoznanje je vodilo Koordinacijski odbor pri RK SZDL Slovenije, da izdela nov pristop, projekt za sodelovanje z zdomci, ki je v celoti upošteval spremenjene razmere in različnost potreb in interesov zdomcev. Projekt *Zdomec* je bil sestavljen iz trinajstih posebnih in samostojnih projektov. Temeljl je na izhodišču, da so zdomci enakopraven subjekt v sodelovanju in da gre zaradi tega predvsem za njihovo lastno angažiranje, ki ga je koordinacijski odbor s pobudo trinajstih projektov dejavno podpiral, kakor tudi za vse njihove aktivnosti, da so se uveljavili kot zdomci in Slovenci v državah migracije.

V osemdesetih letih se je posebna delovna skupina Sveta za vprašanja družbeno-ekonomskega in političnega položaja žensk in Koordinacijskega odbora za vprašanja naših delavcev na začasnem delu v tujini pri Predsedstvu RK SZDL Slovenije ukvarjala s položajem žensk migrantk. Na podlagi statističnih podatkov je bila narejena prva analiza o konkretnem položaju žensk na začasnem delu v tujini. Ugotovili so, da ženske niso organizirane in da v društvih ne uveljavljajo svojih interesov. Opozorjeno je bilo na specifičnost slovenske populacije v tujini. Za razliko od drugih jugoslovanskih narodov, kjer so bili vključeni v dejavnost društev le moški, so se v slovenske klube vključevale cele družine. Glede uporabe slovenskega jezika v družinah delavcev na začasnem delu v tujini je bil pogovorni jezik med starši in otroki v okoli 90 odstotkih

slovenski jezik, med brati in sestrami pa v 90 odstotkih tuji. Le petina slovenskih otrok je obiskovala dopolnilni pouk, 74,5 odstotka slovenskih otrok je bilo asimiliranih. Analiza je pokazala, da so se slovenske družine skušale čim manj razlikovati od družbenega okolja, niso marale getov, njihovi otroci pa naj bi se čim manj razlikovali od vrstnikov v okolju. Zlasti za prvo generacijo Slovencev na začasnem delu v tujini je bilo značilno, da so se v tujini počutili kot tujci, skrbelo jih je, da jih bodo tudi v domovini obravnavali kot tujce. Obstajala je bojazen, da bo druga generacija naših ljudi v tujini postala izseljeniška. Glede vrnitve v domovino je naše zdomce na eni strani skrbel položaj v domovini, na drugi pa domače okolje, ki je ponujalo premalo konkretnih informacij o možnostih za vračanje in pogojih bivanja. Tako so ostajali razpeti med delom v tujini in možnostjo vrnitve domov. Analiza je pokazala, da je potrebno narediti program za ženske na začasnem bivanju v tujini, ki bi jim pomagal pri vzgoji in ravnanju z otroki, da se bodo bolj razvijali in bodo pripravljeni na vrnitev v domovino. V društvih so nameravali organizirati tematske razgovore z vzgojno-izobraževalno vsebino. Poiskati je bilo treba strokovnjake, ki so živeli v tujini, ter jih motivirati, da se vključujejo v društva in z razgovori ter nasveti pomagajo reševati probleme, ki zadevajo ženske in otroke. Ugotovili so, da je treba voditi tako kadrovsko politiko, da bodo v tujino pošiljali sposobne ljudi za delo z zdomci. Tudi programe za delo z otroki in mladino je bilo treba temeljiteje pretehtati, preden bi jih začeli izvajati v tujini. V mešane šolske komisije je bilo treba izbrati poleg strokovnjakov tudi ljudi s političnim posluhom. Ugotovili so, da je bilo potrebno razširiti krog ljudi, ki naj bi se ukvarjali s problematiko zdomcev. Analiza je za ženske migrantke ugotovila, da so imele enako usodo in probleme kot drugi migranti in jih je bilo pri reševanju potrebno enako upoštevati.

Predsedstvo RK SZDL je ocenilo, da je bilo glede na spremenjene razmere in procese tako v državah migracije in procese v Evropi kakor tudi v SFR Jugoslaviji konec sedemdesetih let še zlasti z vidika položaja zdomcev na tujem nujno izoblikovati novo ustrezno politiko zunanjih migracij. V konkretnem sodelovanju je bilo treba upoštevati zdomce in zdomska društva kot enakopravne subjekte sodelovanja, ki so delovali v kulturno in politično pluralni družbi. Vsem dejavnikom v SR Sloveniji naj bi služil za skupno osnovo delovanja in sodelovanja projekt *Zdomci* s trinajstimi programskimi sklopi. Predsedstvo je predlagalo, da bi tudi institucionalno krepili vezi z zdomci, tako da bi v občinah, iz katerih je bilo večje število zdomcev, pri občinskih skupščinah oblikovali »svete zdomcev«, sestavljene iz njihovih predstavnikov. Prek njih bi imeli zdomci neposreden vpliv na migracijsko politiko oziroma njeno uresničevanje in bi jim v volilnem postopku zagotovili možnost kandidiranja v skupščine družbenopolitičnih skupnosti in s tem udeležbo na volitvah. Predsedstvo Republiške konference SZDL Slovenije je obvezalo Koordinacijski odbor za vprašanja naših delavcev na začasnem delu v tujini, da je skladno s svojo vlogo in delovanjem neposredno prispeval k udeležanju projekta *Zdomci*, spremljal njegovo uresničevanje in o tem redno obveščal Predsedstvo RK SZDL Slovenije.

SAMOORGANIZIRANJE ZDOMCEV

Socialistična zveza delovnega ljudstva Slovenije ni bila pripravljena na področju interesnega združevanja naših delavcev v tujini. Prva društva in klubi so se pojavili šele po nekaj letih množičnega odhajanja na tuje – v letih 1968, 1969 – in dolgo časa niso zaživel, kot je bilo zaželeno. V njih se je zbiral le majhen del delavcev. Vzroki so bili tudi v domovini – zaradi neorganiziranosti na tem področju in pomanjkanja stališč o samoorganiziranju delavcev v tujini. Prve korake pri opredeljevanju odnosa do samoorganiziranja naših delavcev v tujini je napravil *Koordinacijski odbor za delavce v tujini* pri Zvezni konferenci SZDL, ki pa je odražal dokaj neelastičen pristop do tega vprašanja. Prvi konkretniji dokument je bil sprejet na skupni seji Predsedstva in Izvršnega odbora Republiške konference SZDL Slovenije in Predsedstva Zveze sindikatov Slovenije 13. decembra 1971. Osnovno izhodišče stališč je bilo, naj bo delavec nosilec samoorganiziranja. Strinjali so se z vsemi oblikami ne glede na večnacionalno, nacionalno in regionalno pripadnost delavcev, odklanjali pa so vsako združevanje, ki bi bilo sovražno do državne ureditve in Socialistične federativne republike Jugoslavije nasploh. Potrebno je bilo, kot so poudarjali, podpirati take dejavnosti, ki so vodile k uresničevanju medsebojne solidarnosti med delavci, enakopravnosti, bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov. Med pomembnejšimi dokumenti, ki so govorili o samoorganiziranju delavcev v tujini, so bila tudi *Stališča, sklepi in priporočila skupščine SR Slovenije*, ki so priporočala Kulturni skupnosti, Zvezi kulturno prosvetnih organizacij, Slovenski izseljenski matici in drugim zainteresiranim organizacijam, da preučijo smotrnejše izrabljanje prostega časa delavcev v tujini in jim pomagajo pri njihovi kulturni dejavnosti in organiziranju gostovanj kulturnih skupin iz Slovenije ter skrbijo tudi za gostovanja njihovih kulturnih skupin v Sloveniji. SZDL je v smislu teh stališč podpirala združevanja zdomcev, ki:

1. so bila pozitivno naravnana do SFR Jugoslavije,
2. so bila izraz lastnih interesov in iniciative zdomcev,
3. niso bila ekskluzivna.

Zaradi zelo različnih možnosti tolmačenja stališč so v SZDL Slovenije menili, da morajo biti načelni pojmi tudi enotno in konkretno politično opredeljeni.

K 1. Pozitivna usmerjenost k SFR Jugoslaviji je pomenila pozitiven odnos do SFRJ nesamokot domovine ali starega kraja, ampak kot rezultat narodnoosvobodilne borbe in socialistične revolucije v najširšem smislu. Šlo je za načelno pozitiven odnos do družbene ureditve ne glede na obliko družbene ureditve dežele imigracije ob doslednem spoštovanju njenih predpisov. Pri tem so imeli opravka z dvema skupinama:

- zoževanje pojma domovine na zgodovinsko, etnično ali geografsko osnovo v ožjem smislu je odpiralo povečane možnosti nacionalistični stihiji in vplivu sovražne emigracije,

- tendenca po avtomatičnem podrejanju vsakemu ukrepu ali stališču državnih ali družbenih organov je utegnila privedi združenja v tujini v kolizijo z domačimi

oblastmi. Stopnja politizacije združenj je morala upoštevati interese pretežnega dela zdomcev in politiko ter pozitivno zakonodajo dežele imigracije.

K 2. Izkušnje so kazale, da so bila vsa združenja, ki so nastala kot izraz interesa zdomcev, zdrava in da so normalno delovala. Obenem so bila kot izreden socializacijski element med delavci in izseljenci v tujini praktično edina oblika, v kateri je bil lahko načrtno prisoten jugoslovanski politični vpliv. Ugotovili so, da so združenja, ki so nastala umetno in bolj pod vplivom jugoslovanskih dnevnih političnih interesov, kjer interesi zdomcev niso bili v ospredju, pogosto nesamostojna, nevajena iskanja materialne podpore zunaj svojega članstva in so doživljala stalne krize. Naloga političnih organizacij in upravnih organov ni bila razsojati o obliki združevanja zdomcev kot taki. Opazili so kulturne, rekreativne, klubske-družabne, družbenopolitične (proslave, predavanja, diskusije), ekonomsko-socialne, poklicne, pokrajinske in druge oblike interesov. Združenja so nastajala iz enega ali več takih interesov ali kombinacij teh.

K 3. Načelno negativen odnos do ekskluzivnosti v katerem koli smislu je vseboval predvsem zanikanje nacionalne in jugoslovanske ekskluzivnosti. Kot je bilo glede na načelo, da združenja temeljijo na interesih zdomcev, nelogično in nedopustno zapirati se v ozke nacionalne okvire, je bilo tudi nedopustno predpisovati princip, da smejo biti združenja samo splošno jugoslovanska. Praksa je pokazala dvoje: v vsakem združenju so bili zdomci različnih narodnosti in pogosto tudi državljanstev, obenem pa je v praktičnem delovanju društev prevladala predvsem na kulturnem, izobraževalnem, družbenopolitičnem sektorju ena jezikovna skupina, druge so bile ali v podrejenem položaju ali pa se niso pojavljale. Pri tem so se zastavljala nekatera organizacijsko-politična vprašanja. SZDL je bila na svojih nivojih predvsem politični koordinator. Ugotavljali so, da je bil sistem financiranja neurejen. Predvsem so bili za to, da se združenja vzdržujejo sama. SFR Jugoslavija je nastopila s svojimi sredstvi le v obsegu in na način, ki so ga opravičevali konkretni interesi družbe. Zvezni koordinacijski odbor je kazalo razumeti kot organ ZK SZDL, njegova funkcija je bila prvenstveno politično-koordinativna; kot tak je deloval v okviru funkcije in na način, ki jo je imela v delu SZDL zvezna konferenca, vsebina njegovega dela pa je morala biti prirejena družbeni vlogi SZDL. Socialistična zveza se je načelno in praktično distancirala od vsakega združenja, za katerega je sumila, da se vanj vrivajo emigrantski ali klerikalni elementi. Menila je, da bi bilo potrebno s politično in organizacijsko mobilizacijo te elemente onemogočiti in izriniti ne samo z obveščevalnimi metodami, ampak predvsem z javno, množično in ofenzivno akcijo. »Sredinska« združenja je puščala ob stani, namesto da bi sodelovala pri skupnih interesih in postopni pozitivizaciji. Precenjevala je klerikalni kompleks. Trditve o praktično neomejenih materialnih sredstvih cerkve v primerjavi s svojimi so bile po ocenah neresnične; enake trditve o kadrovskih potencialih so bile pretirane. Šlo je, kot so ugotavljali, za refleks opravičevanja svoje neučinkovite organiziranosti. Kjer so bili vsaj delno mobilizirani, se je bil kler prisiljen politično pasivizirati. Ob dejstvu, da je bilo nujno spoznati aktivnost sovražne politične emigracije, ki je delovala med delavci v tujini, je bilo nujno pri ocenjevanju tega vpliva upoštevati njegove dimenzije. Dimenzije vpliva so precenjevali tako v

javnih kot internih ocenah in so utegnile povzročati težave pri odnosu do zdomcev in nezaupanje do njih. Pomembnejše je bilo narediti čim več proti množični antisocialistični indoktrinaciji, ki so jo načrtno razvijale državne in družbene strukture dežel imigracije. Menili so, da je indoktrinacija asimilacijskih in adaptacijskih procesov veliko bolj nevarna kot pa delovanje emigrantskih skupinic.

Leta 1972 je bilo kulturno življenje društev in klubov zdomcev zaradi pomanjkljivo izdelane kulturne politike in kulturnega programa Slovenije še vedno v začetnih povojih. Menili so, da bi tak program lahko predstavljal osnovo za uveljavljanje celovitosti kulturnega prostora Slovenije. Pri tem pa je bilo treba upoštevati, da je bilo sodelovanje SZDL Slovenije samo prispevek k njihovemu kulturnemu življenju. Nenačrtnost sodelovanja in gostovanj bi lahko povzročila mrtvilo njihovega lastnega kulturnega delovanja. Pomemben prispevek sodelovanja je predstavljala strokovna pomoč, ki je v znatni meri pomagala pri razvoju kulturnega življenja Slovencev zunaj domovine. Pri sodelovanju matičnega urada s Slovenci v zamejstvu ter tujini so imele pomembno vlogo občine. Zdomce je bilo potrebno šteti za samostojen subjekt v tem sodelovanju. Dejavnost Slovencev v tujini je bilo potrebno podpirati v okviru vseh obstoječih možnosti in si prizadevati za povečevanje stikov na vseh ravneh. Kulturno in družbeno življenje naših delavcev na začasnem delu v tujini nasploh je potekalo v klubih, društvih, samostojnih skupinah in podobno. Težnje po takšni ali drugačni organiziranosti so bile prisotne povsod, kjer je bilo naših delavcev več. Sicer pa klubi niso bili edina oblika združevanja. Pogosto je prišlo do spontanega združevanja v delovnih organizacijah, v katerih so bili zaposleni. Leta 1977 je v zahodni Evropi delovalo – poleg desetih društev, ki so bila po izvoru pretežno izseljenskega značaja – še dvaindvajset slovenskih društev in klubov naših delavcev na začasnem delu v tujini. V tem času so opazili porast števila klubov ter širjenje obsega in kvalitet samoorganiziranja nasploh. Velik pomen so imela društva in klubi pri vsestranskem informiranju naših občanov o dogajanjih v domovini, v državi imigracije in mednarodnih odnosih, o boju proti tujim ideološkim vplivom, dejavnosti sovražne emigracije ter dejavnosti sovražno usmerjenega klera in proti drugim aktivnostim, usmerjenim zoper Jugoslavijsko in njeno družbeno ureditev, pa tudi proti vsem oblikam in težnjam asimilacije jugoslovanskih državljanov. Organiziranje delavcev je predstavljalo pomembno osnovo za uresničevanje interesov, ki sta jih narekovali narodna obramba in družbena samozaščita. Stališče SZDL Slovenije, ki se je potrdilo v praksi, je bilo, da so bile oblike združevanja predvsem stvar konkretnega interesa delavcev. Po SZDL Slovenije morajo taka društva sloneti na principih prostovoljnega združevanja, odprtosti za vse jugoslovanske delavce, ne glede na njihovo narodno ali narodnostno pripadnost, na principih socialističnega patriotizma, varovanja neodvisne samoupravnega socialističnega Jugoslavijskega ter sodelovanja in koordinacije z drugimi društvi jugoslovanskih delavcev glede skupnih vprašanj. Pravilnost take usmeritve so potrjevali sklepi Predsedstva Zvezne konference SZDL Jugoslavijske, v pripravi katerih je imela Slovenija zelo aktivno vlogo.

Merila za ustanavljanje klubov so morali biti predvsem interesi in potrebe delavcev. Kljub načelno sprejetim stališčem pa se je v praksi zaradi nerazumevanja in nepre-

magane logike hierarhizacije dogajalo, da marsikatero slovensko društvo pri nekaterih jugoslovanskih diplomatsko-konzularnih predstavništvi v primerjavi z drugimi tako imenovanimi jugoslovanskimi društvi ni bilo enako obravnavano. Prav tako (z nekaj izjemami) slovenska društva niso bila v enaki meri deležna različnih oblik posredne ali neposredne pomoči iz sredstev zveznega proračuna, s katerimi so razpolagali koordinacijski odbori pri Zvezni konferenci SZDL Jugoslavije in nekateri drugi zvezni organi. To je kazalo na staro miselnost, da so bile stare oblike organiziranosti nezaželene oziroma le izjemoma dopustne, na vsak način pa politično manj sprejemljive.

Tako je Koordinacijski odbor pri Zvezni konferenci SZDL Jugoslavije na osnovi sprejetih stališč Zvezne konference sklenil, da je potrebno društva oskrbovat s tiskom. Vsem društvom v tujini in s tem tudi slovenskim je začel pošiljati *Borbo*, namesto da bi slovenskim društvom pošiljali slovenske časopise, makedonskim makedonske in tako dalje. Slovenska društva so najboljše dokazala, da so narodna združenja, odprta tudi predstavnikom vseh drugih jugoslovanskih narodov in narodnosti, prav tako močan element bratstva in enotnosti delavcev v tujini kot enotna združenja. Med slovenskimi delavci v društvih in klubih so ugotavljali visoko razvito zavest o pripadnosti jugoslovanski skupnosti ter pripadnosti jugoslovanski družbeni ureditvi. Dosegli so, da so slovenska društva v veliki meri gojila neposredne stike s posameznimi občinami oziroma njihovimi ustreznimi strukturami, zlasti na kulturno-prosvetnem, informativno-propagandnem, vzgojno-izobraževalnem in športnem področju. Nosilci povezav so bili največkrat koordinacijski odbori za vprašanja naših delavcev na začasnem delu v tujini pri občinskih konferencah SZDL. Koordinacijski odbor za vprašanja naših delavcev na začasnem delu v tujini pri Predsedstvu RK SZDL Slovenije si je prizadeval koordinirati in spodbujati take oblike sodelovanja ter poskušal doseči boljše medsebojno sodelovanje in koordinacijo med občinami, ki so sodelovale z društvi na določenem območju v tujini.

V osemdesetih letih so imeli Slovenci v zahodni Evropi že triinpetdeset svojih društev. V tem času je prišlo do opaznih sprememb v razvoju migracij v zahodni Evropi pa tudi med jugoslovanskimi državljani in njihovimi potrebami in interesi ter je začel razvoj društvenega organiziranja zaostajati za razvojem potreb in pričakovanj zdomcev vseh generacij. V aktivnostih društev svojih interesov niso mogli zadovoljiti otroci in mladina, družine ter izobraženci. V njih se, razen občasno, niso zbirali v večjem številu.

Takšne spremembe niso naletele na pravočasno in učinkovito reakcijo pristojnih jugoslovanskih in slovenskih dejavnikov, ki bi morali ponuditi ustrezno strokovno pomoč pri vsakodnevnem delu in razvoju društvene dejavnosti v skladu z novimi potrebami in interesi zdomcev. Oblike povezovanja zdomcev z domačim krajem, ki so bile do določene stopnje presežene, niso nadoknadili z novimi, vsebinsko bogatejšimi in raznovrstnejšimi oblikami povezovanja.

SZDL si je zato zastavila nalogo, da mora še bolj razviti svojo frontno vlogo v uresničevanju politike mednarodnih migracij in v odnosu do vseh zdomcev. Programski projekti o samoorganiziranju zdomcev so se nanašali na to, da je bilo treba oživiti

oziroma razširiti društveno dejavnost zlasti z uvajanjem novih oblik in v društveno življenje pritegniti otroke, mlade in družine. Posebno je bilo treba preučiti tako imenovana pokroviteljstva in domicilno povezovanje ter poiskati oblike kontaktiranja z zdomci, ki niso sodelovali v društvenem življenju. Podaljšano bivanje jugoslovanskih državljanov v tujini, spremembe, ki so nastale v njihovem položaju in socialni strukturi, povečane potrebe in vedno bolj izraženi specifični interesi otrok in mladine zunaj domovine so od vseh oblik družbenega samoorganiziranja zahtevali hitrejšo prilagajanje nastalim spremembam in novim potrebam. Socialistična zveza in Zveza socialistične mladine sta se morali zato na vseh ravneh učinkoviteje, bolj organizirano in trajno angažirati, da bi izboljšali pogoje vzgoje in izobraževanja ter družbene dejavnosti mladih v tujini, zlasti glede njihove priprave na vrnitev in pri vrnitvi v domovino.

VZGOJA IN IZOBRAŽEVANJE OTROK ZDOMCEV

V programski usmeritvi Republiške konference SZDL Slovenije je bilo zapisano: *»Najpomembnejša naloga Socialistične zveze bo skrb za ohranjanje nacionalne in kulturne identitete otrok in mladine naših državljanov. Zato bomo morali sodelovati pri pripravi ustreznega vzgojno-izobraževalnega programa in usposobiti ljudi za njegovo izvajanje.«*⁶

Zvezna konferenca SZDL Jugoslavije je poudarjala obveznost vseh družbenih dejavnikov, da samostojno ali v sodelovanju z ustreznimi organizacijami v državah imigracije omogočijo posebno podporo prizadevanjem jugoslovanskih državljanov v tujini in potrebno pomoč, da v vseh oblikah svojega družbenega samoorganiziranja in s prilagojenimi vsebinami delovanja omogočijo pogoje za čim bolj široko združevanje predšolskih in šolskih otrok in mladine zaradi ohranitve in negovanja materinščine, seznanjanja s kulturno in zgodovinsko dediščino, dosežki jugoslovanskih narodov in narodnosti ter zaradi krepiteve vezi z domovino. Daljše bivanje v tujini je prinašalo več problemov drugi generaciji, ki je bila bolj podvržena vplivu tujega okolja in je bila poleg tega tudi glavni predmet integracijske in asimilacijske politike. Dopolnilno vzgojno-izobraževalno delo z otroki in mladino v tujini je imelo dva glavna namena, in sicer: ohranjanje materni jezik in razvijati čustveno pripadnost domovini SFR Jugoslaviji ter zmanjševati težave učencev pri ponovni vključitvi v vzgojno-izobraževalne organizacije v domovini.

Prvi oddelki dopolnilnega pouka v slovenščini so v tujini začeli delovati v šolskem letu 1971/72, ob koncu šolskega leta 1978/79 pa je bilo v pouk vključenih že 2.240 otrok. V zahodni Evropi je delovalo štiriinpetdeset slovenskih učiteljev, od tega je bilo le dvajset poslanih iz domovine. Organizacija dopolnilne vzgoje in izobraževanja v

⁶ AS 537, RK SZDL, Aktualna vprašanja vzgoje in izobraževanja otrok v tujini, januar 1989, a. e. 11, skatla 11.

slovenskem jeziku je bila v različnih državah različna glede na materialne, prostorske in druge možnosti ter zakonske ovire, ki so jih postavljale države imigracije.

Pouk je potekal v skladu z učnimi načrti, ki jih je sprejel strokovni svet za vzgojo in izobraževanje SR Slovenije, vendar je bilo njihovo izvajanje močno odvisno od vsakokratne konkretne situacije za delo oddelka in od sestave učencev ter njihovega znanja slovenskega jezika.

Zaradi velike razkropljenosti otrok je bilo organiziranje dopolnilnega pouka povezano z velikimi težavami. Le malo možnosti je bilo za sestavo razredov z otroki enake starosti. Dopolnilna vzgoja in izobraževanje v maternem jeziku v tujini je predstavljala del enotnega in celovitega vzgojno-izobraževalnega sistema SR Slovenije. Razvijanje te dejavnosti je prispevalo pomemben delež tudi k uresničevanju pravic in zaščite jugoslovanskih državljanov v tujini. Države imigracije so različno urejale vprašanje dopolnilne vzgoje in izobraževanja otrok tujih delavcev v osnovnih šolah. Švedska je organizirala dopolnilni pouk v skladu s svojimi zakoni sama in ga v celoti sama financirala, medtem ko so druge države zahodne Evrope prepuščale vsebino in organizacijo dopolnilnega pouka državam emigracije. Materialna podpora je bila različno visoka (Belgija, Švica in Francija niso prispevale ničesar). Najpogostejša oblika dopolnilnega vzgojno-izobraževalnega dela je bil dopolnilni pouk enkrat na teden v popoldanskih urah, ki je trajal od dveh do petih ur. Namenjen je bil otrokom, ki so bili že vključeni v tujejezično šolo. Razvili sta se dve obliki dopolnilnega pouka. Prva je bila namenjena otrokom, ki so jih skušali v pripravljalnem razredu čimprej vključiti v tujejezično šolo. Druga pa je bil pouk maternega jezika, narodne zgodovine in zemljepisa matične države za otroke posameznih narodnosti. Organiziranje dopolnilnega pouka je v veliki meri prispevalo k zaviranju asimilacijskega procesa. Prve pobude za organizacijo dopolnilnega pouka v tujini so prišle od posameznih staršev, ki so želeli, da njihovi otroci ohranijo stik s slovenskim jezikom. Pozneje so pobudo prevzela diplomatsko-konzularna predstavništva Jugoslavije, opazali pa so tudi veliko zavzetost za organizacijo slovenskega dopolnilnega pouka pri posameznih klubih in društvih. Do leta 1975 je bila skrb za dopolnilno šolanje otrok delavcev v tujini naloga tedanjega Republiškega sekretariata za prosveto in kulturo, že istega leta pa je to nalogo prevzela Izobraževalna skupnost Slovenije. Leta 1977 je bil v Münchnu ustanovljen prvi oddelek predšolske vzgoje v slovenskem jeziku, ki ga je vodila vzgojiteljica, poslana iz domovine. Različne oblike dopolnilnega pouka v maternem jeziku so bile razvite skoraj v vseh deželah, kjer so živeli in delali jugoslovanski državljani s svojimi družinami. Vprašanje financiranja dopolnilnega pouka v tujini je v Jugoslaviji vzelo vsem organizatorjem pouka največ časa in je povzročalo tudi največ dilem v medrepubliškem dogovarjanju. Dogovorjeno je bilo, da se na področju dopolnilnega pouka v tujini doseže enoten jugoslovanski pristop do organizacije pouka za otroke vseh jugoslovanskih narodov in narodnosti. Dogovor o enotnem jugoslovanskem pristopu je imel za posledico financiranje dejavnosti iz zveznega proračuna, kar se je kmalu pokazalo kot neustrezno za otroke po številu manjših jugoslovanskih narodov.

Leta 1971 so vse pristojnosti na področju vzgoje in izobraževanja prešle na repu-

blike, ne pa tudi decentralizacija zveznih sredstev. SR Slovenija je za dopolnilni pouk prispevala iz republiških sredstev sorazmerno več kot druge republike. Te so imele stroške samo z nabavo učbenikov, leposlovja in učil, medtem ko je Slovenija iz svojih sredstev zagotavljala tudi precejšen del za osebne dohodke učiteljev. Zaradi izredno pomembne družbenopolitične vloge, ki so jo med slovensko populacijo v tujini imeli učitelji, je bilo potrebno, da so pri izboru učiteljev sodelovali koordinacijski odbori za vprašanja naših delavcev na začasnem delu v tujini pri OK SZDL in Predsedstvu RK SZDL in tako prevzemali svoj del politične odgovornosti pri izboru in pripravi učiteljev.

Sklepi, ki jih je Predsedstvo RK SZDL Slovenije leta 1980 sprejelo v zvezi z vzgojo in izobraževanjem otrok delavcev na začasnem delu v tujini, so se nanašali na odločnejše ukrepanje pri usmeritvi mladine, ki je v tujini končala obvezno šolanje. Usmerjeno naj bi bilo na nadaljevanje šolanja v domovini, pri tem pa si je prizadevala, da so bili otroci enakopravno obravnavani pri štipendiranju in oskrbi v internatih. Podpirati je bilo treba razne oblike povezovanja otrok in mladine v tujini z domovino, kot so dopisovanje, vzpostavljanje neposrednih stikov med osnovnimi šolami v Sloveniji in z oddelki dopolnilnega pouka v tujini, kadar je bilo mogoče organizirati letovanja, ekskurzije, mladinske delovne brigade in podobno.

Cilji, ki so bili poudarjeni ob organiziranih obiskih iz tujine, so bili: razvijanje in poglobljanje čustev pripadnosti domovini, razvijanje bratstva in enotnosti narodov in narodnosti Jugoslavije s posebnim poudarkom na spoznavanju in ohranjanju pridobitev narodnoosvobodilnega boja in socialistične samoupravnega družbene skupnosti ter seznanjanje z dogajanjem v domovini.

INFORMATIVNO-PROPAGANDNA DEJAVNOST MED ZDOMCI

Republiška konferenca SZDL Slovenije oziroma njena informativna služba je ugotavljala, da so bili delavci v tujini ob pomanjkanju informacij o stanju v matični domovini nenehno izpostavljeni informativno-propagandnemu pritisku, ki jih je skušal vključiti v miselnost potrošniškega sveta, enostranskemu ocenjevanju mednarodnih dogodkov ter njihovih posledic za Jugoslavijo, poudarjanju neenotnosti jugoslovanskih narodov in narodnosti, slabostim jugoslovanskega gospodarstva, različnosti kultur, religij in podobno. Z anketo je bilo ugotovljeno, da je okrog 40 odstotkov anketiranih slovenskih delavcev na začasnem delu v ZR Nemčiji redno prebiralo nemške časopise in revije, kar je bil znatno večji delež, kot pa so ga predstavljali naročniki slovenskega tiska.⁷

Delavcem v posameznih državah so bile namenjene tudi posebne publikacije in oddaje nekaterih radijskih in televizijskih postaj v tujih jezikih, ki so bile dejavnik neobjektivnega informiranja, toliko bolj, ker so v njihovih redakcijah pogosto sodelovale Jugoslaviji sovražne osebnosti in emigranti. Negativni psihološko-propagandni pritisk zahodnega sistema, javnega obveščanja, sovražna propagandna aktivnost politične

⁷ AS 537, RK SZDL, a. e. 1266, škatla 611.

emigracije so si prizadevali odtujevati jugoslovanske delavce od družbenega dogajanja v domovini. Urejevanje teh vprašanj je bilo lahko uspešno le z organiziranim in postopnim vračanjem delavcev v domovino in ob uveljavljanju družbene samozaščite, kar je pomenilo tesnejše povezovanje delavcev z diplomatsko-konzularnimi predstavništvi, samoorganiziranje v povezavi s sistematičnim delom družbenopolitičnih organizacij in skupnosti ter strokovnih služb, kvantitativno in vsebinsko izboljšanje sistema informiranja o pomembnih dogodkih v domovini ter o podatkih, ki zadeva jo jugoslovanske delavce v tujini. Vse to je lahko odločno prispevalo k oblikovanju samozaščite, varnostne osveščenosti in zboljšanju varnostne situacije med jugoslovanskimi delavci. Zvezna konferenca SZDL je poudarjala, da je bilo zlasti pomembno zagotoviti pravočasno, popolno in objektivno obveščanje jugoslovanskih državljanov v tujini o dogajanjih v domovini in po svetu ter o vprašanjih, ki so pomembna za njihovo bivanje v tujini. Tovrstno obveščanje je moralo postati sestavni del in obveznost vseh nosilcev javnega informiranja v domovini. Izdajanje specializiranih listov, kaset in drugih oblik stalnega obveščanja državljanov v tujini je postalo neizogibno.

Odločeno je bilo, da morajo pristojni organi in organizacije v domovini klubom in združenjem redno pošiljati informativno gradivo (filme, videokasete, brošure, priročnike in podobno). Sekretariat Koordinacijskega odbora za vprašanja naših delavcev na začasnem delu v tujini pri Predsedstvu RK SZDL Slovenije je pozitivno ocenil zamisel o televizijski oddaji o delavcih migrantih. Oddaja naj bi predstavila delavca migranta kot subjekt obravnave ter pripravljenost in možnosti, ki jih je družba ustvarjala za njihovo zaposlovanje doma. Po drugi strani je moralo biti jasno razvidno, da brez njihovega angažiranja reševanje problemov ne more biti učinkovito. Izvršni odbor Predsedstva RK SZDL Slovenije je v sedemdesetih letih ugotovil, da razširjenost slovenskih časnikov in revij med delavci v tujini ni bila zadovoljiva. To je bila med drugim posledica necelovito izdelanega koncepta informativno-propagandnega nastopa. Iz statističnih podatkov o branosti posameznih slovenskih časopisov in revij ter rezultatov znanstveno-raziskovalnega dela je bilo razvidno, da so se delavci, ki so bili začasno v tujini, zanimali predvsem za razvoj in dogajanja v domačih krajih, o čemer je poročal regionalni tisk. V rednih sredstvih javnega obveščanja ni bilo mogoče zajeti vse specifične problematike, ki je zanimala delavce na začasnem delu v tujini. To so bila predvsem vprašanja socialnopravne in delovne zaščite v času njihovega bivanja v tujini, predpisi o carini, pokojninsko in invalidsko zavarovanje, delovna doba in podobno. Posebno pozornost so posvetili otrokom in mladini delavcev na začasnem delu v tujini, njihovi drugi in tretji generaciji, saj so imeli prav ti v tujini vse pogoje za integracijo in asimilacijo. Posvetiti jim je bilo treba nekaj strani v slovenskem jeziku. Informativno-propagandna sredstva so bila dolgo časa v finančnih težavah. Problem informiranja so v Sloveniji reševali tako, da je v Mariboru izhajala posebna izdaja *Večera* za zdomce, in to v dveh različicah. Prva je bila namenjena delavcem v Avstriji, druga pa zdomcem v Nemčiji in drugih zahodnoevropskih državah. Revija *Rodna gruda* je bila namenjena izseljencem in zdomcem v zahodni Evropi. Radio je pošiljal informacije nemškim radijskim postajam, ki so imele enkrat na teden oddaje

za zdomce v slovenščini. SZDL Slovenije je opozarjala na težave, ki so se pojavljale pri razširjanju informativno-propagandnega gradiva. Šlo je predvsem za materialne težave vseh, ki so se neposredno ukvarjali z informativno-propagandno dejavnostjo za zdomce. *Rodna gruda* je imela primanjkljaj, *Večer* je napovedoval izgubo pri izdaji za zdomce. Druga težava je bila distribucija. Razen v Avstriji, kjer so sindikati in delavska zbornica prevzeli distribucijo *Večera*, ni bilo mogoče uspešno razširjati tiska. Sindikalne organizacije in delodajalci so odklanjali distribucijo jugoslovanskega tiska. Zato so ostajali časniki nerazdeljeni, največ izvodov pa je prišlo do društev in klubov, ki so delovala po zahodni Evropi. Tretja težava je bila v tem, da so informacije tisku, radiu in na televiziji nastajale v domovini in so zato vsebovale premalo izvirnih podatkov o življenju zdomcev. Uredništva niso imela dovolj sredstev, da bi organizirala dopisniško mrežo. Radiotelevizija Ljubljana je imela enkratno na teden oddajo *Beseda in zvoki iz logov domačih*, ki je bila namenjena delavcem v tujini, nič manj pomembna ni bila oddaja *Našim rojakom po svetu*, ki jih je seznanjala z njihovimi pravicami in dolžnostmi, dogajanjem v domovini in z delom društev in klubov (trajala je vsak dan pet minut, razen sobote in nedelje).

Leta 1978 je Komisija za agitacijo in propagando pri Predsedstvu Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije ugotovila, da mora jo doseči usklajeno delovanje celotne informacijske mreže, če želijo, da bodo ljudje v tujini sproti seznanjeni z dogajanjem oziroma družbenopolitičnim, gospodarskim in kulturnim razvojem doma. Na osnovi tega je začel kot mesečna priloga časopisov izhajati *Naš delavec*. Prejemali so ga vsi klubi in društva v evropskih državah, kjer so živeli zdomci.

Delavcem na začasnem delu v tujini je bila namenjena mesečna revija *Naša luč*, ki so jo izdajali emigrantski duhovniki. Imela je skrajno negativen odnos do Jugoslavije. Predsedstvo RK SZDL Slovenije je poudarjalo, da si je treba prizadevati za čim večjo slišnost radia ter širjenje in vsebinsko bogatenje njegovega programa, namenjenega Slovencem v tujini, kakor tudi za širjenje naročniške mreže domačega tiska, široko uporabo sodobnih sredstev za prenos informacij.

Razvijati je bilo treba tudi druge oblike neposrednega informiranja Slovencev v tujini, kot so seminarji, organiziranje sestankov v domovini, obiski v društvih, krepiti je bilo treba informativno vlogo društev in podobno. Zaradi velike učinkovitosti videokaset je bilo treba v sistemu zagotoviti ustrezne materialne možnosti za produkcijo videokaset z vseh programskih področij, zlasti pa s področja informiranja, izobraževanja in kulture.

DELOVANJE SLOVENSKE RIMSKOKATOLIŠKE CERKVE MED ZDOMCI

Koordinacijski odbor za vprašanja naših delavcev na začasnem delu v tujini pri ZK SZDL Jugoslavije je skupno s Koordinacijskim odborom za religijo pri ZK SZDL Jugoslavije obravnaval problematiko delovanja duhovščine v tujini. Ugotovili so, da

zasluži posebno pozornost delovanje rimskokatoliške cerkve, ki je razvijala pomembno dejavnost med jugoslovanskimi državljani ter njihovimi družinskimi člani ne samo v zvezi z verskimi zadevami, temveč tudi na področju delovnopravne in socialne zaščite, družbenega in kulturno-zabavnega življenja ter vzgoje. V okoljih, kjer so delovali emigrantski duhovniki, ki so bili deklarirani sovražniki SFR Jugoslavije, je dobivala taka dejavnost negativno obeležje. Nekateri mlajši duhovniki, ki so prišli iz domovine, so s svojim delovanjem pomagali pri delovanju in kulturnem življenju društev delavcev in organizaciji dopolnilnega pouka. Emigrantski del slovenske duhovščine ni bil naklonjen samoorganiziranju delavcev na principih socialističnega patriotizma. Zato je bila njihova dejavnost usmerjena v to, da bi čim več vernikov obdržali pod svojim vplivom in so se distancirali od načel samoorganiziranja delavcev v tujini.

Koordinacijski odbor za vprašanja delavcev na začasnem delu v tujini pri RK SZDL Slovenije je leta 1974 izdal oceno delovanja slovenske rimskokatoliške cerkve med izseljenci in zdomci; pri tem so navedli naslednje: *»Druga svetovna vojna je vnesla politično diferenciacijo med duhovniki in cerkveno hierarhijo tako doma kot v tujini do NOB in s tem v zvezi za neizprosno opredeljevanje: za ali proti nacionalnim in socialnim interesom slovenskega naroda. Na tej alternativni je postalo in moralo postati jasno tisto, kar je bilo prej marsikdaj zelo vešče prikrivano in skrito. Morala se je namreč pokazati prava vrednost in smisel slovenskega klerikalizma. Slovenski klerikalizem je v širokih razsežnostih in vpričo vseh postal tisto, kar je vedno bil: sodelavec in rezerva buržoazije, domače in tuje. Čimbolj je buržoazija s svojo politiko in izkoriščevalnimi cilji doživljala polom, toliko bolj jasno in odločno je morala stopiti na prizorišče boja njena rezerva, to se pravi izkoriščanje vere v politične namene, kar je bistvo skrbno organiziranega in bojovitega slovenskega klerikalizma. Vloga cerkve v narodnoosvobodilni borbi je znana. Pri večini slovenske duhovščine se je v skladu s stališčem svetovne rimskokatoliške cerkve do komunizma in s stališčem domače uradne cerkve do narodnoosvobodilne borbe formiralo odklonilno stališče do NOB ter s tem dokazoval, da religiozno prepričanje ne more biti ovira v boju ljudskih množic in njihove osnovne demokratične pravice. Proti koncu II. svetovne vojne je najbolj konzervativni in sovražni del duhovščine emigriral. Slovenska cerkev in logično tudi ta del slovenske emigracije ni hotela ali zmogla priznati poraza in brodoloma belogardizma. V tem brodolomu ni videla (in tudi še sedaj ne vidi) zgodovinske nujnosti, ampak je videla (in hoče videti vse do današnjega dne) samo začasen poraz. Ta del katoliške cerkve v Sloveniji in izven nje se še ni sprijaznil s stvarnim stanjem. Zaradi svojega sovraštva je slep in gluha za vsa dogajanja in ni sposoben stvarne analize dejanskega stanja in napredka, ki je dosežen v Sloveniji oziroma v Jugoslaviji. Upornost in zagrizenost politične emigracije proti jugoslovanskemu družbenemu sistemu ni zgolj njena sla po maščevanju ali dokaz lastne nemoči. Za temi prizadevanji stoje tudi tuje sile. Emigracijska dejavnost je sestavni del vseh tistih načrtov, ki jim ustrezajo pogoji hladne vojne in ki bi v nekem trenutku in na nekem geografskem področju brezobzirno in z vsemi sredstvi poskušali restavrirati včerašnji družbeni sistem. S podpisom Protokola med Jugoslavijo in Vatikanom se začena nova razdelitev sil tudi med poli-*

tično in duhovniško emigracijo po svetu. Pred katoliško emigracijo se je postavilo vprašanje: sprejeti Protokol in spremeniti svoj odnos do Jugoslavije ali pa ostati na sovražnih pozicijah. Med slovenskimi izseljenskimi duhovniki lahko ugotavljamo v glavnem tri usmeritve: del duhovnikov (to je manjši del) odklanja vsako obliko stikov z Jugoslavijo in celo vsebino podpisanega Protokola Jugoslavija – Vatikan. Druga skupina se zavzema za medsebojno normalizacijo odnosov Jugoslavija – Vatikan. Med obema »skupnostima« je večji del emigrantske duhovščine, ki pasivno gleda na vsa ta prizadevanja. Želijo si formalno urejen odnos z domovino, disciplinirano izpolnjujejo odločitve koncila in odklanjajo vsako, posebej pa ekstremno delovanje duhovščine in laične emigracije proti Jugoslaviji. Svoje delovanje omejujejo izključno na poklic duhovnika oziroma cerkveno delovanje.»⁸

Slovenskih izseljenskih in emigrantskih duhovnikov je bilo okrog sedemsto. V tej oceni delovanja rimskokatoliške cerkve so opozarjali na številne stike slovenske cerkve s povojno politično emigracijo in zdomci. Šlo je za najrazličnejše oblike povezav slovenske cerkve z duhovniško emigracijo, vernimi zdomci in izseljenci. Cerkvenopravna ureditev dušnega pastirstva med zdomci v tujini je bila zelo pomembno vprašanje zato, ker je bila s tem v zvezi najmočnejše povezana katoliška politična emigracija in ker je imela cerkev drugačen položaj in vlogo v tujini kot pa v Jugoslaviji.

Iz vsebine poročil izseljenskih in emigrantskih duhovnikov v reviji *Cerkev* je bilo razvidno, da se je cerkev orientirala na dolgoročno, programsko izdelano politiko delovanja med izseljenci in zdomci. Krepila je svojo kadrovsko strukturo, ki jo je posebej pripravljala in izobraževala. Programska in akcijska usmeritev je bila prirejena pogojem in možnostim dela v državah, kjer je delovala. Svoj odnos je skušala uveljavljati do stališč ustavnopravne ureditve v domovini. Ta odnos je bil drugačen, kot ga je zavzemala katoliška cerkev v Jugoslaviji. Predvsem je poudarjala pomembnost socialnega, kulturnega, prosvetnega in zabavnega dela, česar ustava SFR Jugoslavije ni dovoljevala. V Jugoslaviji so si zastavljali vprašanje, kakšen naj bo odnos do cerkve v tujini. Ugotovili so, da ne morejo zavzeti istih meril v odnosu do cerkve v tujini, kot jih uporabljajo v domovini, kar pa ni pomenilo, da morajo iti v neko sodelovanje koordinacije ali razdelitev odgovornosti v delu med zdomci in izseljenci, med cerkvijo in državnimi institucijami. V primerih, ko je zaradi političnih in drugih ambicij posameznih izseljenskih in emigrantskih duhovnikov prišlo do nesporazumov, so ocenili, da morajo odprto zastopati stališče, da so to dolžnosti države in družbe prek predstavništev in družbenopolitičnih delavcev, ki so jih pošiljali, in da ni naloga cerkve ukvarjati se s takšno dejavnostjo. V sedemdesetih letih so opazili močnejšo politično aktivnost duhovniške emigracije. V SZDL so se zavzemali za to, da poskusov revanšizma ne bi smeli ocenjevati po realnih možnostih za njihov uspeh. Toda storiti bi morali vse, da bi zatrli delovanje, ki bi lahko vodilo k nemirom, spopadom in zapletom družbenopolitičnih odnosov in položaja. Zavzemali so se, da je osnovno in primarno odpraviti

⁸ AS 537, RK SZDL, Delovanje slovenske rimo-katoliške cerkve med izseljenci in zdomci, a. e. 1285, škatla 618.

ali vsaj nevtralizirati sovražno dejavnost ekstremnega dela duhovščine in da je bilo potrebno stalno zbirati natančne in argumentirane podatke o njihovem delovanju, da bi bile intervencije v Vatikanu uspešne.

VIRI

- AS 537, RK SZDL, O novi vlogi SZDL, 1968, a. e. 2636, škatla 1075 (začasno številčenje).
AS 537, RK SZDL, 2. seja RK SZDL, 21. 3. 1972, a. e. 2636, škatla 1077 (začasno številčenje).
AS 537, RK SZDL, Informacija o problemih zaposlovanja delavcev z območja SRS v tujini, 1971, a. e. 2708, škatla 1105 (začasno številčenje).
AS 537, RK SZDL, Aktualna vprašanja vzgoje in izobraževanja otrok v tujini, januar 1989, a. e. 11, škatla 11 (začasno številčenje).
AS 537, RK SZDL, a. e. 1266, škatla 611 (začasno številčenje).
AS 537, RK SZDL, Delovanje rimo-katoliške cerkve med izseljenci in zdomci, a. e. 1285, škatla 618 (začasno številčenje).

SUMMARY

THE POLICY OF THE SOCIALIST ALLIANCE OF THE WORKING PEOPLE TOWARDS MIGRANT WORKERS

Lidija Franjič

In the contribution, the problematic of workers on temporary work abroad or emigrants is dealt with, which presented a significant composite part of the entire social policy in the social-economical development of the republic, communities and local communities. The coordination committee at the RK SZDL of Slovenia for the problematic of our workers on temporary work abroad as the basic connector of all separate carriers of activities in the SR Slovenia in that field was bringing into realisation its tasks by dealing with and monitoring the entire problematic in the field of going abroad for work from the less developed (Pomurje) and bordering regions of the SR of Slovenia. The socialist alliance differentiated politically between migrant workers and emigrants and consequently treated them differently. It was about different orientation as migrant workers wished to return to their homeland while emigrants aimed at staying abroad and acquire foreign citizenship. For the both different goals were being set: as regards emigrants, it was necessary to engage in the economic field, deal with the question of their return to the homeland and enable them equal rights as workers in the homeland.

Uredništvo portala Slstory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Slstory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Slstory nima soglasja avtorja za objavo članka

KNJIŽNE OCENE

BOOK REVIEWS

KNJIŽNE OCENE BOOK REVIEWS

Marie Pislar Fernandez, *Slovenci v železni Loreni (1919–1939) skozi družinske pripovedi/Slovènes en Lorraine du fer (1919–1939) à travers des récits de familles*, Založba ZRC, ZRC SAZU (zbirka Migracije), Ljubljana, 2004.

Moja nona, ki je prav tako kot starša v Franciji rojene in živeče avtorice imela "čast" preživeti leta med svetovnima m/norijama v Franciji, je velikokrat v svojih "francoskih štorijah" omenjala Poljake. Poljaki, ki so v tem času v Franciji predstavljali eno od najštevilčnejših priseljenskih skupin, so bili v marsičem zelo podobni slovenskim priseljencem. Toda po noninih besedah so bili tudi v marsičem drugačni. Recimo, več jim je pomenilo skupno druženje, bolj so težili k ohranjanju maternega jezika in zlepa niso bili v kuhinji pripravljeni eksperimentirati s kakšnimi francoskimi "coprni jami". Ta nonina opazovanja, te uvodne besede nikakor ne služijo za potrditev ali bog-si-ne-daj zavrnitev avtoričinih ugotovitev. V veliki meri pa so verjetno "krive" za to, da sem se vse do zadnje, 131. strani prebil z resno, že skoraj kronično zehajočo mimiko.

Avtorici, ki je s tem delom zapolnila vrzel v preučevanju slovenskega izseljenstva, kot je bilo slišati iz ust urednice zbirke *Migracije* na predstavitvi knjige, verjetno s temi besedami delam hudo krivico. Toda zgodba, besedilo teče vsebinsko, stilistično, "komparativno", časovno in še kako zelo "linearno", "enosmerno" in bralca želnega akrobacij, preskakovanj, primerjav, presenečenj, inovativnosti in podobnih postmodernih kvalitet bo tako verjetno pustilo vsaj rahlo zehajočega. No, ne razumite me napak. Knjiga je korektno, zgledno zastavljena, napisana in oblikovana. Toda korektnost in zglednost očitno nista za vse kritikastre najbolj cenjeni vrline. Snemimo si ta kritika-sterska, postmoderna očala in pojdemo korektno, zgledno, linearno od začetka, kot to od nas zahteva ta ugledna recenzentska naloga.

Delo, kot poudari avtorica na začetku *Uvoda*, je »prispevek k zgodovini priseljevanja Slovencev v Francijo med obema vojnama s posebnim poudarkom na priseljevanju v železno Loreno.«¹ Avtorica, hčerka slovenskih izseljencev, priseljenih v medvojnem obdobju v to obmejno pokrajino med Belgijo in Luksemburgom, se je te teme lotila že v prejšnjih delih o izseljevanju Slovencev v Francijo, toda tokrat je hotela »prodreti v posamezne zgodbe udeležencev velikega preseljevanja.«² Tako je opravila intervjuje s 25 osebami, tako priseljencev druge in tretje generacije kot tudi dveh sester priseljenk(cev), ki nista nikoli zapustili Slovenije. Preden zdravimo stran od teh uvodnih, »obveznih« informacij, ne bo narobe reči, da je delo povzetek magistrske naloge iz slovenščine, ki jo je avtorica zagovarjala leta 2002 na Državnem inštitutu za orientalske jezike in književnost v Parizu. Prišepnemo še lahko, da je sicer dvojezična knjiga, ki jo je uredil Marjan Drnovšek in ki je med drugim prispeval tudi začetno poglavje *Evropa in slovenski izseljenci*, bila prvotno spisana v francoščini.

Poglavje *Zgodovinski vzroki izseljenstva* se zdi slovenskemu bralcu na veliko

¹ Marie Pislar Fernandez (2004), *Slovenci v železni Loreni (1919–1939) skozi družinske pripovedi/Slovènes en Lorraine du fer (1919–1939) à travers des récits de familles*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU (zbirka Migracije), str. 29.

² Ibid.

mestih preveč splošno in neuravnoteženo. Tako se recimo zdi odveč na skoraj celi strani razlagati, v katerih državah je bilo po prvi vojni usojeno živeti Slovincem,³ ali na več kot dveh straneh pisati o terorju fašizma nad Slovenci.⁴ Smešno je slovenskemu bralcu razlagati, da je Dravska banovina »imenovana po reki Dravi«.⁵ In še bi se našlo podobnih »odvečnosti«, ki pa, verjamem, so najverjetneje za francoskega bralca zelo primerna obutev na tem izletu. Verjetno bi bilo smiselno vsaj pri tem poglavju razmisliti o dveh različno sestavljenih besedilih, napisanih na eni strani za francoske in na drugi strani za slovenske bralce. Avtorica je v svoji »splošnosti« velikokrat tudi nejasna ali celo s posploševanjem dela napake. In to ne počne samo v obravnavanem poglavju. Recimo v *Uvodu* v opombi št. 7 tako razlaga: »*Narodnost in nacionalnost po slovensko pomeni pripadnost etnični skupnosti.*«⁶

Bralec je lahko vsaj rahlo kritičen tudi do naslova poglavja. Avtorica se sicer na nekaj mestih dotakne vzrokov izseljevanja, toda večji del poglavja je namenjen podajanju bolj »znanih« zgodovinskih podatkov, ki v večini primerov ne razlagajo vzrokov izseljevanja. Pod naslov, ki ga je izbrala avtorica, bi si želeli tudi vsaj opombico, v kateri bi bil omenjen vsaj delček zelo žive, dolge in bogate teoretske debate, ki se nanaša na tako imenovane vzroke izseljevanja. (Seveda pa bi bili še bolj veseli, če bi avtorica reflektirala to teorijo tudi na konkretnem primeru, torej na vzrokih izseljevanja Slovencev.) Bralca zna zmotiti tudi zadnje podpoglavje *Izseljevanje Slovencev: narodni problem*. Podpoglavje, ki razlaga, kako so se različni »pomembni«, vplivni posamezniki in institucije opredeljevali do izseljevanja, lahko beremo kot prijeten dodatek predhodnemu, bolj faktografskemu delu. Toda ob pogledu na citirano literaturo vidimo, da avtorica s tem poglavjem ne prinaša ničesar novega, izvirnega, idejno ali vsaj vsebinsko avtorskega. Glede na to, da je to besedilo bolj ali manj povzetek besedil Marjana Drnovška o tej problematiki, se nam zastavi nekoliko hudobno vprašanje, zakaj pa ni avtorica dodala še podpoglavja o prevoznih sredstvih, ki so slovenske selivce selila po svetu. Tudi o tej temi bi našla nekaj literature in kdo si upa reči, da je to »manj« primerno za ta uvodni del kot sicer objavljeno?

Drugo poglavje *Življenje v domovini. Vzroki za odhod* skoraj 100% temelji na informacijah, pridobljenih z intervjuji. Bralec tu resno pogrēša vsaj nekaj navedb in ugotovitev del, literature iz tovrstne tematike. Tako recimo v podpoglavju *Okolje in družina v matični deželi* ni omenjena, navedena ali bog-ne-daj reflektirana ena sama študija o družinsko-sorodstvenih vezeh, različnih tipih gospodinjstev itd. Nič boljši v drugih podpoglavjih, verjetno še najhuje v zadnjem z naslovom *Vzroki za odhod in razlike med pokrajinami*, v katerem pa potem avtorica govori samo o Primorcih. Na to poglavje lahko prej prillepimo etiketo »ljubiteljska zvedavost« kot pa »znanstveno besedilo.«

Naslednji poglavji (*Izseljevanje v Francijo in Življenje v železni Loreni (1919-*

³ Ibid., str. 40-41.

⁴ Ibid., str. 41-43.

⁵ Ibid., str. 43.

⁶ Ibid., str. 30.

1939)) bralcu ponujata veliko manj prostora za kritiko. Reči moramo, da sta poglavji »znanstveno« korektno, verodostojno zastavljeni in napisani. In tudi pripovedi, izjave informatorjev, ki jih avtorica vključuje v besedilo že od prvega poglavja, se zdijo za razliko od predhodnih poglavij v obravnavanih dveh veliko bolj »kompatibilne« avtoričinemu besedilu in šele v teh razkrijejo svojo metodološko »moč«. Vzporejanje življenjskih pripovedi s podatki, z izsledki in drugo »šaro« drugih raziskav postane v teh poglavjih skopo rečeno tehtno. Avtorica za razliko od predhodnega poglavja začne vse bolj bogato povzemati in reflektirati tudi druge raziskave, ugotovitve ter podatke in občasno vključuje tudi svoje raziskave registrov prebivalstva.

Nekoliko nas »presenetit« zelo kratek *Zaključek*, v katerem avtorica razlaga, kaj se je zgodilo z družinami po drugi svetovni vojni, ki so služile kot vzorec. Zelo, zelo na kratko nato opravi še z nekaterimi splošnejšimi ugotovitvami, ki pa verjetno zaradi dolžine zelo redukcionalističnih manir marsikateremu bralcu zazvenijo »čudno«. Nikakor pa ne moremo avtorici očitati, da besedilo zaključi brez šarma.

Torej, če potegnemo črto: delo, ki smo mu našli kar nekaj pomanjkljivosti in mu prisodili tudi nekaj kvalit. Ob tem še lahko dodamo, da bi se avtorica lahko vsaj z kakšnim daljšim odstavkom dotaknila uporabljene metodologije, ki jo je med drugim postavila tudi v naslov svojega dela in ki bralcu postavlja številna vprašanja. Na drugi strani, avtorici v zagovor, pa lahko povzamemo besede Marjana Drnovška s platnic knjige, ki pravi, naj bo to delo spodbuda slovenskim izobražencem po svetu, da bi se v večji meri lotili preučevanja različnih slovenskih izseljenskih skupnosti kot do sedaj. Dodajmo še, da bo večja produkcija takšnih in podobnih del, »vroč« dialog med avtorji in drugimi »zainteresiranimi« najverjetneje prinesel tudi boljšo kvaliteto, dvignil standarde.

O tistih postmodernih nakladancijah, kritiki linarnosti, enosmernosti idr. pa raje pozabite.

Za na konec pa se bom vrnil še k pokojni noni. Francoska »penzija«, ki jo je dobivala v sivih socialističnih letih, je prinašala veliko veselje tudi vnukom. Moj oče, ki je po noninih besedah znal ob vrnitvi v domovino leta 1947 veliko bolje francosko kot slovensko, se danes ne spomni ene francoske besede. O Franciji iz očetovih ust ni nikoli prišlo ničesar. Po Abrahamu pa je začel težiti, da bi pred smrtjo še enkrat rad videl ta Montceau-les-Mines, ki ga že od njegovega velikega poka spremlja v osebnih dokumentih. Mu bo to željo pomagala uresničiti snaha, ki zelo dobro govori francosko in ki ima med drugim v Franciji še in še sorodstva. Kaj nam še vse lahko povedo "družinske pripovedi"?

Jernej Mlekuž

NAVODILA AVTORJEM

Revija *Dve domovini • Two Homelands* je namenjena objavi znanstvenih in strokovnih člankov, poročil, razmišljanj in knjižnih ocen s področja mednarodnih migracij z vidika različnih humanističnih in družboslovnih disciplin. Revija je večdisciplinarna in večjezična. Članki so objavljeni v slovenskem in angleškem, po odločitvi uredniškega odbora tudi v drugih jezikih. Članki so recenzirani. Rokopisov, ki jih prejme uredništvo revije *Dve domovini • Two Homelands*, avtorji ne smejo hkrati poslati kaki drugi reviji.

Dolžina prispevka naj ne presega 25 tipkanih strani (45.000 znakov skupaj s presledki). Recenzije knjig in revij, poročila o znanstvenih konferencah in drugih temah, povezanih z usmeritvijo revije, naj obsegajo od 3 do 8 strani (5400–14.400 znakov, vključno s presledki). Rokopisu morata biti priložena avtorski povzetek (2700 znakov, vključno s presledki) in izvleček s podatki o avtorju (600 znakov, vključno s presledki). Rokopisi niso vrnjeni avtorju.

Priloge (grafikoni, ilustracije, tabele ipd.) morajo biti v črno-beli tehniki v enem od standardnih računalniških programov. Vsaka priloga naj bo shranjena v svoji datoteki! Označite približno lokacijo posamezne priloge v tekstu, npr. »Tabela 3«. Vse preglednice v članku so oštevilčene in imajo svoje naslove. Če avtorji prevzemajo gradivo iz drugih virov, morajo sami pridobiti dovoljenje za objavo.

Prispevki se oddajo uredništvu na formatirani disketi (Microsoft Word) ali po elektronski pošti in v dveh priloženih iztisnjenih izvodih. Na prvi strani prispevka mora avtor navesti ime in priimek, znanstvene nazive, naslov ustanove, kjer je zaposlen, elektronski naslov, številko faksa in telefona.

Opombe in bibliografske navedbe.

- I. Med besedilom se lahko sklicujemo na kratko v oklepaju (priimek avtorja, letnica izida publikacije, stran). Primer: (Žitnik 2002: 165–167). Če se sklicujemo na več del istega avtorja, ki so izšla v istem letu, dodajamo letnici male črke (1998a, 1998b). Seznam uporabljene literature na koncu članka naj v tem primeru vsebuje naslednje podatke:
 - a. pri knjigah priimek in ime avtorja, (leto izida), *naslov knjige*, kraj, založbo, strani [Žigon, Zvone (2003). *Izzivi drugačnosti: Slovenci v Afriki in na Arabskem polotoku*. Ljubljana: Založba ZRC, 152 str.]
 - b. pri člankih v zborniku priimek in ime avtorja, (leto izida), naslov članka, *naslov zbornika*, (ime urednika), kraj, založbo, strani [Drnovšek, Marjan (2004). Izseljenke v očeh javnosti. *Zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, (ur. Aleksander Žižek). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, str. 383–393.]
 - c. pri člankih v periodiki priimek in ime avtorja, (leto izida), naslov članka, *naslov revije*, letnik, številka, strani [Žitnik, Janja (2002). Literarno povratništvo in meje narodne književnosti. *Dve domovini/Two Homelands*, 15, str. 163–178.]
2. Poleg tega načina sklicevanja so dopustne tudi bibliografske navedbe v opombah. V tem primeru je leto izida na koncu navedbe, sledi stran [Zvone Žigon, *Izzivi drugačnosti: Slovenci v Afriki in na Arabskem polotoku*, Ljubljana: Založba ZRC, 2003, str. 77.]
3. Pri citiranju arhivskega gradiva morajo biti navedeni naslednji podatki:
 - i. *ime arhiva*: [Arhiv Republike Slovenije (kratica AS)]
 - ii. *signatura fonda ali zbirke*: AS 33
 - iii. *ime fonda ali zbirke*: Deželna vlada v Ljubljani
 - iv. *ime dokumenta in njegov datum*: Zapisnik 3. redne seje, z dne 14. 2. 1907
 - v. *oznaka arhivske enote (a.e.)*: 1567
 - vi. *oznaka tehnične enote*: škatla 15.]

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

Dve domovini • Two Homelands is a journal devoted to the publication of scholarly and specialist papers, reports, reflections and book reviews in the field of international migration, viewed from different angles of social sciences and humanities. The journal is multi-disciplinary and multi-lingual. Papers are published in Slovenian and English, and the editorial board may also decide to publish some of them in other languages. Articles undergo a review procedure. Manuscripts submitted to *Dve domovini • Two Homelands* cannot be submitted simultaneously to another publication.

Articles should not exceed 25 typed pages (45,000 characters, including spaces). Reviews of books and journals, as well as reports on scientific meetings and other subjects of interest to the journal, should occupy three to eight pages (5,400–14,400 characters, including spaces). Along with the paper a summary (2,700 characters, including spaces) should be submitted and an abstract with a note on the author (600 characters, including spaces). Manuscripts are not returned to authors.

Graphic material (graphs, illustrations, tables etc.) should be submitted (in black and white technique) in accordance with standard modes of computer design. Please save each table in a separate file! Insert a location note, e.g., »Table 3 about here«, at the appropriate place in the text. All tables are numbered and have their own titles. If such material is taken from other sources, the author is obliged to secure copyright permission.

We prefer to receive disks in Microsoft Word in a PC format, or by e-mail, and in two printed copies. On the first page of the paper the author should write only his or her name, surname, and the name and address of the institution in which he or she is employed. It is also necessary to give an e-mail address, fax and telephone number.

Footnotes and references.

1. Brief references can be given in brackets in the body of the text (surname of the author, year of publication, page number). (Puhar 1982: 325–371) If several works by the same author published in the same year are cited they should be marked in the following way (1998a, 1998b). In this case the list of references at the end of the article should contain the following information:
 - a. (for books) the author's name, (the year of publication), *the title of the book*, place of publication, publisher, pp. [Furlan, William P. (1952). *In Charity Unfeigned. The Life of Father Francis Xavier Pierz*. St. Cloud (Minn.): Diocese of St. Cloud, 270 pp.]
 - b. (for articles in collections of papers) the name of author, (the year of publication), the title of the article, *the title of the collection of papers*, the name of editor, the place of publication, (the publisher), pp. [Cohen, Robin (1999). *Shaping the Nation, Excluding the Other: The Deportation of Migrants from Britain. Migration, Migration History, History. Old Paradigms and New Perspectives*, (edited by Jan Lucassen and Leo Lucassen). Bern, Berlin; Frankfurt a. M.; New York; Paris; Wien: Lang, pp. 351–373.]
 - c. (for articles in periodicals) the name of the author, (the year of publication), the title of the article, *the title of the periodical*, volume, number, pp. [Westin, Charles (2003). *Young People of Migrant Origin in Sweden. International Migration Review*, Volume XXXVII, Number 4, pp. 987–1010.]
2. Alternatively, references may be given in the form of footnotes. In this case the year of publication at the end of the reference is followed by the page number [William P. Furlan, *In Charity Unfeigned. The Life of Father Francis Xavier Pierz*, St. Cloud (Minn.): Diocese of St. Cloud, 1952, p. 88]
3. When quoting archive material the following information must be stated:
 - i. *the name of the archive*: [Archives of the Republic of Slovenia (short AS)]
 - ii. *the signature of archive group or collection*: AS 33
 - iii. *the name of the archive group or collection*: Provincial government in Ljubljana
 - iv. *the title and the date of the document*: The Minutes of the 3rd session on February 14, 1907
 - v. *the number of archive unit*: 1567
 - vi. *the number of the box and file*: box 15.]

Razprave in članki / Essays and Articles

Izseljevanje Kočevarjev v Združene države Amerika
(*Marjan Drnovšek*)

Beneška Slovenija: migracijski procesi z vidika obmejnosti in
narodotvornih determinant (*Simon Škvor*)

Izobraževanje v kontekstu švedskega multikulturalizma
(*Marina Lukšič-Hacin*)

Pogledi na migracijo z vidika delovne terapije: Slovenci na Švedskem
(*Urša Bratun*)

Kulturno življenje v izseljenstvu: koncept kompleksne obravnave
(*Janja Žitnik*)

Hrepenenje po domovini v poeziji slovenskih avtoric v zdomstvu
(*Irena Avsenik Nabergoj*)

Mariza Ličan: sledi življenja izseljenke (*Breda Cebulj Sajko*)

Slovenke v Grčiji (*Marinka Skrt*)

Politika Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije do zdomstva
(*Lidija Franjič*)

The Slovene National Benefit Society in Cleveland: A Century of
Service to the Community (*Joe Valencic*)

Knjižne ocene / Book Reviews

Marie Pislar Fernandez, Slovenci v železni Loreni (1919–1939) skozi
družinske pripovedi / *Slovènes en Lorraine du fer (1919–1939) à travers
des récits de familles*

ISSN 0353-6777

9 770353 677013